نواب عزیز جنگ بہادر مؤلف

آصف اللغات

جامع الفاظ مفردہ ومرکبہ اصطلاحی واستعمال فارسی وامثال ومقولہای عجم بالتزام اسناد
متقدمین ومتاخرین ومعاصرین عجم وبرای ہریک لفظ ترجمہ بامحاورہ
زبانِ اردو مع اسناد کلام زباندانان ہند

جلد ہفدہم

مؤلفہ خان بہادر شمس العلما مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بہادر) وظیفہ یاب حسن خدمت
سرکار آصفیہ

سنہ ۱۳۴۰ ہجری مطابق ۱۳۳۱ ف
عزیز المطابع حیدرآباد دکن

اعزاز و شکرانۂ اعزاز

اعزاز

(۱) مین اپنی اس تالیف کی اعلی کامیابی پر خداوند کریم کا شکرگزار ہون اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے **آقاے ولی نعمت حضور پرنور بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی** کے مبارک تخلّص کو اپنے سر پر لئے ہوے ہے اور اُس کا آغاز آپ ہی کی مبارک چہل سالہ جوبلی کی تقریب مین ہوا۔

(۲) مین ہز اکسلنسی **لارڈ منٹو بالقابہم** گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپنے براہ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کا ڈڈیکیشن آپ کے نام نامی سے کرون صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد نے بذریعہ مراسلۂ نشان (۴۲۵۸) مورخہ ۲۴ جون ۱۹۰۹ء عیسوی مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے اُنکو ایسی عالمانہ تالیف مین انکی یادگار قائم ہونے کا موقع دیا۔

اعانت

(۳) مین ہز اکسلنسی ویسراے موصوف کا دل سے شکرگزار ہون کہ آپ نے باجلاس کونسل یہہ حکم فرمایا کہ **مؤلف** کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس جسطرح وہ شائع ہوتی جلے

پان پانسو روپیہ کا آنریریم (صلۂ تالیف) عطا کیا جاے ۔

(۴) مین اپنے آقاے ولی نعمت اعلیحضرت والی سلطنت دکن حضور پرنور سرکار عالی ادام اللہ اقبالہ کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا ہون کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی مؤلف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس جسطرح وہ شائع ہوتی جاے سات سو اسی روپیہ کی امداد عطا کیجاے ۔

(۵) حیدر آباد کے امراے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر رٹیر معین المہام صیغۂ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامہ کی علم دوستی کا بھی شکرگزار ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ کا اعزازی انعام مقرر فرمایا ۔

شکریہ پبلک

(۶) اگرچہ فی زمانا اس کتاب کی ہر ایک جلد کے چار سو نسخون کی طبع کا حقیقی صرفہ مجموعۂ امداد سے زائد ہے اور چند نسخون کی جلد بندی کا بار بھی اس کے علاوہ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہای مطبوعہ کو بلا لحاظ اپنے نفع کے مع حق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریز مدارس اور نیز بعض خانگی کتب خانون کے لئے وقف کر دیا ہے معزز ناظرین کتاب پر روشن ہے کہ یہ کثیر جلدون کی کتاب ہے اور مؤلف کی ضعیفی کی وجہ سے کمال اہتمام کے ساتھہ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلدین شائع ہوتی ہین اور بظاہر مجھکو صرف خداوند کریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کر سکون ۔ وھو علی کل شئ قدیر ۔

پبلک کا فدائی

احمد عبد العزیز نائطی (خان بہادر شمس العلما ۔ نواب عزیز جنگ بہادر)

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

للہ الحمد کہ نوبت بہ ہفدہمی جلد این کتاب رسید. شکرانۂ آقاے ولی نعمت ما سرکار عالی مدظلہ العالی کہ تا پانزدہمی جلد این کتاب در تکملۂ قیمت کاغذ مددے کافی از خزانۂ شاہی عطا فرمود کہ بوسیلۂ آن سلسلۂ این کار جاری ماند. حالا قیمت کاغذ روزافزون است و امداد ہر دو سرکار کفایت نمی کند ناچار عوض پانصد نسخہ ہا بر چار صد اکتفا کردیم واے بر صد تا ناقدردانان کہ برائے تکمیل سلسلۂ خود گوارا نکردند کہ قیمت مزید کاغذ را ادا کنند۔

این بمعنی اسمی ناز و نعمت کنند و با مصادر فارسی مرکب هم سازند که در ملحقات می آید (ظهوری ے) سر ہر لذت و ناز و تنعّم ہے جگر خاریست بر خوان دل شب ہا (اردو) ناز و نعمت ۔ مؤنث ۔

تنعّم راندن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ذوق ناز و نعمت حاصل کردن است (سعدی ے) سیہ نامہ چندان تنعّم براند ہا کہ در نامہ جای نوشتن نماند ہا ۔ (اردو) ناز و نعمت کا مزا اڑانا ۔

تنعّم فرمودن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ناز و نعمت عطا کردن است (حافظ شیراز ے) آن ہمہ ناز و تنعّم کہ صبا می فرمود ہا عاقبت در قدم باد بہار آخر شد ہا (اردو) ناز و نعمت عطا کرنا ۔

تنعّم کردن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت

مؤلف عرض کند کہ بناز و نعمت بسر کردن و ذوق بر داشتن است (مخلص کاشی ے) سیاش از پہر روزی مضطر و بنشین تنعّم کن ہا کہ از نان خوردن افتاد دست دندانی کہ جنبیدہ ہا مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر رکندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) ناز و نعمت سے زندگی بسر کرنا ۔ صاحب آصفیہ نے مزے اڑانا پر فرمایا ہے ۔ گلچھرے اڑانا ۔ عیش منانا ۔ عیش و عشرت کرنا ۔ ہوس نکالنا ۔ (ذوق ے) ہمین رقیبون سے مل مل کے تم جلاتے ہو ہا ترستے ہم ہین اور تم مزے اڑاتے ہو ہا

تن غنودن استعمال ۔ بقول بہار و آنند کنایہ از ماندہ شدن تن (خواجہ نظامی ے)

غنوده تن مردم از رنج و تاب ٭ نظرها پرنده مانی
در آمد ز خواب ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) جسم کا تھک جانا۔

(الف) تنقطار بقول برہان و جامع بفتح
اوّل و قاف و طای حطّی بالف کشیده ٭ بر
وزن پرخمار (۱) پاسبان را گویند و (۲)
شمع باریک بلندی را نیز که از سر شب تا
صباح بسوزد ٭ بر وزن ذوالفقار ٭ و بردیا
هم آمده ٭ و صاحب جهانگیری هم در خاتمه ذکر
این کرده بهار ---------

(ب) تنقطاری را بزیادت تحتانی۔
بمعنی پاسبانی آورده (خان کلان ؎)
کر و قصر عالی شهزاده شبها تا بروز ٭ خون
دل از دیده ریزان تنقطاری می کنم ٭ **مؤلف**
عرض کند که از سند پیش کرده مصدر

(ج) تن قطاری کردن مصدر اصطلاحی
پاسبانی کردن پیداست یکی از معاصرین عجم
گوید که آنکه در قطاری یعنی در صف
لشکر ایستاده می باشد فارسیان آن
را تن قطار گویند یعنی تنی که در قطار
شریک می باشد کنایه از سپاهی
فوج و ازین که پاسبانی ٭ سپاهیان۔
فوج متعلق است برای معنی اوّل مستعمل
شد و معنی دوم مجاز آن که شمع هم در قد
و قامت و کار خود مثل پاسبان است
این است حقیقت الف و ب بزیادت
یای مصدری موافق قیاس و تبدیل اعراب
تصرّف محاوره باشد مخفی مباد که در سند
خان کلان استعمال مصدر کندن آمده
عیبی ندارد که بجایش می آید (اردو)
(الف) (۱) دیکھو پاسبان (۲) باریک
موم بتی مؤنث ب دیکھو پاسبانی (ج) پاسبانی کرنا

تنگ بقول بحر بضم تن و قیل بفتح اوّل (۱) کم و اندک چون تنگ بهره و تنگ روزی

وتنک روشنائی وتنک سرمایه وتنک فہم وتنک مایہ وتنک متاع (عرفی ۵۱) زین سخن جوہر فعال بر آشفت وبگفت ٭ کای تنک بہرہ زفہم رصد علم وعمل ٭ (صائب ۵۲) من آن حریف تنک روزیم کہ چون مہ عید ٭ تمام دور نشاطم بیک پیالہ گذشت ٭ (عرفی ۵۳) گروہی بصورت چو صبح ومعنی ٭ تنک روشنائی چو شام غریبان ٭ (میرزا بیدل ۵۴) عشرت ما چون نگاہ از بس تنک سرمایہ است ٭ سایۂ مژگان تواند صبح ما را شام کرد ٭ (عرفی ۵۵) بصد جانش خریدم کی روا باشد کہ بفروشم ٭ بتحسین تنک فہمان واحسان لعیمانش ٭ (میرزا رضی دانش ۵۶) دانش زتنک مایگی دردنمالم ٭ داغ است بجا آہ اگر در جگرم نیست ٭ (عرفی ۵۷) بروزگار فریبم سپہر شعبدہ باز ٭ تنک متاع شد از جنس ہای عیاری ٭ صاحب فدائی می فرماید کہ ہر چیز بسیار نازک وکم پشت را گویند۔ چنانکہ نان تنک کہ یک گونہ نان بسیار نازک است کہ آن را تنک نیز نامند۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچاری طراز د کہ (۲) جام را گویند ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این بہ کاف تحقیر۔ تن حقیر است۔ در محاورۂ زبان بہ ضم اول ودوم ہم مستعمل شد وبس۔ استعمال معاصرین بمعنی دوم ہم مجازاً صحیح باشد کہ جام وساغر ہم تنک باشد بمقابلۂ قدح (اردو) (۱) کم۔ تھوڑا (۲) جام۔ پیالہ۔ مذکر۔

تنک آب استعمال۔ بقول بہار کم آب (میرزا طاہر وحید ۵) جان بہ تن از نارسائی ہای ہمت ماندہ است ٭ بسکہ این دریا تنک آب است وکشتی در گل است ٭ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی آب تنک دارندہ (اردو) کم آب۔ پایاب

بھی کہہ سکتے ہیں۔

تنگ آوند اصطلاح۔ بقول فدائی ہم سنگ تنگ کند۔ کسی را گویند کہ گنجایش کم باشد و تاب آنمایہ چیزی را کہ یافتہ است نیاورد و خود را فراموش کند می فرماید کہ درین روزہا ہمچنان کس را کم ظرف می نامند **مؤلف** عرض کند کہ آوند بمعنی اوست و معنی این تنگ ظرف دارندہ۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تنگ ظرف۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اوچھا برتن۔ کم ظرف۔ کمینہ کم حوصلہ۔ تھوڑے دل کا۔ پیٹ کا ہلکا۔ وہ شخص جسے بات نہ پچے۔

تنگابن بقول ناصری بفتح اوّل و دوم و ضم باء نام ولایتی است از ولایات تبرستان بر طرف رستمدار کہ نور و کجور باشد و در قدیم الایام کہ افراسیاب بر منوچہر لشکر کشیدہ منوچہر از راہ لاریجان بہ آن حدود رفتہ عیال را در دژ مور متحصن کردہ از آب دریا نہری برید و خندق حصار را انباشتہ و آن محلّی بود در میانہ نوشہ دہ و قریہ کُش و گویند آثار خندق سالہا باقی بود و شہر رویان را منوچہر بنیاد کردہ کہ ہنوز در کجور معروف است و حکومت آن ولایت درین سنوات با حبیب اللہ خان امیر تنکابن باشد۔ حکیم مومن۔ صاحب کتاب تحفۃ المومنین در انجا بودہ **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این متحقق نشد (اردو) تنگابن ایک ولایت تبرستان کا نام ہے۔ مؤنث۔

تنگار بقول جہانگیری با اوّل مفتوح و بثانی زدہ داروئی باشد کہ بدان زر و نقرہ و امثال آن را باہم پیوند کنند و آن را تنکفشر نیز خوانند و بہندی سہاگہ گویند۔ صاحب جامع می فرماید کہ بعربی ملح الصناعہ و آن معدنی باشد و مصنوع ہم کہ بکجز و قلیا و دیگر و نمک

وسہ جزو بورہ است۔ صاحب ناصری گوید کہ ما این را از برہان نقل کردیم و در غیر فرہنگہا نیافتیم۔ خان آرزو و در سراج ذکر این کردہ۔ صاحب محیط گوید کہ لغت فارسی است و آن را بعربی بورق الصناغیہ و لحام الذہب و الفضہ و بیونانی قنساوا و بہندی سہاگہ و در انگریزی بورکس نامند معدنی را از جبال شمالی ہند مثل نیپال وغیرہ می آرند و این بہتر است و مصنوعی آن بچند وجہ می سازند بالجملہ اقسام آن گرم و خشک در آخر سوم و لطیف و محلل و جالی و مسقط بواسیر و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان می نماید (اردو) سہاگہ۔ دیکھو بورق۔

تنک اندام استعمال۔ بقول بحر و بہار کنایہ از نازک اندام (امیر خسرو) آہ ازین تنگ قبایان تنک اندامان ؎ کہ نہ سر ماند مرا از غم شان نی سامان ؎۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) نازک اندام۔

تن کاہی بقول فدائی ریاضت و مشقت **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر تن کاہ زیادہ کردہ اند و کاہ امر حاضر کاہیدن است (اردو) ریاضت محنت۔ مؤنث۔

تنک بیز اصطلاح بقول بحر بضمتین غربالی کہ از موی دم اسپ در غایت تنک چشمی بافند و ترشی پالا کہ ظرفی است مانند کفگیر سوراخ دارندہ و بدان چیزہا را صاف کنند۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و (خان آرزو در سراج) ذکر این کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است بمعنی چیزی کہ بہ نزاکت و باریکی بہ بیزد۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بال کی نہایت باریک چھلنی جس میں مالعات وغیرہ چھانیں اور دیکھو ترشی پالا۔ مؤنث۔

تنگ پیغوله اصطلاح۔ بقول خان آرزو در سراج بہ کاف عربی وضم نون بمعنی کسی کہ باندک مبالغہ از شرم سخن قبول کند مرادف (تنگ رو) کہ می آید **مؤلف** عرض کند کہ پیغولہ بمعنی کنج و گوشہ بجایش گذشت ما این را بدون سند استعمال برمجرد بیان خان آرزو تسلیم نکنیم ازینکہ ہمین لغت بہ کاف فارسی بمعنی دنیا می آید و دیگر محققین عجم ہم تصدیق آن می کنند و ماخذ این تائیدش می کند برخلاف این معنی کہ خان آرزو گفتہ خیال می کنیم کہ تسامح اوست (اردو) دیکھو تنگ رو۔

تنکت بقول رشیدی بالکسر قصبہ ایست مابین کولاب وحصار (سوزنی ع) ملکیست مرو را کہ نباشد دران شہر یکے ٭ شاہ خطا و تنکت و اکیون و اوزکند ٭ صاحب ناصری ہم ذکر این بکسر اول وثالث کردہ **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ رشیدی مملکتی معلوم می شود نہ قصبہ۔ معاصرین عجم باما اتفاق دارند۔ مخفی مباد کہ صاحب ناصری این را بعد لغت (تنگ بہ کاف فارسی) آوردہ صراحت حلیہ لفظ نکرد و معاصرین عجم بکاف عربی درست دانند (اردو) تنکت۔ ایک مملکت ہے جو کولاب اور حصار کے درمیان واقع ہے۔ مؤنث۔

تنگ ترکان اصطلاح۔ بقول سروری نام موضعی از ترکستان (سعدی ع) نہ عقلست نہ معرفت یک جوم ٭ اگر من دگر تنگ ترکان روم ٭ صاحب ناصری این را ہم ذیل (تنگ بکاف فارسی آوردہ گوید کہ در بہ ہان موضعی است از ترکستان **مؤلف** عرض کند کہ تصحیف کتابت سروری باشد کہ بہ کاف عربی نوشت ما صراحت این بکاف فارسی کنیم (اردو) دیکھو تنگ ترکان۔

تنگ جام اصطلاح۔ بقول بہار ضمنتن آنکہ باندک شراب خوردن بدست شود۔ (محسن تاثیر ع) باخبر باش کہ چون آینہ در

در عالم آب ٭ زود بی پرده نگردی ز تنگ
جامی ها ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) وہ شخص
جو تھوڑی سی شراب پینے سے بدمست ہو جاتا ہے۔ مذکر

تنگ جامی اصطلاح۔ بقول بحر و آرستہ
بضمتین مرادف تنگ شرابی بسند و آرستہ ہمان
شعر محسن تاثیر است که بر تنگ جام مذکور شد
مؤلف عرض کند که یای مصدری بر تنگ
جام آورده اند مراد از بدمستی است که در
اندک شراب خوردن رو دہد (اردو)
وہ بدمستی جو تھوڑی سی شراب پینے سے عائد
ہو۔ مؤنث۔

تنگ حوصله اصطلاح۔ بقول بہار۔
بضمتین مرادف تنگ دل کنایه از کسی که اخفای
مال و راز نتواند کرد و بمعنی دون ہمت (ملّا
ابوالبرکات منیر ؏) در سینهٔ ما بود نهان
راز محبت ٭ شد اشک تنگ حوصله غماز
محبت ٭ (صائب ؏) ای بجگر از تلخی عالم
گله بگذار ٭ این می بحریفان تنگ حوصله بگذار
٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس و اسم
فاعل ترکیبی (اردو) تنگ حوصلہ۔ بقول آصفیہ
کاف فارسی کے ساتھہ۔ پست ہمت۔ کم ظرف
کمینہ۔ اوچھا۔

تنگ خو اصطلاح۔ بقول تحقیق الاصطلاحات
بمعنی بدخلق۔ سندی که از صائب پیش کرده متعلق
به تنگ خوست که بجایش می آید مؤلف عرض
کند که معاصرین عجم تنگ خو را به کاف عربی برداشته اند
مرادف تنگ حوصله باشد و بس (اردو) ملاحظہ ہو
تنگ حوصلہ۔

تنگدل بقول بہار مرادف تنگ حوصله که
گذشت (ملّا نظیری نیشاپوری ؏) ز کاوش
مژه رگهای جانش نشگافند ٭ تنگدلی که چو من
چشم پری دارد ٭ (مولانا لسانی ؏) کی از
فریب تو با صد زبان لسانی گفت ٭ که در تنگ

دلی افسانہ ساختی بازم ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است ۔ (اردو) دیکھو تنک حوصلہ ۔

تن کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ (۱) بمعنی پیدا کردن و آفریدن معلوم می شود و بمعنی (۲) تنخواہ کردن ہم کہ تن بمعنی تنخواہ آمدہ (اسدی طوسی ؒ) وی آورد نیک و بد و خوب و زشت ۔ روان داد و تن کرد در وی سرشت ۔ (اردو) (۱) پیدا کرنا (۲) تنخواہ مقرر کرنا ۔

تنک رو اصطلاح ۔ بقول بحر عجم بضمتین (۱) صاحب شرم و حجاب و (۲) شخصی کہ باندک مبالغہ مطلب بزرگ را قبول کند ۔ بہار بذیل (تنک روی) بر معنی اول قانع (میرزا رضی دانش ؒ) دوستی گر دیدہ ام و انکش ز دشمن دیدہ ام ۔ چون تنک رویان ز من عیب مرا پنہان نداشت ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم بر معنی اول قانع و در سراج ذکر ہر دو معنی کردہ ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است ۔ (اردو) (۱) شرمگین ۔ شرمندہ (۲) وہ شخص جو تھوڑے مبالغہ سے بڑی بات کو قبول کرے ۔

تنگز اصطلاح ۔ بقول جہانگیری بالفتح و بہ کاف عجمی و زای ہوز مرادف تنگس کہ می آید بمعنی درختیکہ خارہای بسیار دارد و گل آن برنگ گل کاسنی ۔ صاحب محیط ذکر این نکرد و صاحبان ناصری و سروری بہ تنگس بکاف عربی ہمزبان جہانگیری در معنی ۔ مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط ذکر تنگس ہم نکرد کہ صراحت مزید این لغت می کردیم چارہ بجز این نیست کہ یکی را ازین ہر دو اسم جامد فارسی زبان دانیم و دیگری را مبدلش چنانکہ آیاز و ایاس یا سماروغ و زماروغ تکمیل بحث این بہ تنگز بہ کاف فارسی می آید خان آرزو در سراج اینقدر اضافہ کند کہ آتش ہم بر این لغت تند و تیز بود (اردو) ایک قسم کے خاردار درخت کو فارسیوں نے تنگز اور

تنکس کہا ہی جس کا پھول مثل گل کاسنی ہوتا ہے مذکر۔

تنک زہرہ اصطلاح بقول بہار واسند کنایہ از مرد جبان وترسندہ (امیر خسرو ص) مرد تنک زہرہ بجوید بلا ॥ تیز گردد از تنکی لرزہ کند تیغ تیز ॥ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) نامرد۔ کم ہمت۔ ڈرپھونک۔

تنکس بقول سروری و ناصری بالفتح ہمان تنکز کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ ہر چند بتحقیق رسید ما ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم۔ این مبدل آن باشد یا آن مبدل این۔ اسم جامد فارسی زبان تکمیل تعریف این بر تنگس بکاف فارسی می آید (اثیر الدین اخسیکتی ص) چہرہ ہمہ گلگونہ تزویر چو لالہ ॥ چنگال ہمہ ناخن دزدیدہ چو تنکس ॥ (اردو) دیکھو تنکز۔

تنکست بقول سروری بفتح تا و کاف وسکون نون وسین نام مقامی کہ بلور آبی کہ جنسی از بلور است در غایت شہرت از ان آرند کذا فی المؤید خان آرزو در سراج ذکر این کردہ و تعریفی کہ بر تنکت بدون سین مہملہ گذشت نقل آن ہم درینجا فرمودہ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما در ہر دو مقام فرق معلوم می شود و تحقیق آن از معاصرین عجم نشد (اردو) تنکست ایک مقام کا نام ہے جہان بلور آبی بہت عمدہ قسم کا ہوتا ہے۔ مذکر۔

تنک شراب اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی تنک جام و مثل تنک و می تنک مراد از این است (امیر شاہی سبزواری ص) شیشہ زان سر نہد بپای قدح ॥ کہ حریفی تنک شراب افتاد ॥ (امیر خسرو ص) چو دل حریف تو شد زینہار ای ساقی ॥ تنک شراب ترا ساغر گران ندہند ॥ (ابو طالب کلیم ص) پای نگہ ندامتم پای گشیدم از درش ॥ تو بہ سزای او بود ہر کہ تنک شراب شد ॥ صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ اسم

فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو تنگ جام۔

تن کشیدن بچیزی | مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر خویشتن را رسانیدن بوے
(شفیع اثر ے) بکشش بوادی افتادگی تن خود
را۔ چو زر بخاک نہان سازد دشمن خود را۔
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) اپنے آپ کو کسی مقام پر پہنچانا۔

تنگ ظرف | اصطلاح۔ بمعنی تنگ حوصلہ
(میرزا رضی دانش ے) بر تنگ ظرفی چو من
بار است تکلیف چمن۔ خندۂ گل می کند از
بید باغی ترمرا۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو
تنگ حوصلہ و تنگ آوند۔

تنگ فہم | اصطلاح۔ بمعنی جاہل **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل
ترکیبی (عرفی ے) مرو در عرصۂ دانش کہ آسیب
تنگ فہمان۔ یقین را در پناہ پردہ داران
گمان بینی۔ (اردو) تنگ فہم بقاعدۂ فارسی
جاہل کو کہہ سکتے ہیں۔

تنگ گردیدن مایہ | استعمال۔ بمعنی
کمزور و ضائع شدن آن باشد **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ے)
مایۂ صبر خوش تنگ گردید۔ ای ظہوری بجز سفر
چہ علاج۔ (اردو) سرمایہ کا ضائع ہونا۔
کم رہجانا۔

تنگ لب | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی
نازک لب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است معاصرین عجم بر زبان دارند۔ اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) نازک لب۔

(الف) **تنگ مایہ** | اصطلاح۔ صاحب
(ب) **تنگ متاع** | بحر ذکر ب کردہ
گوید کہ آنکہ متاع قلیل داشتہ باشد و برین
قیاس است تنگ بہرہ و تنگ روزی و
تنگ روشنائی و تنگ سرمایہ و تنگ فہم۔

مؤلف عرض کند که الف مرادف آن و
هردو موافق قیاس ـ اسم فاعل ترکیبی (عرفی ؎)
توهم ز حرف تنک مایه تر زبان نشوی * بگو که
صورت این قرده از چه معنی زاد * (اردو)
کم متاع ـ کم مایه ـ

تنک مزاج اصطلاح بمعنی گرم مزاج مؤلف
عرض کند که مقصودش غیر از خشمناک نباشد
موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اردو)
تنک مزاج ـ بقول آصفیه ـ تیز مزاج ـ زود رنج
چڑچڑا ـ

تنک مشرب اصطلاح ـ بقول بهار و انند
مقابل فراخ مشرب مؤلف عرض کند که بمعنی
تنک ظرف است که گذشت (طالب آملی
؎) عقل تنک مشرب است * که چو طالب
* در کف آشفتگی زمام سپارم * (اردو)
دیکھو تنک ظرف ـ تنک مشرب بھی کہہ سکتے ہیں

تنک مغز اصطلاح ـ بقول بهار بمعنی
سبک مغز مؤلف عرض کند که قریب بمعنی
تنک حوصله باشد پسند استعمال این پیش نشد
عیبی ندارد و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو)
دیکھو تنک حوصله ـ

تنکو بقول سروری بفتح تا و سکون نون
و ضم کاف نام پادشاه خطا و ختن (کذا فی الاداة)
(عمید لوبکی ؎) با حکم قدیم تو چه کسری و
چه قیصر * در پیش قضای تو چه خاقان و چه
تنکو * خان آرزو در سراج گوید که بقول رشیدی
صحیح بیکوست بیای فارسی و در جهانگیری مخفف
تانگو نوشته به کاف فارسی به معنی حجام و
بعضی تونکو نیز به همین معنی آورده و هردو
صحیح چه حروف علت بهم در فارسی بدل شوند مؤلف
عرض کند که درینجا همین قدر کافی است که باعتبار
سروری که محقق زبان خود است ما این را صحیح دانیم
وجه تسمیه این بوضوح نه پیوست (اردو)
تنکو ـ بادشاه خطا و ختن کا نام ہے ـ مذکر ـ

تنکوب بقول ملحقات برہان بروزن مرکوب اچاری کہ از ماست و سیر و مغز گردگان سازند مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم دیگر ہیچ نسبت ماخذ این ہمین قدر قرین قیاس است کہ شاید در ترکیب این اچار سیر و مغز گردگان را می کوبند واللہ اعلم معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) اچار کے ایک قسم کو فارسیون نے تنکوب کہا ہی مذکر

تنکہ بقول ملحقات برہان (۱) ورق طلا و نقرہ بہار گوید کہ (۲) بفتح اول و ضم دوم تنبان پنبہ دار یا چرمین کہ تا سر زانو باشد و خیلی تنگ بود وقت کشتی می پوشند چنانچہ در ہند چرنہ می فرمایند کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ (میر نجات ؎) تنکہ در قدمش زو دز ہم می پاشد ٭ ہر کہ زورش تنک افتد چنین می باشد ٭ صاحب سروری گوید کہ معروف و (۳) تنکہ بغرا یعنی برگ بغرا (بسحق الطعمہ ؎) قلیہ سراف است و روغن مشتری ٭ در میان شان تنکہ بغرا خوشست ٭ صاحب ناصری می فرماید کہ بفتح تا و کاف بہا زدہ (۴) نام شہریست در کنار دریا و در تواریخ آمدہ کہ گرشاسب حاکم آنجا را کشتہ و از خود حکم رانی در آنجا گذاشتہ و معرب آن طنجہ و آن از بلاد مغرب است و شہر مہدیہ کہ از بلاد مہدی فاطمی است در قیروان در دو سہ منزلی قیروانست و طنجہ در کنار بحر در شش منزلی مہدیہ واقع۔ وارستہ در مصطلحات متفق با بہار خان آرزو در چراغ ہم و صاحب فدائی گوید کہ (۵) با ہر دو پیش آوندہای پہنی کہ از آہن یا تو پال دیگری می سازند و نسبت معنی دوم گوید کہ بحجم شلواریست کہ پہلوانان ہنگام ورزش می پوشند و بصراحت معنی اول می فرماید کہ سومہ ایست از زر و نام ویژہ پولی است از زر و سیم کہ پیش از ین ہا در ہند روائی داشتہ اکنون آن را کہ از سیم است روپیہ می خوانند۔

صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار گوید که (۶) جائی بر رود که آن را در هندی گھاٹ
نامند **مؤلف** عرض کند که بقول معاصرین عجم در فارسی قدیم این بمعنی مطلق ورق است و همین
است معنی اوّل فارسیان سکّهٔ طلا و نقره را هم که مسکوک شده رائج می شود تنکهٔ طلا و نقره نامند
و بمجاز شلوار کوچک را نام کردند و بمعنی سوم مطلق برگ که تنکه بغرا ازان است که یک قسم آش
را که بصورت برگ سازند نام کردند و صراحت آن به بغرا گذشت و بمعنی چهارم عَلَم است
که وجه تسمیهٔ آن به تحقیق نه پیوست ظاهرا معلوم می شود که معنی ششم را در وجه تسمیهٔ این دخل
است که این شهر را که برلب دریاست تنکه نام کردند بلحاظ معنی ششم بنسبت معنی پنجم عرض
می شود که این هم مجاز معنی اوّل است که ظرفی پهن را بدین اسم موسوم کردند و بمعنی ششم استعمال
معاصرین عجم باشد و نمیدانیم از کدام زبان این را گرفته اند (اردو) (۱) ورق. مذکر. جیسے سونے
اور چاندی کا ورق یعنے سکّہ. مذکّر (۲) چڈّی. مؤنّث پہلوانوں کی کوتہ ازار. یہہ دکن کا
محاورہ ہے (۳) دیکھو برگ بغرا (۴) ایک شہر کا نام تنکہ ہے جو عجم میں کنارۂ دریا پر واقع ہے
مذکر (۵) چوڑا ظرف. مذکّر (۶) گھاٹ. بقول آصفیہ. مذکر. دریا خواہ تالاب یا کنوئیں کا ایک کنارہ

تنگ بقول برہان بفتح اوّل و سکون ثانی و کاف فارسی (۱) نقیض فراخ و (۲) یک
لنگ بار و (۳) خروار شکر و (۴) کنایه از دهان خوبان و (۵) بمعنی فرو بردن و ناپدید
کردن و (۶) هر صفحه یا تخته که نقّاشان و مصوّران اظهار صنعت خود بران کنند عموماً و (۷)
نگارخانهٔ مانی خصوصاً و به این معنی با ثای مثلّثه هم آمده و (۸) نواری که بر زین اسپ
مضبوط کنند و دوالی که بدان بار بر پشت باردار محکم سازند و (۹) درّهٔ کوه و (۱۰)

نایاب وعدیم المثال و (۱۱) ستوه و آزرده و (۱۲) نام ولایتی باشد از بدخشان و (۱۳)
نام مقامی از ترکستان که ترکان تنگی به آن منسوب و بخوش صورتی مشهور اند و (۱۴) بمعنی سخت
مقابل سست و (۱۵) بسیار مقابل اندک و (۱۶) قریب و نزدیک و (۱۷) تیر و کمان عصاری
و بضم اوّل (۱۸) کوزهٔ سر تنگ - گردن کوتاه و بکسر اوّل (۱۹) منقار مرغان را گویند (صائب
۱۱ھ) چشم بر اطلس افلاک ندارد صائب ؎ کاین قبائی است که بر جامهٔ همّت تنگ است ؎
(انوری ۶ھ) منصب مطلب که هر کجا هست ؎ هر خرواری همین دو تنگ است ؎ (امیر خسرو
۸ھ) تنگ دهان من بیا تنگدلی من ببین ؎ بی تو هنوز زنده ام سنگدلی من به بین ؎ (مولوی
معنوی ۷ھ) دران ختن که درو تنگ هست و صورت نیست ؎ مگر فلان چه کس است و فلانه
چه شد است ؎ (مختاری ۶ھ) گرفت آن ارج و آن قیمت زبان ما ز مدح تو ؎ که تنگ از خامه
مانی و چوب از زندهٔ آذر ؎ (حکیم سوزنی ۶ھ) زیر و زبر شود دل خصم تو در نبرد ؎ زینت
چو بسته شد به زبر تنگ و زیر تنگ ؎ (اثیر الدین اخسیکتی ۶ھ) عقاب تیر ترا چون گشاده
گردد پر ؎ سرین و سینه بر دتحفه آهوی تنگی ؎ (خواجوی کرمانی ۸ھ) مبر نام دل گرچه از تنگ
نیست ؎ که این جنس در ملک ما تنگ نیست ؎ (قراری گیلانی ۱۱ھ) تنگ آمده ام ز خون دل
خوردن خویش ؎ من نیز چو ان دوست شدم دشمن خویش ؎ (نظامی ۱۲ھ) بر آورد لشکر
به یکبار تنگ ؎ بر آراسته یک بیک ساز جنگ ؎ (خواجه سلمان ۱۳ھ) گل فرخار ندیدیم
بدین حسن و جمال ؎ ترک تنگی نه شنیدیم بدین شیوهٔ تنگ ؎ (سالک یزدی ۱۶ھ) اشب
که غنچه تنگ ز پهلوی من نشست ؎ شادم که تیر چو به تواند دل گذر نداشت ؎ (شیخ سودان ۱۷ھ)

کیوهٔ کهنهٔ عماد کره ۶ چوب تنک دکان عطاری ۷ (انوری ۵۸۳ھ) تنک فهمش بعود سوزی
ماند ۶ چون بسرآمد گنذرانست بسوزی ماند ۷ صاحب جهانگیری معنی سوم را ذکر نکرده غالباً داخل
معنی دوم کرده و معنی چهارم و پنجم و سیزدهم تا پانزدهم را هم ترک کرده۔ صاحب جامع بترک
معنی چهارم و پنجم گوید که (۲۰) بفتح اوّل وکسر ثانی مقابل ضخیم وکثیف است۔ صاحب رشیدی
بترک معنی اول و چهارم معنی سوم را داخل معنی دوم می داند و معنی پنجم و هفتم و چهاردهم و بستم را
گذاشته۔ صاحب سروری بجائی ذکر معنی هجدهم کرده و بجای دیگر ذکر دیگر معانی فرموده معنی سوم
را ترک کرد مقصودش هم همین باشد که داخل معنی دوم است و معنی پنجم و دهم و دوازدهم
و چهاردهم و نوزدهم و بستم را گذاشت بهار بر ذکر معنی اوّل تا سوم و ششم و هشتم و دهم و
شانزدهم و هجدهم قناعت کرده بذیل معنی دهم کمیاب را هم آورده چون کیش تنگ دوقت تنگ
و بمعنی (۲۱) آغوش هم آورده (محتشم ۹۹۶ھ) چنان به تنگ من از سرخوشی در آمد تنگ بگو
که گوئی آمد و تنگم گرفت در آغوش ۶ خان آرزو در سراج معنی سوم را داخل معنی دوم کرده
و معنی هفتم را غیر از معنی ششم نداند و معنی بستم و بست و یکم را هم نیاورده و در چراغ هدایت
ذکر معنی اوّل فرموده بذیل معنی دهم کمیاب مقابل ارزان را داخل کند و ارسته به ذکر معنی ظرف
خاص گلاب و شراب و امثال آن قانع که داخل معنی هجدهم است۔ صاحب فدائی به معنی اوّل
و هشتم و نهم و هجدهم اکتفا فرموده صاحب رهنما بجوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار این را بمعنی
شیشهٔ شراب مخصوص کند که داخل معنی هجدهم باشد و صاحب بوالجال بجوالهٔ معاصرین عجم می فرماید که صراحی است و بس مگو لف
عرض کند که معنی اول و ششم و هفتم و یازدهم و دوازدهم و چهاردهم و پانزدهم و شانزدهم و هفدهم

وبستم اصل است و معانی دیگر بمجاز و معنی پنجم چیزی نیست همان معنی دهم است بنقص تعریف برهان است که همان معنی دهم را بشکل مصدر بیان کرد (اردو) (۱) تنگ - فراخ کا مقابل (۲) بستہ عموماً - مذکر (۳) بستہ شکر خصوصاً - مذکر (۴) معشوقون کا منہ - مذکر (۵) دیکھو دسوین معنے (۶) صفحہ - تختہ جس پر مصوّر تصویرین کھینچتے ہین - مذکر (۷) البم جس مین متفرق تصویرین جمع رکھتے ہین یا وہ مکان یا کمرہ جس مین متفرق تصاویر ہون - مذکر (۸) گھوڑے کا تنگ - مذکر - (۹) پہاڑ کا درہ - پہاڑی تنگ راستہ - مذکر (۱۰) نایاب - کم یاب (۱۱) دیکھو آزردہ - (۱۲) بدخشان کی ایک ولایت کا نام - مؤنث (۱۳) ترکستان کے ایک شہر کا نام - مذکر (۱۴) سخت (۱۵) بہت (۱۶) قریب (۱۷) تیلی کا وہ ستون جس پر گھانا پھرتا ہے - مذکر (۱۸) کوزہ یا صراحی جس کی گردن چھوٹی اور تنگ ہو (۱۹) پرند کی چونچ - مؤنث (۲۰) پتلا - نازک (۲۱) دیکھو آغوش

تنگ آستینی اصطلاح - بالفتح وبکاف فارسی بقول بہار معروف صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که بر زبان معاصرین عجم بمعنی بخل است و این کنایه باشد و بہار سند خان آرزوی هند نژاد که آورده برای معنی حقیقی است (ص) جنون در عالم خود جامه زیب میرزائی هاست ٭ بود در حلقه زنجیر ها تنگ آستینی ها ٭ (اردو) بخل - مذکر -

تنگ آغوش اصطلاح - بالفتح وبکاف فارسی بقول بہار آنکه آغوش تنگ داشته باشد - صاحب انند همزبانش **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و آغوش تنگ دارنده کنایه از کم مهر یعنی کسی که محبت کم کند از قبیل تنگدل معاصرین عجم تصدیق این می کنند (صائب ص) نسیم لطف بہار از شمار بیرون است ٭ فغان که غنچه این باغ تنگ آغوش است ٭ (اردو)

نامہربان کو کہہ سکتے ہین۔ کم مہر۔ سرد مہر۔

تنگ آمدن از چیزی مصدر اصطلاحی

بالفتح بکاف فارسی۔ بقول بہار کنایہ از عاجز و ملول شدن مؤلف عرض کند کہ مرادف تنگ آمدن کہ بجایش گذشت (میر نجات ؎) گلاب تلخ از یک غنچہ معلوم است مقدارش ٭ بیت آخر ازین دشنام دادن تنگ می آید ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست کہ می آید (اردو) تنگ آنا۔ دیکھو تنگ آمدن کے پہلے معنے۔

تنگ آمدن جامہ استعمال۔ بالفتح بکاف فارسی۔ بقول بہار برای جامہ وماننداین آن بر بالا یا ہر چہ بمعنی او بود مشہور است وازین بیت ناظم ہروی معلوم می شود کہ این قید ہم ضرور نیست (؎) بگذر ز لباس ہستی ای خضر ٭ این جامۂ تنگ تا کمر نیست ٭ (میرزا محمد زمان راسخ ؎) جامۂ صبر ببالای جنون تنگ آمد ٭ آنچہ از دست بر آید بگریبان کردیم ٭ می فرماید کہ جناب سراج المحققین کہ مقصودش از صاحب سراج وآرزوی اکبرآبادی است می فرمایند کہ میرزای مذکور وقتیکہ این شعر را گفتہ در جرگۂ یاران سخن سنج خواند ملا محمد سعید اعجاز گفت جامہ بر بالا کوتاہ می باشد و در بر تنگ۔ میر مذکور بعد استماع این حرف مصرع اوّل را چنین برگردانید (ع) کوتہی کرد ببالای جنون جامۂ صبر ٭ لیکن سخن فہم می داند کہ این مصرع بمصراع دوم من حیث المعنی چسپان نیست زیرا کہ در بدن جامہ در صورت تنگی مناسب است نہ در کوتاہی ولی فہمد این معنی را اگر کسی کہ مہارت درین فن داشتہ باشد (سنجر کاشی ؎) لباس اطلس خورشید بر تنم تنگ است ٭ کہ در طریقت دیوانہ پیرہن تنگ است ٭ (میرزا محمد حسین واہب ؎) بسی تنگ است بر اندامم شوقم جامۂ ہستی ٭ نمی آید برون از آستین

این قبا دستم؛ **مؤلف** عرض کند که امثال
ناظم هروی و سنجر کاشی و واهب هر سه برای
تنگ آمدن نیست و سند راسخ البته متعلق
به همین مصدر است و (تنگ آمدن جامه) بمعنی
عام کنایه باشد از نامناسبت و غیر موزونیت
مقصود راسخ از مصرع اوّل همین که جامهٔ صبر
برای بالای جنون کافی نیست. کوتهی کردن یا
تنگ آمدن بمعنی مجازی هر دو یکی است و هر دو
داخل محاوره. قصهٔ که منسوب به راسخ کرده اند
خدا داند که از کجا گرفته اند. راسخ شاعر ناموریست
و این شعرش را در اکثر کتب بر سبیل تمثیل دیده ایم
و در کلام راسخ هم مگر اصلاح بیان فرمودهٔ
خان آرزو نمیدانیم زآنکه بردارش را از کجا گیر آمده
خود خان آرزو در سراج یا چراغ هدایت ذکر
این مصدر مرکب نکرد، آنچه بهار بزبان سراج
المحققین گوید که (جامه بصورت تنگی مناسب
است نه در کوتاهی) بهمین وجه بمصرع اصلاح
یافته، راسخ را بهتر از مصرع اوّل نداند نسبت آن
عرض می شود که آغا تنگ آمدن جامه یا کوتاه شدن
جامه درین شعر بمعنی موزونیت جامه نیست بلکه
اظهار ناموزونیت مقصود است و اگر بجای
تنگ کوته را جای دهیم از ان هم تنگی مراد است
آری مهارت این فن داری که این نزاکت
معنی را پیدا کرده، حق آنست که آنانکه ذوق
زبان دارند (اختلاف ما با خان آرزو) را
بفهمند که او کوتهی جامه را مقابل درازی داشته
و ما کوتهی را درین مصرع مرادف تنگی دانسته ایم
تصفیهٔ این کسی میتواند کرد که ذوق محاورهٔ زبان
دارد (اردو) جسم پر جامه تنگ ہونا. کوئی
چیز غیر موزون اور ناکافی ہونا۔

تنگ آمدن منزل بر کسی | مصدر
اصطلاحی. بالفتح و کاف فارسی. بهار ذکر
این کرده از معنی ساکت صاحب انند می فرماید
که تنگ آمدن جای بر کسی مرادف این و تنگ

کردن جای برکسی متعدی منه **مؤلف** عرض کند که سبحان اللہ چہ خوش تحقیق و تعریف است چرا نمی فرماید که مصدر زیر بحث کنایہ باشد از گنجایش قیام باقی نماندن و سند پیش کردہ اش کہ از نظامی است متعلق بہ مصدر (تنگ درآمدن منزل برکسی) است مرادف عرصہ تنگ شدن برکسی یعنی تاب اقامت نداشتن کسی (ب) چو منزل درآمد بہ بدخواہ تنگ ٭ ہژبران بکین تیز کردند چنگ ٭ ۔ (اردو) مقابلہ کی طاقت نہونا۔ قافیہ تنگ ہونا۔ ٹہر نہ سکنا۔

تنگ آوردن مصدر اصطلاحی۔ بالفتح وکاف فارسی بقول فدائی بستوہ آوردن و تنگ گرفتن کار است **مؤلف** عرض کند کہ متعدی تنگ آمدن باشد موافق قیاس۔ (اردو) تنگ کرنا۔

تنگابی بالفتح وکاف فارسی بقول فدائی ہنگامی کہ بارش بہنگام نبارد و ازان ہنگام آب چاہ ہا بخشکد و تنگی آب بہم رسد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ موسم کمی باران را نام است (اردو) بدہنگامی بولتے ہیہ دکن کا محاورہ ہے یقامت فصل بھی کہتے ہین۔ کم ہنگامی کہہ سکتے ہین یعنے وہ فصل جس مین بارش حسب عادت نہ ہوئی ہو بلکہ کم ہوئی ہو۔

تنگاتنگ اصطلاح۔ بالفتح وکاف فارسی۔ بقول بہار بمعنی بسیار تنگ **مؤلف** عرض کند کہ بہ الف عطف است کہ اصل این تنگ و تنگ بود تکرار برای مبالغہ (امیرخسرو ب) بود زان جایگاہ تنگاتنگ ٭ آب دریا بقدر یک فرسنگ ٭ (اردو) بہت تنگ ۔

تنگ اختلاط اصطلاح۔ بالفتح وکاف فارسی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند

که اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی که اختلاط باهمی کم دارد و بمعنی کم اختلاط است (ظهوری ے) گاه ازو تنگ اختلاط گهربا ٭ گهر ازو هم خیمهٔ نیلوفر است ٭ (اردو) اختلاط کم رکھنے والا۔ فارسی ترکیب سے کم اختلاط کہہ سکتے ہیں۔

تنگار بالفتح و کاف فارسی۔ بقول برہان که صراحت کاف فارسی نکرده بروزن اغیار داروئی که صراحت کاملش بکاف عربی گذشت صاحبان رشیدی و سروری و مؤید هم صراحت کاف فارسی کرده اند (حکیم اسمعیل کوفی ے) اگر تنگار را خواهی که سازی ٭ وزان اجساد در آتش گدازی ٭ خان آرزو در سراج ذکر این بکاف فارسی کرده مؤلف عرض کند که ما صراحت کافی بکاف عربی کرده ایم خبر نیست که این را مبدل آن دانیم چیا نکه کند و گند و از ینکه اسم جامد است جا دارد که این را باعتبار کاف فارسی اصل دانیم و آن را مبدل این (اردو) دیکھو تنکار۔

تنگ افتادن کار مصدر اصطلاحی بالفتح و کاف فارسی۔ بقول بہار و انند لازم تنگ گرفتن کار مؤلف عرض کند که در مشکل افتادن است و بس (محمد قلی سلیم ے) چاکہا در سینه ام هر یک دری تنخانه است ٭ از دل من کار هر اسلام تنگ افتاده است ٭ (اردو) کام مشکل میں پڑنا

تنگ بار اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بروزن زنگبار (۱) نامی است از نامہای باری تعالی شانه و به اصطلاح سالکان حضرت باری تعالی است باعتبار وحدت حقیقی که آنجا گنجایش هیچ چیز نیست نه از طریق وجود و نه از راه تعقل و (۲) شخصی را نیز گویند که همه کس را پیش خود راه ندهد و مردم پیش او

بدشواری باریابند و (۳) چیزی را هم گویند که
بدشواری بدست آید و بغایت عزیز الوجود۔
صاحبان جہانگیری و ناصری بر معنی اوّل و دوم
قانع (شیخ نظامی ؎) وجود تو از حضرت
تنگبار ❊ کند پیک اندیشه را سنگسار ❊ (سیف
اسفرنگی ؎) در پردهٔ وصل عاشقان را ❊
در کان خیال تنگبار است ❊ صاحب سروری
بر معنی دوم قناعت فرموده صاحب رشیدی
ذکر معنی دوم گوید که (۴) جائی که مردم بدشواری
باریابند۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم
و چہارم کرده نسبت معنی اوّل بیان کرده جہانگیری
گوید که عجب است از و زیرا چه در شعر نظامی
معنی نام باری تعالی درست نمی شود و غایتش
بر حجاب الوہیت از جہت نارسائی خلائق
نیز اطلاق می توان کرد و الله اعلم (انتہی) مؤلف
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است خیال خان
آرزو نسبت معنی آخره من وجہٍ درست ولیکن
باعتماد صاحب جامع و ناصری که محققین صاحب
زبان اند معنی اوّل را صحیح دانیم و محتاج سند
نیست (اردو) (۱) الله تعالی کا نام فارسی
مین تنگبار ہے۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کے
پاس کسی کی رسائی دشوار ہو۔ مذکر (۳) کمیاب
چیز۔ مؤنث (۴) وہ مقام جہان باریابی
مشکل ہو۔ مذکر۔

تنگ بخت اصطلاح۔ بقول بہار و
انند کنایه از مفلس و تهیدست (شیخ شیراز
؎) مگر تنگ بختت فراموش شد ❊ چو دولت سقت
در آغوش آغوش شد ❊ مؤلف عرض کند
که موافق قیاس است (اردو) مفلس۔

تنگ بر گیر استعمال۔ بقول مؤید بمعنی سخت
در کنار بگیر مؤلف عرض کند که (تنگ برگرفتن
مصدر لیست و امر حاضرش (تنگ برگیر) محاورهٔ
زبان بحذف یک موحده این را قائم کرده طالب
سند استعمال می باشیم که استعمال این از نظر ما نگذشت

(اردو) لپٹ کر گلے لگا لے۔

تنگ بستن استعمال۔ بقول آصفی۔ تنگ بستن کمر و میان برای دو چیز می باشد یکی برای زور کردن دوم در کارهای که استداد آنها منظور باشد **مؤلف** عرض کند که این مصدر صرف برای بستن ہر چیز مستعمل و ہیچ خصوصیت کمر و میان ندارد (نظامی ؎) عنان تاب شد شاہ فیروز جنگ ؏ کمر بست بر کین بدخواہ تنگ ؏۔ (کلیم شہرستانی ؎) ای خوش کمران تنگ بندید میان را ؏ بر طاقت ما کار چنین تنگ مگیرید ؏ مخفی مباد که از سند دوم استعمال مصدر بندیدن پیداست که بجایش می آید و تعمیم استعمال از کلام ظہوری پیداست (؎) از من که قرب ساخته پیراہن توام ؏ خود را به بستن بند قبا مبند ؏ (اردو) تنگ باندھنا اعم از ینکه کمر ہو یا اور کوئی چیز۔

تنگ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بذیل آن ذکر ملحقات این کند **مؤلف** عرض کند که این مطلق بمعنی عام بود مقابل کشادہ بودن و استعمال این با ضافت در ملحقات می آید (اردو) تنگ ہونا تنگ رہنا۔

تنگ بودن جای بر کسی استعمال۔ بقول بہار بمعنی تنگ آمدن منزل بر کسی **مؤلف** عرض کند که بمعنی نبودن جای کسی بر مقامی صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ (اردو) کسی مقام پر کسی کو جاے نہ رہنا۔

تنگ بودن خاطر مصدر اصطلاحی۔ بمعنی کلفت انگیز بودن خاطر است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس (ظہوری ؎) خوش روی کشادی به بد و نیک نمودم ؏ گفتی که مگر خاطر ما تنگ نبود است ؏ (اردو) طبیعت کا مکدر ہونا۔

(۵۰)

تنگ بودن فضای گفتگو اصطلاح
بقول بحر مجال سخن نبودن **مؤلف** عرض کند
که مرادف تنگ بودن میدان گفتگوست که
می آید (اردو) مجال گفتگو نہ ہونا۔ بات
کرنے کی مجال نہ ہونا۔

تنگ بودن قافیہ مصدر اصطلاحی
بقول بہار کنایہ از صعوبت و سختی (ملا نجود
جامی ؎) دلم زگلشن دوران چگونہ بکشاید
بغنچہ قافیۂ خندہ است تنگ اینجا ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است بمعنی حقیقی ہم
استعمال می توان کرد اگرچہ از سند بالا صدق
تنگ بودن پیدا نمی شود ولیکن عیبی ندارد
کہ معاصرین عجم ہم بر زبان دارند (اردو)
قافیہ تنگ رہنا۔ بقول آصفیہ۔ کسی کام میں
عجز رہنا۔ عجز ہونا۔ عاجز رہنا (آتش ؎)
بندش چست سے تیری آتش ٭ قافیہ تنگ
رہا کرتا ہے ٭ (قافیہ تنگ ہونا) بھی

تنگ بودن کوی برکسی استعمال
بمعنی حقیقی است **مؤلف** عرض کند کہ نبودن
جای کسی در کوی و موافق قیاس (ظہوری
؎) بود کویت تنگ بر ما از ہجوم مدعی ٭
پای رفتن خود بخود از فرق پا کردیم و رفت
٭ (اردو) کسی کو کسی کوچہ میں جگہ نہ رہنا۔

تنگ بودن میدان گفتگو مصدر
اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف تنگ بودن فضای
گفتگو۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است
و صراحت کافی ہمدر انجا (اردو) دیکھو
تنگ بودن فضای گفتگو۔

تنگ بیز اصطلاح۔ بقول سروری۔
بوزن سنگریزہ یالاون باشد و آن آلتی است
حلوائیان را مانند کفگیر کہ بدان روغن وامثال
آن را صاف کنند۔ کذا فی المؤید و بحوالہ نسخ دیگر
اشارہ بہ تنگ بیز ہم کند کہ بہ کاف عربی گذشت
صاحب مؤید ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند

که بادی این لغت همین صاحب مؤید الفضلا است
بدون سند استعمال نظر باتفاق سروری این را
درست دانیم - اسم فاعل ترکیبی است و دو ق
زبان مانند تنگ بیز را صحیح داند که به کاف عربی گذشت
و بضم نون (اردو) دیکھو تنگ بیز -

(الف) تنگ بغوله | اصطلاح - بقول
(ب) تنگ پغوله | بحر و جامع و برهان

دنیا و روزگار مؤلف عرض کند که همین لغت
بیای فارسی هم بقول رشیدی و مؤید وانند و
(جهانگیری در ملحقات) خان آرزو این را به کاف
عربی و ضم نون بمعنی کسی که به اندک مبالغه از شر
سخن قبول کند آورده یعنی مرادف (تنک رو)
- مؤلف عرض کند که پغوله به بای فارسی
بمعنی کنج و گوشهٔ چشم گذشت و بغوله بموحده
نیامده پس ب صحیح باشد والف را تصحیف
کتابت دانیم (اردو) دنیا مونث مذکر شد مانند

تنگ تاب | اصطلاح - بقول بحر و بهار و
انند بمعنی ناتوان (خواجه نظامی ت۵) سیاه عز
پیشه تنگ تاب × چو دیدند روی چنان بی نقاب
× مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) ناتوان - بی طاقت -

تنگ ترکان | اصطلاح - بقول برهان به
اضافت نام موضعی از ترکستان - صاحبان مؤید
و بحر وانند این را بصراحت کاف فارسی نوشته اند
مؤلف عرض کند که همین لغت به همین معنی
بکاف تازی هم گذشت و بر لفظ تنگ هم همین
معنی مذکور پس ما این را اصل دانیم و آنچه بکاف
تازی گذشت مبدل این چنانکه گند و گنداردو
دیکھو تنک ترکان -

تنگ تگاو | اصطلاح - بقول ناصری و انند
بکسر کاف فارسی و فتح تا و کاف تازی دوم نام
دره ایست در ولایت کوه کیلویه فارس که حاکم
نشین آنجا شهر بهبهان است و دران تنگ
معدن مومیائی خوب پیدا میشود مؤلف عرض کند

که مرکّب اضافی است (اردو) تنگ تکاو ولات
کوہ کیلویہ فارس مین ایک درّے کا نام ہے جہان
مومیائی ہوتی ہے۔ مذکر۔

تنگ تنگ اصطلاح۔ بقول بحر و
مؤیّد بسیار بسیار مؤلف عرض کند که این معنی
مخصوص باشد بجائی که ذکر سامانی کنند که با تنگ
تعلق دارد شلاًامی گویند که درین خرما تنگ
تنگ شکر است یعنی بسیار شکر است و در
تعریف این تکرار بسیار ہم تسامح محققین بالا
است۔ غور بر محاورۂ زبان نکردند و از تکرار
تنگ در معنی ہم تکرار لفظ بسیار کردند۔
(اردو) بہت۔

تنگ چشم اصطلاح۔ بقول برہان
و جامع (۱) کنایہ از مردم بخیل و ممسک و (۲)
ترکان را نیز گویند (۳) مردم نادیدہ و (۴)
دیو رنگ و (۵) زنی کہ بغیر از یک شوہر ندیدہ
باشد۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل و دوم و
سوم و پنجم گوید که (۶) نو دولت و (۷) فقیر۔
صاحب مؤیّد بذکر معنی اوّل و پنجم و ہفتم نسبت
معنی سوم صراحت خوشی کردہ کہ مردم نادیدہ
زن باشد صاحب ناصری در ملحقات بر معنی
اوّل و ششم قانع۔ صاحب سروری در ملحقات
بر معنی اوّل قناعت کردہ (شیخ سعدی ؒ)
نہ آن تنگ چشمست بازارگان ٭ کہ بر وی سر
از کبر بر آسمان ٭ بہار بذکر معنی اوّل و ششم
گوید کہ معشوق را ہم کہ بطرف کسی میل نمی کند
و بحسن خود مغرور می باشد یا از جہت حیا بود
تا آنکہ بر جلال خود نظر داشتہ باشد چنانکہ در
قران مجید در تعریف حوران بہشت واقع شدہ
کہ ھن قاصرات الطرف ای زنانیکہ نظر از شوہر
خود در نگذرانند و استعمال این لفظ در محل
تعریف معشوقان خاصۂ قدماست و در کلام
متاخرین دیدہ نشد (خواجہ نظامی ؒ) ہمہ
مرغ و ریحان و آواز چنگ ٭ بت تنگ چشم

اندر آغوش تنگ ۔ مؤلف عرض کند کہ معنی دوم متعلق از ہمین معنی بیان کردہ بہار یافتہ می شود کہ شعرا معشوق را ترک گویند ولیکن معرّف محققین بالا معنی دیگر پیدا کردہ باقی حال بہ ہمہ معانی بالا کنایہ باشد و نسبت معنی چہارم عرض می شود کہ بدصورتان چشم خرد و تنگ دارند از ینجاست از تنگ چشم کہ اسم فاعل ترکیبی است دیو رنگ مراد گرفتند و مقصود ازین بدصورت و زشت صورت است و بس (اردو) (۱) تنگ چشم ۔ بقول آصفیہ بخیل ۔ کنجوس ۔ ممسک (۲) معشوق ۔ مذکر (۳) وہ مرد جس نے عورت کو نہ دیکھا ہو ۔ مذکر (۴) بدصورت (۵) وہ عورت جس نے صرف ایک شوہر کو دیکھا ہو ۔ مؤنث (۶) نو دولت جو آبائی دولت مند نہو ۔ (۷) فقیر ۔ مذکر ۔

تنگ چشمی اصطلاح ۔ بقول بحر دانند (۱) بخل و (۲) کم نگاہی معشوق ۔ صاحب انند بحوالہ غیاث بذکر ہر دو معنی گوید کہ کنایہ از بخل بلحاظ آنکہ صاحبش بسبب دون ہمتی بدنیای فانی بسند نمودہ و کنایہ از کم نگاہی معشوق و این لفظ در صفت معشوق واقع شود از ان جہت کہ معشوق از غرور حسن یا از فرط حیا بسوی کسی نمی بیند مؤلف عرض کند کہ یای مصدری بر تنگ چشم زیادہ کردہ اند و بس (اردو) (۱) بخیل ۔ مذکر (۲) معشوقون کی کم نگاہی ۔ مؤنث

تنگ حوصلگی اصطلاح ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ بفتح اول و سکون دوم و بہ تحریک نیز چنانکہ گذشت ہر دو صحیح است کہ تنگی حوصلہ و تنگی حوصلہ ہر دو موجب افشای چیز است مثلاً اگر کوزہ تنگ باشد بمعنی ضیق است و اگر تنگ بود بمعنی بسیار کم ضخامت غرض از ہر دو آب تراوش می کند دوم مشہور است (ظفر اسـ) از شرم تنگ حوصلگی دود برنخاست ۔ امشب کہ سوخت آتش حی ہیچو

خس مرا ۞ مؤلف عرض کند کہ تنگ حوصلہ
بکاف عربی بجایش گذشت و تنگ حوصلہ می آید
یای مصدری بران زیادہ کردہ اند و این بمعنی
کم ظرفی و رذالت است و بس (اردو) تنگ
حوصلگی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین۔ کم ظرفی۔
رذالت۔ مؤنث۔

تنگ حوصلہ اصطلاح۔ بقول بہار۔
مقابل فراخ حوصلہ و مرادف تنگ حوصلہ کہ بہ
کاف تازی گذشت (صائب ؎) چو تنگ
حوصلگان دور مگذران از خود ۞ کہ آب رفتہ
درینجا بجو نمی آید ۞ مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) تنگ حوصلہ۔ دیکھو
تنگ حوصلہ۔

تنگ خانہ اصطلاح۔ بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت و اند نقل نگارش مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی مقام تنگ
دارندہ (شیخ اوحدی ؎) اگر د میان لاغر
آن جان نیکوان ۞ پیچیدہ ایم آن کمر تنگ
خانہ را ۞ (اردو) تنگ مقام رکھنے والا۔

تنگ خو اصطلاح۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات
گوید کہ بمعنی بدخلق است مؤلف عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (صائب
؎) زانکہ بخشش نیست خوشتر ہیچ خلقی تنگ خویان
را ۞ چو پشت سر نباشد عذر خواہی زشت رویان
را ۞ (اردو) دیکھو بدخلق۔

تنگ داشتن عرصہ برکسی مصدر
اصطلاحی۔ متعدی تنگ بودن جای برکسی
مؤلف عرض کند کہ خصوصیت عرصہ درینجا
نباشد ہر اسم ظرف راہم استعمال توان کرد
یعنی مکان و جای و میدان و امثال آن
(شفیع اثر ؎) گر اجل پیش آید از شادی معلق
می زند ۞ عرصہ بر خصم تو از بس تنگ دارد
روزگار ۞ مخفی مباد کہ درین سند استعمال
مصدر رداریدن است کہ بجایش می آید۔

(اردو) میدان تنگ کرنا۔ رہنے نہ دینا۔
رہنے کا موقع نہ دینا۔

(۱) تنگ در آغوش کشیدن	مصادر
(۲) تنگ در آغوش گرفتن	اصطلاحی
(۳) تنگ در بر کشیدن	بقول
(۴) تنگ در بر گرفتن	بہار
(۵) تنگ در بغل گرفتن	وانند

معروف مؤلف عرض کند کہ معانقہ کردن
بہ محبت تمام (فطرت مشہدی ؎) نکشتم تنگ
در آغوش نگاہش ترسم ٭ کہ خلد خار بہ پیراہن
نازک بدنی ٭ (مخلص کاشی ؎) از دود
دلم جامۂ او رنگ گرفت است ٭ یا سوختۂ
در بغلش تنگ گرفت است ٭ (اردو)
(۱) تا (۵) بکمال محبت کے ساتھہ معانقہ کرنا
سینے سے لگالینا۔

تنگ درزی اصطلاح۔ بقول بحر و
بہار بفتح دال مہملہ چسپان اختلاطی (محسن تاثیر
؎) بہ تنگ درزی ربط صد آشنا چہ کنم ٭ دلم
خوشست کہ بیگانۂ ہمنشینت نیست ٭ خان آرزو
در چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض
کند کہ درز بمعنی شگاف جامہ می آید لہٰذا ترکیب
تنگ با درز و یای مصدری این مصدر را
ساختہ اند و معنی کنایہ با الفاظ مرکبہ تعلق لطیف
ندارد البتہ (تنگ ورزی) بہ واو عوض دال
مہملہ بہتر ازین می نماید در محاورۂ زبان و استعمال
ورزی کہ از مصدر ورزیدن است در اکثر
لغت ہای فارسی می آید چنانکہ خلاف ورزی
وکشاورزی عجبی نیست کہ تصحیف کتابت ہر سہ
محققین بالا را در غلط انداختہ باشد معاصرین
عجم با ما اتفاق دارند (اردو) زیادہ میل
جول۔ مذکر۔ گہری دوستی۔ مؤنث۔

تنگ در کسی رسیدن مصدر اصطلاحی
بقول انند بحوالۂ غوامض سخن۔ قریب رسیدن
باو (فردوسی ؎) رسید انگہی تنگ شد شاہ

روم ؎ خروشید کای مرد بیداد شوم ؎ مؤلف
عرض کند کہ ہرچہ ما ازین سند خیال می کنیم مصدر تنگ
شدن پیدا است کہ بجایش می آید و مصدر زیر تعریف
محاورۂ زبان نیست فتأمل (اردو) کسی کے
قریب ہونا۔

تنگدست اصطلاح۔ بقول برہان بر
وزن رنگ لبست (۱) کنایہ از فقیر و مفلس
و بی چیز می فرماید کہ (۲) تنگدستی و بی چیزی ہم
و (۳) ممسک و بخیل و (۴) سند کوچک و
سندی کہ کم بدست آید صاحب جامع معنی دوم
را ترک کردہ صاحب سروری در ملحقات
بر معنی اوّل قانع (شیخ سعدی ۱) ترش
تنگدستی دو حرفی نوشت ؎ کہ ای نیک فرجام
فرخ سرشت ؎ صاحبان (ناصری در ملحقات)
و مؤید متفق با او صاحب بحر ذکر معنی اوّل و سوم
و چہارم کردہ۔ بہار ترک ہمہ معانی می فرماید
کہ (۵) بمعنی تنگ بخت است صاحب فدائی
گوید کہ نیاز سند باشد کہ مقصودش غیر از معنی اوّل
نیست مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل و سوم
اسم فاعل ترکیبی است الا معنی دوم خلاف
قیاس است معلوم می شود کہ مقصودش از بیان
تنگدستی بود بمعنی بی چیزی و مفلسی و ممسکی ولیکن
در کتابت واو عطف میان تنگدستی و بی چیزی
این فساد پیدا کرد کہ معنی دوم قائم شد ازینجاست
کہ دیگر محققین ازین معنی احتراز کردہ اند و ما ہم
تسامح برہان دانیم و معنی پنجم بیان کردۂ بہار را
کہ تعمیم وارد متعلق بہ معنی اوّل و سوم کنیم کہ فقیر و
ممسک ہردو بد قسمت و تنگ بخت اند ولیکن
حق آنست کہ از لفظ تنگدست این تعمیم پیدا نیست
و بدون سند استعمال معتبر ندانیم (ظہوری ۱)
تنگ دستان چہ دل وسعت فراخی دارند ؎ نشود
صد ہمہ یک ہیچ بہمت سوگند ؎ (اردو)
(۱) فقیر۔ مفلس۔ تنگدست بھی کہہ سکتے ہیں۔
(۲) تنگدستی۔ مفلسی۔ مؤنث (۳) ممسک۔ بخیل۔

(۴) چھوٹی سند۔ مؤنث (۵) کم قسمت۔

تنگدستی اصطلاح۔ بقول فدائی (۱) بی پولی و نیازمندی۔ صاحب مؤید گوید کہ بمعنی فقیری و (۲) ممسکی و بخیلی **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر تنگدست زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اردو) (۱) تنگدستی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مؤنث۔ مفلسی۔ ناداری۔ فلاکت (۲) ممسکی بخیلی۔ مؤنث۔ دکن مین بخالت کہتے ہین۔ مؤنث۔

(الف) **تنگدل** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند (۱) ملول و ناخوش (خواجۂ شیراز ؎) غنچہ گو تنگدل از کار فروبستہ مباش ٭ کز دم صبح مدد یابی و انفاس نسیم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس معاصرین عجم (۲) بمعنی بخیل ہم استعمال کنند۔ و از سند بالا مصدر ---

(ب) **تنگدل بودن** بمعنی ملول بودن پیدا است مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر باشیدن پیدا است کہ بجایش گذشت (اردو) الف (۱) ملول (۲) تنگدل۔ بقول آصفیہ۔ بخیل۔ کنجوس (ب) ملول ہونا۔

تنگدل نشستن استعمال۔ بمعنی ملول نشستن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) زندانیان بخلد نشینند تنگدل ٭ زین باغ و بوستان کہ بزندان سپردہ اند ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر نشینیدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) ملول بیٹھنا۔

تنگدہان اصطلاح۔ بقول بہار و انند و رشیدی (۱) از اسمای محبوب است خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ باشد و (۲) بمعنی حقیقی کسی کہ دہان او تنگ باشد کہ داخل حسن است (اردو) تنگ دہان (۱) معشوق (۲) وہ شخص حسین کا منہ چھوٹا ہو۔

تنگ رزق اصطلاح۔ خان آرزو در سراج بکاف عربی گوید کہ بمعنی کمی رزق مستعمل است **مؤلف** عرض کند کہ سکندری خوردہ است اسم فاعل ترکیبی بکاف فارسی باشد بمعنی کسی کہ رزق تنگ دارد و مرفہ الحال نباشد ماشاء اللہ محقق نامور نظر بر قواعد فارسی خوب دارد کہ تنگی رزق را مرادف تنگ رزق می داند مخفی مباد کہ اگر بکاف عربی ہم گیریم اسم فاعل ترکیبی است یعنی رزق کم دارندہ نہ بمعنی کمی رزق (اردو) تنگ رزق بقاعدۂ فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے ہین جسکی آمدنی کم ہو اور باعتبار معیشت مرفہ الحال نہو۔

تن گرفتن در چیزی مصدر اصطلاحی بقول بحر پوشیدن تن در چیزی۔ صاحب آصفی بسند خسرو ذکر این کردہ (ص) تن چو دران خلعت روشن گرفت ؛ خون یواقیت بگردن گرفت ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تن ڈہانپنا۔ یہہ دکن کا محاورہ ہے۔ لباس پہنتا جسم کو لباس مین چہپانا۔

تنگ روزی اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند تنگ دست (میر خسرو ص) بران تنگ روزی بباید گریست ؛ کہ از بیم تنگی بود تنگ زیست ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) مفلس

تنگری بقول انند بکسر یکم و سوم در فارسی زبان خدای تعالی و تقدس را گویند **مؤلف** عرض کند کہ ظاہرا اسم جامد فارسی قدیم می نماید ولیکن لغت ترکی است و صاحب لغات ترکی ذکر این کردہ خبر نیست کہ فارسیان استعمال این کردہ اند (اردو) خداوند تعالی۔ مذکر۔

تنگر بقول برہان و جامع و رشیدی ہمان تنگر کہ بکاف تازی گذشت **مؤلف** عرض کند کہ با شارۂ این ہم را انجا کردہ ایم (اردو) دیکہو تنکر۔

تنگ زعفران اصطلاح ۔ بقول بحر و انند
و مؤید باضافت ۔ برگ ہای زرد کہ در خزان
می ریزد بہار ہم بحوالۂ کشف اللغات ذکر این
کردہ **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس
باشد ۔ مشتاق سند استعمال می باشیم ازینکہ
محققین اہل زبان ازین ساکت اند (اردو)
وہ زرد پتے جو خزان مین درختون سے گرین ۔

تنگزیست اصطلاح ۔ بقول بحر و انند ۔
مفلس و تنگدست **مؤلف** عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ زندگی بہ
تنگی کند موافق قیاس (اردو) دیکھو تنگدست
کے پہلے معنے ۔

تنگس بقول برہان و رشیدی و جامع ۔
ہمان تنکس کہ بکاف تازی گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ ما اشارۂ این ہم در انجا کردہ ایم
اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو تنکس

تنگ ساختن کار مصدر اصطلاحی
بقول آصفی سخت کردن آن **مؤلف** عرض کند
کہ بمشکل انداختن کار است (حالی صفاہانی ع)
برد ہانش خط ندانم کار را چون تنگ ساخت
کہ اینقدر دانم برات بوسہ را تنخواہ نیست (اردو)
کام کو دقت اور مشکل مین ڈالنا سخت کر دینا ۔

تنگسار اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع
و ناصری بر وزن سنگسار (۱) بمعنی فسخ است
و فسخ در لغت بمعنی ضعف و جہل و فساد رای
و نقصان عقل باشد و باصطلاح اہل تناسخ ۔
(۲) چیزی را دو مرتبہ تنزل واقع شدن چنانکہ
انسانی بصورت حیوان دیگر جلوہ نماید و اورا
بگذارد و بصورت نبات چمن پیرا شود ۔ خان
آرزو در سراج می فرماید کہ در فرہنگہای معتبرہ
دیدہ نشد غالباً تصحیف سنگسار است بمعنی کسی
کہ سرش مثل سر سنگ باشد چہ سار بمعنی سر آمدہ
مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش قیاس
کہ لفظاً و معنیً چیز دیگر است ۔ صاحب سفرنگ

بشرح نوزدہمی فقرۂ (نامۂ شت ساسان نخست)
تنگسار را بہ فتح تای فوقانی وسکون نون گفتہ کہ
بمعنی دوم است و این قدر صراحت فرمود کہ انسانی
کہ بروئیدگان پیوندد و آنکہ از بدی در تن
جانوران نا گویا در خور خوی در آیند آن را تنگسار
بہ فتح نون وسکون نون ثانی نام است **مؤلف**
عرض کند کہ لغت زند و پازند باشد معاصرین عجم
ازین بی خبر اند باعتبار جامع و ناصری کہ ہر دو
اہل زبان اند این لغت را بہر دو معنی اسم جامد
فارسی قدیم دانیم (اردو) (۱) ضعف۔
جہل۔ نقصان عقل۔ مذکر (۲) اصطلاح اہل
تناسخ مین۔ روح انسان کی وہ حالت جو دوسرے
جسم مین نباتات مین منتقل ہونے سے پیدا ہو۔ مونث

تنگسال اصطلاح۔ بقول بحر و انند بمعنی
سال قحط و امساک باران **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است و معاصرین عجم ہم تصدیق
این می کنند (اردو) وہ سال جس مین قحط
یا امساک باران ہو۔ دکن مین بد ہنگام اور کم ہنگام
کہتے ہین۔ مونث۔

تنگست بقول جامع ہمان تنکست
کہ بکاف عربی گذشت **مؤلف** عرض کند کہ
صراحت معنی ہمدر انجا کردہ ایم نظر باعتبار جامع
کہ محقق زبان خود است این را مبدلش میدانیم
چنانکہ کند و گند (اردو) دیکھو تنکست۔

تنگ سودا اصطلاح۔ بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت صاحب انند نقل نگارش
مؤلف عرض کند کہ بمعنی گران فروش
اسم فاعل ترکیبی است (سنجر کاشی ۵ امرد)
تاجر گشادہ دل باید ؎ تنگ سودا کستد زبان
فراخ ؎ (اردو) گران فروش۔

تنگ شاپور اصطلاح۔ بقول ناصری
و انند تنگی است در حوالی شہر کازران
فارس کہ آن را خورۂ شاپور گویند و در انجا
شہری بودہ کہ شاپور پادشاہ ایران بنام خود

بنا نموده و در میان آن تنگ فراخ رودی
آب روان است که آن را رود شاپور گویند
و هر دو طرف رود حجّاریها بر کوه کرده اند و
صورتها ساخته اند و چهار مرتبه مقرر داشته اند
از طرف یمین شکل سوار است کشیده اند
و چنان می نماید که چهار نعل سواران بحرکت
آمده و هر مرتبه شانزده شکل سوار است و
طرف دیگر پیاده صف کشیده و در زیر نقش
شاپور در مرتبهٔ ثالث شکل سوار ایستاده است
که خود شاپور باشد که یک تن را در زیر پای
اسپ انداخته و گویند صورت قیصر روم است
که بدست شاپور اسیر گشته و هنگام سواری
می خفته و شاپور پای بر شانه و کتف آن می نهاده
سوار می شده و پیادگان هر یکی در دست چیزی
دارند یکی شیر می کشد و یکی پیل می راند و دیگری
اسپ با عرّاده در حرکت آورده و بعضی شمشیر
و بعضی نیزه در دست دارند که از نظر سلطان

می گذرند و نقش طرف دیگر کوه که او نیز به شاپور
می ماند و اکنون نیمی از تن آن باقی است از زیر
اشکال جدول آبی از کوه تراشیده اند و به آن
واسطه خراب شده است و این جدول را از
رودخانه برداشته که تخمیناً رودخانه چهل پنجاه
ذرع از زیر آن اشکال جاریست و از بالا از
رود جدا کرده اند و یک طرف را که بجانب رودخانه
است از آهک و سنگ بالا آورده اند تا کنون
آباد و بحال خود باقی است و بعضی جا سنگ را
تراشیده ممرّ آب قرار داده اند اکنون اگر کسی بخواهد
به تماشای آن اشکال رفته از همان ممرّ آب باید
رفت که اکنون خشک است از ان جای که سنگ
تراشیده اند خم شده عبور باید کرد و وقتی بضرورت
از در سفید به کازران و بشیراز می رفتم عمداً
برای تماشای آن صور از درون تنگ به
پهلوی رودخانه آمدم نقوش دیگر نیز در انجا
حجّاری و نقّاری شده که تفصیل آن درین مقام

لازم نیست مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) تنگ شاپور ایک درّہ مصنوعی کا نام ہے جس کو شاہ شاپور نے حوالی شہر کازرون میں بنایا ہے جس میں سنگی تصاویر ہیں۔ مذکّر

تنگ شام | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار وانند گیر اگیر شام (مخلص کاشی ؎) باین جلال پریشان خندہ بر صبح وطن دارد ؎ دل آوارہ ام در تنگ شام حلقۂ موئی ؎ مؤلف عرض کند کہ مقصود محققین بالا از وقت تنگ شام است کہ میان روز و شب بسیار کم باشد (اردو) تنگ شام۔ مؤنث۔

تنگ شدن جا | استعمال۔ بمعنی حقیقی است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) ہر برونی بدرون آمد و جا تنگ شد است ؎ بیم دارم کہ نگیرند زمن بیرون را (اردو) جگہ تنگ ہونا۔

تنگ شدن جامہ بر بالا | استعمال بقول بہار۔ بمعنی حقیقی است و خصوصیتی با لفظ جامہ و بالا ندارد بلکہ برای مرادفات آنہم مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (محمد قلی سلیم ؎) جسم زار ما زبس بالید از غمہای او ؎ شد لباس زندگانی تنگ بر اندام ما ؎ (اردو) لباس جسم پر تنگ ہونا۔

تنگ شدن خبر | مصدر اصطلاحی بقول بہار کنایہ از کم بہم رسیدن و دشوار یاب شدن خبر است (ظہوری ؎) قلم شکستم و اندوہ نامہ کردم مہر ؎ چہ حرف در لب قاصد نہم خبر تنگ است ؎ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است اگرچہ از سند بالا استعمال این مصدر لفظاً پیدا نیست و لیکن عیبی ندارد حاصل آن ہمین است (اردو) خبر نہ ملنا۔

تنگ شدن دستگاہ | مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر دشوار یاب شارحش **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش غیر از تنگ شدن قدرت وطاقت نباشد (صائب ؎) گر باین دستور گردد دستگاہ عیش تنگ ؛ صبح نتواند تبسم را بکار ساختن ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال تنگ گردیدن دستگاہ پیداست عیبی ندارد کہ شدن و گردیدن مرادف یکدیگراست (اردو) قدرت اور طاقت کم ہونا۔

تنگ شدن قبا استعمال۔ بہار ذکر این کردہ (۱) مرادف ہمان تنگ شدن جامہ باشد و (۲) بقولش کنایہ از بی طاقت شدن و (۳) تنگی معاش (نعمت خان عالی ؎) از شوق اینکہ روی تو گلرنگ می شود ؛ گل را قبای رنگ ببر تنگ می شود ؛ **مؤلف** عرض کند کہ ورای معنی اوّل معنی دوم وسوم بصورت اضافت باشد نہ بدون آن وتخصیص معنی دوم وسوم ہم درست نباشد مثلاً اگر گوئیم کہ قبای عقل بر وتنگ شد۔ معنیش ہمین باشد کہ کم عقل شد یا بیدانش پس برای مصدر زیر تعریف معنی اوّل کافی است مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر شودن پیداست کہ بجای خودش می آید۔ (اردو) دیکھو تنگ شدن جامہ۔

تنگ شدن کار استعمال۔ بقول بہار لازم تنگ گرفتن کار (سلمان ساوجی ؎) کار شد تنگ برین دل خبر یار کنید ؛ دوستان بہر خدا چارۂ بیمار کنید ؛ (صائب ؎) چنان ز حسن تو شد کار تنگ بر خوبان ؛ کہ دور خوبی مہ در حصار ہالہ گذشت ؛ (ظہوری ؎) کار بر توبہ ز ساقی شدہ خوش تنگ دگر ؛ دل گرفتار باین وسعت مشرب شدہ است ؛ **مؤلف** عرض کند کہ این لازم تنگ کردن است بمعنی تنگی کار یعنی کشایش در کار باقی

نماندن از قبیل تنگ شدن میدان (اردو) کام میں گنجایش اور وسعت باقی نہ رہنا کام کم ہونا

تنگ شدن متاع مصدر اصطلاحی

بقول بہار بقیاس تنگ شدن خبر صاحب بحر گوید کہ بمعنی دشوار یاب شدن متاع است و خصوصیت با متاع ندارد بلکہ برای مانند متاع ہم تنگ شدن را مضاف توان کرد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (مخلص کاشی ؎) زلیخایت متاع دل چنین گر تنگ خواہد شد ٭ ز قحط دل میان دلربایان جنگ خواہد شد ٭ (اردو) متاع کا کمیاب ہونا۔

تنگ شدن میدان استعمال بہار بذکر این از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ وسعت میدان باقی نماندن موافق قیاس است و بمعنی حقیقی ولیکن بحالت اضافت این بسوی چیزہا معانی دیگر پیدا می شود کہ حاصل آن تنگی ہمان مضاف الیہ باشد چنانکہ تنگ شدن میدان رقم و امثال آن (صائب ؎) از شکوہ حسن میدان تنگ بر ہامون شد است ٭ دامن صحرا ز ریگ دیوانہ پر مجنون شد است ٭ (عرفی ؎) عرفی ہمہ لافی بدعا تیز قلم شو ٭ بشتاب کہ میدان نشود تنگ رقم را ٭ مخفی مباد کہ از سند دوم استعمال مصدر شودن پیداست کہ بجای خود شدن می آید (اردو) میدان تنگ ہونا۔ وسعت میدان باقی نہ رہنا۔

تنگ شدن وقت استعمال۔ بقول بہار عبارت از کم فرصتی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و بمعنی حقیقی است۔ (صائب ؎) تا نگردید است از خط تنگ وقت آن دہان ٭ بوسۂ زان لعل شکربار می خواہد دلم ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال تنگ گردیدن وقت پیداست عیبی ندارد کہ شدن و گردیدن ہر دو مرادف یکدیگر است (اردو) وقت تنگ ہونا۔ فرصت کم ہونا۔

تنگ شق استعمال ـ بہار بذکر این
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی
شگاف نزائد ندارندہ اسم فاعل ترکیبی
است (عرفی ہ) حرف مقصود ولی ریزد
زود ٭ خامۂ طالع ما تنگ شق است ٭ ۔
(اردو) سخت شگاف جیسے یہ قلم سخت
شگاف ہے یعنے اس کا شگاف سخت ہے (ادنہ)

تنگ شکر اصطلاح ـ بقول برہان (۱)
کنایہ از دہان معشوق است **مؤلف** عرض
کند کہ این استعارہ باشد و (۲) بمعنی حقیقی
مرکب اضافی است کہ بستۂ شکر است بالفتح
صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ (۳) فنی
است از کشتی و آن ہر دو پای حریف تنگ
گرفتہ زور بر سر و سینہ اش آوردہ بر زمین
زدن است بہار بذکر معنی اول و سوم گوید
کہ (۴) بمعنی محبوب ہم ـ صاحب سروری در
ملحقات بر معنی اول و دوم قائل (خاقانی ہ)
تنگ شکر تو ای بت چو رشاد ٭ سبحان اللہ چہ تنگ
و شیرین افتاد ٭ (سعدی ہ) ز راوی چنین
یاد دارم خبر ٭ کہ پیشش فرستاد تنگ شکر ٭ (حکیم
شفائی ہ) آن زمان می کشتی پشیمانی ٭ گر بریزیت
کشتم بہ تنگ شکر ٭ (صائب ہ) بوسۂ از لب
شیرین تو ای تنگ شکر ٭ ما گرفتیم بخواہیم عطای
تو کجاست ٭ وارستہ بر معنی سوم قناعت کردہ
و ناصری در ملحقات بر معنی اول ـ خان آرزو
در سراج ہمزبانش صاحب تحقیق الاصطلاحات
معنی چہارم را آوردہ بخیال ما و رای معنی دوم
دیگر ہمہ معانی استعارہ باشد نسبت معنی سوم عرض
می شود کہ چون استعمال فن کشتی کنند ہیات
مغلوب بشکل تنگ شکر می باشد کہ در دست
غالب است (اردو) (۱) تنگ شکر بقاعدۂ
فارسی دہان معشوق کو کہہ سکتے ہین ـ مذکر (۲)
تنگ شکر بمعنی حقیقی ـ بستۂ شکر ـ مذکر (۳) فن
کشتی کا ایک مخصوص داؤن ـ مذکر (۴) معشوق مذکر

تنگ شکر برخاستن | مصدر اصطلاحی
پیدا شدن تنگ شکر است **مؤلف** عرض کند
که موافق قیاس باشد (ظہوری ؎) دہنی نیست
باین تنگی و این شیرینی ؛ که بہر حرفش تنگ شکری
برخیزد ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر
برخیزیدن پیدا است عیبی ندارد که بجای خودش
می آید (اردو) تنگ شکر پیدا ہونا ۔

تنگ شکر گشادن | مصدر اصطلاحی
بمعنی حقیقی است **مؤلف** عرض کند که موافق
قیاس (ظہوری ؎) تنگ شکر اگر نگشاید بر
سوال ؛ کی بشنوند از ان لب شیرین جواب
تلخ ؛ (اردو) تنگ شکر کھولنا ۔ بستۂ شکر کھولنا

تنگ ظرف | اصطلاح ۔ بقول ملحقات
برہان بمعنی سادہ لوح ۔ بہار گوید که مرادف
تنگ ظرف است که بکاف تازی گذشت ۔
مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او
(صائب ؎) دیدن لعل لبش خاموش می سازد
مرا ؛ تنگ ظرفم رنگ می مدہوش می سازد مرا
؛ (بیدل ؎) ز چشم تنگ ظرف خود بہ چشم پستی
بر نمی آییم ؛ چسان گرداب گیرد بحر را در حلقۂ دامی
؛ (اردو) تنگ ظرف ۔ بقول آصفیہ ۔ اوچھا ۔
کم حوصلہ ۔ پست ہمت ۔

(الف) **تنگ عیش** | اصطلاح ۔ بقول
برہان و بحر و رشیدی کنایہ از مفلس و بی چیز
و صاحب اندوہ ۔ خان آرزو در سراج ہمزبان
برہان و در چراغ ہدایت ہم (سلیم ؎) برای
چیست دگر تنگ عیشی مرغان ؛ که غنچہ کرد چو
گلبن فراخ دامان را ؛ بہار گوید که مرادف تنگ
روزی است (کمال خجند ؎) بی رخت شد
چون دہانت عیش من ؛ تنگ عیش است آنکه
جہانیش نیست ؛ **مؤلف** عرض کند که اسم
فاعل ترکیبی است و از سند اول استعمال ...

(ب) **تنگ عیشی** | ہم پیدا است که بمعنی مفلسی
باشد (اردو) الف مفلس ب مفلسی ۔ مونث

تنگ فرصت اصطلاح۔ بقول انند بمعنی کم فرصت می فرماید که در قصیدهٔ مرزاد ازآ بیگ جو یا مستعمل است **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تنگ فرصت کم فرصت۔

تنگ کردن استعمال۔ بقول بهار بمعنی سخت گرفتن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است بمعنی حقیقی و بحالت اضافت این مصدر بسوی دیگر۔ معانی دیگر پیدا می شود که در ملحقات می آید (اردو) تنگ کرنا۔

تنگ کردن جای بر کسی مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار متعدی تنگ بودن جای بر کسی که گذشت (صائب ؎) خط جای بوسه بر لب لعل تو تنگ کرد ٭ اینش سزا که حرف بجا نشنود کسی ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) جگه تنگ کرنا۔

تنگ کردن کار بر کسی مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر تنگ کردن کار کرده گوید که سخت کردن آن (صائب ؎) بر طوطی ما شکر اگر کار کند تنگ ٭ چون خوش سخنی طوطی ما را شکری هست ٭ **مؤلف** عرض کند که بمعنی بدشواری انداختن کار کسی است مقابل آسان کردن کار بر کسی (اردو) کام مین دشواری پیدا کرنا۔

تنگ کردن معده مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که کنایه از پر خوردن است (سعدی ؎) بجز سنگدل کی کند معده تنگ ٭ چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر گردن است که بجای خود دش می آید (اردو) سیری کے ساتهه کهانا۔

تنگ کردن نفس مصدر اصطلاحی بقول بهار خفه کردن (صائب ؎) نقش بر آئینه نتواند نفس را تنگ کرد ٭ از هجوم غم نگردد

تنگ میدان خانہ ام ؎ مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) دم رکنا تنفس کو بند کرنا۔

تنگ کشادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حقیقی واکردن تنگ شکر وامثال
آن (امامی ہروی ؎) عقد لولو نمودہ دریاقوت
؎ تنگ شکر کشادہ در گفتار (اردو) تنگ
شکر وغیرہ کو کھولنا۔

تنگ گردیدن دستگاہ مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ کم بہم رسیدن
و دشوار یاب شدن آن است مؤلف
عرض کند کہ بمعنی تنگ شدن قدرت و کم شدن
اقتدار باشد وبس (صائب ؎) گر باین
دستور گردد دستگاہ عیش تنگ ؎ صبح نتواند تبسم
را مکرر ساختن ؎ (اردو) قدرت تنگ
ہونا۔ اقتدار گھٹنا۔

تنگ گردیدن میدان مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ میفرماید کہ بہ تنگی و سختی مبتلا شدن
است مؤلف عرض کند کہ کافی نبودن
جا معنی حقیقی این است وکنایہ باشد از سختی و
تنگی (صائب ؎) نقش بر آئینہ نتواند نفس
را تنگ کرد ؎ از ہجوم غم نگردد تنگ میدان
خانہ ام ؎ (اردو) جگہ تنگ ہونا۔ تنگی میں
مبتلا ہونا۔

تنگ گردیدن وقت مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی گوید کہ بمعنی تنگ شدن وقت
است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
ولیکن از سند صائب بمعنی کم فرصت شدن
پیداست وہمان باشد مقصود آصفی (صائب
؎) تا نگردید است از خط تنگ وقت آن
دہان ؎ بوسہ زان لعل شکر بار می خواہد دلم
؎ (اردو) کم فرصت ہونا۔

تنگ گرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر تنگ گردن و تنگ بودن۔ بہار گوید کہ

بمعنی سخت گرفتن (علی خراسانی ؎) در حوصلہ ام
نیست علی طاقت آہی ٭ از بسکہ مرا شوق ہمی
تنگ گرفتست ٭ (مخلص کاشی ؎) مگیر تنگ
بر دم گرت امید بقاست ٭ کہ کفش تنگ ہمین
یکدو روز بر سر پاست ٭ صاحب فدائی می فرماید
کہ بحیم سخت گیری است برای درماندہ ساختن
و بیچارہ گردانیدن مؤلف عرض کند کہ در
سند دوم استعمال گیردن است کہ بجائش می آید
(اردو) تنگ کرنا ۔ تنگ ہونا ۔ سخت برتاؤ کرنا

تنگ گرفتن کار مصدر اصطلاحی ۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ می فرماید کہ سخت
گرفتن است مؤلف عرض کند کہ بمعنی سختی
کردن در کار باشد (کلیم ہمدانی ؎) بر طاقت
ما کار چنین تنگ مگیرید ٭ ای خوش کمران تنگ
ببندید میان را ٭ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال
مصدر گیردن است کہ بجائش می آید (اردو)
کام مین سختی کرنا ۔ سختی کرنا ۔

تنگ گشتن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر (تنگ گشتن میدان) کردہ گوید کہ بمعنی مبتلا
شدن بہ تنگی و سختی است مؤلف عرض کند
کہ تنگ گشتن مرادف تنگ شدن بمعنی حقیقی
است اضافت این بسوی جا و میدان و وقت
ہمہ بمعنی تنگ شدن آن است و تنگ گشتن
کسی بمعنی تنگ شدن کسی است (کمال اصفہانی
؎) گشتہ بر دشمن تو روی زمین تنگ چنان
٭ کہ نیابد بجز از زیر زمین جای مفر ٭ (صائب
؎) از بس کشید ابر بہ بر تنگ باغ را ٭ میدان
خندہ بر دہن غنچہ گشت تنگ ٭ (اردو)
تنگ ہونا ۔

تنگ گیری اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر
واند کنایہ از سخت گیری است (صائب
؎) از تنگ گیری چرخ خسیس نزدیک
است ٭ کہ در گلوی ہمان صائب استخوان
ماند ٭ مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر

تنگ گیردن است (اردو) سخت گیری	سختی ۔ مؤنث ۔

(الف) تنگلوش **(ب) تنگلوشا**

الف ۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع بالام بروزن پردہ پوش (۱) نام کتاب لوشای حکیم رومی است وصنائع وبدائع این کتاب در برابر صنائع وبدائع ارتنگ مانی نقاش است وہمچنانکہ کتاب مانی را ارتنگ خوانند این کتاب را تنگ نامند وبعضی گویند (۲) علم خانۂ رومیان است در صورت گری وصنائع وبدائع نقاشی واین بمقابل نگارخانۂ چینی است وبعضی گویند (۳) نام حکیمی است بابلی۔ صاحب رشیدی معنی سوم را ترک کرد صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید کہ اصح اینکہ تنگ لوش از اہل بابل ومعاصر ضحاک بر ملت صابئین وصاحب کتاب وجوہ وحدود بودہ است (حکیم خاقانی ے) بنام قیصران سازم تصانیف ؛ بہ از ارتنگ چین وتنگ لوشا ؛ (نظامی ے) قطب آن پیکر جنوب وشمال ؛ تنگ لوشای صد ہزار خیال ؛ خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معانی بالا گوید کہ در نسخۂ غایۃ المراد فی وفق الاعداد مسطور است کہ بدانکہ آنچہ درین باب از اعمال انبیا واولیا ومکاشفات حکما وقدما بافادہ واستفادہ رسانندہ باشد چون مصحف قمر ادریس وحواصل درجات وثابتات تنگلوشاہ بابل واز نوامیس افلاطون الٰہی وخواص طلسمات ہند بلیطاس وبلیناس واز کلیات ارسطو وذخیرۂ اسکندری واز سخنان طمطم وثنیۂ ہندی واز شامل نکاکی واز سرّ مکتوم امام فخر الدین رازی واز کتاب خاتم امام محمد غزالی اقتباس رفتہ پس ازین عبارت واضح می شود کہ تنگلوشا نام حکیمی است از ساکنان بابل کہ در علم طلسمات ونیرنجات وارثماطیقی مشہور ومعروف بود وغایتش در بیت خاقانی

درین صورت یک گونہ مسامحت خواہد بود و نام صاحب کتاب بمعنی کتاب استعمال کردہ می شود چنانچہ لفظ سیبویہ کہ بجای کتاب او استعمال نمایند و این طرز در زبان تازی بسیار استعمال کردہ می شود کما لایخفی علی المتبع **مؤلف** عرض کند کہ خیال ما ہمین قدر است کہ تنگلوش نام حکیم است و تنگلوشا نام کتاب یا نگارخانہ اش کہ بمعنی اول و دوم است ؀ ہمین است خیال صاحب ناصری ہم واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) الف و ب (۱) ایک کتاب کا نام ہے جو فن صنائع اور بدائع سے متعلق ہے جس کا نام تنگلوش ہے۔ مؤنث۔ (۲) ایک مکان جس مین حکیم تنگلوش کے صنایع اور بدائع جمع تھے۔ مذکر۔ (۳) ایک حکیم کا نام ہے جو اس کتاب کا مصنف تھا۔ مذکر

تنگ معاش اصطلاح۔ بقول بہار و بحر وانند بمعنی تنگ عیش (عرفی ؎) بہ بخل وعدہ تراش و قناعت عیاش ؀ بصدق تنگ معاش و خوشامد جرار ؀ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو تنگ عیش۔

تنگ میدان اصطلاح۔ بقول بہار و انند آنکہ میدان کوتاہ داشتہ باشد (شیخ شیراز ؎) فزون ہنیم اوصاف شہ از حساب ؀ نگنجد درین تنگ میدان کتاب ؀ (صائب ؎) پردہ پوش پای خواب آلود صائب دامن است ؀ با گران جانی ز خاک تنگ میدان ہیچ ؀ **مؤلف** عرض کند کہ (۱) از سند اول بمعنی میدان تنگ پیداست و بدین معنی قلب اضافت باشد و از سند دوم (۲) اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) تنگ میدان۔ وہ میدان جو تنگ ہو (۲) وہ شخص جس پر میدان تنگ ہو۔

تنگ میدانی صبح اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی بی بقائی صبح **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔ صاحب ملحقات برہان ہم

این را آوردہ (اردو) صبح کی ناپائداری مؤنث۔

تنگ نا اصطلاح۔ بقول ناصری ضد فراخنا (۱) بمعنی جای تنگ و (۲) درۂ میان کوہ و (۳) راہ میان دو کوہ و (۴) محل زحمت و رنج۔ (خواجہ حافظ لہ) در تنگنای حیرتم از نخوت رقیب ۔ یارب مباد آنکہ گدا معتبر شود ۔ بیفزاید کہ (۵) کنایہ از قبر و لحد نیز۔ صاحب فدائی بر جای تنگ قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم و چہارم گوید (۶) بمعنی قالب آدمی و (۷) بمعنی دنیا ہم و تحقیق آنست بنون بمعنی مقدار است چنانکہ فراخنا و پہنا۔ صاحبان بحر و برہان و جامع بر (تنگنای) کہ مزید علیہ ہمین است ذکر ہر پنج معانی اول کردہ بہار گوید کہ حق آنست کہ بمعنی مطلق جای تنگ است چنانچہ از مواقع استعمال ہمین معلوم می شود (محمد نگہر لہ) در تنگنای حلقۂ این اژدہای پیر ۔ شد چون لعاب افعی در حلق من زلال ۔ (ظہیر فاریابی لہ) از سموم قہرت اندر تنگنای ۔ معرکہ ۔ چون عرق بیرون تراود مغز خصم از استخوان ۔ **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و دیگر ہمہ معانی مجاز آن قلب اضافت نای تنگ است و اسم فاعل ترکیبی ہم مخفف مبادا کہ نا بمعنی محل و مکان ہم آمدہ چنانکہ برہان ہم در ناخدا این ذکرش کردہ (اردو) (۱) تنگ جگہ مؤنث (۲) پہاڑی درہ۔ مذکر (۳) گھاٹی۔ اسم مؤنث۔ بقول آصفیہ دو پہاڑون کے درمیان کا راستہ (۴) زحمت اور رنج کا مقام۔ مذکر (۵) قبر۔ مؤنث (۶) انسان کا قالب مذکر۔ (۷) دنیا۔ مؤنث۔

تنگنای خاک اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) دنیا (۲) قالب آدمی (۳) قبر۔ صاحب مؤید بر معنی اول و دوم قانع۔ **مؤلف** عرض کند کہ ہر سہ معنی موافق قیاس و کنایہ باشد (اردو) (۱) دنیا۔ مؤنث (۲) قالب انسان۔ مذکر (۳)

قبر۔ مؤنث۔

تنگنای دہر اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان و مؤید دنیا باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است **(اردو)** دنیا۔ مؤنث

تنگنای ظلمت اصطلاح۔ بقول بحر (۱) کنایہ از دنیا **مؤلف** عرض کند کہ شک نیست کہ موافق قیاس است و (۲) برای قبر ہم استعمال توان کرد **(اردو)** (۱) دنیا (۲) قبر۔ مؤنث

تنگ نشیمن نہنگ اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) آسمان (۲) دنیا (۳) زمانہ **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت نہنگ تنگ نشیمن است و موافق قیاس **(اردو)** (۱) آسمان مذکر (۲) دنیا۔ مؤنث (۳) زمانہ۔ مذکر۔

تنگ نظر اصطلاح۔ بہار و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) قلب اضافت نظر تنگ است و (۲) کنایہ از ممسک ہم (صائب ۔۔۔) اشکم کہ بہر تنگ نظر گرم نجوشم ۔ آہم کہ بہر بے سر و بے نفس یار نباشم ۔ **(اردو)** (۱) نظر تنگ۔ مؤنث (۲) بخیل ممسک

تنگو بقول برہان و جہانگیری و جامع بالفتح با واو مجہول بر وزن بد رو نام پادشاہ ختا و ختن است (عمید لویکی ۔۔۔) با حکم قدیم تو چہ کسری و چہ قیصر ۔ در پیش قضای تو چہ خاقان و چہ تنگو ۔ صاحب رشیدی می فرماید کہ صحیح پیگو ست بہ بای فارسی و یای حطی و بقول جہانگیری مخفف تانگو بمعنی حجام۔ صاحب مؤید بحوالہ ادات متفق با برہان **مؤلف** عرض کند کہ نمیدانیم صاحب رشیدی تصحیح این لغت بہ پیگو چگونہ کردہ۔ پیگو بجای خودش گذشت و اشارہ ازین معنی در آنجا نیست ما باعتبار صاحب جامع کہ محقق زبان خود است این را صحیح دانیم۔ علم است و وجہ تسمیہ بوضوح نہ پیوست البتہ تنگو بہ کاف عربی بہمین معنی گذشتہ است و متحقق نشد کہ درین ہر دو اصل کدام است و مبدلش کدام **(اردو)** تنگو۔ پادشاہ خطا و ختن کا نام ہے۔ مذکر

تنگوز — بقول انند وغیاث بالفتح وکاف فارسی مضموم وسکون زای معجمہ وقبل ازان واو غیر ملفوظ بمعنی خوراک است مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال بدست آید اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) خوراک ۔ مؤنث ۔

تنگہ — بقول برہان وجامع بفتح اول وثالث وسکون ثانی (۱) مقداری از زر وپول باشد باصطلاح ہرجای ۔ بہار گوید کہ نوعی از نقد رائج ہندوستان وآن دو فلوس باشد وبحوالہ صاحب تاریخ فرشتہ گوید کہ دران عصر یک تولہ طلا ونقرہ مسکوک را می گفتند (الخ) (امیر خسرو ۔ ع) بود ز احسان جلالی بدوام ٭ تنگہ زامر وآمہ ہزارم انعام ٭ صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم گوید کہ (۲) مقام تنگ را ہم گویند و (۳) راہ تنگ مؤلف عرض کند کہ اصل این بمعنی اول بہ کاف عربی است کہ گذشت وایں مبدل آن چنانکہ گند وگنہ و بمعنی دوم وسوم فارسی جدید وموافق قیاس است کہ ہای نسبت برلفظ تنگ زیادہ کردہ اند (اردو) (۱) دیکھو تنکہ کے پہلے معنے (۲) تنگ مقام ۔ مذکر ۔ (۳) تنگ راستہ ۔ مذکر ۔

تنگہ بغرا — اصطلاح ۔ بقول برہان وبحر ومؤید وناصری کنایہ از برگ بغرا است مؤلف عرض کند کہ اصل این تنکہ بغرا بود کہ اشارہ آن بر بمعنی سوم تنکہ بکاف تازی گذشت و این مبدل آنست چنانکہ کند وگند (اردو) دیکھو تنکہ کے تیسرے معنے اور برگ بغرا ۔

تنگی — بقول فدائی ۔ دشمن فراخی و فراوانی کہ کم بودن چیز ہای خوراکی باشد وبتازی قحط وغلا (ظہوری ۔ ع) ہیچکس مہر ومحبت اینقدر در دل نچید ٭ طاقت وآرام را از تنگی جا رخصت است ٭ مؤلف عرض کند کہ یای مصدری بالفظ تنگ مرکب است موافق قاعدہ (اردو)

تنگی - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مؤنث - فراخی
کے خلاف - کوتاہی - کمی -

تنگ یاب اصطلاح - بقول برہان و
جامع و بحر و سروری و ناصری و بہار یا یائی حطّی
بروزن فتح یاب آنچہ بدشواری بدست آید و
عزیز الوجود (حکیم خاقانی ؎) صاحب بحران
ہمہ ہا تنگ بر ایشان زدند ٭ کاین حرم کبریا ست
بار بود تنگ یاب ٭ (ولہ ؎) خاقانیا وفا مطلب
ز اہل عصر از انکہ ٭ در تنگنای دہر وفا تنگ یاب
شد ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ تنگ در اینجا
بمعنی کم است **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) کمیاب
وہ چیز جو کم مل سکتی ہو - مؤنث -

تنگ یافتن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندش ہمان
کہ بر تنگ یاب گذشت **مؤلف** عرض کند
غیر از تنگ یاب کہ محاورۂ زبان است
استعمال دیگر مشتقات این مصدر در فارسی زبان
از نظر ما نگذشت و این مصدر را محققین اہل زبان
و زباندان نیاوردہ اند پس ما ہم این را بدون
ترکیب با لفظ دیگر درست ندانیم مثلاً می توان
گفت کہ عرصہ را بر و تنگ یافتیم (اردو)
تنگ پانا -

تنگی اندوختن استعمال - مصیبت و
پریشانی دست خود جمع کردن و بر خود گرفتن
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(ظہوری ؎) عبث نبود دل آن تنگی کہ می
اندوخت ٭ چنین فراغ غمش ہیچ جای دانہ
نشست ٭ (اردو) پریشانی اور مصیبت
کا اپنے ہاتھوں مول لینا -

تنگی خانہ از برون در است مثل - بہار
گوید کہ کنایہ ایست کہ وجود نیک و بد امروزی
نیست بلکہ از روز ازل است - صاحب آنند
نقل نگار بہار بدین اختلاف کہ برون را درون

کردہ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم قول بہار را می پسندند و فارسیان این مثل را بجای (سالی کہ نکوست از بہارش پیداست) استعمال کنند مقصود آنست کہ خانہ تنگ است یا کشادہ از درِ او ظاہر می شود و ضرورت آن ندارد کہ ما از داخل مکان این امر را معلوم کنیم بلکہ از بیرون معائنہ درِ آن ہم معلوم می شود لیس حالت دل انسان از مشاہدہ رویش معلوم می گردد کہ قیافہ انسان خبرش می دہد و در ہمین قسم مواقع استعمال این مثل می کنند پس آنچہ بہار تعریف این مثل کردہ است درست نباشد فتامل (اردو) دکن مین کہتے ہین ” گھر کی گنجائش دروازہ مین ہے “ جس کا مطلب یہہ ہے کہ ہمکو دروازہ سے خود معلوم ہوتا ہے کہ یہہ گھر چھوٹا ہے یا بڑا اس کا استعمال اُس مقام پر کرتے ہین جہان کسی شخص کے بشرہ کو قیافے سے معلوم کرتے ہین۔

تنگی سال اصطلاح۔ بقول بہار و انند و بحر کنایہ از امساک باران و قحط (باقر کاشی ؎) آنکس کہ فراخ روزی آمد ؎ از تنگی سال غم ندارد ؎ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔ (اردو) امساک باران۔ قحط۔ مذکر۔

تنگی کشیدن استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ مبتلای تنگی شدن و زحمت تنگی برداشتن است (صائب ؎) چہ فارغ اند زبیم فشار تنگی قبر ؎ کسان کہ تنگی مسکن کشیدہ اند امروز ؎ (اردو) تنگی مین مبتلا ہونا

تن محرم آسا اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و بحر کنایہ از تن برہنہ است باعتبار بی نقطہ بودن لفظ محرم۔ صاحب مؤید بحوالہ قنیہ ذکر این کردہ گوید کہ شاید بنا بر آنست کہ لفظ محرم را ہیچ نقطہ نیست بخلاف اسامی اعضای دیگر کہ منقوط اند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال مؤلف

عرض کند که یکی از معاصرین عجم گوید که در ایران
مجرمان را لباس نمی دهند غیر از لنگی مختصر و ازین
رسم و آئین معلوم می شود که درین اصطلاح
مجرم است که محققین بالا آنرا محرم خوانده اند و
ازینکه لطف معنی در لفظ مجرم به از بی نقطی لفظ
محرم است همین قیاس صحیح معلوم می شود۔
(اردو) ننگا۔ برہنہ۔

تنند بقول برہان و جہانگیری و جامع و
رشیدی بر وزن کمند (۱) عنکبوت باشد
و (۲) مردم کاہل و تنبل را نیز گویند۔ صاحب
برہان می فرماید که تنندو هم بزیادت واو آخر
بمعنی اوّل می آید۔ صاحب سروری بر معنی اوّل
قانع و صاحب ناصری گوید که تنند و تنندو و
تننده ہر سه مرادف یکدیگر بمعنی اوّل (آغاجی
لـه) زباریکی و سستی ہر دو پایم ۔ تو گوئی
بیشکی پای تنند است ۔ صاحب نوادر بذیل
مصدر تنیدن ذکر این کرده مؤلف عرض
کند که این مخفف تننده باشد که اسم فاعل مصدر
تنیدن است بمعنی اوّل و تنندو مبدلش بتصرف
اعراب که کسر نون را به فتح بدل کردند نتیجه محاورۂ
زبان است و دیگر ہیچ و معنی دوم بر سبیل مجاز
باشد که کاہل ہم مثل عنکبوت بر یک جای باشد
و سیر و سیار نمی پسندد (اردو) (۱) مکڑی
مؤنث (۲) سست اور کاہل۔

(الف) تنندو الف بقول برہان مرادف
(ب) تننده تنند که گذشت و ب
بقولش (۱) مرادفش و (۲) آلتی ہم که جولاہگان
آن را مکوک می گویند و (۳) بمعنی تنیدن و
وکشیدن۔ صاحب جامع نسبت الف ہمزبانش
و نسبت ب بذکر ہر سه معنی بالا اینقدر اضافه
کند که (۴) فاعل آن۔ صاحب رشیدی ہر دو
را مرادف یکدیگر بمعنی اوّل داند (میر معزی الف
ـه) شود درین ہا هیچو سد سکندر ۔ اگر خانه
سازم ز تار تنندو ۔ و ہم او ذکر معنی دوم

ب ہم کردہ صاحب سروری نسبت الف بر ذکر معنی اول قناعت نمودہ و نسبت ب معنی اول و دوم را آوردہ صاحب ناصری الف را باب بمعنی اول آوردہ صاحب فدائی نسبت الف گوید کہ با ہر دو زبر بجیم تندہ کہ عنکبوت است **مؤلف** عرض کند کہ ب اسم فاعل مصدر تنیدن است بمعنی چہارم کہ حقیقی است و الف مبدلش و بمعنی اولش مجاز آن کہ عنکبوت ہم تنندۂ تار خود است و معنی دوم ب ہم مجاز معنی چہارم کہ آلۂ مذکور ہم کار تنیدن می کند و معنی سوم بیان کردۂ برہان غلط است کہ اسم فاعل اصلا معنی مصدری نمی کند و صاحب جامع ہم در معنی سوم با برہان سکندری خوردہ وای بر این محقق اہل زبان کہ از قواعد زبان خود کار نمی گیرد (اردو) الف۔ مکڑی۔ مؤنث۔ ب (۱) مکڑی۔ مؤنث (۲) جولاہون کا ایک آلہ جس سے بُننے کا کام لیتے ہین (۳) ناقابل ترجمہ (۴) بُننے والا۔

تن نہادن بر چیزی مصدر اصطلاحی صاحبان آصفی و بہار و بحر ذکر این کردہ گویند کہ بمعنی رضا دادن و قبول کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (رودکی سمرقندی ؎) گر بلای عاشقی بر من بلای ایزدیست ٭ تن نہادم بر بلا و دل بہ بیم با قضا ٭ (سعدی ؎) فرق عزیز پہلوی نازک نہادہ تن ٭ مسکین بہ خشت بالشی و خاک بستری ٭ (اردو) دکھ تن دادن بر چیزی۔

تنو بقول برہان و جامع و سروری و مؤید بر وزن زلو (۱) قوت و توانائی۔ صاحب فدائی می فرماید کہ (۲) زورمند و (۳) دولت پادشاہی و آنچہ بتازی قوت و قدرت و طاقت و سلطنت می نامند **مؤلف** عرض کند کہ بریافت واو نسبت بر تن چنانکہ ہندو است (اردو) (۱) قوت۔ توانائی۔ مؤنث (۲) طاقت ور (۳) دولت پادشاہی۔ مؤنث۔

تنوب بقول برہان و انند۔ بفتح اول وضم ثانی وسکون واو و بای ابجد بلغت رومی نام درختی است در کوہ ہای روم کہ قطرۂ آن را از بیخ آن گیرند و آن را العربی صنوبر صغیر خوانند چہ مانند صنوبر است لیکن کوچک تر از ان۔ صاحب محیط بر قسم صغیر صنوبر قانع و ہرچہ بر صنوبر نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ ما نقلش بر ارس کردہ ایم۔ اگرچہ این لغت فارسی نیست ولیکن فارسیان استعمال این کنند کہ لغت خاص زبان خود ندارند ازینجاست کہ اہل لغت پابند فارسی زبان این را جا دادہ اند (اردو) چھوٹا صنوبر۔ صنوبر کا بیان ارس پر گذرا ہے۔

توتاس بقول برہان و جامع با فوقانی بالف کشیدہ و بسین بی نقطہ زدہ صاحب علم و عمل را گویند صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ گوید کہ در دیگر فرہنگ ہا نیافتیم صاحب مؤید این را بذیل لغات فارسی آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ تاس بمعنی میل و خواہش گذشت و تن مقابل جوہر و بمعنی جسم پس معنی ترکیبی این مناسبتی با معنی صاحب علم و عمل ندارد ما این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) صاحب علم و عمل۔ وہ شخص جو عالم بھی ہو اور عامل بر علم بھی۔

تن و توش استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش ہو **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی جسامت و فربہی است و توش بمعنی تن باشد کہ می آید (علی خراسانی ؎ (شعر) تو ببر و بشکوہی مائل شوہا یا آنچہ خدا داد بآن قائل شوہا با این تن و توشی کہ خدا دادہ ترا ہا بر خیز و میان بند و حائل شوہا (اردو) تن و توش بقاعدۂ فارسی اردو مین بھی کہہ سکتے ہین۔ مذکر بمعنی جسامت۔ موٹاپن۔ فربہی۔

تنودن مصدر اصطلاحی بقول برہان و جامع و ناصری

و رشیدی بروزن نبودن بمعنی (۱) تنیدن و (۲) کشیدن باشد که می آید - (ناصر خسرو ۵) اتھا
چگونه لبساو دگر زیاکی علم ٭ که جان و دلت جز
از جهل و فعل بد نه تنود ٭ صاحب بحر این را
سالم التصریف داند که غیر از ماضی و مستقبل و
اسم مفعول نیاید و معنی با برهان اتفاق دارد -
صاحب موارد این را کامل التصریف داند و تنود
را به سکون نون و فتح واو مضارع این پندارد

و صاحب نوادر هم بانش در معنی - خان
آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که
به معنی اول مبدل تنیدن یا بر عکس آن
به مرادف مؤلف عرض کند که در ینجا همین
قدر کافی است که این را مبدل تنیدن
دانیم که تحتانی بدل شده به واو چنانکه تارین و تارون
و صراحت ماخذ تنیدن بر تنستن گذشت (اردو)
(۱) دیکھو تنیدن یہ اسکے کل معانی پر شامل ہے (۲) کھینچنا

تنور - بقول برهان بروزن ضرور لفظی است مشترک میان فارسی و عربی و ترکی (۱) بمعنی
محل نان پختن - صاحب ناصری می فرماید که محل طبخ نان است و آن خم مانندی است که بنا کنند و
این حلقه را تنوره گفته اند - خان آرزو در سراج بذکر این گوید که مرادف تنوره بهمه معانیش که
می آید و می فرماید که امام سیوطی در مهذب از ابن درید و جوالیقی نقل کرده که این لفظ فارسی
باشد و از جمله لغات عجمی است که در کلام الله واقع شده پس اغلب که به تشدید معرب باشد
و به تخفیف فارسی و (۲) قسمی از سلاح مانند جوشن که هنگام جنگ بپوشند و (۳) بمعنی حلقه زدن
لشکر و غیره نیز که آن را جرگه و کرنک خوانند هم او در چراغ هدایت می فرماید که (۴) حوضی که کاغذ
گران مایه را در ان به آب حل کرده کاغذ سازند (وحید ۵۴) ز آب تنور است کارش رواں
از ین آب می گردد این آسیا ٭ ز نانش بود آب دائم چکان ٭ ندید است کس

در تنور آب و نان در بهار بذکر معنی اوّل و چهارم گوید که بمعنی اوّل سرد . فسرده . گرسنه نان
گرم هم از صفات و شکم از تشبیهات اوست و بالفظ تافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که در معرّب
بودن این شکی نیست . صاحب محیط المحیط این را در عربی زبان مرکب از تن و نور نوشته و تن
بمعنی دخان آورده که لغت عرب نیست و صاحب سواء السبیل که محقق معرّبات است این را قائم
کرده می فرماید که فارسی قدیم تنور را بواسطه سریانی یا عبرانی است و از دو کلمه تن که بمعنی دود است
و کلمه نور که بمعنی آتش و مرکب باشد می فرماید که بعضش عربی دانند بمعنی محل نان پختن **مؤلف** بیان
می کند که فارسیان این را از تن و نور مرکب کرده اند که تن بمعنی خود است یعنی جسم و نور بمعنی حقیقی و فرع
یک نون از دو نون مجتمعه حذف شد پس معنی ترکیبی این چیزی است نور در تن دارد و کنایه از مقام
پختن نان که آتش دران روشن می باشد عربان این را بر سبیل تعریب به تشدید نون خوانده اند
معنی اوّل حقیقی است و بمعنی دوم مخفف تنوره دانیم که می آید و معنی سوم مجاز باشد که حلقهٔ لشکر است
و معنی چهارم بیان فرمودهٔ خان آرزو مبنی بر کلام وحید است و وحید در کلام خود از تنور آله گرفته
که فی زماننا آن را انجن گویند و آب در وجوش شد و بخار آب پیدا شود و از قوت این بخار کارها
می گیرند و آسیاها هم می رانند پس فارسیان این آله را تنور آب گویند که دران آب می جوشد
ازین تعریف تنور بمعنی چهارم حوض کاغذگران نیست بلکه انجن است و بس (اردو) (۱) تنور
مذکر . دیکھو آتشدان (۲) اسلحہ سے جوشن کی ایک قسم . دیکھو تنورہ . مذکر (۳) لشکر کا حلقہ مذکر
(۴) وہ انجن جس میں پانی گرم ہوتا ہے اور جس کی حرارت سے کام لیا جاتا ہے . مذکر .

اصطلاحی . بقول بحر بہ بی نیازی روزگار بسر بردن	مصدر	**تنور از نان خود گرم داشتن**

مؤلف عرض کند که معنی بالا موافق قیاس
است ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت
مشتاق سند استعمال می باشیم معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) بے فکری سے زمانہ بسر کرنا۔

تنوریدن اصطلاح۔ بقول بحر باضافت
ہمان که در عرف آن را کوٹھہ گویند۔ بہار
ہمزبانش و صاحب انند نقل نگار ہر دو **مؤلف**
عرض کند که سبحان الله چه خوش تعریف است
چرا نمی فرمایند که این کنایه باشد از معده (اردو)
معده۔ دیکھو اشکنه۔

تنور تافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که روشن شدن تنور است (سعدی ۵)
تنور شکم دمبدم تافتن ٭ مصیبت بود روز
نایافتن ٭ (اردو) تنور روشن ہونا۔ تنور
میں آگ رہنا۔ تنور سلگنا۔

تنور تا گرم است نان توان بست مثل
صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی و محبوب
الامثال ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند که فارسیان چون بینند که
کسی باوجود قدرت کاری خوب نمی کند و مدد
وی بخود یا بدیگران نمی دہد می گویند آغا "تنور
تا گرم است نان توان بست" یعنی حالا اقتدار
و قدرت داری و ترا قابو حاصل است کار
خود یا دیگران را درست توانی کرد نباید این موقع
را از دست دہی (اردو) دکن میں کہتے
ہیں "چولھا گرم رہنے تک سیکھ لو" بن آئی
ہے تو بنالو۔

تنور خانه اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و رشیدی و بہار و بحر مطبخ را گویند۔ خان آرزو
گوید که این مجاز است که مشہور گشته **مؤلف**
عرض کند که نه خیر حقیقی است و خواجه تاش ہای
به حقیقت نبرده در مطبخ امرا و سلاطین وقتی ما نشان
و در مطبخ متوسطین ہم تنوری باشد برای اغراض

خاص بخت و پز۔ پس مطبخ را تنور خانہ گفتن مجازی نباشد بلکہ معنی حقیقی است (اردو) باورچی خانہ بذکر۔

تنورگر اصطلاح۔ بہار بذکر این از معنی ساکت صاحب انند ہم زبانش **مؤلف** عرض کند کہ کاریگری کہ تنور درست می کند آن را فارسیان بقاعدۂ خود تنورگر گویند از قبیل زرگر (سیفی ؎) مہ تنورگر از ہجر خود چنانم سوخت ٭ کہ آتش غم او مغز استخوانم سوخت ٭ (اردو) وہ لوہار جو تنور بناتا ہے۔ بذکر۔

تنورہ بقول برہان بفتح رابع (۱) سلاحی باشد مانند جوشن لیکن غیبہ ہای تنورہ دراز تر از غیبہای جوشن باشد و غیبۂ آہن جوشن را گویند و (۲) حلقہ زدن مردم ہم و (۳) پوستی باشد کہ قلندران مانند لنگی بر میان بندند و (۴) گوہی کہ در پہلوی آسیا سازند تا آب از سوراخ آن بر پرہ ہای چرخ آسیا خورد و آسیا بگردش در آید و (۵) بمعنی چرخ زدن و گردشتن ہم

صاحب جہانگیری می فرماید کہ (۶) بمعنی تنور ہم۔ (نظامی ؎) تنورہ ز تفسیدن آفتاب ٭ بسوزندگی چون تنوری بتاب ٭ (حکیم اسدی ؎) تنورہ بزد گردش اندر سپاہ ٭ ز ہر سو بہ زخمش گرفتند راہ ٭ (ذوقی اردستانی ؎) تنورہ بلبیان بر سر تنورہ صد ٭ سفید مہرہ گردون ورہ قلندر زد ٭ (حکیم سنائی ؎) چون تنورہ بزیر آن طارم ٭ ہمہ آہن دہان و آتش دم ٭ صاحب جامع ذکر ہر شش معنی بالا کردہ صاحب ناصری بذیل تنور این را ہم آوردہ معنی دوم را ترک کردہ و غالباً آن را داخل معنی پنجم خیال کرد صاحب رشیدی ذکر ہمہ معانی بالا فرمودہ صاحب سروری معنی پنجم را ترک کرد مقصودش ہمین باشد کہ داخل معنی دوم است خان آرزو در سراج ہم زبانش۔ بہار می فرماید کہ (۷) گرد باد و (۸) نظارہ کہ روز جنگ نوازند و ذکر معنی اول وسوم و چہارم ہم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ

ما ہمین را اصل دانیم و اسم جامد فارسی زبان و تنور مخفف این است بحذف ہای ہوز۔ معنی ہفتم و ہشتم بیان کردهٔ بہار را بدون سند استعمال تسلیم نمی کنیم۔ مخفی مباد که صاحب بحر بذیل تنورهٔ آسیا این بمعنی حوضی نوشته که کاغذگران مایهٔ کاغذ را دران حل کرده کاغذ سازند نامی گوئیم که این معنی بوسیلهٔ معنی تنور پیدا کردهٔ خان آرزو است که حقیقتش ہم درانجا بیان کرده ایم (اردو)

(۱) مثل جوشن کے ایک آہنی لباس۔ مذکر (۲) انسانون کا گھیرا۔ مذکر (۳) ایک قسم کا لوت جس کو قلندر بجاے لنگ استعمال کرتے ہین۔ مذکر (۴) ایک حوض جو پن چکی کے قریب ہوتا ہے جس کا پانی پن چکی کو چلاتا ہے۔ مذکر (۵) چکی۔ مذکر (۶) تنور۔ مذکر (۷) بگولا۔ مذکر (۸) نقارہ۔ مذکر۔

تنورهٔ آسیا اصطلاح۔ بقول بہار برج بلندی که از آہک و سنگ سازند و سرش درازنه باشد و مشرف بر آب بود درتهٔ آن منفذی بود که آب دران جمع شده و بر پرهٔ آسیا که از چوب می باشد می زنده آسیا را بگردش می آرد (نورالدین ظہوری ؎) از جسامت برای دانهٔ مه ہا آسیا گشته بر تنورهٔ خون ❊ صاحب بحر بذکر معنی و سند بالا گوید که تنوره مطلق معنی است محل جمع آمدن آب باشد و آنکه بعض اغره تنورهٔ آسیا بمعنی چیزی که درتهٔ آسیا سازند تا آرد دران ریزد نوشته اند بخلاف اہل لغت و محاوره دانان ایران است۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہمان معنی بیان کرده است که صاحب بحر تردیدش کرده و وارسته ہم با صاحب بحر اتفاق دارد۔ مؤلف عرض کند که ما اتفاق داریم با صاحب بحر و وارسته که تنورهٔ آسیا زنہار برای محافظت آرد نباشد (اردو) پن چکی کا وہ حوض جس کے پانی سے چکی چلتی ہے جو مقام آسیا سے بلندی پر ہوتا ہے۔ مذکر۔

تنوره زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر

(۱) بمعنی ہوا گرفتن دیو بود می فرماید کہ این اصطلاح
از ترجمۂ جہا بجہارت معلوم شد و صفاہانی می گفت
کہ آواز خیشومی است کہ دیو در وقت ہوا گرفتن
بر کشد۔ بہار گوید کہ (۲) بمعنی چرخ زدن و
گرد گشتن و حلقہ بستن است چنانکہ گرد باد
تنورہ می زند و ذکر معنی بیان کردہ بحر ہم می کند
(محمد قلی سلیم ؎) بسوی آسمان از شہر و بورہ ؎ لبان دیو زد آتش تنورہ ؎ (حکیم اسدی ؎)
ہزاران دلیران جویندہ کین ؎ بگردش تنورہ زدند
از کمین ؎ خان آرزو در چراغ ہدایت بر معنی
دوم قانع۔ وارستہ متفق اللفظ با صاحب بحر و
بہار **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول لغو و فضول
و پیدا کردہ محققین کہ بر معنی سند اول غور نکردہ اند
تنورہ زدن بمعنی دوم است و بس (اردو)
چکر پھرنا۔ حلقہ باندھنا۔

تنورہ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از
معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بدست آوردن و
پوشیدن ہمان سلاح کہ بر معنی اول تنورہ گذشت (امیر ؎)
می نگیرد بہ رزم بہر فلاح ؎ جز سنان و تنورہ ہیچ صلاح
؎ (اردو) تنورہ لینا۔ تنورہ پہننا۔

(الف) **تنوز** بقول برہان و جامع الف با واو مجہول بر وزن تموز بمعنی چاک و شگاف باشد
(ب) **تنوزہ** صاحب ناصری الف و ب ہر دو را مرادف یکدیگر بمعنی چاک و شگاف گفتہ
(خاقانی ؎) برتن ز سرشک جامہ عیدی ؎ وز ناخن دوست دل تنوزہ ؎ خاقانی صبح خیز
ہر شامی ؎ بکشاید جز بخون دل روزہ ؎ می فرماید کہ ازین سند استعمال این بہ تشدید می کشاید
صاحبان برہان و رشیدی بر خلاف ناصری در الف و ب فرق کردہ اند یعنی الف بمعنی چاک
و شگاف و ب بمعنی شگافتہ و چاک زدہ خان آرزو در سراج بر الف قانع و بذیل آن ذکر
ب کردہ با برہان متفق **مؤلف** عرض کند کہ قیاس ہم ہمین می خواہد کہ الف اسم جامد

فارسی زبان است بمعنیش و ب باضافهٔ ہای ہوز در آخرش کہ افادهٔ معنی مفعولی کند بمعنی چاک
زده صاحب جہانگیری ہم بذیل ب ذکر الف کرده فرق معنی ہر دو ظاہر می کند۔ مخفی مباد کہ
در نقل سند اکثر محققین تحریف کرده اند ما این قطعهٔ خاقانی را چنین یافتیم (و ہو ہذا) بر تن زسر شک
جامہ عیدی ٭ در ماتم دوست دل تنوزه ٭ خاقانی صبح خیز ہر شام ٭ بکشا از خون قلب روزه
٭ اندرین صورت ضرورت تشدید ب ہم یافتہ نمی شود (اردو) الف چاک۔ شگاف۔
مذکر ب چاک زده۔ شگاف یافتہ۔

تنومند اصطلاح۔ بقول برہان و بحر بفتح اول
و میم و سکون نون و دال ابجد توانا و تندرست
و بلند و بالا و عریض و صاحب قوت و فربہ را گویند
و شاد و خرم دارندهٔ تن را نیز گفتہ اند کہ تن پرور
باشد صاحب جہانگیری گوید کہ مرادف تناور است
کہ مرقوم شد (نظامی ؎) تنومند را قدر چندان
بود ٭ کہ در خانہ کالبد جان بود ٭ صاحبان
سروری و ناصری و جامع ہم ذکر این کرده اند
و صاحب فدائی گوید کہ کسی کہ دارای پایان زور
و نیرو باشد در ہمہ چیز بوشیده و شہنشاہی خان
آرزو در سراج گوید کہ تنو بمعنی قوت است
و مند بمعنی صاحب اما آنچہ در برہان بمعنی شادی
و تن پرور و خرم نوشتہ غالباً درست نیست
استعمال گواه کافی است و می فرماید کہ تنو اینجا
بمعنی تن است یعنی بدن ما کہ ہمان تن است
کہ واو دران زیاده کرده اند و این محض در
ترکیب کلمهٔ مند زیاده کنند و بس و نظیر این لفظ
برومند است کہ بمعنی بارور آمده و اینکہ تنو را
بمعنی قوت گفتہ اند سند آن در نسخهٔ معتبره دیده
نشد پس می تواند کہ بمجاز صاحب قوت را گفتہ
باشند و بمعنی توانائی تنو است بہای تحتانی نہ
بہ نون پس تیو را بتصحیف تنو خوانده باشند

۷ و دیگر نظیر این لفظ خردمند است بمعنی عاقل
چنانکہ در سروری آوردہ و سندش ہم پیش کردہ
مؤلف عرض کند کہ درست می فرماید اتفاق
داریم با او کہ بمعنی لفظی این صاحب تن و توش
است و فربہ و مجازاً بمعنی قوت مند و محققین
اہل زبان شاد و خرم را و بمعنی این نہ نوشتہ اند
تسامح برہان می نماید کہ نوشت (اردو) تنومند
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بشہ زور۔ زور آور۔ قوی ہیکل
موٹا۔ تازہ۔ قوی جثہ۔ سانڈ۔ سینہ زور۔ تناور۔

تنومندی استعمال۔ بمعنی (۱) تنو توشی و
فربہی است و مجازاً (۲) بمعنی قوت و طاقت
است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس ما است
یای مصدری بر تنومند زیادہ کردہ اند
(ظہوری ؎) بی ستون را بنگر چون بہ تنومندی ہا
عشق ہا ہیکل بازوی خارا شکنی ساختہ اند

۷ (اردو) (۱) تنومندی۔ بقاعدہ فارسی۔
موٹاپا کو کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث۔ (۲) قوت۔
طاقت۔ مؤنث۔

تنومندی دادن استعمال۔ عطا کردن فربہی و
قوت و طاقت دادن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است (نظامی ؎) بگشتن تو دای تنومندیم ۷ بدہ
زانچہ گشتم بر ومندیم ۷ (اردو) تنومندی عطا
کرنا۔ قوت اور طاقت دینا۔

تنوی بقول ملحقات برہان ترجمہ شاخص است **مؤلف**
عرض کند کہ شاخص بمعنی حیران باشد و معلوم میشود کہ در
ترکیب لفظ تن داخل است و وی بضم کلمہ الیست کہ محل تعجب
و حیرت گویند و در ہند زنان بر زبان دارند پس استعمال
این بلحاظ ترکیب بالفتح و ضم واو باشد ولیکن بقول صاحب
عجم بکسر واو مستعمل و حالا در محاورہ غیر مستعمل
(اردو) حیران۔ حیرت زدہ۔

تنویسہ بقول مؤید بمعنی بزرگی و دیگر این بذیل لغات فرس کردہ **مؤلف** عرض کند کہ دیگر ہمہ
محققین اہل زبان و زباندان ازین ساکت اگر سند استعمال پیش شود ما این را اسم جامد فارسی

زبان دانیم و اعراب این هم متحقق نشد. معاصرین عجم ازین لغت بی خبراند. همین لغت بدون سین مهمله هم می آید و تکمیل بحث این هم را انجا کنیم (اردو) بزرگی. مؤنث۔

تنویه بقول ملحقات برهان بمعنی تنویسه مؤلف عرض کند که در بعض نسخ قلمی مؤید همین لغت را عوض تنویسه آورده و در بعض نسخ تنویه بدون سین مهمله. بخیال ما همین است لغت قدیم که تصحیف کتابت در بعض نسخ مؤید این را بزیادت سین مهمله قائم کرد و لغت عرب یا ترکی نیست فارسی قدیم می نماید (اردو) بزرگی مؤنث۔

تنه بقول برهان و جامع بفتح اول و ثانی (۱) تن و ترکیب و جثه را گویند و (۲) تنیده عنکبوت هم و (۳) بمعنی قبول و رضا چه تنه شدن بمعنی قبول کردن و راضی شدن می آید. صاحبان سروری و ناصری و جهانگیری بر معنی اول و دوم قانع وارسته بر معنی سوم قناعت کرده صاحب فدائی بذکر معنی اول گوید که (۴) تنه درخت آن بخش درخت را گویند که میان کنده و شاخسار باشد چنانکه از درخت آنچه در زمین است بجز ریشه های باریک کنده می نامندش و آنچه بیرون است تا جائی که دستی ازان بر نیامده تنه اش می گویند (منوچهری ؏) خسرو تنه ملکیست او چون ولد ملک ؎ ملکست چو قران او چون معنی قرانست ؏ (نظامی ؏) چند پری چون مگس از بهر قوت ؎ در ره این تنهٔ عنکبوت ؏ (سیف اسفرنگی ؏) بر گذر منجنیق مورچه با حزم او ؎ و ر تنهٔ عنکبوت حصن برآرد حصین ؏ (فقرهٔ جلالای طباطبائی) فلانی را که بخته رونگار و تنه ماده رزاد است بخته و تنه کرده دستش را بر پشت بسته پیش شما فرستاد، خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم و چهارم نسبت معنی سوم بفرماید که در عرف حال بمعنی راضی و قبول کننده لیکن اکثر استعمال آن

در شاہد باری است ۔ بہار بہ معنی سوم تنا خت فرمودہ **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان و بمعنی دوم مخفف تنیدہ بحذف تحتانی و دال و بمعنی سوم مخفف تن دادہ ۔ فارسیان تن را بزیادت ہای ہوز بر آخرش کہ افادہ معنی مفعولی کند بمعنی راضی و قبول و رضا استعمال کردہ باشند و در معنی چہارم ہای نسبت است بر لفظ تن کہ تنہ بہ تن حصۂ پائین درخت را گفتہ اند کہ زیر شاخہا و بالای بیخ باشد و آنچہ تنہ بمعنی اوّل است ہای آخرہ را دران زائد دانیم (اردو) (۱) دیکھو تن (۲) دیکھو تنیدہ (۳) راضی اور رضا بمعنی رضامندی ۔ مؤنث (۴) تنہ ۔ دیکھو بزرگے تیسرے معنے ۔

تنہا بقول برہان و ناصری (۱) معروف است کہ از مفرد بودن مراد باشد و (۲) بمعنی اجسام نیز چہ تن بمعنی جسم است (ملّا علی نوری اوحدی) زتنہا گر کسی تنہا نشیند ٭ نشیند باخدا ہر جا نشیند ٭ و ارستہ گوید کہ (۳) بمعنی خالی ہم آمدہ (سالک قزوینی) درون کلبۂ تنہا بیاد او سالک ٭ ہزار گونہ سخن بالب خموش زنم ٭ بہار گوید کہ معنی سوم مجاز است **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان باشد و بمعنی دوم جمع تن و بمعنی سوم مجاز معنی اوّل (اردو) (۱) تنہا ۔ مجرد (۲) کئی تن کئی بدن تن کی جمع (۳) خالی ۔

تنہا آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندی پیش نکردہ حوالہ بہار دہد **مؤلّف** عرض کند کہ عیبی ندارد کہ بر زبان معاصرین عجم است (اردو) تنہا آنا ۔ اکیلے آنا ۔

تنہا بودن استعمال ۔ بمعنی مجرد بودن است **مؤلّف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (سہ نثر ظہوری) بعبارت نمکین تر از شور محبت فرمودند اگر تنہامی بودی چنین بودی چون شریک داری می توان ساخت ۔ کسی چہ سازد ٭٭

(۱۰۵۰)

(اردو) تنہا رہنا۔ اکیلا رہنا۔

تنہا پیش قاضی روی راضی آئی مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ومحبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل راجی کسی زنند کہ تصفیۂ استغاثۂ آن بغیاب مقابل می شود مقصود آنست کہ چون مقابل تو پیش قاضی نیست یعنی علیہ پس فیصلۂ قاضی بحق تو باشد (اردو) اس فارسی مثل کا استعمال دکن میں ہے جس کا مطلب یہہ کہ قاضی کے پاس صرف ایک فریق کے مقابل جو تصفیہ ہوتا ہے اُس میں وہی کامیاب ہوتا ہے۔

تنہا رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کسی را با خود نداشتہ رفتن ومجرد بذات خود رفتن (سعدی ؎) دیدہ سعدی ودل ہمراہ است ؎ تا نہ پنداری کہ تنہا می روی ؎ مخفی مباد کہ ازین بالا استعمال مصدر رویدن پیدا است کہ بجایش می آید ومرادف رفتن است (اردو) تنہا جانا۔ اکیلا جانا۔

تنہا رو اصطلاح۔ بقول فدائی ہر کہ با ہمراہی کسی راہ نہ پیماید وتنہا راہ رود واز ہمپایان مردم کنارہ گزیند (ولہ ؎) باش چون آفتاب تنہا رو ؎ نہ چو مہ با ستارگان بگرو ؎ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تنہا رو بقاعدۂ فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو تنہا جاتا ہے۔

تنہا شگفتن استعمال بمعنی شگفتن در تنہائی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) ہیچکس در چمن عشق تو چون ما نشگفت ؎ لالہ زاریست جگر داغ تو تنہا نشگفت ؎ (اردو) تنہا شگفتہ ہونا۔

تنہا ماندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی خالی بودن وماندن است (ظہوری ؎

(۵۰۹)

ذوق دربار عام چندان نیست ؛ بزم خاص کسی که تنہا ماند ؛ (اردو) خالی رہنا۔ جیسے آج مجلس بالکل خالی ہے۔

تنہائی بقول فدائی (۱) تنہا و بیکس ماندن است و (۲) بار دادن پادشاہان و بزرگان کسی را بی انبازہ دیگری می فرماید کہ این روزہا خلوت می گویند **مؤلف** عرض کند کہ تنہای فرید علیہ تنہاست کہ گذشت و یزیادت یای مصدری تنہائی بمعنی حقیقی بی کسی و تجرد است و معنی دوم مجاز آن کہ خلوت را تنہائی گفتند مؤنث (اردو) تنہائی (۱) دیکھو باخویش (۲) خلوت

تنہ خواری اصطلاح۔ بقول بحر و انند کاہش تن کردن از باعث غم و اندوہ و شکنجہ و عذاب ظہوری۔ در تعریف باغ نورس پور گوید کہ ؎ از تنومندی اشجار خزان در تنہ خواری وا ز برومندی شاخسار بہار در برخورداری ؎ **مؤلف** عرض کند کہ استعمال این بہ تخصیص نباتات بہتر از آنست کہ تعمیم را گیریم (اردو) جسم کی کاہش۔ غم کی وجہ سے۔ مؤنث عذاب کا شکنجہ۔ مذکر۔

تنہ شدن استعمال۔ بقول برہان کہ بذیل تنہ نوشتہ و بقول بحر ہم بمعنی قبول کردن و راضی شدن باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست محاورۂ قدیم باشد (اردو) قبول کرنا۔ راضی ہونا۔ ماننا۔

تنی بقول برہان بر وزن غنی بمعنی جسمانی صاحب ناصری گوید کہ بمعنی منسوب بہ تن است چنانکہ تنانی بمعنی جسمانی گذشت۔ خان آرزو در سراج گوید خود این بمعنی جسمانی است و تنیان جمع این **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت تنیان بجایش می آید و این موافق قیاس است۔ (اردو) جسمانی۔ منسوب بہ جسم۔ بقاعدۂ فارسی اس کا استعمال ہو سکتا ہے جیسے (جسمانی قوت)

تنیان القول برہان بفتح اوّل وکسر ثانی و تحتانی بالف کشیدہ وبنون زدہ (۱) بمعنی جسمانیات باشد صاحب ناصری بصراحت معنی اوّل گوید که (۲) اولادی که از یک پدر ویک مادر باشند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد و معنی دوم اصطلاحی را باعتبار صاحب ناصری تسلیم کنیم که محقق زبان خود است (اردو) (۱) جسمانی کی جمع (۲) وہ اولاد جو ایک باپ اور ایک ماں سے ہو جسکو محاورہ میں حقیقی کہتے ہیں۔ علاتی کا مقابل۔ مؤنث۔

تنیدن القول برہان بروزن رمیدن (۱) معروف است و (۲) بمعنی خاموش بودن و (۳) فریب دادن صاحب جامع بذکر ہر سہ معنی صراحت معنی اوّل کند که بافتن عنکبوت تارہ خود را است صاحب ناصری بر بمعنی دوم وسوم قناعت فرمودہ وطرز بیانش معنی دوم را ہم در شک می اندازد خان آرزو در سراج می فرماید که معروف و می طرازد که در جہانگیری بمعنی خاموش شدن نیز آوردہ لیکن تن زدن مشہور است و در رشیدی تن زدن بمجاز بمعنی خاموشی است صاحب فدائی می فرماید که تغنہ بافی تند و است گرد اگرد خود برای شکار مگس و (۴) بالیدن کرم ابریشم در پیلہ و ذکر معنی دوم وسوم ہم فرمودہ۔ صاحب بحر می فرماید که (۵) بمعنی کشیدن چون کشیدن تار عنکبوت وصراحت معنی اوّل کند که بافتن است بہ تعمیم و (۶) پیدا کردن و (۷) گرداگرد چیزی گردیدن و (۸) توجہ والتفات نمودن و ذکر معنی دوم وسوم ہم کند (کامل التصریف) گوید که مضارع این تند باشد صاحب موارد معنی اوّل و دوم وسوم و ہفتم وہشتم را نوشتہ (مثلہ لہ) عشق او عنکبوت را ماند ہا که تنیدست تنہ گرد دلم ہا صاحب نوادر این را مرادف تنستن وتنودن داند که بجایش گذشت (محسن تاثیر ۵) نظارہ بی لب

لعلت بانگبین نه تند ٭ مگس که شهد چنین یافت
سیر چنین نه تهند ٭ ز اشک بی تو نگه پای در حنا دارد
٭ بمهر و ماه نه بیند بچور عین نه تند ٭ ز آفتاب کجا
هاله می توان دیدن ٭ بعارض تو اگر خط عنبرین نه تند
٭ بحلق و دلق اگر هست دسترس تاثیر ٭ چو کرم
پیله هنر و ربه آن و این نه تند ٭ **مؤلف** عرض
کند که صراحت ما خذ این بر تنستن کرده ایم معنی
اوّل و چہارم اصلی است و دیگر معانی مجاز آن
(اردو) (۱) مکڑی کا جالا تننا (۲) خاموش
ہونا (۳) فریب دینا (۴) پھولنا (۵) کھنچنا
(۶) پیدا کرنا (۷) کسی چیز کے اطراف پھرنا (۸)
توجہ اور التفات کرنا۔

تنیده بقول برہان بر وزن رسیده (۱) بمعنی
خاموش گردیده معروف۔ صاحب ناصری فرماید
این با مصدر تنیدن کرده **مؤلف** عرض کند
که اسم مفعول مصدر تنیدن است بر جملہ معانی
مفعولیتش شامل ضرورت بیان نبود و هر چه قابل

بیان بود هر دو محققین آن را ترک کرده اند یعنی
فارسیان (۲) تار عنکبوت را تنیده گویند و موافق
قیاس باشد (اردو) (۱) تنیدن کا اسم مفعول
اُس کے تمام معنوں پر شامل (۲) مکڑی کا جالا ایک

تنیدهٔ ریسمان اصطلاح۔ بقول بحر چیزیست
که بهندی اٹیا گویند صاحب انند نقل نگار غیاث
و غیاث هم همزبان صاحب بحر **مؤلف** عرض
کند که وای برین محققین که در تعریف این لغت از
صراحت کافی کار نگرفتند و بیان نکردند که اٹیا
چه چیزیست ما ازین لفظ هندی بی خبریم صاحب
ساطع هم ساکت و از سکوت آصفیه معلوم می شود
که در اردو استعمال لغت اٹیا نیست که بالف
و تای هندی و تحتانی والف باشد و معاصرین
عجم هم ازین لغت فارسی بی خبر اند بمعنی اصطلاحی
الا اینکه بمعنی حقیقی درست دانند یعنی چیزی که
از ریسمان تنیده است البته در دکن اٹالا
به الف و تای هندی والف دیگر و لام والف

سوم مقامی را گویند که در خانه بر بلندی از رسن درست کنند و سامان بی کاره و غیر مستعمله بران نهند که من وجهٍ با تنیدهٔ ریسمان مناسبت دارد ولیکن هرگاه فارسیان تنیده ریسمان را بمعنی خاص بر زبان ندارند و محققین اهل زبان و زبان دان ورای بحر وانند و غیاث ازین ساکت اند صراحت فرید بیرون از حیطهٔ امکان ماست واللہ اعلم بحقیقۃ الحال اگر ترجمهٔ هندی این را انٹا به الف و نون و تای هندی و الف صحیح دانیم ـ البته در هندی زبان بازئی را گویند بر سر تختی کنند که در چار گوشهٔ آن کیسه های مشبک از ریسمان تنیده می باشد و گوی عاجی در بازیدن دران کیسه ها می افتد و در انگلیسی زبان آن را بلیئٹ گویند و خیال ما همین است که محققین بالا در ترجمهٔ لفظ هندی انٹا را اٹیا نقل کردند و همین تعریف آخر الذکر قرین قیاس است (اردو) اٹیا ـ بقول غیاث بر (تنیده ریسمان) هندی جس بلا کی تعریف مزید نہو سکی اور اٹا لا دکن مین اُس رسّی کی جال کا نام ہے جس کو گھر کے ایک کونے مین بلندی پر قائم کرتے مین جس پر غیر مستعمله سامان محفوظ کرتے ہین صاحب آصفیه نے اٹالا پر اسباب خانه اثاث البیت لکھا ہے ـ مذکر ـ اور بلحاظ تعریف آخر بلیئٹ ـ ایک بازی کا انگریزی نام ہے جو میز پر کھیلتے ہین ـ مؤنث ـ

تنیزه بقول برہان و جامع و رشیدی و ناصری و انند بازای ہوّز بر وزن نبیچه بمعنی طرف و دامن چنانکه گویند تنیزهٔ کوه که ازان دامن کوه مراد باشد (نظامی ۵) شاه بهرام زین قرار گذشت ؎ سوی شهر آمد از تنیزهٔ دشت ؎ خان آرزو در سراج این را آورده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بس و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) طرف ـ دامن ـ مذکر ـ

تنین فلک اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وانند وغیاث ومؤید اشارہ بعقدۂ راس وذنب کہ محل تقاطع فلک حامل قمر باشد۔ یا مائل ومجرّہ را نیز گویند کہ کاہ کشان است صاحب رشیدی بر راس وذنب قانع بہار گوید کہ (۱) عقدۂ راس وذنب و (۲) کہکشان۔ خان آرزو بر معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل معنی اوّل بر اژدر کردہ ایم وتعریف کاہ کشان بجایش می آید واین مرکب از لغت تنین وفلک است۔ مرکّب اضافی است وتنین بقول منتخب آنچہ در آسمان از تقاطع منطقۂ فلک چوزہرہ مائل بصورت مار بزرگ باشد کہ یک طرفش را راس گویند وطرف دیگر را ذنب (اردو) (۱) دیکھو اژدر کے پہلے معنے (۲) دیکھو کاہکشان تمّت

فوقانی باواو

تو بقول برہان وجامع بفتح اوّل وسکون ثانی (۱) بمعنی تاب است کہ تابش آفتاب وامثال آن باشد و (۲) جائی را نیز گویند در صحرا کہ آب دران استادہ بود وبعربی غدیر خوانند وبضم اوّل وثانی مجہول بمعنی (۳) پردہ وتہہ ولای چنانکہ گویند تو بر تو یعنی پردہ در پردہ ولای بر لای وتہہ بہ تہہ و (۴) بمعنی درون ہم کہ در مقابل برون است و (۵) قیماق را نیز گفتہ اند و آن پردہ باشد کہ بر روی شیر بندد و (۶) یا ثانی ساکن معروف کہ بعربی انتَ گویند و (۷) بمعنی خود ہم آمدہ کہ آن را خویش وخویشتن خوانند و (۸) مہمانی وضیافت ہم (حکیم سوزنی ۱۵) منکر شوار توانی بار سعیر را ؛ تا اندرو بحشر بسوزی وبرتوی ؛ (شاعر ۲۵) ز دست توای دوستی تند دست ؛ رخ من چو دشنی وچشم چو تو ؛ (مولوی معنوی ۳۵) رحمت صد تو بران بلقیس باد ؛ کہ خدایش عقل صد مرنہ بداد ؛ (فخر گرگانی ۴۵) تنی دارم بسان موی باریک ؛ جہان

بر چشم من چون توی تاریک ؛ (نظامی ؎) ای نظامی پناه پرور تو ؛ به در کس مرانش از در تو ؛ (حکیم شرف الدین شفائی ؎) هلاک حوصلهٔ دیدهای گستاخم ؛ که چون نظارهٔ روی تو تاب می آرد ؛ صاحب جهانگیری بر معنی اول و سوم قناعت فرموده صاحب رشیدی بذکر معنی اول و به نقل سند حکیم سوزنی گوید که توی را بهون توی نیز توان خواند یعنی ناله کنی و بلرزی ما می گوئیم که اصلاح در کلام قدما بر قیاس فضولی است و بذکر معنی سوم این را به یای تحتانی نوشته ما عرض کنیم که آن فرید علیه این است و یای آخر زائد و بذکر معنی چهارم و هشتم نسبت معنی هشتم گوید که ظاهرا بدین معنی زبان مغل است و لیطای حطی دیده شد خیال ما انیست که تصرف در املا از عربان عجم واقع شده باشد و آنچه نسبت زبان مغول نوشته باشد که همچنین باشد و این تائید معنی لفظ است فقط که این لغت فارسی زبان و مال مغول است نه دیگری صاحب سروری بجائی ذکر معنی دوم فرموده می فرماید که جای آب در دشت است و بجای دیگر ذکر معنی سوم و چهارم و پنجم کرده و بجای سوم معنی ششم و هفتم را آورده صاحب ناصری بر معنی اول و سوم قناعت فرموده ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی سوم گوید که ظاهرا الف بواو بدل شده و ذکر معنی چهارم هم فرموده نسبت معنی ششم گوید که بدون اظهار واو است و ضمیر مفرد مخاطب که بعربی اَنتَ گویند و می فرماید که گاهی اظهار واو هم شود لیکن دران حال واو مجهول بود و بحوالهٔ جهانگیری معنی اول را آورده گوید که مشتق از تافتن است ما گوئیم که سکندری خورد تافتن از تاف وضع شد و تو بمعنی تاب و تابش مبدل تاب است که اصل این تاو بود یا بدل شد به واو چنانکه آب و آو و الف حذف شد و ذکر معنی هشتم را کرده گوید که جشن و میزبانی هم داخل این است ما عرض می کنیم که مقصودش جزین نباشد که بمعنی عام جشن است

کہ مہمانی و میزبانی داخل آن باشد بہار بر ذکر معنی چہارم و ششم و ہفتم قانع صاحب فدائی بر معنی چہارم و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان بہمہ معانی بیان کردۂ برہان کہ صاحب جامع ہم با او اتفاق دارد کہ محقق زبان خود است جا دارد کہ این را بمعنی سوم مبدل آش گیریم چنانکہ آوسہ و اوسو یا بالعکس این و از معنی سوم سر شیر مراد است کہ در ہندی بالائی و ملائی گویند (اردو) (۱) دیکھو تالاب (۲) وہ جگہ جہان پانی کہڑا ہو۔ مؤنث (۳) دیکھو تہ (۴) داخل۔ اندر (۵) بالائی اور ملائی۔ مؤنث (۶) تو بواو معروف (۷) خود۔ آپ (۸) جشن۔ مذکر۔ مہمانی۔ میزبانی۔ مؤنث۔

توا بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی بر وزن ہوا بمعنی ضائع و خراب و تلف (مولانا مطہری ع) زیر و زبر بگردد ہمہ خانمان خراب ٭ و اسباب ملک جملہ تلف کردہ و توا ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ بعضی گویند بدین معنی عربی است۔ می تواند کہ مخفف تباہ باشد کہ با بواو بدل شد درین صورت بی تکلف فارسی باشد **مؤلف** عرض کند کہ تو ٰ بقول منتخب لغت عرب است بمعنی ہلاک شدن و جا دارد کہ این را مفرس گیریم و ماخذ بیان کردۂ خان آرزو ہم خلاف قیاس نیست و ما مفرس را قوی دانیم (اردو) ضائع۔ خراب۔ تلف۔

توابہ بقول برہان و جامع و سروری و مؤید بر وزن خرابہ نام مبارزیست تورانی کہ پسر او برتہ نام داشت **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این بوضوح نہ پیوست و ہمین لفظ با نون عوض موحدہ می آید (اردو) توابہ ایک پہلوان تورانی کا نام ہے۔ مذکر۔ دیکھو توانہ۔

توار بقول ملحقات برہان ریسمانی کہ بدان	باد بر چار وا بتد ند۔ صاحب مؤید بحوالۂ لسان الشعرا

ذکر این کرده مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم ولیکن بدون سند استعمال این را تسلیم نه کنیم ازینکه سندی پیش نشد و دیگر همه محققین صاحب زبان ازین ساکت (اردو) وہ رسی جس سے جانور کی پشت بوجھہ باندھتے ہین۔ مؤنث۔

توارد لغت عرب است بقول غیاث بر وزن تفاعل باہم یکجا فرود آمدن و باصطلاح شعرا واقع شدن مصرع یا بیت از طبع دو شاعر بی اطلاع یکدیگر مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این با مصادر خود ہم کنند که در ملحقات می آید (اردو) توارد بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر لغوی معنے باہم ایک جگہ اُترنا۔ اصطلاحی دو شاعرون کا باہم مضمون لڑ جانا۔ ایک ہی مضمون دو شخصون کے ذہن مین آنا۔

توارد افتادن استعمال۔ واقع شدن توارد باشد مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ؎) بر و منت نهم در نظم حکمت ؎ توارد گر به افلاطونم افتد ؎ (اردو)۔ توارد واقع ہونا۔

توارد خوردن استعمال۔ بقول تحقیق الاصطلاحات

توارد زدن مرادف توارد افتادن (اشرف ؎) نویسی گر کتاب دانش خود ؎ خورد بر فکر افلاطون توارد ؎ (وله ؎) گل ز رنگینی رخسار تو با خنده دارد ؎ سرو بر مصرع قد تو توارد زده است ؎ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دیکھو توارد افتادن۔

تواره بقول برہان و جامع بر وزن شراره (۱) نشیمن خانه و (۲) دیواری را گویند که از نی و علف سازند و بضم اول (۳) خار سر دیوار و در باغ و فالیز و (۴) خانه را نیز گویند که در ان کاه و سرگین و پلیدیها ریزند (ناصر خسرو ؎) باید رفت آخر چند باشی ؎ تو متواری درین خانه تواره

بہ صاحبان جہانگیری و ناصری بر معنی دوم قانع. صاحبان سروری و رشیدی بر معنی چہارم خان آرزو در سراج بذکر اقوال محققین بالا گوید کہ معنی سوم درست است کہ فوسی نیز چنین آوردہ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم و صاحب جامع معتبر تر از فوسی کہ محقق زبان خود است و در ہر چہار معانی کشفق با برہان (اردو) (۱) نشیمن۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ خلوت پرندوں کا گھونسلا۔ مکان (۲) وہ دیوار جو گھانس اور بانس سے بنائیں۔ مؤنث (۳) دیوار باغ یا فالیز وغیرہ پر لگائے ہوئے کانٹے۔ مذکر (۴) وہ گھر جس میں گھانس اور کیڑا کوڑا جمع رکھیں۔ مذکر۔

توارِیدن بقول موارد مرادف ریدن می فرماید کہ مضارع این توارد مؤلف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین مصادر این را ترک کردہ اند اسم مصدر این ہمان توارہ باشد کہ بمعنی ... گذشت ہای ہوز حذف شدہ تحتانی معروف بر و زیادہ کردند و با علامت مصدر دآن مرکب ساختند با صول ما مصدر اصلی است کہ اسم این مصدر را ل فارسی زبانست (اردو) بگنا۔

تواسی بقول برہان و جامع و رشیدی و سروری بکسر اوّل و سین بی نقطہ بہ تحتانی رسیدہ (۱) فرش منقش را گویند مانند قالی و (۲) گلیم و پلاس الوان۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل قانع بدین الفاظ کہ گلیم فروش منقش است (عبد القادر نائی ع) فگندست فراش باد بہاری بہ تواسی الوان ابر کوہ و کمر۔ در خان آرزو در سراج بر فرش منقش قانع گوید کہ قالین باشد یا دیگر۔ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد اگرچہ صورت لفظ تقاضای آن می کند کہ این را ترکی دانیم ولیکن لغات ترکی ازین ساکت۔ فارسی قدیم دانیم معاصرین عجم بر زبان ندارند معنی دوم حقیقی می نماید و معنی اوّل مجازیش (اردو) (۱) وہ فرش جس پر نقش و نگار ہو قالین ہو

یا دری یا اور کسی قسم کا فرش - مذکر - (۲) کمل یا نقش دار کپڑا جو مختلف رنگ رکھتا ہو - مذکر -

تواضع بقول بہار فروتنی کردن و نمودن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وضم ضاد معجمہ فارسیان استعمال این با مصادر فارسی بترکیب خود کردہ اند کہ در ملحقات می آید (استعداد) تواضع ز گردن فرازان نکوست ؛ گدا گر تواضع کند خوی اوست ؛ (اردو) تواضع - بقول آصفیہ عربی - اسم مؤنث - عاجزی - فروتنی - انکسار - خاطر - مدارات - آوبھگت - خوش اخلاقی -

تواضع خواستن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ خواہش تواضع و طلب آن کردن (نطقی نیشاپوری)

۵) از خاک نشینان چہ تواضع خواہی ؛ انگار کہ از زمین غباری برخاست ؛ مخفی مبادا کہ از سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیداست کہ بجای خودش می آید (اردو) تواضع چاہنا - خوش اخلاقی اور انکسار اور آوبھگت کی خواہش کرنا -

(الف) **تواضع در سر دارد** مثل - صاحب جامع خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مصدر ....

(ب) **تواضع در سر داریدن** بمعنی تواضع بودن محاورہ عجم است فارسیان مضارع ہمین مصدر را اکثر بحق خوش خلق و مرد نیک بطور تعریف و توصیفش استعمال می کنند بخیال ما مقولہ عجم است و مثل نیست (اردو) الف بڑا اچھا آدمی ہے ؛ بڑا خلیق ہے یہ دکن مین مستعمل ہے (ب) متواضع ہونا خوش خلق ہونا

تواضع دیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ یافتن تواضع از کسی است (قراری گیلانی)

۵) ز تواضعی کہ روزی ز تو دیدہ ایم اکنون ؛ ز تغافلت نرنجم کہ ہنوز شرمسارم ؛ (اردو)

تواضع پانا۔ خوش اخلاقی پانا۔

تواضع زگردن فرازان نکوست مثل

صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این بحق غنی و مالداری کنند کہ متواضع باشد مقصود شان ہمین کہ این تعریف او نیست از ینکہ مفلسی او وجہ تواضع است و برعکس صفت تواضع مرامی گردن افرازان قابل تعریف است (اردو) یہی فارسی مثل دکن مین مستعمل ہے۔

تواضع عزیزت کند و بجہان مقولہ

صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بصفت تواضع این را بر زبان دارند مقولہ است نہ مثل (اردو) دکن مین کہتے ہین ”عاجزی محبت بڑہاتی ہے اور بدمزاجی دشمن بناتی ہے“ یہہ کہاوت تعریف تواضع مین مستعمل ہے۔

تواضع کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی اخلاق و فروتنی کردن (فغانی شیرازی ـہ) قربان آن شوخم کہ چون از دور می بیند مرا ٭ چندان تواضع می کند کز انفعالم می کشد ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تواضع کرنا۔

تواضع کم کن و بر مبلغ افزا مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق ممسک و بخیل می زنند (اردو) سو گز وارے ایک گز نہ پھاڑے ”یہہ کہاوت دکن مین بخیل کے لئے مستعمل ہے اگرچہ یہہ فارسی مثل کا لفظی ترجمہ نہین لیکن دونون کا مقصد ایک ہے بعض مقامات پر یہہ بھی کہتے ہین ”خشک اخلاق کب تک کچھہ دیجئے بھی۔

تواضع گری استعمال۔ صاحبان انند و بهار بذیل تواضع ذکر این کرده گویند که شله مؤلف عرض کند که از قبیل چاره گری و دریوزه گری است موافق قیاس بمعنی حاصل بالمصدر مستعمل یعنی تواضع سازی (خسرو) خوشه پرشد به تواضع گری خوشه جای نیز بان آوری (اردو) تواضع ہونا۔

تواضع نمودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تواضع کردن باشد و سند پیش کرده اش متعلق به مصدر نمائیدن است که بجای خودش می آید و مرادف نمودن (امیر خسرو) خیک زسرگشته تواضع نمای ہٖ باد تکبر بسر افگنده تای (اردو) دیکھو تواضع کردن۔

تواغج بقول برهان بضم اول و ثانی بالف کشیده و فتح غین نقطه دار و سکون جیم بلغت رومی نام پوست درختی است و آن سفید و بسیار تلخ و بواسیر را نافع است صاحب انند نقل نگارش۔ مؤلف عرض کند که صاحب محیط این را ذکر نکرده و دیگر محققین فارسی زبان هم این را ترک کرده فارسیان از برای این لغت زبان خود ندارند ازینجاست که لغت رومی را جا داده اند ولیکن تعریف کامل این معلوم نشد که بدیگر السنه این را چه نام است و از خواص هم ذکری نشد (اردو) تواغج ایک درخت کے پوست کا نام ہے جو رنگ مین سفید اور نہایت کڑوا ہوتا ہے اور مرض بواسیر کو نافع ہے افسوس ہے کہ اس کا متعارف نام معلوم نہو سکا۔

توالی بقول مؤید بالفتح طپانچه کذا فی زفانگویا و در شرف نامه این لغت را در ترکی آورده بست و بجای لام نون باشد مؤلف عرض کند که دیگری از محققین زباندان و اهل زبان ذکر این نکرد اگر سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد که مبتدل و متغیر باشد چنانکه نیلوفر و لیلوفر و توالی بدین معنی در لغات ترکی یافته نشد (اردو) طپانچه۔ مذکر۔

توان بقول برہان و جامع بضم اوّل بر وزن جوان (۱) قوت و قدرت و توانائی و (۲) بمعنی
ابر کہ بعربی سحاب گویند و (۳) امکان ہر چیز را ہم (حکیم ارزقی لہ) نیاز آرزوی من بدستبوس
شریف ؛ بدان قدر کہ بود قدرت و توان برسان ؛ (امیر خسرو لہ) ز سیلی کہ بر کوہ ریزد توان
؛ شود و بر سر کوہ کشتی روان ؛ (کلیم لہ) کز اقبال ثانی صاحب قران ؛ شکار چنین صید وحشی
توان ؛ صاحبان جہانگیری و سروری و ناصری بمعنی اوّل قانع و صاحب فدائی بمعنی اوّل
خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم گوید کہ در جہانگیری بضم است و در برہان بر وزن
جوان۔ کثرت استعمال مصدق قول اخیر است و اغلب کہ فتح و ضم اختلاف لہجہ جاہا است
و ہم او در چراغ ہدایت ذکر معنی اوّل کردہ می فرماید کہ ازین ماخوذ است توانست و تواند
و آن اکثر با لفظ کرد و غیرہ مستعمل چنانکہ توان خورد و توان کرد و گاہی تنہا نیز۔ بہار نقل نگارش
مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و معنی سوم مجازش و معنی دوم
ہیچ تعلق ازین ندارد بلکہ بدین معنی ہم اسم جامد است مخفی مبادکہ این بمعنی اوّل اسم مصدر
توانیدن است کہ بجایش می آید و آن ورای مصدر توانستن باشد فرق در ہر دو ہمین
قدر کہ توانیدن کامل التصریف است و توانستن سالم التصریف آنانکہ تواند را مضارع توانستن
دانستہ اند سکندری خوردہ اند و آنانکہ تواند و توانست را ماخوذ از توان خیال کردہ اند از
قواعد زبان بی خبر اند زیرا کہ توانست ماضی مطلق توانستن است و تواند مضارع مصدر۔
توانیدن (اردو) (۱) قوت۔ قدرت۔ توانی۔ مؤنث (۲) ابر۔ مذکر (۳) امکان۔ مذکر

توانا بقول بہار بمعنی قوی و مقابل این ؛ توانا است و برین تقدیر ناتوان مخفف

ناتوانا باشد (شیخ نظامی ؎ جهان آفرین از
جهان بی‌نیاز ٭ توانا کن و ناتوانا گداز ٭) صاحب
انند نقل نگارش. صاحب فدائی گوید که دارای
توان است که صاحب زور و نیرو و دولت و
اقتدار باشد که بتازی قادر است **مؤلف**
عرض کند که هر سه از حقیقت این بی‌خبر و سکندری
خورده اند این اسم جامد نیست بلکه از قبیل
دانا و بیناست که بر امر حاضر توانیدن که توان
است الف فاعلی مرکب کرده اند که افاده معنی
فاعلی کند آنانکه مصدر توانیدن را نمی‌دانند
و توانند اما خود از توان پندارند نمی‌توانند که
بحقیقت رسند (اردو) توانا. قوی. قدرت مند

توانائی بقول انند بالضم معروف. صاحب
فدائی گوید که زورمندی و نیرومندی که بتازی
قدرت است (حکیم سنائی ؎) اگر چند
از توانائی زننده همچو خایسکی ٭ و گر چند از شکیبائی
خورنده همچو سندانی ٭ **مؤلف** عرض کند که
توانا که گذشت اصل این است و توانائی مزید علیه
آن که بران یای مصدری زیاده کرده اند دیگر
هیچ (اردو) توانائی. قوت. مؤنث۔

توانچه بقول برهان و جامع و رشیدی و
سروری و ناصری بر وزن و معنی طپانچه است
که بعربی لطمه خوانند صاحب جهانگیری گوید که
همان تپانچه باشد که گذشت. خان آرزو در
سراج می‌فرماید که تحقیق آنست که این مبدل تپانچه
است و فارسی دانان عربی خوان تای قرشت
را به طای حطی بدل کرده اند از عالم طپیدن
چنانکه گذشت **مؤلف** عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) دیکھو تپانچہ۔

(الف) توانست الف (۱) ماضی مطلق
(ب) توانستن ب باشد و (۲) بمعنی
این را اسم جامد بمعنی قوت خیال کرده اند
ب بقول بحر بالضم اول و کسر نون قوت و قدرت
و توانائی داشتن بر کاری و چیزی. می‌فرماید

که تانستن مخفف آنست ـ کامل التصریف باشد
و مضارع این تواند ـ صاحب موارد ہم بانش
(سلمان ے) دبیر چرخ ہمی خواست تا کند
قلمی ٭ چو نیشکر شکر شکرشاه نتوانست ٭ صاحب
نوادر ہم این را آورده **مؤلّف** عرض کند که
همه محققین بالاحق تحقیق ادا نکرده اند اسم مصدر
این توانست که بمعنی توان باشد ـ توانیدن کامل
التصریف است و این سالم التصریف که از مشتقات
این بدون ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و
آنانکه تواند را مضارع این خیال کرده اند سکندری
خورده اند آن مضارع توانیدن باشد و این
مضارع ندارد که سالم التصریف است فارسیان توانست
را باعلامت مصدر تن مرکب کرده اند و یک
فوقانی را از دو فوقانی مجتمعه حذف کرده مصدری
وضع ساختند جا دارد که اسم مصدر توانستن ہم
ہمان توان باشد که گذشت و سین مہملہ در
وضع مصدر زیاده کرده اند چنانکه در دیگر مصادر

٭ ہم ہمچون بیکیرستن (اردو) الف (۱) ب کا
ماضی (۲) دیکھو توان (ب) قدرت اور قوت
اور توانائی رکھنا (کسی پر یا کسی چیز پر)

توانش بقول سروری بکسر نون بمعنی توانائی
باشد (حکیم سنائی ے) سوی عالم نه سوی صاحب
ظن ٭ دانش جان به از توانش تن ٭ **مؤلّف**
عرض کند که این حاصل بالمصدر توانیدن است
که می آید (اردو) دیکھو توانائی ـ مؤنث ـ

توانگن بقول ناصری واند بنون موقوف
و کاف مضموم بمعنی آدمی یا نیروی توانا بکار که ہر چه
بخواہد کردن تواند و بران قادر باشد و ترجمهٔ
فاعل مختار است بپارسی زیرا که توانا بمعنی قادر
و ناتوان بمعنی عاجز است ـ صاحب سفرنگ بشرح
نود و ہشتمی فقرهٔ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشور از
وخشوران) ذکر این کرده گوید که بمعنی فاعل مختار
است **مؤلّف** عرض کند که معنی لفظی این کنند
ہر چه خواہد ـ و مرادف توانا ـ فارسی قدیم است

کہ حالا در محاورۂ زبان مستعمل نیست (اردو) دیکھو توانا۔

توانگر بقول بہار (۱) بمعنی صاحب قوّت مرکب از توان بمعنی قوّت و گر کہ کلمۂ نسبت است و بمجاز (۲) بمعنی مالدار و مستغنی استعمال یافتہ و در رسم خط بدون الف نوشتن خطاست و خواندن روا (سلمان ؎) اگر بقاعدہ خدمت نمی دہد دستم ؛ از انکہ نیست بقوّت مرا توانگر پای ؛ صاحب بحر ہمزبان بہار۔ صاحب فدائی می فرماید کہ خداوند مال و ثروت را گویند **مؤلف** عرض کند کہ رسم الخط معاصرین عجم بدون الف است (ظہوری ؎) تونگرم بجنون گرچہ مفلسم بخرد ؛ ہمہ خطای ظہوری ثواب گردیدہ است ؛ (اردو) (۱) دیکھو توانا (۲) تونگر۔ بقول آصفیہ فارسی غنی۔ مالدار۔ دولتمند۔

توانگری بقول فدائی بمعنی دولتمندی و بی نیازی و استغنا **مؤلف** عرض کند کہ بر لفظ توانگر کہ گذشت یای بصدری زیادہ کردہ اند موافق قیاس است (اردو) توانگری۔ دیکھو با توانگر

توانگری بدل است نہ بمال مثل صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را در تعریف تونگری استعمال می کنند و از قبیل (بزرگی بعقل است نہ بسال) مقصود آنست کہ اگر دل تونگر است مسکین ہم تونگری می کند (اردو) دکن مین کہتے ہین ؎ دل سے ساری تونگری ؎

توانہ بقول خان آرزو در سراج بر وزن خزانہ نام مبارز تورانی **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این ہمین معلوم می شود کہ بر لفظ توان ہای نسبت زیادہ کردہ اند و بلحاظ قوت و طاقت لقب او باشد نہ نام واللہ اعلم مخفی مباد کہ ہمین لفظ بہ موحدہ عوض نون چہارم بہ ہمین معنی گذشت است معلوم می شود کہ ہمین اصل و آن تصحیف این

(اردو) توانہ۔ ایک پہلوان تورانی کا نام یا لقب ہے۔ مذکر۔

توانیدن مصدریست مرکب از اسم مصدر توان و یای معروف علامت مصدر و دن۔ باصول مؤلف مصدر اصلی است از ینکہ اسم این مصدر مال فارسی زبان است مرادف توانستن کہ بجایش گذشت محققین مصادر این را ترک کردہ اند و مضارع این را کہ تواند است مضارع مصدر توانستن قرار دادہ اند۔ کامل التصریف (اردو) دیکھیو توانستن۔

تواہچہ بقول ملحقات برہان گوشت پختۂ نرم و نازک صاحب رشیدی باتباہچہ کہ ہمین معنی گذشت ذکر این کردہ است صاحب مؤید بر معروف قانع خان آرزو در سراج ہم این را باتباہچہ نوشتہ مرادفش گوید مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل ہمہ را انجا گذشتہ

و درینجا ہمین قدر کافی است کہ این مبدل آنست چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو تباہچہ۔

تواہہ بقول برہان و جامع بفتح اول و ہای ہوز (۱) قلیۂ بادنجان را گویند و (۲) کوکو و خاگینہ و (۳) گوشت پختۂ نازک و (۴) کباب ہم۔ صاحب رشیدی این را باتباہہ نوشتہ۔ ہر دو را مرادف تباہچہ گوید۔ صاحب سروری نسبت معنی اول می فرماید کہ نام طعامی است کہ مرکب باشد از گوشت و بادنجان چنانچہ مرقی دران باشد و آن را تباہہ نیز گویند کذا فی الشرفنامہ و بحوالۂ مؤید ذکر معنی دوم می فرماید و بحوالۂ دیگر نسخ معنی سوم و چہارم ہم و نسبت معنی سوم صراحت فرماید کہ گذشت قیمہ باشد در روغن جوشیدہ صاحب ناصری بہ نقل جملہ معانی بیان کردہ برہان گوید کہ در فرہنگہا یافتیم ہمان تباہہ است باید کہ تصحیف شدہ باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کالتقیم نام طعامی است وبیعضی گویند از گوشت

و باد انجان باشد می فرماید که تحقیق همان است
که در فصل بای موحده گذشت مؤلف عرض
کند که مقصودش از فصل بای موحده بای دوم
است مگر آن را فصل گفتن در غلط انداختن۔
حاصل اینست که او این را مبدل تباهه پندارد
چنانکه آب و آو و دیگر معانی بالا هم صحیح نداند
و ما با او اتفاق نداریم و به سند قول صاحب
جامع که محقق زبان خود است همه معانی بالا
را صحیح پنداریم حقیقت ماخذ همین قدر که این
مبدل تباهه باشد و صراحت اخذ به تباهه
کرده ایم و دیگر معانی که ورای معانی تباهه درینجا
مذکور است بمجاز (اردو) (۱) گوشت
کا وہ قلیہ جو بیگن کے ساتھہ پکائیں۔ مذکر (۲) انڈے
کا خاگینہ۔ مذکر (۳) پکا ہوا قیمہ۔ مذکر (۴) کباب۔ مذکر

تواهی | بقول برهان و جامع و ناصری به وزن
و معنی تباهی است که نابود کرده شده و ضائع
گردیده و بکمال نرسیده باشد۔ خان آرزو
در سراج گوید که مبدل تباهی است مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است چنانکه آب و
آو (اردو) دیکھو تباہی۔ مؤنث۔

توب | بقول ملحقات برهان بروزن خوب بمعنی (۱) دیده و (۲) طاقچه که بهندی تهاله
نامند۔ صاحب مؤید بحواله زفانگویا به معنی اول قناعت فرموده۔ صاحب آصفی بحواله بهار
گوید که (۳) یکی از آلات جنگ است که از هفت جوش ریزند که استعمال این باصادر در
ملحقات می آید مؤلف عرض کند که بهار این را به بای فارسی نوشته۔ تسامح صاحب آصفی
معلوم می شود که درینجا قائم کرده لیکن از زبان بعض معاصرین عجم ما این را بمعنی سوم ببای عربی
هم شنیده ایم و حرجی نیست که مبدل توپ باشد چنانکه اسب و اسپ۔ اسم جامد فارسی زبان
دانیم (اردو) (۱) دیده۔ مذکر (۲) تھان۔ مذکر (۳) دیکھو توپ۔

توباره بقول ملحقات برہان بزنر باشد صاحب سروری بحوالۂ ادات الفضلا گوید که بضم تا و سکون واو و بعد از واو بای تازی و فتح رای مہمله است بمعنی بزنر صاحب مؤید ہم این را آورده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید بسیاری از محققین اہل زبان و زبانداں این را ترک کرده اند عجب است از صاحب سفرنگ سیما جامع (ا ر د و) بزنر. چھیلا. مذکر۔

توبال بقول برہان بمعنی (۱) مس باشد که بعربی نحاس گویند حی فرماید که ببای فارسی ہم آمده (۲) براده و سونش مس و نقره و امثال آن را نیز گفته اند و بعضی گویند مس و آہن و امثال آن را چون بتابند و چکش و تیک بران زنند ریزه ہائی که ازان می ریزد و می پاشد آنہا را توبال می گویند و این اصح است چه توبال النحاس ریزه ہائی را نامند که بوقت چکش زدن از مس تافته می پاشد و آن را پوست مس می گویند و آن لطیف تر از مس سوخته است و ہمچنین توبال الحدید آنچه از آہن تفته ریزد. اگر توبال و براده آہن بر کسی بندند که در خواب دندان بدندان بساید و بکرا جاد دیگر آن عمل نکند و اگر ازان قدری در شراب بزہر آمیخته ریزند زہر را بخود در کشد و اگر آن شراب را بخورند زیان نکند۔ صاحب جامع این را به بای موحده و فارسی ہر دو بمعنی عام براده و ریزه طلا و نقره و مس وغیره گوید و فرماید که ریزه ہائی که بوقت چکچ زدن از مس تافته و آہن تابیده بریزد صاحب انند نقل نگار برہان و این را لغت فارسی داند صاحب مؤید می طرازد که مس باشد که بتازیش نحاس نامند و در لغات طب است توبال پوست مس یعنی سونش. صاحب محیط گوید که معرب تفال فارسی است و بیونانی ایاطیطس نامند و آن ریزه ہاست از مس و آہن تفته که ہنگام کوبیدن جدا شود و از مطلق آن مراد توبال مس است **مؤلف** عرض کند که توپال اسم جامد فارسی بابان

است و توفال بدلش ہمچون سپید وسفید و این بقول محیط معرب کہ فارسیان این راہم بر زبان
دارند (اردو) (۱) تانبا۔ مذکر (۲) سونے چاندی تانبے۔ لوہے وغیرہ کے ریزے جو
اسکو گرم کر کے ٹھوکنے اور گھڑنے کے وقت گرتے ہین۔ بقول محیط اعظم اصطلاح طبی مین
صرف توبال سے تانبے ہی کے ریزے مراد ہین۔ مذکر۔

توباملن | بقول برہان و اننذ بضم میم ولام و سکون نون بلغت یونانی نوعی از تیوعا نست
و آن را بعربی علقی خوانند برگ آن مانند برگ کبر باشد و چون شاخی را بشکنند شیر بسیاری ازان روان شود
صاحب محیط گوید نباتی است کہ آن را بیونانی اوسیرس نامند ہم او ذکر اوسیرس نکند البتہ
اوسیوس را نوشتہ می فرماید کہ نباتے است کہ در سوختن آتش ستعل و چوب آن در ابتدا مائل
بسیاہی و در آخر مائل بسرخی می شود و شاخہای آن باریک و بدشواری کوفتہ می گردد و برگ
آن مثل برگ کتان و در طعم تلخ فلہذا دران تقطیع بالغ است شرب آن مفتح سدد و چون طبیخ آن
بنوشند یرقان را نفع دہد و گاہی از چوب آن کاسہ ساختہ دران آب می نوشند و یرقان را مفید
می شود مؤلف عرض کند کہ خیال ما این است کہ در کتابت رآ ار الشکل وآ و نوشتند یا واو
را الشکل رآ و تصدیق این ازین می شود کہ صاحب محیط بر علقی ذکر اوسیرس کرد و بجائش عوض
اوسیرس اوسیوس را نقل کرد و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال ما حقیقت مزید این نتوانستیم معلوم کرد و
عجبی نیست کہ این ہمان درخت است کہ آن را در دکن کوروی وگروی نامند کہ ہمچون مشعل
می سوزد و مخفی مباد کہ فارسیان از برای این لغتی در زبان خود ندارند و ہمین لغت یونانی را استعمال
کنند ازینجاست کہ صاحب برہان این را جا دادہ (اردو) ایک درخت کو فارسیون نے

تو بالمن کہا ہے جس کا متعارف نام معلوم نہ ہوسکا۔ صاحب محیط نے اوسیر بن کہا ہے اور کیا عجب ہے کہ یہہ وہی درخت ہو جسکو دکن مین کروی یا کوروی کہتے ہین جس کی لکڑی مشل مشعل کے روشن ہوتی ہے۔ مذکر۔

توبان بقول برہان و سروری بروزن خوبان تنبان چرمی باشد کہ کشتی گیران پوشند (شمس فخری ؎) فغان و زاری برخیزد از زمین و زمان ؛ بگاہ کشتی گیتی چو برکشد توبان ؛ بہار این را با تنبان نوشتہ۔ خان آرزو در سراج ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ مبدل ہمان تنبان است کہ نون بدل شدہ بواو چنانکہ پسانیدن و پساویدن (اردو) دیکھو تنبان

توب انداختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سرکردن و آتش دادن بہ توب است (عالی شیرازی ؎) لم یقع چہ فتح قلعہ لم یکن یعنی ؛ بودرش بہو سلیہ لہو زبینہ لغو توب انداختن ؛ (اردو) توپ چلانا۔

توب بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ساختن و درست کردن و ریختن توب است وبس (طاہر نصیر آبادی) او تصرفات مرغوب در بستن توپ کردہ ؛ (اردو) توب ڈہالنا توپ بنانا۔ تیار کرنا۔

(الف) **تو بتو**
(ب) **تو بتو کردن**
اصطلاح۔ الف۔ بمعنی تہ بتہ باشد و از ہمین است (ب) بمعنی حقیقی **مؤلف** عرض کند کہ ظہوری استعمال ہر دو کردہ موافق قیاس است (؎) در محبت ہیچکہ ننشست نقش سادگان ؛ کینہ ہائی چرخ تو بتو آخر نشد ؛ (ولہ ؎) عبث بروی ہم این خرقہ ہا چہ پوشد شیخ ؛ اگر ہزار ازین کردہ تو بتو خاست ؛ تکمیل بحث بر تو بر تو می آید۔

(اردو) (الف) دیکھو تہہ بہ تہہ (ب) تہہ بہ تہہ کرنا۔ گٹھری کرنا۔ لپیٹنا۔

توبرتو اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع با واو مجہول بر وزن مو بر مو بمعنی (۱) لا بر لا و تہ بر تہ و (۲) پی در پی و دنبال یکدیگر و (۳) نام حلوائی و (۴) ہزار خانۂ گوسفند و (۵) مردم سر در خود و (۶) حرام توشہ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ (۷) چند خانہ کہ درون یکدیگر ساختہ باشند (تخشبی ےؔ) دل خود در تہ چاہ ذقنت بشناسم ؛ ز بیدلان توبیفتند اگر تو بر تو ؛ (ناصری ےؔ) ای ہدایت گر خدا جوئی تو دنیا جو مباش ؛ جانت چون پاکست و نیکو بددل و بدخو مباش ؛ بر بپر اکنون لعل و رمان دار تا بر تا منہ ؛ بر بسر آور دیہ و عمان سار تو بر تو مباش ؛ و بحوالۂ برہان ذکر دیگر معانی ہم فرمودہ صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی و دیگر ہمہ معانی مجاز آن و جا دارد کہ این را مبدل تہ بر تہ دانیم کہ ہای ہوز بدل شود بہ واو چنانکہ آوسہ و اوسو مخفی مباد کہ بمعنی سوم حلوائی کہ گفتہ اند آن ہم ورق بورق آرد باشد کہ در ہندی آن را پورن پوری نامند (اردو) (۱) تہہ بہ تہہ (۲) پی در پی (۳) پورن پوری۔ مؤنث۔ مٹھائی کی ایک قسم (۴) ہزار خانہ۔ مذکر۔ دکن میں بکرے کی ایک خاص سوڑائی کو کہتے ہیں (۵) خودسر شخص۔ خود رائے (۶) حرام خوار (۷) چند گھر جو ایک احاطہ میں ہوں جن کے اندر سے ایک دوسرے کا دروازہ ہو۔ مذکر۔

توبرہ بقول سروری آنچہ در وجو و کاہ کنند و بر سر اسب و استر و خر نہند تا بخورد (ظہیر ےؔ) از بہر مرکب تو کہ نعلش سزد ہلال ؛ شد کہکشان جو آخر پروین جو توبرہ ؛ می فرماید کہ بحذف واو نیز آمدہ صاحب انند بحوالۂ نفائس گوید کہ بضم اول و سکون واو مجہول و بای موحدہ و رای مہملہ

و ہا در آخر لغت فارسی است بمعنی کیسۂ مذکور
و بعربی آن را مخلاۃ گویند و بفارسی تیرہ ہم بحذف
واو۔ صاحب فدائی ہم این را آوردہ می فرماید
کہ پیلہ ایست کہ از چرم یا پشمینہ دوزند و بر دو
جای دہنۂ آن دوال یا رسنی می پیوندند و
دران جو و کاہ ریختہ از گردن ستور بگونہ می آویزند
کہ پوزش دران رود و آن را بخورد۔ صاحب
رہنما بحوالۂ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاجار ہم
ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی
زبان است و حیف است کہ بر مخفف این تیرہ
کہ بمعنی دیگرش گذشت اشارۂ این در انجا نہ
شد از ینجاست کہ بتلافی مافات سندش را
ہمین جا نقل می کنیم (حافظ) بستہ بر آخر
او استرمن جو می خورد بہ تبرہ افشاندہ بین گفت

مرا می دانی ہٖ بعضی از معاصرین عجم گویند کہ در عجم
این را بہ شکل دراز می سازند و ہمچون توب
می نماید کہ مرکب است با توب و راہ یعنی راہ
مثل توب وارندہ الف حذف شد و ہمین
است وجہ تسمیۂ این (اردو) توبڑا بقول آصفیہ
اسم مذکر۔ فارسی مین توبرہ۔ گھوڑے کو دانہ چرانے
کا ٹاٹ یا چمڑے کا تھیلا۔

توب ریختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ مرادف ہمان توب بستن است
کہ بہ جایش گذشت (طاہر نصیر آبادی)
برای ریختن توب تازہ شد تعیین ہٖ بشاہ
راہ عقیدت زصدق شد پویان ہٖ (اردو)
دیکھو توب بستن۔

توبزہ بقول برہان و جامع با ثانی مجہول و فتح زای ہوز بر وزن موصدہ (۱) ساق خربزہ
را گویند۔ صاحب رشیدی این را بمعنی (۲) بیخ بیارۂ خربزہ گوید و صاحب جہانگیری ہم با نقش ہا
صاحب ناصری می فرماید کہ بضم و واو مجہول و باو زای مفتوح بیخ و بن و ساق بوتۂ خربزہ

راگویند۔ خان آرزو در سراج بر ہیچ بیارہ قانع **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان
است و باعتبار صاحب ناصری ہر دو معنی را تسلیم کنیم **(اردو)** (۱) خربزہ کی بیل۔ مؤنث
(۲) خربزہ کی جڑ۔ مؤنث۔

توبک | بقول برہان و جامع بضم اوّل بروزن خوبک بمعنی گنجینه و مخزن باشد صاحب برہان
می فرماید که بفتح اوّل نیز بااین معنی گفته اند و بہمین معنی بجای بای ابجد تای قرشت و نون و یای حطّی
و بہ بای فارسی عوض بای ابجد ہم آمدہ صاحبان جہانگیری و ناصری ہم ذکر این کردہ اند خان آرزو
در سراج بذکر تعریف بالا می فرماید که قوسی در فصل کاف تازی آوردہ و در ینجا بکاف فارسی
است و در ادات بفتح تای اوّل و دوم و در شرفنامه بجای تای دوم نون و بقول رشیدی
توپک ببای فارسی در اوّل و تای مفتوح بمعنی زریکه در قدیم رائج بود و بخیال ما این سہو
است از وجه پوته ببای فارسی بمعنی خزانه نه از رائج قدیم و بدین معنی پوتکی ببای تحتانی است
نه پوتک بحذف آن **مؤلف** عرض کند که حاصل تعریفش ہمین که بالغت ہذا اتفاق دارد و
باعتبار جامع و ناصری ہم ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و اتفاق اکثر محققین بر کاف فارسی
است و بعض محققین بکاف عربی **(اردو)** مخزن۔ خزانہ۔ مذکر۔ دیکھو توبک کے پہلے معنے۔

توبکی | بقول برہان بسکون بای ابجد بروزن
توبچی نام ورجی است که در قدیم زدہ بودند
و رائج بود و طرز تعریف برہان کاف عربی را ظاہر
کند و صاحب جامع ہم بہ کاف عربی نوشته صاحب
سروری ہم بالنش (استاد عمارہ سہ) بابر رحمت
ماند ہمیشه دست امیر ہا چگونه ابر کجا توبکیش بابر آنسبت
ہا صاحب رشیدی بذکر این بکاف عربی گوید که این
نیز توبکی باید بتقدیم بای تا **مؤلف** عرض کند که

ما بر توبک تسلیم کرده ایم که بمعنی مخزن باشد و یای معروف در آخر این برای نسبت است و بس و باعتماد محققین اہل زبان این را صحیح دانیم (اردو) توبکی. ایک قدیم سکہ کا نام ہے جو رائج تھا۔ جس کی تعریف مزید معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔

توبہ بقول برہان بضم اوّل و سکون ثانی و فتح بای ابجد (۱) قوس قزح را گویند و باین معنی بجای بای ابجد یای حطی ہم آمده صاحبان جامع و مؤید ہم این را آورده اند بہار گوید که (۲) باز ماندن از کارہای بد و ناقص و نادرست. سنگین و شکسته از صفات اوست و با لفظ دادن و شکستن و فرمودن و کردن و گسستن مستعمل مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل لغت فارسی زبان است و بمعنی دوم بقول منتخب بفتح اوّل لغت عرب فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکّب ہم که در ملحقات می آید (ظہوری ؎) دامان رندم گشته ترای شیخ از من در گذر ٭ آلوده چون سازم دگر از توبه استغفار را ہا۔ (اردو) (۱) قوس قزح۔ مؤنّث۔ دیکھو اغلیسون (۲) توبہ۔ بقول آصفیہ مؤنّث۔ عربی۔ دیکھو تیت۔

توبہ بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که ہدایت دادن توبه باشد (سعدی ؎) گر او توبه بخشد بماند درست ٭ که پیمان ما بی ثبات است و سست ٭ (اردو) توبہ کی ہدایت دینا۔

توبہ برای شکستن مثل۔ صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان می خوار در میخانه استعمال این بحق کسی کنند که از میخواری توبه کرده باشد گویند

""آغا توبہ برای شکستن است"" یعنی بشکن
توبہ را و می خواری کن (اردو) توبہ توڑنے
کے لئے پیدا ہوئی ہے۔ یہ اُس کا لفظی ترجمہ
ہے۔ دکن میں کہتے ہیں ""بس توبہ ہو چکی پھر
کر لینا"" یعنے اب توبہ توڑ دو اور پھر توبہ کر لو
یہ اکثر بد مستوں میں مستعمل ہے۔

توبہ بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی توبہ کردن است (سلمان ساوجی ؎)
آن نرگس مست را بخوابانی و من ٭ از بسکہ شکستہ
بار بستم توبہ ٭ (اردو) توبہ کرنا۔

توبہ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی قائم بودن توبہ باشد (سعدی ؎)
یار دیرین مرا گو بزبان توبہ مدہ ٭ کہ مرا توبہ
بشمشیر نخواہد بودن ٭ (اردو) توبہ قائم رہنا

توبہ خواستن استعمال بمعنی خواہش توبہ
کردن یعنی خواستن کہ توبہ کند مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎)
ظہوری خوشت توبہ می خواست ساقی ٭ ز رفی
غلغلی در گلوی تو باشد ٭ (اردو) توبہ چاہنا

توبہ دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
امر کردن بہ توبہ ای بہ ترک کارہای بد حکم کردن
صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با بحر۔
و اصل این حکم توبہ دادن بود در محاورۂ زبان
لفظ حکم حذف شدہ توبہ دادن باقی ماند۔
(کمال اصفہانی ؎) پارسا از لب ساغر بدہان
آب آرد ٭ دیگران را ز می و نقل چرا توبہ دہد ٭
مخفی مباد کہ سند بالا متعلق با مصدر دہیدن
است کہ بجایش می آید (اردو) توبہ کا حکم دینا

توبہ دہ اصطلاح۔ بقول بہار معروف
و از کلام نظیری نیشاپوری سندش آوردہ۔
(؎) الفت دہ ہجران و وصال است صبوری

؎ مخموری می توبہ دہ و توبہ شکن شد؎ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حکم توبہ دہندہ و متعلق بہ مصدر (توبہ دہیدن) و بس دیگر ہیچ (اردو) توبہ کا حکم دینے والا

توبہ شکستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر خلاف عہد کردن و رجوع کردن بہ گناہ صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با بحر (طالب آملی ؎) بر ما گنہ توبہ شکستن منہ کہ تو بسی آئین توبہ بقربان می ناب شکستیم؎ (اردو) توبہ توڑنا۔

توبہ شکست یافتن مصدر اصطلاحی لازم مصدر (توبہ شکستن) است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) ساقیا سنوز رند ظہوری لمی کند؎ با آنکہ توبہ یافتہ خون ہوی او شکست ؎ (اردو) توبہ توڑا جانا باقی نہ رہنا۔

توبہ شکن استعمال۔ بہار گوید کہ معروف مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ توبہ بشکند متعلق با مصدر (توبہ شکستن) کہ گذشت و بہ اصول ما متعلق بہ مصدر (توبہ شکنیدن) کہ مرادف آنست سند این از (ملا نظیری بر (توبہ دہ) گذشت (اردو) توبہ شکن۔ بترکیب فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جس نے توبہ کہ کے توڑ دی ہو۔

توبہ فرمایان چرا خود توبہ کمتر می کنند مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ (توبہ فرمودن) مصدر یست کہ بمعنی حکم توبہ دادن می آید و مرادف مصدر (توبہ دادن) و این مثل متعلق بہ مصدر مذکور است فارسیان بحق موعظت کنندگان این مثل را لغیر بند بمقصود شان طعن است برایشان کہ چون بہ دیگران حکم توبہ می کنند

چرا خود توبه کمتر می کنند (اردو) دکن مین کہتے ہین ”خود فضیحت دیگری را نصیحت“ یہہ کہاوت واعظون کے حق مین مستعمل ہے یعنے ہمکو تو نصیحت کیجاتی ہے اور خود اس کے خلاف عمل کرتے ہین۔

توبه فرمودن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف توبه دادن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است اگرچه بمعنی لفظی این ظاهر ا توبه کردن است ولیکن بمعنی اصطلاحی همان که بالا گذشت (ظهوری ؎) توبه فرمائی ظهوری از تو بود ٭ هم تو فکری کن پشیمانیم ما ٭ (وله ؎) توبه فرما که دیده مستی من ٭ ورنه این ظلم کی روا میداشت ٭ مخفی مباد که اصل این مصدر (فرمودن توبه) بود و بحذف کلمه به توبه فرمودن باقی مانده۔ مخفی مباد که هر دو سند بالا متعلق بمصدر فرمائیدن است که می آید (اردو) دیکھو توبه دادن۔

توبه کار بقول بهار و آنند معروف **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی توبه کننده (ملا طغرا ؎) شرابی که از یمن او توبه کار ٭ ز بند تقید شود رستگار ٭ (اردو) توبه کرنے والا۔

توبه کردن استعمال۔ بقول بحر بمعنی باز ماندن از کارهای بد۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و بمعنی حقیقی (ظهوری ؎) زلف ساقی رعایتی شکست ٭ گر کند توبه را رعیت اوست ٭ (فغانی ؎) دگر ز عشق جوانان مست توبه نکرد ٭ به نکته که فغانی ز پیر جام شنید ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیدا است که بجایش می آید (اردو) توبه کرنا۔

توبه گشودن مصدر اصطلاحی۔ ظهوری بمعنی توبه شکستن استعمال این کرده **مؤلف** عرض کند که از قبیل روزه گشودن (؎) ز جرم شوخی ساقیست گر خطائی رفت ٭ گشود توبهٔ عذر لب ایاغ کجاست ٭ (اردو)

توبہ توڑنا۔ کسی کام سے توبہ کرنے کے بعد پھر وہ کام کرنا۔ صاحب آصفیہ نے ایک سند لاادری پیش کی ہے (ف) زاہد کا دل نہ خاطر میخوار توڑئیے ٭ سو بار توبہ کیجیے سو بار توڑئیے ٭

(۱) **توبہ گسستن** مصادر اصطلاحی۔ بقول (۲) **توبہ گسلیدن** بحر (۱) مرادف توبہ شکستن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از عرفی سند آوردہ (ف) بر توبہ بدوز کیسہ آخر ٭ تا بگسلد از شراب توبہ ٭ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر گسلیدن است نہ گسستن عیبی ندارد کہ ہر دو یکی است محقق ہند نژاد فرق لفظی ہر دو نکرد (اردو) دیکھو توبہ شکستن۔

توبہ گفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ماند صاحب محیط گوید کہ مرادف توبہ کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (کلیم ہمدانی ف) توبہ می گفتم ز بس تکلیف بیدردان ولی ٭ می چکید صد توبہ از میخانہ ذوق بادہ ام ٭ (اردو) توبہ کرنا۔

توبہ نامہ استعمال۔ بقول بہار۔ معروف و صاحب انند نقل بر دارش **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی موافق قیاس است کاغذی را نامند کہ پشیمانان بوعدۂ ترک فعلی بطور ستاویز می نوشتند (اردو) توبہ نامہ۔ وہ کاغذ جو کسی فعل کے ترک کے متعلق بطور اقرار نامہ لکھدیں۔ مذکر۔

توبہ نمودن استعمال۔ مرادف توبہ کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ف) آتشی در دل عطا فرما گر نمایم توبہ ٭ عمر بگذشت وگداز شرم استغفار ہست ٭ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر زمانیدن است عیبی ندارد (اردو) توبہ کرنا۔

(۴۷۰)

توپ بقول بهار بواو مجهول (۱) یکی از
آلات جنگ صاحب انند نقل نگارش صاحب
بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که (۲) بمعنی گنجایش
وصاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار
می فرماید که (۳) طاقهٔ قماش را گویند **مؤلف**
عرض کند که بر زبان معاصرین عجم بمعنی اول موجود
است وفارسیان اصلا بیای فارسی نمی
گویند بهار از غلطی املای شعر محمد طاهر نصیرآبادی
سکندری خورده باشد که کاتبش نقلش بیای
فارسی کرده (ط) غلام یکدل و یکرنگ توپچی
باشی ۵ نجف قلی که کند جان نثار در میدان ثنا
برای ریختن توپ تازه شد تعیین ۵ بشاه راه
عقیدت ز صدق شد پویان ۵ و هم او در گرمی
سوم هم کرده (ط) از برای زینت صد گند گشته
داغ ۵ که شد توپ اطلس نصیب ایاغ ۵ صاحب
لغات ترکی این را به موحده آخر لغت ترکی گفته
اگر استعمال فارسیان به بای فارسی متحقق شود
می توانیم مبدلش گفت چنانکه اسب و
اسپ (اردو) (۱) دیکھو توب (۲) گنجایش
(۳) تھان ۔ ندگرہ ۔

توپا بضم و بای فارسی بالف کشیده بلغت ژند و پاژند سیب را گویند و بعربی تفاح صاحب
ناصری بحوالهٔ برهان ذکر این کرده و صاحب جهانگیری بذیل لغات ژند و پاژند این را در ملحقات
آورده **مؤلف** عرض کند که فارسی قدیم است وحالا بر زبان معاصرین عجم نیست صاحب
محیط می فرماید که سیب اسم فارسی است و نیز بفارسی کتل و بعربی تفاح و بهندی سیو نامند ما
می گوئیم که سیو هم لغت فارسی است اقسام است بهترین آن شامی شیرین آن معتدل
در حرارت و برودت و گویند گرم در اول و ترش آن سرد و خشک در اول کثیر المائة قلیل
المنافع مطلوب کلی از سیب تقویت قلب واحشاست و سیب تفه چیز از این فعل نمی کند و همچنین

خام آن وقیحی آن غلیظ تر وبارد تر ورطب تر از ان وعفص وقابض وحامض بارد غلیظ است دالخ) (اردو) سیب - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - ایک میوۂ شیرین کا نام جو امرود سے کسی قدر مشابہ اور سرخ اور خوشنما ہوتا ہے -

تو پاشو برو مقولہ - صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این بطور مقولہ کردہ فارسیان معاصر بحالت خشم وغصہ باکسی استعمال این می کنند یعنی برخیز وبرو **مؤلف** عرض کند کہ پاشدن بجایش گذشت کہ استعمال امر حاضرش درین است (اردو) اٹھہ چلا جا - اس فارسی مقولہ کا استعمال بھی دیانت دار کے حق میں ہوتا ہے -

تو پاک باش برادر مدار از کس باک مثل - صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ این مقولہ ایست نہ مثل فارسیان استعمال این بحق شخص متدین بہ تعریف دیانت می کنند (اردو) پاکباز کو کیا ڈر رہا یہہ دکن کا محاورہ ہے اور دکن میں

توپال بقول برہان بذیل توبال مرادفش صاحبان جہانگیری ورشیدی وجامع وسروری ہم ذکر این کردہ اند وما ہمدرانجا ذکر این کردہ ایم وصراحت ماخذ ہم صاحب سواء السبیل این را اصل داند وتوبال را کہ بموحدہ گذشت معرب این **مؤلف** عرض کند کہ فارسیانی کہ استعمال معرب ہم کردہ اند تبدیل باشد چنانکہ اسپ واسب - خان آرزو در سراج می فرماید یعنی ریزۂ مس وآہن صحیح است کہ بوقت کوفتن جدا شود وبیای تازی لفظ تازی چنانکہ در قاموس آوردہ بلکہ اغلب کہ معرب باشد (اردو) دیکھو توبال -

توپ توپ اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی فوج فوج وبسیار **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ تکرار توپ مبالغہ در معنی کردہ در محاورۂ عجم این استعمال این مخصوص باشد باکار و بار جنگ چنانکہ لشکر جرار توپ توپ می آید یعنی بسیار می آید (اردو) فوج فوج۔ کثرت سے۔

توپ تہ پر بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم۔ توپی کہ باروت وگلولہ از پس او داخلش کنند صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بااو متفق **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل تفنگ تہ پر است کہ بضم بای فارسی گذشت در ینجا ہم بای فارسی ششم را باید بالضم خواند (اردو) وہ کلدار توپ جس کے گولے پیچھے سے اس میں داخل کریں۔ مؤنث۔

توپچی استعمال۔ بقول بہار۔ معروف می فرماید کہ داروغۂ توپخانہ را در ہندوستان میر آتش نیز گویند صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ توپ را با چی مرکب کردہ اند و چی لغت ترکی است بمعنی شخص واز توپچی کسی مراد است کہ توپ سر دہد ظاہر الغت ترکی می نماید وشک نیست کہ باشد۔ ولیکن صاحب لغات ترکی این را ترک کردہ است معاصرین ترک این را بر زبان دارند و فارسیان معاصر ہم استعمال این می کنند (اردو) توپ چلانے والا۔ دکن میں اسکو برق انداز کہتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے برقنداز پر۔ بندوقچی کہا ہے اور یہہ ہمارے مقصد کے خلاف ہے۔

توپ خاندار اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار توپی کہ خارہ دار باشد می فرماید کہ گویند ”توپ خاندار می کنند“ یعنی توپ را خارہ دار می سازند **مؤلف** عرض کند کہ خارۂ توپ وبندوق آن نوک ہا را نام است کہ داخل نالش قائم کنند

درساخت۔ صاحب بول چال ہم بحوالۂ معاصرین
عجم ذکر این لغت کردہ۔ محاورۂ زبان خارہ
را خالی کرد چنانکہ تار را تان (اردو) خار دار
توپ۔ مؤنث یعنے وہ توپ جس کے جوف اور
نال میں آہنی خار ہوں۔

توپخانہ استعمال۔ بقول بہار معروف۔
مؤلف عرض کند کہ مقامی و مکانی کہ در آنجا
توپ ہا را نگاہدارند۔ مستقر توپہا۔ قلب اضافت
خانۂ توپ است (اردو) توپخانہ۔ دیکھو ارسنال

توپ خوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار
ذکر این کردہ گوید کہ (توپ می خورد) بمعنی بر
توپ خالیسک می کند یعنی اطراف توپ می زنند
مؤلف عرض کند کہ از ترجمۂ او کہ در انگلیسی زبان
نوشتہ کسی را گویند کہ بذریعۂ سامانش توپ سر
می کند یعنی بواسطۂ کمانی کہ در پس توپ ساختہ اند
دم بدم آن را سر می کند الحاصل توپ خوردن
بمعنی سر کردن توپ ولایتی دمبدم خلاف قیاس
محاورہ ایست (اردو) کلدار توپ کو متواتر چلانا

توپ صحرائی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار۔ توپ میدان باشد
صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ این را
در ہندی گھوڑ نال و میدانی توپ گویند مؤلف
عرض کند کہ توپ ہا کہ بر در سلاطین دارند آن
توپ میدان و توپ جنگی نباشد برخلاف آن
توپ جنگی سبک تر کہ بر پشت اسپ و شتر ہم
نقل مقامش می کنند و بعض آن بذریعۂ کالسکہ ہا
ہمین را معاصرین عجم توپ صحرائی گفتہ اند مرکب
توصیفی است (اردو) جنگی توپ۔ گھوڑ نال۔ مؤنث

توپک بقول جامع ہمان توبک است کہ
بموحدہ گذشت مؤلف عرض کند کہ آن
مبدل این باشد یا این مبدل آن چنانکہ آسیا
و آسیب و تپ و تب (اردو) دیکھو توبک

توپ کروپ استعمال۔ صاحب رہنما

بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ توپی گلولۂ باروت دروازپشت او اندازند۔ صاحب بول چیال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ توپی آن را ذریعۂ کرپ سازند۔ مؤلف عرض کند کہ کرپ و کروپ در فارسی زبان لغتی نیست معلوم می شود کہ از لغات انگلیسی این لغت را گرفتہ با توپ مرکب کردہ اند و کروب بکاف فارسی در انگلیسی زبان بمعنی مجمع و کثرت است فارسیان آن را بکاف عربی برای توپی استعمال کنند کہ دران گلولہ ہای متعدد باشد و بہ سرعت سر می دہند مرکب اضافی است (اردو) ولایتی توپ جس کے باروت گولے کو پیچھے سے بھریں۔ مؤنث۔

توپی بقول صاحب بول چیال بحوالۂ معاصرین عجم بمعنی گنجان۔ مؤلف عرض کند کہ لغت جدید معاصرین عجم است و متحقق نشد کہ از کدام زبان گرفتہ اند قیاس ہمین می خواہد کہ از فرانساوی اخذ کردہ باشند واللہ اعلم وای برایانیان کہ لغت قدیمۂ خود را ترک کردند حق آنست کہ از و خبر ندارند (اردو) گنجان۔ گھنا۔

توت بقول برہان بضم اول و سکون ثانی و فوقانی میوہ ایست معروف سفید آن قائم مقام انجیر است و سیاہ آن را توت شامی گویند چون آن را نارسیدہ خشک کنند قائم مقام سماق است و معرب آن توث کہ بجای فوقانی ثای مثلثہ باشد سفید آن را بعربی توث حلو و سیاہ آن را توث حامض خوانند۔ صاحب ناصری ذکر این کردہ گوید کہ عوض فوقانی دال مہملہ ہم آمدہ صاحب جامع بر میوۂ معروف قانع۔ صاحب سواء السبیل این را در معربات آوردہ توت و توث ہر دو را معرب گوید و در تعریف آن بیدانہ را ہم ذکر کند نمی دانیم کہ مقصودش چہ باشد صاحب محیط فرماید کہ توت دو صنف است یکی فرساد شیرین کہ قائم مقام انجیر است در

غذا روی تر و قلیل تر و مولد خون فاسد و مفسد آن و اکثر اطبا بر آنند کہ مائل بسردی و تری و گویند سرد در دوم و خشک در اول (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بحث این بر او رمہ ہم کردہ ایم (اردو) توت۔ دیکھو اورمہ۔

توت ابریشم اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی شہتوت صاحب محیط ذکر این کردہ در بر شہتوت گوید کہ اسم توت است و بس **مؤلف** عرض کند کہ در ہند قسم لطیف و کلان توت را کہ بسیار نرم و دراز می باشد شہتوت می نامند گویا در اقسام توت این را مرتبۂ فائق است و فارسیان ہم لفظ شہتوت بر زبان دارند۔ معاصرین عجم ہمین شہتوت را (توت ابریشم) گفتہ اند مرکب اضافی است و معنی لطافت و نرمی ظاہر می شود بر سبیل کنایہ و از ینکہ برگ ہای درخت این قسم توت کرم ابریشمی را غذا است معاصرین عجم این توت ابریشم گفتند و صراحت کامل توت بر توت و اورمہ گذشت۔

(اردو) شہتوت۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ ایک قسم کا بڑا شہتوت۔ جلیبیا۔ ایک نہایت لمبے لمبے شیرین پھل کا نام جس مین کھورے رنگ کا میٹھا اور دے رنگ کا (کھٹ مٹھا) ہوتا ہے اس کے پتے ریشم کے کیڑون کی خوراک ہے۔

توت سہ گُل اصطلاح۔ بقول ناصری بضم تای اول و کسر تای ثانی و بضم کاف فارسی نباتی است خار دار در برگ و گل شبیہ بہ گل سرخ و ثمر آن در طعم و شکل مانند توت سیاہ اندک مدور و سہ پہلو۔ آن را بفارسی ورد نیز گویند و در دیلمان و مازندران تمشں و بترکی بکور تیکان خوانند و در عربی علیق نامند۔ (کذافی المخزن) صاحب محیط بر توت سہ گل گوید

علیق است مؤلف عرض کند کہ ما صراحت	این بر باٹس کردہ ایم (اردو) دیکھو باٹس

(الف) توتک (ب) توتنگ	الف۔ بقول برہان وجامع با اوّل مضموم وثانی مجہول بروزن موشک (۱) طوطی سخن گو را گویند و (۲) قسمی از نی باشد کہ شبانان نوازند

(۳) نوعی از نان کہ در قزوین و توابع آنجا خصوصاً در راوند خوب می پزند و (۴) نام محلہ ہم از شیراز و بفتح اوّل (۵) گنجینہ و مخزن۔ صاحب جہانگیری معنی پنجم را ترک کردہ صاحب سروری ذکر معنی اوّل کردہ بحوالہ فرہنگ معنی دوم وچہارم را ذکر کند و معنی پنجم را بکاف فارسی می نویسد و می فرماید کہ بعوض تای دوم نون و موحدہ ہم دیدہ شد صاحب رشیدی ہم معنی پنجم را گذاشت صاحب ناصری بر معنی اوّل قناعت کردہ گوید کہ این را فارسیان توتی گویند و ببغا چیز دیگر است خان آرزو در سراج ہم معنی پنجم را نہ نوشت و در چراغ ہدایت بنسبت معنی دوم صراحت مزید کند کہ ہمیں است الغوزہ (تاثیر ۲) الشوخی گر کند توتک نوازی تک پری را دل بر دار شیشہ بازی ٭ از شد توتک او اندک اندک ٭ خرد قالب تہی سازد چو توتک ٭ بہار بر معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد بہمہ معانی و آنچہ بیک معنی بہ کاف فارسی آوردہ اند جا دادہ ذکہ مبدل الف دانیم چنانکہ کند و گند (اردو) (الف) (۱) دیکھو ببغا اور توتی (۲) الغوزہ۔ دیکھو بلبان (۳) توتک۔ دکن مین اُس روٹی کو کہتے ہین جس کے دو پرت میدے سے ہوتے ہین اور دونون کے درمیان قیمہ۔ مؤنث (۴) شیراز کے ایک محلّہ کا نام توتک ہے۔ مذکر (۵) دیکھو توبگ (ب) دیکھو توبک۔

توت وحشی	اصطلاح۔ بقول محیط ہمان	توت سہ گل است کہ بجایش گذشت مؤلف

عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاسا	(اردو) دیکھو توت سے کل ۔

(الف) **توتون** بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار تمباکو را گویند و ہم او۔
(ب) **توتون سازی** را بمعنی آلہ گفتہ کہ بوسیلۂ آن تمباکو را پارہ پارہ کنند صاحب بول چال ہم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر الف کردہ **مؤلف** عرض کند کہ الف اسم جامد فارسی جدید است و فارسیان الف را از زبان ترکی گرفتہ اند و مفرس این تتن است (اردو) الف ۔ دیکھو تمباکو ۔ مذکر (ب) تمباکو کاٹنے کی کل ۔ مؤنث ۔

توتہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری بروزن غوطہ (۱) گوشت زیادتی باشد کہ گاہ در اندرون پلک چشم و گاہی در بیرون آن بر آید و گاہ بسرخی و گاہ بہ سیاہی گراید و نرم بود مانند توت سیاہ آویختہ و گاہ خون از وی روان شود و گاہی نشود و با ثانی مجہول (۲) طوطی را گویند خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ بمعنی مرغ معروف و این لفظ ہندیست زیرا کہ غیر ہندوستان پیدا نہ شود و بخیال ما در ہندوستان دو جانور است یکی را توتہ گویند و آن مشہور است کہ در عربی طوطی خوانند و دیگری توتی بہ یای تحتانی و آن جانوریست شبیہ بہ گنجشک خانگی آواز خوشی دارد و سخن گو نیست و شکر خائی نسبت بہ ہمین جانور دارد نہ با جانور اوّل و شعرای ایران بسبب اشتراک و اشتباہ طوطی را شکر خا گمان بردہ اند و آن غلط مشہور است صاحب محیط می فرماید کہ اسم ہندی طوطی است و ہندیان نوشتہ اند کہ گوشت او منی را زیادہ کند و رنگ برافروزد و بدن را جلا دہد و اشتہا و ہاضمہ و قوت بیفزاید و اگر چیزی ضرر رساند مصلح آن ہلیلہ است و افعال دخواص

آن بقول یونانیان در طوتی خواہد آمد مؤلف عرض کند کہ ماخذ این بمعنی اوّل درست است و نسبت معنی دوم آنچہ صاحب محیط بر طوطی نوشتہ ماذکرش بر ببغا و ببغا کردہ ایم حق آنست توتہ و توتی ہر دو در فارسی زبان یکی است و در اردو۔ صاحب آصفیہ توتا را مرادف طوطی عربی نوشتہ و توتی را جانوری دیگر و رای آن گفتہ کہ ہمیشہ میوۂ توت می خورد و خان آرزو فرقی کہ در ہر دو پیدا کردہ موافقت دارد با فرق بیان کردۂ صاحب فرہنگ آصفیہ ولیکن این فرق در فارسی زبان نیست و در ینجا ہمین قدر کافی است کہ توتہ و توتی ہر دو مفرس و این بمعنی طوطی عربی است وصفت شکر خائی بلا شک متعلق بہ طوطی است۔ خان آرزو غلطی شعراء فرس کہ ظاہر می کند غلطی او ست از ینکہ توتی بتعلیم سخنان شیرین نمی پذیرد و شکر خائی متعلق بہ سخنان شیرین است نہ قند و نبات خوردن بمعنی حقیقتش این است حقیقت معنی دوم (اردو) (۱) فارسیون نے توتہ اُس گوشت کو کہا ہے جو لوجہ مرض ہلک مین پیدا ہوتا ہے صاحب اکثیر اعظم نے توتہ اجفان پر اس کا ذکر کیا ہے۔ مذکر (۲) دیکھو ببغا و ببغا۔

توتی بقول برہان و جامع و سروری (۱) بروزن و معنی طوطی است و (۲) بمعنی کشتی صاحب جہانگیری بذکر ہر دو معنی نسبت معنی دوم صراحت کند کہ کشتی و جہاز است صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم می فرماید کہ شاہد آن بنظر نرسیدہ البتہ بقول قاموس نوتی بضم نون بمعنی کشتی بان است صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع (خاقانی ۱) عدلش بدان سامان شدہ کاقلیم ہا یکسان شدہ ؛ سنقر بہ ہندستان شدہ توتی بہ بلغار آمدہ ؛ خان آرزو ہر چہ نسبت این بمعنی اوّل نوشتہ ماذکرش بر توتہ کردہ ایم و نسبت معنی دوم بر نقل قول رشیدی قناعت فرمودہ

مؤلف عرض کند که حقیقت معنی اول بر توتہ عرض کردہ ایم ونسبت معنی دوم عرض می شود که قول صاحبان جامع وسروری که محققین زبان خود اند سندی را ماند اشکال رشیدی ونقل نگاری	خان آرزو دلیل آنست که سروری از محاورۂ زبان خبر ندارند و بحث لفظی می کنند و نمی دانند که تحقیق ایشان زبان معتبر تر از ماست (اردو) (۱) دیکھو توتہ کے دوسرے معنے (۲) کشتی۔ مؤنث۔ جہاز۔ مذکر۔

توتیا بقول بہار بواو معروف سنگ سرمہ می فرماید که با لفظ شدن وکردن کنایہ از بسیار
سودہ وباریک شدن وکردن. صاحب انند نقل نگارش صاحب ناصری می فرماید که بمعنی
سنگ سرمہ وبحوالۂ تحفہ می فرماید که آن بر سہ قسم است یکی زرد ویکی کبود ومعدنی و انابیبی که مشتق
از انبوبہ است بپارسی توتیای قلم می نامند ویکی از انہا از دود مس است که در گداختن سنگ
مس در کورہ دو طبقہ بہم می رسد واز سائر چیزہا تر گیرند وبہترین مصنوع آن انابیبی کرمانی
است واصل این در لغت (دودہا) بودہ وتوتیا معرب آنست صاحب سواء السبیل متفق
این تعریب این می کند وہم فرماید که توتیا فارسی بمعنی سنگ سرمہ د زنگ و جست صاحب
محیط می طرازد که بضم تا وسکون واو وکسر تاء فوقانی وفتح یای تحتانی والف معرب از (دودیا) که
فارسی است وبعربی حجر الکحل وبفارسی سنگ سرمہ وبیونانی سونس وبسریانی فقادما ودر انگریزی
سلفٹ آف کاپر نامند وتوتیای اخضر در امراض چشم نادر مستعمل است اطبا نوشتہ اند
که آن معدنی ومصنوعی می باشد تحقیق آنست که غیر مصنوع نمی باشد وفی الحقیقت اصل توتیا دخانی
است که ہنگام بر آوردن اسرب ومس از سنگریزہ وخاک معدن در انبوبہا منجمد می گردد
وبقول جالینوس سرد در اول وخشک در دوم بالجملہ جمیع انواع آن مجفف منشف رطوبات

فصلیه بالذع قلیل است ومنافع دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که دال مهمله بتاے
فوقانی بدل شود چنانکه زردشت و زرتشت پس این مبدل دودیا باشد (اردو) توتیا
بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نیلاتھوتا۔ پس کشته۔ سرمه۔

توتیا دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
بمعنی حقیقی عطا کردن سرمه باشد (خسرو ے)
خاک رهش بمردم آسوده کے دهند؛ این توتیا
بدیدهٔ بی خواب می دهند؛ مخفی مباد که درینا
سند استعمال مصدر دهیدن است که بجایش
می آید (اردو) سرمه عطا کرنا۔ سرمه دینا۔

توتیا رساندن استعمال۔ صاحب آصفی
توتیا رسانیدن ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی
رسانیدن سرمه (خسرو ے) ای باد بوے
یار باین مبتلا رسان؛ چشم مرا نه خاک درش
توتیا رسان؛ (ظهوری ے) از کحل عقل چشم
تماشا غبار داشت؛ از گرد کوی جلوه صبا
توتیا رساند؛ (اردو) سرمه پهنچانا۔

توتیا رسیدن استعمال۔ بدست آمدن
سرمه **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است
(ظهوری ے) گفتم برای دیدهٔ جان توتیا
رسید؛ تا گفتم این غبار رهی از هوا رسید؛
(اردو) سرمه پهنچنا۔ سرمه حاصل هونا۔

توتیا ساز اصطلاح۔ بقول بهار آنکه توتیا
راسوده بکار دارد (ابوطالب کلیم ے)
دیدهٔ خواهش نه بیند توتیا سازی چومن؛ خاک
کوی یاس در چشم تماشا کرده ام؛ **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است (اردو) توتیا
ساز۔ سرمه بنانے والے کو بقاعدهٔ فارسی
کهه سکتے هین۔

توتیا شدن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سرمہ قرار یافتن است (حزین ؎) مقطای بسیج فیضنم بر جہان امروز روشن شد ٭ غبار تربت من توتیای چشم دشمن شد ٭ (اردو) سرمہ ہونا۔ سرمہ قرار پانا۔

توتیافروختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی فروختن و بفروش دادن سرمہ (ظہوری ؎) از برای چشم نصرت بر سر بازار رزم ٭ باد گر زش می فروشد توتیاے استخوان ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر فروشیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) سرمہ بیچنا۔

توتیاکردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که (۱) بمعنی حقیقی سرمہ ساختن و سودن است (صائب ؎) دل بی صبر خواہد توتیا کرد استخوانم را ٭ بااین تمکین که شیرین بر سر فرہاد می آید ٭ مخفی مباد که (۲) بمعنی توتیا قرار دادن ہم (ظہوری ؎) غبار رہگذرت توتیا نکرد این است ٭ که خوب دیدۂ خورشید در جلانہ نشست ٭ (اردو) (۱) سرمہ کرنا۔ باریک کرنا (۲) سرمہ قرار دینا

توتیاگرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی سرمہ حاصل کردن است (صائب ؎) چشمیکہ از غبار خطش توتیا گرفت ٭ از اشک خویش دامن آب بقا گرفت ٭ (اردو) سرمہ حاصل کرنا۔

توتیاگشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سرمہ شدن و سائیدہ شدن مرادف توتیا شدن (خالص اصفہانی ؎) غبار راہ گشتم سرمہ گشتم توتیا گشتم ٭ بچندین رنگ گشتم تا بہ چشمش آشنا گشتم ٭ (اردو) سرمہ ہونا۔ سرمہ قرار پانا

توتیانوش اصطلاح۔ بقول ناصری و انند
نام حکیم از اکابرِ حکمارِ یونان بودہ کہ بعد از رفتن
اسفندیار بہ مصر و روم و یونان ترویج آئین زردشت
و بنارِ آتشکدہ ہا از آذربایجان تا آن حدود و اہالی
یونان توتیانوش را روانۂ ایران کردند کہ با
زردشت مناظرہ کند و حقیقت حال او را دریابد
چون بہ بلخ آمد با زردشت ملاقات و مقالات کرد
و بہ آیات او ایمان آورد و بہ یونان مراجعت گزید
و اہل آن آئین را بپرورید و تفصیل آن در دساتیر
و دبستان و بعضی تواریخ مانند ناسخ التواریخ
وغیرہ مسطور است۔ صاحب سفرنگ بشرح چہل
و دومین فقرہ نامۂ شت وخشور زرتشت ہم
ذکر این بہمین معنی کردہ **مؤلف** عرض کند کہ وجہ
تسمیۂ این ہمین معلوم می شود کہ توتیا را نوش
می کرد۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) توتیا
نوش۔ ایک حکیم یونانی کا نام تھا۔ مذکر ہے

توتیای اخضر اصطلاح۔ بقول محیط توتیای
سبز و توتیای ہندی نیز گویند و بہندی نیلہ تھوتھ
نامند و آن را از مس باز اج سفید بطریق احراق
می سازند و آن حار حاد یابس در چہارم و
گویند در سوم۔ اکال۔ محقق و در غایت تخفیف
است و با قوت سمیت و اسہال قوی و قاتل
و بشرب استعمال آن جائز نیست۔ سوختہ وغیر
سوختۂ آن در بعضی امراض چشم در اکحال
و ذرورات و بعض جروح و قروح وغیرہ مستعمل
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
(اردو) نیلا تھوتھا۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر
توتیاے سبز۔ زنگار۔ زاک سبز۔ زاج الاخضر
ایک دوا کا نام جو تانبے سے تیار کی جاتی ہے
اس سے نہایت قے آتی ہے گویا ایک قسم
کا زہر ہے۔

توتیای اکبر اصطلاح۔ بقول برہان و
بحر و جامع نوعی از صدف است کہ آن را در
عربی شنج گویند صاحب محیط ہم اشارۂ شنج کند

و برشنج گوید که این را بفارسی سفید مهره و کجک و
گوش ماهی نامند۔ در هندی شنک بود و آن
مهره بحری است که کاغذ را بدان صیقل کنند۔
سرد و خشک در دوم و گویند رطب است و بقول
گیلانی طبع آن گرم و خشک و از خواص آنست که
اگر در خانه بود صاحب آن خانه ذی مال و ثروت
باشد۔ محرق و مغسول آن در ادویۂ جالی چشم
و شیافات او داخل می شود و منافع دارد
(الخ) **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است
(اردو) مہرہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔
گھوٹا۔ مصقلہ۔ کاغذ وغیرہ گھوٹنے کا آلہ۔

توتیای غوره اصطلاح۔ بقول بہار۔
توتیائی است که ادویۂ چند در آب غورۂ انگور
سلایه کنند و برای تقویت بصارت در چشم کشند
(طاهر وحید ؎) علاج خویش کن از توتیای
غوره می باید که دیده به گلهای باغ روشن نیست
و صاحب بحر هم ذکر این کرده و وارسته هم آورده
و خان آرزو در چراغ ہدایت۔ صاحب محیط
ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی
است (اردو) ایک قسم کا سرمہ جو چند ادویہ
کو غورۂ انگور میں حل کرکے بناتے ہیں جس کی
صراحت فرہنگ معلوم نہیں ہو سکی۔ اس کو توتیاے
غورہ کہتے ہیں۔ مذکر۔

(۱) توتیای قلم **(۲) توتیای قلمی** اصطلاح۔ (۱) بقول
بہار و بحر و وارستہ تشبیہ
از توتیای فرماید که (۲) هم همین است (باقر
کاشی ؎) آید چو توتیای قلم یک قلم مرا از
سوز دل عیان بنظر استخوان و مغز را (محمد علی ماہر ؎)
کلکش نه دهم ز نکته های قلمی را زد به قد خط
راست قبای قلمی را هر گز نشود سپید زیرا که کشد
در چشم دوات توتیای قلمی را صاحب تحقیق الاصطلاحات
ذکر (۱) کرده **مؤلف** عرض کند که صاحب
محیط که محقق مفردات طب است ذکر این نکرد
معلوم می شود که این را بشکل قلم درست می کنند

وهمچو سیل در چشم می کشند همین باشد وجه تسمیه
این که معاصرین عجم تصدیق خیال ما کنند (۱)
مرکب اضافی است و (۲) مرکب توصیفی باشد
(اردو) (۱ و ۲) ایک قسم کا سرمہ ہے
جس کی صراحت مزید معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔

توتیای هارونی اصطلاح۔ بقول محیط
بیخی است خرد و سرخ و تیره رنگ و از اندرون
سفید و نبات آن قریب آب و آجام می روید
مزاج آن گرم و خشک در اول و در ان قوت
جالیه است که بدان سبب بصارت را
تیز گرداند و گویند اول کسیکه این دوا را برای
روشنائی چشم یافت آن هارون برادر موسی علی نبینا
وعلیهما السلام بود لهذا منسوب بسوی ایشان
شد اکثر کحل او و شیاف او بکار برده استعمال
می کنند و در تقویت بصر نفع می کند (الخ) **مؤلف**
عرض کند که حیف است که نام این در دیگر اسناد
معلوم نشد (اردو) توتیائے هارونی ایک جڑ
کا نام ہے جو تقویت بصارت کے لئے مفید ثابت ہوئی ہے۔ مؤنث

توتیائی کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
کار سرمه کردن یعنی چشم را جلا دادن **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس است حیف است که
سند استعمال پیش نشد (اردو) آنکھ کو روشن کرنا

توج بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بضم اول بر وزن عوج
میوه ایست که آن را به وهی گویند صاحب محیط هم این را آورده اشاره به به کند و هرچه بربه
نوشته ما ذکرش در موحده کرده ایم **مؤلف** گوید که این خبر نیست که اسم جامد فارسی قدیم
است که بزبان معاصرین عجم نیست (اردو) دیکھو بہ۔

توجبه بقول برهان و جامع بفتح جیم و بای ابجد بر وزن موصده (۱) سیلاب را گویند
و (۲) بمعنی فرشته هم. صاحب سروری بر معنی اول قانع (استاد رودکی ۱۵) خود ترا

جوید همه خوبی وزیب ہا ہمچنان چون توجہ جوید نشیب ہ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی گوید کہ اگرچہ برہان معنی دوم را نوشتہ ولیکن در ہیچ نسخۂ معتبرہ دیدہ نشد **مؤلف** عرض کند کہ ما دیدیم در جامع کہ صاحب آن محقق اہل زبانست و بہر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) دیکھو سیلاب۔ مذکر (۲) دیکھو فرشتہ۔ مذکر۔

توجہ بقول بہار ر وآوردن بچیزی می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین وضم جیم عربی لغت عربست فارسیان استعمال این بمعنی اسمی بمعنی حاصل بالمصدر میکنند واستعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (اردو) توجہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ رغبت۔ رجحان۔ میل۔ رجوع۔ مہربانی۔ عنایت۔

توجہ داریدن و داشتن استعمال ظہوری بمعنی التفات و میلان داشتن استعمال کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (ولہ ؎) دارد توجہی بجز عشق خام نیز ہا کو عاقل فسردہ کہ دیوانہ در گرفت ہا (اردو) توجہ رکھنا۔ متوجہ رہنا۔

توجہ فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف توجہ کردن است واین بہ تعظیم مخاطب خصوصیت دارد حاصل این رجوع شدن والتفات کردن وبمجاز بمعنی قصد کردن وفرمودن ہم (نثر قاسمی گونابادی) توجہ فرمودن رایات خسرو نشان بجانب خراسان وخبر یافتن محمد شیبانی خان (الخ) (اردو) توجہ فرمانا۔ رجوع ہونا۔ التفات کرنا۔ ارادہ فرمانا۔ کرنا۔

توجہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی حقیقی است و مرادف مصدر گذشتہ

بہ تعمیم (صائب ۵) دل بیدار می باید درین
وادی توجہ کن ٭ کہ من با پای خواب آلودہ کردم
قطع منزل ہا٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر کردن پیداست کہ بجائیش می آید (اردو)
توجہ کرنا۔

توجہ گماشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ مرادف توجہ کردن است (نثر ظہوری)
بہ آوازۂ مرحمت و مکرمت و بعیت لصفت
و عدالت توجہ بہ تسخیر جہان گماشتہ ٭ (اردو)
توجہ کرنا۔

توجہ نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف
توجہ کردن است (کلیم ہمدانی ۵) ز دہلی بہ یالم
توجہ نمود ٭ کہ نخچیرگاہ شہنشاہ بود ٭ (اردو)
توجہ کرنا۔ ارادہ کرنا۔

توچال بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بمعنی مغاک صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار ذکر (توچال البرز) کردہ گوید کہ بمعنی نائۂ البرز کوہ است صاحب
رہنما بہ تعریف این مرکب می فرماید کہ بمعنی (در غار کوہ البرز) مؤلف عرض کند کہ ہر دو
محققین اول الذکر سکندری خوردہ اند۔ چال در فارسی زبان بمعنی گوی و مغاکی می آید
و تو بمعنی حقیقیش گذشت کہ بمعنی درون و داخل است چنانکہ توی خانہ و امثال آن پس معنی توچال
درمغاک است و تعریف (توچال البرز) کہ صاحب رہنما کردہ درست و موافق قیاس
تسامح صاحب بول چال است کہ (توچال) را برنگ لغتی قائم کردہ و بمعنی مغاک نوشتہ
معنی لغطی توچال۔ درمغاک است و این محاورہ نیست کہ ذکرش شد تو بمعنیش بر جای
خودش گذشت و چال بجائیش می آید (اردو) گڑھے میں۔

(الف) توخت
(ب) توختن
(ج) توختہ
(د) توخش

صاحب برہان بذکر الف گوید کہ بر وزن سوخت ماضی ادا کردن وگذاردن وجمع نمودن وحاصل کردن وکشیدن باشد وہم او بر ب گوید کہ بر وزن سوختن این لغت از اضداد است بمعنی (۱) فرو کردن و (۲) کشیدن ہر دو و (۳) بمعنی خواستن و (۴) جمع نمودن واندوختن وحاصل کردن و (۵) گذاردن و (۶) واپس دادن چیزی بصاحب اعم از انکہ قرض ووام باشد یا امانت و (۷) بمعنی جستن بضم جیم و (۸) دوختن ہم وبذکر ج گوید کہ بمعنی ادا کردہ وگذاردہ وجمع نمودہ وحاصل کردہ وکشیدہ ونسبت (د) می طراز د کہ بفتح اوّل وثانی وسکون ثالث وشین قرشت بمعنی کشیدن باشد مطلقاً۔ صاحب سروری بذکر الف بصراحت چند معانی ماضی کردہ وصاحب ناصری ہم ہمچنان ونیز صاحب سروری بصراحت چند معانی مفعولی ذکر (ج) فرمودہ و (د) را بمعنی کشیدن آوردہ وصاحب جامع ہم د را بمعنی مطلق کشیدن نوشتہ صاحب بحر نسبت ب بہر ہشت معانیش متفق وحی طراز د کہ کامل التصریف است ومضارع این توزد وتوزیدن را ہم بمعنی توختن آوردہ وآن را ہم کامل التصریف گفتہ مضارع توزد را متعلق بدان ہم کند۔ صاحب ہوار د توختن وتوزیدن را بیک جا قائم کردہ تزیدن را مخفف توزیدن گوید وذکر ہمہ معانی بالا کردہ گوید کہ (۹) بمعنی برکشیدن و (۱۰) بمعنی تاخت وتاراج کردن ہم۔ صاحب نوادر ہم باختلاف لفظی معانی این را آوردہ مرادف توزیدن قرار می دہد۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ جہانگیری گوید کہ از لغات اضداد است کہ بمعنی خواستن وگذاردن وفرو کردن وکشیدن باشد ومی فرماید کہ آنچہ برہان بمعنی

جستن بالضم۔ و دوختن نیز آوردہ این مطلقاً سند ندارد و استعمال نیز گواہ آن نیست وهمی طراز د
کہ برین قیاس توزیدن و توز و توخت و توختہ **مؤلف** عرض کند کہ ما بر لغت بتوخت کہ بجایش
گذشت صراحت ماخذ و معانی و حقیقت این کردہ ایم ضرورت ندارد کہ درینجا اعادۂ آن کنیم۔
الف ماضی مطلق این و (ج) اسم مفعول و (د) حاصل بالمصدر رش تسامح صاحب بحر است
کہ این را کامل التصریف گفت و مضارع توزیدن را متعلق باین فرمود و حقیقت این است کہ
این سالم التصریف است کہ غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعولش نیاید و مضارع ندارد برخلاف توزیدن
کہ کامل التصریف باشد۔ و بجایش می آید (اردو) (الف) ماضی مطلق (ب) اور (ب) دیکھو
بتوخت جس پر اس کے تمام معنون کا بیان ہے اور ج اسم مفعول ب اور د حاصل بالمصدر ب

تود بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی
و سروری بروزن سود (۱) بمعنی ہمان توت کہ
گذشت و (۲) با ثانی مجہول بمعنی تودہ و بالای ہم
ریختہ صاحب ناصری بذیل توت ذکر این کردہ
(ناصر خسرو لہ) بفعل و قول زبان یک نہاد باش
و مباش ؎ بدل خلاف زبان چون پشیز رواندود
؎ مباش مادح خویش و مگوی خیرہ مرا ؎ کہ من ترنج
لطیف و خوشم توبی مزہ تود ؎ (مولوی معنوی لہ)
آسمان نسبت بعرش آمد فرود ؎ ورنہ بس عالی است
پیش خاک تود ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ
اوّل مبدل توت چنانکہ زرتشت و زردشت
و بمعنی دوم مخفف تودہ **مؤلف** عرض کند کہ اتفاق
داریم باو (اردو) (۱) دیکھو توت (۲) تودہ
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ انبار۔ ڈھیر۔ انبار

توداری اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ بمعنی
درون داری کہ آن ذخیرہ در دل داشتن است
(سعید اشرف لہ) ہمہ صندوق ہای حلقہ در گوش
؎ ز توداری چو رندان نمدپوش ؎ **مؤلف** عرض کند

تو بمعنی داخل و درون بجای خودش گذشت در ینجا ترکیب آن بالفظ داری است کہ حاصل بالمصدر داریدن باشد پس بمعنی حاصل بالمصدر تو داشتن است (اردو) دل مین کسی بات کے رکھنے کا حاصل بالمصدر

تودان وکارت مثل۔ صاحبان نخزینة الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ ازمعنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این بجو کسی کنند کہ کارش پسند طبع نباشد مثلا می گویند "آغا هرچہ میکنی مقبول طبع ما نیست وما می دانیم کہ خیلی خطرناک است تودان وکارت" یعنی ذمہ دار کار خود تو باشی (اردو) آپ جانین اور آپ کا کام" یعنے آپ کے کام کے آپ ذمہ دار ہین ہماری سمجھہ مین کچھہ نہین آتا کہ آپ کیا کر رہے ہین۔

تودرتو بقول روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی اندرون صاحب رہنما گوید کہ بمعنی درجہ بدرجہ۔ صاحب بواجال بحوالہ معاصرین عجم می طرازد کہ پیچ در پیچ ودرہم **مؤلف** عرض کند کہ این اختلاف در تعریف نتیجہ آن است کہ یکی ہم ازین ہر سہ قوت تعریف ندارد واین مرادف تہ بہ تہ باشد یعنی تہ در تہ۔ چنانکہ گویند "این قماش را تودرتو دیدم" یا "تودرتو دفتر مار دارد" (اردو) تہہ بہ تہہ۔ دیکھو پشتا پشت۔

تودرہ بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی وسراج بثانی مجہول ورای قرشت مفتوح بروزن موہرہ پرندہ باشد بزرگ جثہ کہ آن را شکار کنند وگوشت لذیذی دارد وبعربی حباری گویند (حکیم اسدی ؎) دہان یوز تازہ بر آہو برہ ٭ کمین ساختہ چرغ بر تودرہ ٭ صاحب سروری گوید کہ این را چال ہم گویند صاحب ناصری گوید کہ بہ ہوبرہ

مشہور است صاحب محیط می فرماید کہ بلغت مغربی لقلقۃ الاوجاع را گویند و ہم او بر لقلقۃ
الاوجاع گوید کہ بیونانی قاقالیا و اہل مغرب توجرہ گویند و آن لقلقہ معروف است محقق آنست
کہ این از مقصود خارج است و ہم او بر حبارا گوید کہ بفارسی ہوبرہ و شوات و شوا و شوال
و شوال و بترکی توغدری و بہندی ایچرنہ نامند و آن طائریست صحرائی بزرگ گردن خاکی
رنگ و منقار آن اندک طول و پایہای آن دراز این را اہل یونان غلوقس نامند بالجملہ
گرم و خشک در آخر سوم بارد مزاجان را نافع و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ
لغت فارسی نیست ولیکن فارسیان استعمال این می کنند (اردو) ایک پرند
کا نام جس کا متعارف نام ہندی میں معلوم نہ ہوسکا صاحب محیط نے اس نام کو ہندی کہا ہے

تودری | بقول برہان و جامع بفتح اوّل چو سوسری (۱) تخم گیاہیست کہ عرب قنفیصہ و
اصفہانی قدامہ و کرمانی مادر درخت گویند و (۲) سماق معروف صاحب سروری ہم
معنی اوّل قانع صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید کہ معرب آن تودریج است صاحب محیط
بر تودری می فرماید کہ معرب آن توذری بذال معجمہ و آن را تودریج بزیادتی جیم گویند و بعربی
بذر الخمخم و بزر الہوہ و قنفیصہ و بشیرازی تدری و باصفہانی قدومہ و بکرمانی مادر درخت
و بہ تبریزی دریہ و بیونانی اروسیمن و بہ لاطینی شسندلہ و بسریانی طوطرفع و برومی اسحا
و بہندی دوری نامند و آن تخم نباتی است کہ برگ آن دراز و بی ساق مثل برگ جو گرم
در دوم و تر در اول و ہمہ اقسام در افعال قریب بہم و مشہی و محرک باہ و مولد منی و شیر
و مقوی دماغ و مسمن و ملطف و نافع یرقان و عرق النسا و منافع بی شمار دارد (الخ) مؤلف

عرض کند کہ این بقول محیط اسم فارسی زبان متحقق داو برین اسم ذکر معنی و وغم نکرد و ما ذکر سماق بر تتری کردہ ایم (اردو) (۱) دوری۔ ایک دوا کا نام ہے۔ مؤنث۔ دیکھو اسحاق (۲) دیکھو تیتری۔

تووریون بقول برہان بروزن رودافروش بیونانی بیخ گیاہیست کہ آن را دورس گویند و تخم آن راشوکران خوانند اگر شاخ و برگ گیاہ آن را بکوبند و آب آن رابگیرند و بر پستان دختران بمالند نگذارد کہ ازان بزرگتر شود و آنرا بیخ ہانا نیز گویند صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ صاحب محیط حوالہ شوکران دہد **مؤلف** عرض کند کہ برشوکران ہرچہ نوشتہ بالفظش بر باریقون کردہ ایم اگرچہ این لغت یونانی است ولیکن فارسیان استعمال این کردہ اند (اردو) دیکھو باریقون

تودستی اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان قاطع بمعنی مدد و یاری است **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین صاحب زبان ازین ساکت ولیکن معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) مدد۔ یاری۔ مؤنث

توودہ بقول برہان وجامع وناصری بضم اول وثالث وسکون ثانی مجہول و واو وہا کہ رابع وخامس باشد بمعنی جفت است کہ در برابر طاق باشد و عرب زوج گویند و بجای دال الجد رای قرشت ہم آمدہ صاحب رشیدی بذکر این گوید کہ تروہ بہمین معنی گذشت و در نسخہ سروری تورودہ ہم می آید۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ جمیع اہل لغت بی تحقیق نوشتہ اند چنانکہ در لفظ تروہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ در تردہ ہیچ ذکر این نکرد البتہ بر تروہ (بہر دو واو بحوالہ لسان الشعرا ذکر این معنی کردہ لغات دیگر را تصحیف گوید و تورہ را صحیح داند و بحوالہ شرف نامہ تورودہ را ما عرض کنیم کہ باعتماد جامع و ناصری کہ صاحبان زبان و محقق زبان خودانند

این را اصل دانیم و توروه را که به رای مهمله عوض دال می آید مبدل این چنانکه باد و آن و بار دان و تره مخفف آن. خان آرزو دائما خیال خود به تصحیف لغات رجوع می کند و تبدیل و حذف را پیش نگاه ندارد و قیاس را دخل نمی دهد و از تحقیق صاحبان زبان کار نمی گیرد. شایان است (اردو) جفت. طاق کا مقابل۔ مذکر۔

توده بقول بہار جامع و سروری و ناصری بر وزن سوده تل و پشته خاکستر و خرمن غله و امثال آن و هر چیز که بالای هم ریزند (سعدی شیرازی ؎) یکی غله مرداد مه توده کرد ٭ ز تیمار آن خاطر آسوده کرد ٭ خان آرزو در سراج می فرماید که بواو مجهول تل و پشته مطلقا و اینکه در هندوستان بمعنی آماج که خاکی جمع کرده بوضع مخصوص سازند و مشق تیراندازی بر آن سازند فارسی اهل هندوستان است و در اشعار استاذان و کلام زباندانان بدین معنی دیده نشد. صاحب فدائی که از معاصرین علمای عجم است می گوید که پشته های ریگ و تل های سنگریزه و مانند این ها و اگر دانه های خوردنی باشد همچون گندم و جو کپه و خرمن هم می گویند مؤلف عرض کند که استعمال این بمعنی عام است ولیکن مخصوص بخاک اکثر دیده شد و برای غیر خاک هم مستعمل (ظهوری ؎) باشکم تودهٔ نسرین دم صبح ٭ ز آهم دستهٔ ریحان دل شب ٭ (اردو) توده۔ مذکر۔ دیکھو تودہ کے دوسرے معنے۔

تودہای خاک اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) کنایہ از طبقات زمین و (۲) ہفت اقلیم و (۳) قالب آدمی زاد۔ صاحب مؤید ذکر معنی اول و دوم بحوالہ قنیہ کردہ نسبت معنی سوم می نویسد کہ اقول قالب بشر ہم تواند مؤلف عرض کند کہ محققین بالا معنی سوم را شک نیست کہ

از مؤید گرفته اند اگرچه در کنایۂ جدید ہر شاعر را اختیار است کہ بمعنوی قائم کند ولیکن لطافت و شباہت شرط است ما در معنی سوم واحد را صحیح ندانیم و لطافت ہم ندارد و بلحاظ الفاظ اصطلاح کنایہ باشد از اجسام انسانی (اردو) (۱) زمین کے طبقات۔ مذکر (۲) ہفت اقلیم مؤنث (۳) انسانی اجسام۔ مذکر۔

تودۂ کافور اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) کنایہ از انبار برف و (۲) تن و (۳) سرین سفید۔ صاحب مؤید گوید کہ (۴) انبار کافور و نسبت معنی دوم بر سیمین گفتہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) برف کا تودہ۔ مذکر (۲) تن۔ مذکر (۳) گورا سرین۔ مذکر (۴) کافور کا تودہ۔ مذکر

تودہ کردن استعمال۔ بقول ظہوری جمع کردن بشکل تودۂ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎)
بازدہ تاب طرۂ پر تاب ٭ تودہ کن یک جہان دل بی تاب ٭ مخفی مبادکہ در سند بالا استعمال مصدر کندن آمدہ کہ بجایش می آید (اردو) تودہ کرنا۔ جمع کرنا انبار لگانا۔

تور بقول برہان بضم اوّل بر وزن شور (۱) گیاہی باشد ترش مزہ کہ آن را در آشہا کنند و (۲) نام پسر بزرگ فریدون است کہ توہج باشد واین نام در مؤید الفضلا بائیدائی فارسی ہم آمدہ و (۳) ولایت توران را نیز گویند و (۴) بمعنی دلاور و پہلوان و بہادر و (۵) ترک کہ نقیض تاجیک است و (۶) بمعنی تفحص و تجسس نمودن و (۷) وحشت و رمیدن و (۸) ترلیدن یعنی بطرفی رفتن و دور شدن و (۹) معشوق و مطلوب ہر جائی و (۱۰) نام دختر ایرج کہ زن منوچہر بود و (۱۱) ضیافت و مہمانی و (۱۲) اندک و قلیل

وبفتح اول ودوم (۱۳) تبر هیزم شکنی چه در فارسی با بواو و بر عکس آن تبدیل می یابد (امیر خسرو
۱۵) من پیاده هیچگه نارفته از اقبال شاه ٭ نامده زیر قدم هرگز گزند و توره و کزدم ٭ (فردوسی
۲۳) تو گاهی بنیره کشتی گاه پوره ٭ بهانه ترا رزم ایران و توره ٭ (حکیم قطران ۲۴) هیچ توری
رانفرماید فلک پرکار تورو ٭ ور بفرماید بخون اندر شود مستور توره ٭ (فرهنگ منظوم ۵۶) مرغ شد
سبزه زار و تور از جوی ٭ مهر شمس است چون متور مجوی ٭ صاحب جهانگیری بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم گوید که مملکت توران از همین و ذکر معنی سوم و چهارم و ششم هم کرده نسبت
معنی هفتم و هشتم گوید که توریدن است و (۱۴) بمعنی رم صاحب جامع بالاتفاق کل معانی بیان کرده برهان
گوید که بمعنی اول تبرشه هم گویند و نسبت معنی هفتم و هشتم مقصودش از رم است و دوری
و معنی سیزدهم را ترک کرده صاحب رشیدی بذکر معنی اول تا چهارم نسبت معنی ششم گوید که
صحیح یوز است به تحتانی اول و زای هوز و آخر همه ذکر معنی هفتم کرده دیگر معانی را گذاشت
صاحب سروری جائی ذکر معنی اول و سوم و چهارم و هفتم و نهم کند و در معنی یازدهم مهمانی
را مهمان گوید و بجای دیگر معنی (۱۵) مرادف تار گوید که در حقیقت مبدل است چنانکه تاغ و توغ
صاحب ناصری به معنی دوم و سوم و چهارم قانع و نسبت معنی دوم گوید که پسر جمشید را هم تور
می گفتند و بجای معنی هفتم اسپ نارام نوشته خان آرزو در سراج ذکر معنی اول تا چهارم
کرده معنی ششم را تصحیف گوید و ذکر معنی هفتم کرده می فرماید که توریدن مصدر این معنی
نهم و دهم و یازدهم را خبط می داند. صاحب سواء السبیل این را بفتح اول گوید که معرب است
و در فارسی همین لغت به ضم اول و (۱۶) بمعنی آفتابه برنجی. صاحب روزنامه بحواله سفرنامه

ناصر الدین شاہ قاچار می فرماید کہ (۱۷) بمعنی نقاب مشبک کہ زنان بر رو اندازند و صاحب رہنما می فرماید کہ (۱۸) دامی مشبک کہ بوسیلۂ آن شکار ماہی کنند و بجای دیگر می طرازد کہ (۱۹) برج قلعہ را گویند۔ صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بر جال جال قانع مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و اسم مصدر۔ تو ریدان کہ می آید صاحب محیط می فرماید کہ ہمان آرہر است عہ ہرچہ بر آرہر نوشتہ مالعلش بر بارسطایون کردہ ایم و بمعنی دوم علم۔ جاوارد کہ نظر بر شجاعتش این لقب دادہ باشند و بمعنی سوم مخفف توران و بمعنی پانزدہم مبدل تار و آنچہ خان آرزو نسبت معنی ہشتم تا یازدہم خبط نوشتہ خبط او می نماید کہ قول صاحب جامع کہ محقق زبان خود است با برہان معتبر تر از وست و آنچہ نسبت معنی ششم تصحیف گفتہ عادت اوست و ما این را ہم باعتماد صاحب جامع صحیح دانیم۔ اسم جامد است آنچہ صاحب سواد السبیل معنی شانزدہم را بحوالۂ فارسی زبان قائم کردا ز برای آن سندی باید کہ فارسیان این را ترک کردہ اند و معاصرین عجم بر زبان ندارند یعنی ہفدہم تا نوزدہم محاورۂ معاصرین عجم می نماید آن را ہم اسم جامد دانیم۔ صاحب سفرنگ بشرح (چارمی فقرۂ نامۂ شت وخشور منوچہر) می فرماید کہ نام پسر فریدون کہ ایرج سومی برادر خود را کشت (اردو) (۱) دیکھو بارسطایون (۲) فریدون کے بڑے لڑکے اور نیز جمشید کے لڑکے کا نام یا لقب تور تھا۔ مذکر (۳) توران ایک مشہور ولایت مؤنث (۴) دلاور۔ شجیع (۵) ترک۔ مذکر (۶) تجسس۔ مذکر۔ تلاش۔ مؤنث (۷) وحشت مؤنث (۸) دوری۔ مؤنث (۹) معشوق۔ مذکر (۱۰) ایرج کی لڑکی کا نام تور تھا۔ مؤنث (۱۱) مہمان۔ مہمانی۔ مؤنث (۱۲) قلیل۔ تھوڑا (۱۳) دیکھو تبر۔ مذکر (۱۴) دیکھو رم (۱۵)

دیکھو تار یعنی تاریک (۱۶) برنجی آفتابہ ۔ مذکر (۱۷) جال کا نقاب جو ولایتی عورتین منہ پر ڈالتی ہیں۔ مذکر و مؤنث (۱۸) جھلی کپڑے کا جالا ۔ مذکر (۱۹) برج قلعہ ۔ مذکر ۔

تورا بقول برہان واننذ بضم اوّل و ثانی مجہول بر وزن غورا لبغت زند و پازند گاو را گویند کہ بعربی بقر خوانند مؤلف عرض کند کہ فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) گاے ۔ مؤنث ۔

توران بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و جامع و سروری نام ولایتی است بر آن طرف آب آمو یعنی ما وراء النہر و چون این ملک را فریدون بہ تور پسر بزرگ خود دادہ بود بہ توران موسوم شد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است الف و نون نسبت با تور مرکب شد (اردو) توران ایک مملکت کا نام ہے جو تور بن فریدون سے منسوب ہے ۔ مذکر ۔

تورانچہ اصطلاح ۔ بقول ناصری واننذ نام شہری از بلاد تبرستان و او را بہ تعریف تورانچہ می گفتہ اند یعنی توران کوچک مؤلف عرض کند کہ قرین قیاس است از قبیل خوانچہ (اردو) تورانچہ بلاد تبرستان سے ایک شہر کا نام ہے ۔ مذکر ۔

توران دخت اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و سراج نام دختر پرویز است و او یکسال و چہار ماہ پادشاہی کرد گویند حضرت رسالت پناہ صلوات اللہ علیہ در شان او فرمودہ لن یفلح قوم استندوا امرہم الی امراۃ) صاحب رشیدی گوید کہ بعضی گفتہ اند نام او بوران دخت است بہ بای تازی مؤلف عرض کند کہ اشارۂ این بہ بوران گذشت و بہ (پوران دخت ۔ بہ بای فارسی اوّل) ہم و ما ہمدرانجا ذکرہ ماخذ کردہ ایم (اردو) دیکھو پوران دخت ۔ مؤنث

توران شاه بقول انند بحوالۂ غیاث نام وزیر مؤلف عرض کند کہ ترک این بر بیان تفوق داشت نمی دانیم وزیر کہ بود (اردو) توران شاہ ایک وزیر کا نام ہے جس کی صراحت کامل صاحبان غیاث اللغات اور فرہنگ انند راج سے بالمشافہہ دریافت کرنا چاہیئے۔ مذکر۔

تورانہ بقول ناصری و رشیدی بمعنی معشوقہ (پور بہای جامی ؎) روزی نہ نہاد ایزد در عمر چنین چیزی با معشوقہ و امق را تورانہ را آیین را ۔ صاحب سروری گوید کہ مرادف تورکہ بہ ہمین معنی گذشت۔ خان آرزو و سراج از قیاس کار می گیرد کہ ہمین اصل می نماید و تور کہ گذشت مخفف این مؤلف عرض کند کہ اگر از قیاس کار گیریم می توانیم گفت کہ تورانہ بمعنی حقیقی مثل دلاورہ و شجیع معشوق را نام کردند و تور مخفف این (اردو) معشوق۔ مذکر۔

تورتیز اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بضم اول و سکون ثانی و ثالث و فوقانی مکسور بتحتانی و زای نقطہ دار زدہ۔ نفقہ کردن مال را بہ آسانی در امور حسنہ جمیلہ و آن را بالعربی کفاف خوانند۔ خان آرزو و سراج نقلش برداشتہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل بالمصدر باشد کہ کفاف در عربی زبان بقول منتخب روزی و روزگذار و ہرچہ کفایت شود و مستغنی سازد از طلب پس تعریف محققین بالا درست نیست و ہمین تعریف کفاف کہ در منتخب نوشتہ تعریف این لغت است۔ اسم جامد فارسی زبان دانیم معاصرین عجم بر زبان ندارند فارسی قدیم باشد و حالا کفاف بر زبان فارسیان است (اردو) کفاف بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ اندازہ۔ اسقدر معاش جو کفایت کرے۔

تورج بقول برہان بر وزن کوسج نام بزرگ ترین پسران فریدون است کہ تور باشد

وتوران منسوب به اوست چنانکه ایران به ایرج۔ صاحب جامع گوید که پسر فریدون است
وبس صاحب سروری همزبانش۔ خان آرزو در سراج می فرماید که این در اصل نام پسر
بزرگ فریدون است وتورک به همین معنی گذشت مخفف این مؤلف عرض کند که اتفاق با ایرج
با خان آرزو (اردو) تورج۔ فریدون کے بڑے بیٹے کا نام ہے۔ مذکر۔

تورک بقول برہان وجہانگیری وجامع بروزن کوچک (۱) تخم خرفہ راگویند وگیاہ خرفہ را نیز که آن را بالعربی بقلۃ الحمقا خوانند وبروزن بزرگ هم به این معنی آمده و (۲) نام یکی از پہلوانان ایران هم (عسجدی ؎) اگرچہ خسارات سرکشن بزرگ نباشد در نفع برگ تورک ؎ (فردوسی ؎) یکی پہلوان بود نامش تورگ ؎ دلیر و سرافراز و گرد سترگ ؎ صاحب سروری بمعنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج بمعنی اول اکتفا کرده گوید که در کلام عسجدی با بزرگ قافیه شده پس بروزن کوچک صحیح نباشد مؤلف عرض کند که هردو اعراب مجوز واستعمال این باشد که صاحب جامع محقق اہل زبان هم اتفاق دارد با برہان صاحب محیط نسبت معنی دوم گوید که اسم فارسی خرفه است و بر خرفه هرچه نوشته ما تحلیش بر بجمله کرده ایم (اردو) (۱) خرفه۔ مذکر۔ دیکھو بجمله (۲) ایران کے ایک پہلوان کا نام تورک

تورگاه کشتی اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم پرده مشبکی که از رسن سازند ودران کاه بندند مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی ومحاورۂ جدید است (اردو) گھانس باندھنے کی جال۔ مؤنث۔

تورگ بقول سروری مرادف تورک بهردو معنی که بکاف عربی گذشت وهردو اشعار که درانجا نقل شد درینجا هم منقول۔ صاحب رشیدی بمعنی خرفه قانع مؤلف عرض کند که

معاصرین عجم ہم بکاف فارسی صحیح دانند و باعتماد محققین اہل زبان کہ قول شان برلغت گذشتہ گذشت ما آن را مبدل این دانیم چنانکہ گند و وکند (اردو) دیکھو تورک۔

تورماہی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار بمعنی دام شبکہ دار کہ برای ماہی گیری درست می کنند۔ صاحب بواہچال ہم بانش وصاحب روزنامہ (تورماہی گیری) را بہ ہمین معنی آوردہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و بقول روزنامہ مرکب توصیفی وہردو صحیح باشد و توربہم بمعنی مطلق پردۂ شبک بجای خودش گذشت (اردو) مچھلی پکڑنے کا جالا۔ مذکر۔

(الف) تورنک الف۔ بقول ناصری

(ب) تورنگ وبرہان وجامع ہمان تدروست کہ او را تیرنگ نیز گویند وخروس دشتی ہم۔ خان آرزو در سراج گوید کہ ترنگ مخفف آن نہ مرادف چنانکہ رشیدی گمان بردہ صاحب رشیدی این را بکاف فارسی نقل کردہ ترنگ را مرادف این گوید (منصور شیرازی ؎) نبرد کبک بدور تو جور از شاہین ٭ کند و باز زباس تو ظلم بر تورنگ ٭ صاحب سروری ہم نقل این بکاف فارسی کردہ و ترنگ کہ گذشت ہم بہ کاف فارسی است صاحب محیط ہم این را بہ کاف فارسی آوردہ اشارۂ تدرو کند۔ **مؤلف** عرض کند کہ متحقق است کہ این بکاف فارسی است باعتماد جامع عرض کنیم کہ محققینی کہ بکاف تازی آوردہ اند مبدل ب باشد۔ چنانکہ گند وکند (اردو) دیکھو ترنگ۔

توروہ بقول برہان باواو بروزن موسدہ جفت را گویند کہ بعربی زوج است۔ صاحب رشیدی گوید کہ تودوہ بہ دال مہملہ عوض رای مہملہ ہم بہ ہمین معنی گذشت صاحب سروری بحوالۂ شرف نامہ ذکر این کردہ **مؤلف** عرض

کند کہ متحقق نہ شد کہ ازین ہردو اصل کدام است یکی مبدل دیگری است تبدیل دال بہ رای مہملہ آمدہ چنانکہ بادوان و باروان و برعکس این	تا بحال بنظر ما نرسید و ازین می توان قیاس کرد کہ تودوہ اصل است و این مبدل آن واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) دیکھو تودوہ۔

تورہ بقول برہان و جامع بضم اوّل و ثانی مجہول بروزن غورہ (۱) جانوریست کہ او را شغال
گویند و (۲) نجاوہ آہنی کہ بر دست و پای ستور گذارند و بترکی قاعدہ و قانون و روش باشد
و نام شریعتی کہ چنگیز خان از خود وضع کردہ بود و بہندی کم را گویند کہ مقابل بسیار است و (۳)
بفتح اوّل عزیز و گرامی۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی بہ معنی اوّل قانع۔ صاحب سروری بذکر معنی
اوّل نسبت معنی سوم می فرماید کہ در نسخہ میرزا فرزند عزیز را گویند صاحب ناصری برای معنی اوّل
از قطران سند آوردہ از دیگر معانی ساکت (ع) تنہا من و یک شہر پر از خصم و تو با من ہم
شیری و یکی دشت پر از روبہ و تورہ ہ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم و سوم کردہ
بہار بہ ترک جملہ معانی بالا این را بمعنی (۴) زرہ آوردہ می فرماید کہ ظاہر التحریف می نماید و ہمان
زرہ صحیح است (نثر طاہر وحید ابادی در احوال میرزا داؤد) دیدۂ شاہد معنی از امداد مداد خامہ
اش سرمۂ سلیمانی کشیدہ و صفحہ از آثار اشعار دلپذیرش تورۂ داؤدی پوشیدہ" صاحب
بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بالفتح بمعنی (۵) برج قلعہ گوید۔ صاحب محیط گوید کہ شغال را نام
است و بر شغال ہرچہ نوشتہ ما ذکرش بہ تتمین کردہ ایم **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی
قدیم است بہمۂ معانی (اردو) (۱) شغال۔ مذکر۔ دیکھو تتمین (۲) وہ آہنی زنجیر جس سے
چارپایوں کو مقام پر پابند کرتے ہیں۔ مؤنث (۳) عزیز یا عزیز لڑکا (۴) زرہ۔ مؤنث

دیکھو بدن کے دوسرے معنے (۵) برج قلعہ۔ مذکر۔

توری بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار فرقہ را نام است کہ دائماً طرفدار اختیارات شاہی است مقابل جمہور پسند **مؤلف** عرض کند کہ این را اسم جامد محاورۂ جدید دانیم (اردو) وہ جماعت جو حکومت خود اختیاری اور اقتدارات شاہی کی طرفدار ہو۔ مؤنث

توریان بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی آب بند کہ جاری نباشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم است (اردو) بند پانی۔ مذکر۔

توریان جای اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار جائی کہ آب او استادہ باشد۔ صاحب بول چال گوید کہ بند آب را نام است کہ بواسطۂ آن آب روان استادہ شود **مؤلف** عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم باشد (اردو) بند۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ پشتہ۔ پینڈ۔ دیکھو بند کے گیارھویں معنے۔

توریدن بقول برہان بروزن شوریدن بمعنی (۱) رمیدن و (۲) دور شدن و بیگسو رفتن و (۳) شرمندہ شدن در خصم۔ صاحب جہانگیری معنی سوم را ترک کردہ می فرماید کہ تولیدن ہم بہمین معنی می آید صاحب جامع می فرماید کہ رمیدن و تولیدن و شرمندہ شدن پیش خصم خیال ما این است غلطی املا رمیدن را دمیدن نوشت صاحب رشیدی بر تورہ گوید کہ توریدن مصدر آنست صاحب سروری بر رمیدن و شرمندہ شدن قانع۔ صاحب بحر بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ کامل التصریف است و مضارع این تورد صاحب موارد این را مرادف ترییدن و تولیدن گوید و ذکر ہر سہ معنی بالا کند (میر خسرو ؎)

عاقلان ز حمق مزاجان رم خورند ۔ اسپ و اشتر
تورد و مردم زخر ۔ صاحب نوادر ہم ذکر این
کردہ و خان آرزو در سراج بذکر این و صراحت
معنی اول گوید کہ تور بمعنی رم و وحشت ازین خوف
است مؤلف عرض کند کہ لا واللہ تور اسم

مصدر این است فارسیان بر ہمین اسم
بہ ترکیب یای معروف و علامت مصدر رن و تن
مصدری وضع کردند و معنی اول اصل است و دیگر معانی
مجاز آن (اردو) (۱) وحشت کرنا (۲) دور ہونا (۳) شرمندہ
ہونا۔ نادم ہونا (دشمن کے مقابلہ مین)۔

توز بقول برہان بضم اول و سکون ثانی و زای ہوز (۱) بمعنی تاخت و تاراج و (۲) نام
شہری نزدیک بہ اہواز کہ آن شہر در عہد قباد آباد بودہ و بعضی گویند شہری بودہ نزدیک
بکوفہ و اکنون خراب است و (۳) جمع کنندہ و برآورندہ و کشندہ و حاصل کنندہ و (۴) بمعنی
کشیدن و اندوختن و (۵) دوختن و (۶) جستن و (۷) امر بہ کشیدن و اندوختن و حاصل
کردن و (۸) پوست درختی است کہ بہ کمان و زین اسپ و امثال اینہا پیچند۔ صاحب جامع
بذکر معنی اول و دوم گوید کہ چہار معنی توزیدن و تاختن کما مرّ و اسم فاعل و امر از معانی توزیدن
و بذکر معنی ہفتم گوید کہ بہ این معنی با زای فارسی و با فتح زای ہوز نیز ہم آمدہ۔ صاحب جہانگیری بر
معنی اول و دوم قانع و صاحب رشیدی گوید کہ بواو مجہول امر بہ کشیدن و گذارندہ وام
و امر بہ گذاردن و بواو معروف شہریست بہ پارس و در قاموس توّج و توّز ہر دو بہ تشدید واو
بر وزن القم۔ صاحب سروری می فرماید کہ بمعنی اندوزندہ و کشندہ و گذارندہ و اداکنندہ
و بمعنی امر اندوختن و کشیدن و اداکردن و گزاردن و بذکر معنی دوم و ہفتم ہم کند۔ صاحب
ناصری بذکر معنی دوم و ہشتم می طرازد کہ بمعنی کشیدن و اندوختن و وارستہ نسبت معنی ہشتم می فرماید

که درختی است که چون پوست آن باز کنند توبتو باشد و درین معنی با به ہان نیز تا ہم مشتق و می فرماید که بمعنی جستن واند وختن ہم آمده بہار بنقل نگارش. خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم می نگارد که امر از توختن و اسم فاعل ازو بجمیع معانی و بذکر معنی اوّل ارشاد می کند که مشتق از توزیدن بمعنی تاراج کردن و در آخر ہمه ذکر معنی ہشتم ہم فرموده **مؤلف** عرض کند که پریشان بیانی ہمه محققین بالا دلیل است برین که قوت تعریف ندارند و از قواعد زبان بی خبر اند و فرق در مصدر و اسم مصدر نمی کنند حق آنست که (۱) اسم مصدر توزیدن شامل بر ہمه معانیش که می آید و (۲) امر حاضرش و اصلاً بمعنی اسم فاعل نیست که این معنی بدون ترکیب با اسمی حاصل نمی شود و بحالت ترکیب اسم فاعل ترکیبی است که در مجرد توز این معنی نباشد و (۳) نام شہر و (۴) پوست درختی صاحب اتند این را بمعنی دوم و ہشتم لغت عرب گوید این است حقیقت این لغت که پریشان نگاری برہان و جامع و جہانگیری و ناصری و سراج تعریف را در پریشانی انداخت. وای بر ایشان صراحت کامل معانی توزیدن بجایش می آید و درینجا ہمین قدر کافی است. صاحب محیط بر توز گوید که در خور مسطور گردد و بر خوری فرماید که این را بفارسی توز نامند تسخین شدید در درجه سوم کند و تجفیف در اوّل درخت آن بزرگ تر گرم و خشک در سوم و منبع آن در مراہم جالیه می افتد و منافع بسیار دارد (الخ) (حکیم سوزنی ۵۳) بر و شاه جہان باش تو فیروز ہاکه آنجا لشکر مسر اکشد توز ہا (امیر خسرو ۵۴) تیر بالاش چون کمان شد کوز ہا بر کمان کہن بر آمد توز ہا (اردو) (۱) توزیدن کا اسم مصدر جس سے یہ مصدر بنا (۲) اسی توزیدن کا امر حاضر. شامل اس کے تمام معنون پر (۳) ایک شہر کا نام جو کیقباد کے عہد میں آباد تھا. مذکر (۴) ایک قسم کے درخت کا پوست جس کو

خور اور توز کہتے ہیں اور آغیرس پر بھی اس کا بیان گذرا ہے۔

توزہ بقول برہان بمعنی پوست درختی کہ آن را بر زین اسپ و کمان و مثل آن پوشند صاحب جامع ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ ما بر توز اشارۂ این کردہ ایم توز لغت عرب است و درینجا صراحت مزید کنیم کہ بقول منتخب نام درختی کہ پوست آن را بر کمان پیچیند و بالای آن روغن دہند فارسیان بزیادت ہای نسبت بر و بمعنی پوست آن استعمال کردند و آنچہ توزہ بہ معنی پوست گذشت مخفف این است بحذف ہای ہوز (اردو) دیکھو توز کے چوتھے معنے اور آغیرس۔

توزی بقول برہان و جامع با ثانی مجہول بر وزن روزی (۱) قبا و جامۂ تابستانی بسیار نازک را گویند کہ آن را از کتان بافند و (۲) منسوب بہ توز را نیز گویند و (۳) بمعنی کشتی و غراب ہم و (۴) بمعنی حاصل کنی و جمع نمائی و بیندوزی و بکشی و اداکنی۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی اوّل و دوم و سوم قانع (حکیم سنائی ؎) بند بندم ہمہ بگشاد چو توزی از ماہ ؎ تا تو بر تارک خورشید بپیچی قصبی ؎ (خواجہ عمید لویکی ؎) ہر کہ بر درگاہ او گردد التجارست از محن ؎ ایمن است از موج دریا ہر کہ در توزی نشست ؎ و نسبت معنی دوم گوید جامۂ منسوب بہ توز است صاحب سروری ذکر ہمہ معانی کردہ نسبت معنی دوم با جہانگیری متفق صاحب ناصری می طرازد کہ بمعنی منسوب بہ توز است و بافتہ از جنس کتان در انجا می بافند خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل می فرماید کہ این جامہ منسوب بشہر توز است و بمعنی کشتی ہم و نسبت تعمیم معنی اوّل گوید کہ ظاہرا درست نباشد **مؤلف** عرض کند کہ نسبت معنی اوّل اتفاق داریم با ناصری و معنی دوم موافق

قیاس و بمعنی سوم اسم جامد دانیم و بمعنی چہارم لغو است کہ مشتقات مصدر توزیدن را بیان کردن فضولی است (اردو) (۱) ایک کپڑا جو شہر توز میں تیار ہوتا ہے جس کو فارسیوں نے توزی کہا ہے ۔ مذکر (۲) منسوب بہ توز (۳) کشتی ۔ مؤنث ۔

(الف) توزید (الف) بقول برہان بروزن کوشید ماضی

(ب) توزیدن توزیدن و اب القولش بروزن کوشیدن بمعنی (۱) تاختن و تاراج کردن و (۲) اندوختن و جمع نمودن و حاصل کردن و (۳) گذاردن و ادا نمودن ۔ صاحب سروری ذکر الف کردہ و ہم او بر ب و ذکر معنی دوم و سوم کند صاحب جامع بذیل توز اشارۂ این کردہ ۔ صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ بمعنی توختن (کامل التصریف) و مضارع این توزد و صاحب وارد بذکر ہر سہ معانی بالا گوید کہ بمعنی (۴) برگشتن کینہ و انتقام گرفتن و (۵) فرو بردن و (۶) خواستن و (۷) جستن و (۸) دوختن و (۹) کشیدن است و صراحت کند کہ بہمہ معانی مرادف توختن مؤلف عرض کند کہ صراحت ماخذ و بیان کامل این بر (بتوخت) گذشت تکرارش لاحاصل (اردو) دیکھو بتوخت اور توختن)

توژ بقول برہان بازای فارسی بمعنی آخر توز و آن پوست درختی است صاحبان جہانگیر و رشیدی و انند و مؤید ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل ہم در انجا کردہ ایم این مبدل آنست یا آن مبدل این چنانکہ آزیر و آژیر و ژند و زند (اردو) دیکھو توز

توژی بقول برہان بازای فارسی بروزن روزی آنست کہ اطفال ہر کدام چیزی بیاورند و طعام بپزند و یکدیگر را ضیافت کنند و آن را بعربی توزیع خوانند صاحب سروری گوید کہ توشی بہ شین معجمہ بجای زای فارسی ہم آمدہ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہراً توزیع عربی را فارسیان

چنین خوانده اند خان آرزو در سراج گوید که قیاس رشیدی درست نیست ہرچند صاحب
برہان نوشته اغلب که بتحقیق ہمین باشد و لغطی باشد علیحده ازینجاست که زای آن را
بسین بدل نموده توسی نیز گویند لیکن تبدیل آن بسین دلالت دارد که زای تازی باشد
نہ پارسی ہذا نہایۃ ینبغی فی ہذا المقام. **مؤلف** عرض کند که توزیع بمعنی بخش کردن چیزی
را برای کسی لغت عرب است و صاحب منتخب ذکر این کرده. اگر بقول رشیدی این را اصل
دانیم و توزی را مفرس. حذف و تبدیل لازم آید و معنی در ہردو تعلق خاص ہم نیست۔
اتفاق داریم با خان آرزو ہمین قدر که این اسم جامد فارسی زبان است بمعنی ضیافت
طفلان یکدیگر را و توشی اصل است بشین معجمه عوض زای فارسی و این مبدلش چنانکه باشگونه
و باژگونه (اردو) لڑکون کی ضیافت اور مہمانی جو وہ باہم کرتے ہین. مؤنث۔

توس بقول ناصری بضم اول (۱) نام پسر نوذر بوده که در دربار شاہنشاہ ایران کاؤس
و کیقباد و کیخسرو اسپہبدی داشته (فردوسی ؎) پیاده از انجم فرستاد و توس ٭ که تا اسپ
بستانم از اشکبوس ٭ صاحب رشیدی می فرماید که نام پہلوان مشہور است و (۲) خطه توس
بنا کرده اوست و بنام خود مسمی کرده و طوس معرب آن و متاخرین قطع نظر از معرب کرده
بہردو معنی طوس گویند بجهت دفع اشتباه و ملاحظه اصل غرس نمی کنند صاحب رہنما بجواله
سفرنامه ناصر الدین شاه قاجار این را بمعنی (۳) جام پر ازمی کردن آورده صاحب بوالحل
ہم ہمراہ این کرده **مؤلف** عرض کند که بمعنی سوم فارسی جدید است بمعنی حاصل بالمصدر یعنی
شراب اندازی بجام (اردو) (۱) نوذر کے بیٹے کا نام توس تھا اور بقول رشیدی ایک

پہلوان کا نام۔ مذکر (۲) ایک قصبہ جو توس کا آباد کیا ہوا تھا توس ہی سے موسوم ہے۔ مذکر (۳) ساغر کی پڑی شراب سے۔ مؤنث۔

توسعہ بقول بہار بروزن تذکرہ وسعت و فراخی (والہ ہروی ﷺ) کردہ یارب دلی از غصہ کہ خالی کہ چنین ﴿ بر رخ توسعہ لبستہ است درِ صحرا را ﴿ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بقول انند بالفتح و کسر سین و فتح عین مہملہ بمعنی وسعت و فراخی۔ فضولی صاحب بہار کہ این را در لغات فارسی جا داد و لغت فرس دانست غلطی اوست (اردو) وسعت۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ فراخی۔

توسک بقول ناصری بضم اول بمعنی قناعت و ترک حرص است مؤلف عرض کند کہ لغت عرب نیست و در لغات ترکی ہم یافتہ نمی شود۔ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و دیگر محققین ہم ساکت باعتبار صاحب ناصری کہ محقق زبان خود است این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم دیگر محققین این را بنون چہارم و کاف توسنگ گویند کہ بجایش می آید (اردو) قناعت مؤنث

توسکا بقول بول چال بالضم بمعنی جنگل و مجموعۂ درخت ہای جنگلی مؤلف عرض کند کہ بر زبان معاصرین عجم فارسی جدید است (اردو) جھاڑی۔ مؤنث جنگلی درختوں کا مقام۔ مذکر۔

توس کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار جام صحت پر از می کردن مؤلف عرض کند کہ توس بمعنی خودش گذشت و استعمالش با مصدر کردن فارسی جدید است۔ اہل ولایت در ضیافت بعد از فراغ۔ جام خود را می پر کردہ برای صحت داعی یا خود داعی برای صحت پادشاہ وقت یا یکی از مدعوان می خورد و باتباع آن ہمہ اہل سفرہ

ہمین عمل کنند را (اردو) جام صحت پینا بقول آصفیہ کسی دوست یا عزیز خواہ بادشاہ۔ خواہ مصنّف و عالم کی تندرستی کا گلاس پینا۔ آپ فرماتے ہین کہ انگلستان مین دستور ہے کہ اپنے دوستون۔ حاکمون وغیرہ کی صحت و کامیابی کے لئے عام یا نج کے جلسون مین جام شراب پیتے ہین۔ ہندوستان مین اس کے بجائے جام شربت کا رواج ہوتا چلا ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ یہہ طریقہ دعوتون مین کھانے سے فراغت کے بعد ہی یر رائج ہے کسی ایک شخص یا داعی کی تحریک پر جام صحت کھڑے ہوکر پیا جاتا ہے۔

توسن بقول برہان و جامع بفتح اوّل و سین بی نقطہ بر وزن کودن (۱) وحشی و رام نہ شوندہ را گویند عموماً و (۲) اسپ سرکش و حرون و جہندہ را خصوصاً صاحبان جہانگیری و سروری بر معنی دوم قانع (شیخ نظامی ؎) ازین توسن آن کہ باشیم رام ٭ کہ سیلی خورد مرکب بدلجام ٭ چو تازہ فرس بدلجامی کند ٭ خر مصریان را گرامی کند ٭ (خاقانی ؎) لگام بر دہان افگنند ایام ٭ کہ چون ایام بود م تیز و توسن ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم می فرماید کہ صحیح بضم تا و واو مجہول است چنانکہ در مظاہر الانشا گفتہ صاحب ناصری در اعراب متفق با رشیدی می فرماید کہ در جواہر الحروف بضم اوّل و واو مجہول و شین معجمہ بمعنی سرکش و بہ قوّت بودہ چہ توش بمعنی قوّت است و شاید بکثرت استعمال مہملہ شدہ در ہر صورت توسن در مردم سرکش نیز استعمال می شود چنانکہ (رابعہ بنت کعب قزواری گفتہ ؎) توسنی کردم ندانستم ہمی ٭ کز کشیدن سخت تر گردد کمند ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ در اصل بمعنی اسپ و استر سرکش است و مجازاً مطلق سرکش را ہم گفتہ اند نسبت اعراب بحوالہ رشیدی گوید کہ سبب تخطئہ فتح

معلوم نشد با آنکه محاورہ و استعمال گواہ اند و تصریح اہل لغت علاوہ آن مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است بمعنی دوم و معنی اوّل مجازش و اختلاف اعراب محاورۂ مقامی است که صاحب جامع بالفتح گوید و صاحب ناصری بالضم و ہر دو از اہل زبانند (اردو) (۱) سرکش (۲) سرکش گھوڑا۔ مذکر۔

توسنگ بقول برہان و جامع بضم اوّل باسین بی نقطہ بر وزن ہوشنگ بمعنی قناعت است که راضی بودن باشد بر آنچه میسر گردد۔ و ترک حرص نمودن۔ خان آرزو در سراج گوید که اغلب که بشین معجمه است مرکّب از توش بمعنی قوت لایموت و تنگ که کلمۂ نسبت است چنانکه ہوشنگ که مرکّب است از ہوش و تنگ مؤلف عرض کند که صاحب ناصری ہمین لغت بحذف نون بکاف تازی نوشته که بجایش گذشت عجبی نیست که آن مخفف و مبدّل این باشد و جا دارد که بقول خان آرزو اصل این توشنگ به شین معجمه باشد ولیکن در محاورۂ زبان مبدّلش به سین مہمله است چنانکه گشتی و کستی (اردو) قناعت۔ مؤنث۔ دیکھو توسک۔

توش بقول برہان با ثانی مجہول بر وزن گوش بمعنی (۱) تاب و طاقت و توانائی و قوّت و قدرت (۲) تن و بدن و جثه و ترکیب را نیز گویند و (۳) خوراک بقدر حاجت که قوّت لایموت باشد و (۴) مخفف تواش ہم یعنی تو او را و در ترکی امر به فرو آمدن یعنی فرود آی صاحبان جامع و جہانگیری و رشیدی و ناصری و سراج بر ہر سه معنی اوّل الذکر قانع (حکیم فردوسی ط۱) بیازید پای و بپیچید دست ؎ ہمه تند و زنجیر در ہم گسست ؎ چو بگسست زنجیر بی توش گشت ؎ بیفتاد زان درد و بیہوش گشت ؎ (حکیم اسدی ط۲) بد و گفت مداح مغز ای کار ؎ که اینجا بود۔

که گردن هیشیاره ؛؛ ببالای کاوی پر از خشم و جوش ؛؛ یکی جانور زمه ز پیلان شتوش ؛؛ (حکیم فردوسی ۳) هر آن می که خوردم شتو هوش گشت ؛؛ روان خردمند را توش گشت ؛؛ صاحب جهانگیری صراحت فرماید کند که از همین است طعامی را که مسافران بردارند توشه نامند صاحب سروری بمعنی اوّل و سوم قانع. وارسته بمعنی اوّل قناعت فرموده بهار همزبانش. صاحب سفرنگ لشرح (پنجاه و دوحی فقرهٔ نامه شت وخشور یاسان) بمعنی دوم قناعت فرموده **مؤلّف** عرض کند که اسم جامد است بمعنی حقیقی دوم و معنی اوّل و سوم مجازش و معنی چهارم موافق قیاس که مخفف توانش باشد (اردو) (۱) طاقت. توانائی. قوت. قدرت. مؤنث (۲) جسم. تن. بدن. جثّه. مذکر (۳) قوت لاموت. دیکھو اشام. مؤنث (۴) تو اس کو جیسے ؛؛ تو اُس کو بلا لا ؛؛

توشک بقول برهان و جامع بروزن موشک (۱) برخوابه را گویند که نهالی باشد و گویند این لغت به این معنی ترکیست و در چند نسخه برجوانه نوشته ظاهر آتصحیف خوانی شده باشد و در مؤید بمعنی (۲) گربه که بعربی سنّور خوانند صاحب جهانگیری گوید که برخوابه و بترکی نهالی را نامند صاحب سروری می فرماید که حرکت این معلوم نه شد بمعنی برجوانه کذا فی التحفه و بمعنی بالش نهالی ترکی است صاحب رشیدی می فرماید که برخوابه در فارسی زبان همین توشک را گویند و توشک لغت ترکی است آنانکه معنی برجوانه نوشته اند تصحیف است صاحب ناصری باتفاق رشیدی نسبت معنی دوم گوید که گربه را لشک نامند و به ترکی سهواً لشک دانسته اند. خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل می فرماید که بمعنی دوم به بای تازی است **مؤلّف** عرض کند که در نسخه قلمی و مطبوعهٔ مؤید ما این را بمعنی دوم نیافتیم بلکه بذیل ترکی بمعنی اوّل نوشته البته در یک نسخه

قلمی این را بذیل لغات فارسی بمعنی دوم آورده ـ صاحب لغات ترکی این را بمعنی فرش و نہالی نوشتہ بخیال ما معنی دوم تصحیف محض است کہ کاتبین غلط کردہ اند ـ فارسیان این لغت ترکی را بمعنی اول استعمال کردہ اند و بمعنی دوم استعمال این یافتہ نشد (اردو) توشک مؤنث ـ دیکھو بد خوابہ ـ

توشکان بقول برہان و جامع بروزن بوستان گلخن و آتشدان گرمابہ و حمام را گویند صاحب جہانگیری می فرماید کہ این را تون ہم نامند صاحب سروری بر گلخن قانع مؤلف عرض کند کہ اسم جامد مرکب است کہ از توش و کان مرکب شد و توش درینجا بمعنی سوش می نماید یعنی خوراک و کان بکاف عربی بمعنی معدن و بہ کاف فارسی کلمہ ایست کہ افادۂ معنی لائق و سزاوار کند پس اگر بکاف عربی گیریم معنی لفظی این معدن غذا و کنایہ از آتشدان و بمجاز مخصوص با گرمابۂ حمام و اگر بکاف فارسی گیریم چنانکہ صاحب مؤید بحوالۂ لسان الشعرا و فرہنگ فخری آوردہ ـ یعنی لائق غذا باشد و کنایہ از آتش دان و مجاز اگر مابۂ حمام عجب از دیگر محققین خصوصاً خان آرزو کہ بہ ترک این از زحمت تحقیق برست (اردو) آتشدان حمام ـ وہ چولہا جو حمام مین پانی گرم کرنے کے لئے بنایا جاتا ہے ـ مذکر ـ

توشک خانہ اصطلاح ـ بقول برہان و بحر و انند خانۂ باشد کہ اسباب و رخوت پوشیدنی و ران گذارند مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت خانۂ توشک یعنی لفظی این تقاضای آن می کند کہ ما این را بمعنی خوابگاہ گیریم ازینکہ خانہ توشک ہمان است ولیکن فارسیان در محاورۂ خود بمجاز بمعنی بالا استعمال کردہ اند (اردو) توشک خانہ ـ بقول آصفیہ ـ اسم مذکر ـ وہ مکان

جہان اوڑہنے پہننے بچہانے کے کپڑے رہین۔ اسباب اور زیور کا مکان یا دفتر جو امیرون کے ہان ہوتا ہے۔ پارچہ خانہ۔ ملبوس خانہ۔

توشگان بقول انند ہمان توشکان کہ بکاف عربی گذشت و باشارۂ این ہم در انجا کردہ ایم بصراحت ماخذ (اردو) دیکھو توشکان۔

توشمال بقول بحر با واو معروف خوان سالار وہم او توشہ مال را ہم بہمین معنی نوشتہ۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ بہار بحوالۂ رشیدی ذکر این فرمودہ گوید کہ رکابدار ہم گویند و در سرکار شاہ۔ توشمال باشی نام است می فرماید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (شاعر ؎) از مہر توشمال فلک بر سماط دہر ہا آورند بہر شکر او نان و دشتری ہا (سنجر کاشی ؎) بر سفرہ کشید توشمالش ہا خوانی کہ بگنج ہفت خوان است ہا وارستہ ہم این را آوردہ۔ خان آرزو در سراج ذکر این بلا صراحت ماخذ کردہ مؤلف عرض کند کہ مخفف توشہ مال است اسم فاعل ترکیبی۔ توشہ بمعنی اوست کہ می آید و مال امر حاضر مالیدن و مجموعۂ اینا مرکب کنایہ باشد از خوان سالار کہ انتظام دستار خوان شاہان وامر استعلق بدو باشد (اردو) خانساماں۔ بقول آصفیہ۔ صاحب لوگون کو کھانا کہلانے والا۔ مہتمم باورچی خانہ بھی کہتے ہین۔

توش و توش اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید با ہر دو مجہول توانائی و کرو فر۔ صاحب مؤید بحوالۂ زفانگویا گوید کہ با توش ہم بہمین معنی۔ می فرماید کہ در اصل این آوازہ چاؤشان است مؤلف عرض کند کہ معنی بیان کردۂ صاحب بحر موافق قیاس معاصرین عجم بر زبان ندارند و در کلام فارسیان قدیم نیافتیم واللہ اعلم بتحقیق الحال محققین صاحب زبان این را ترک کردہ اند وا و ش بوش بہمین معنی گذشت (اردو

کر و فر۔ دیکھو اوش بوش۔

توشہ بقول برہان و جامع بر وزن گوشہ
بمعنی (۱) اندک طعام و قوت لایموت و (۲)
طعامی کہ مسافران باخود دارند صاحب ناصری
قوت لایموت و طعام مسافران گفتہ بہار گوید
و درست گوید کہ مرکب است از توش بمعنی قوت
و توانائی کہ ہای نسبت بوی واقع شدہ می فرماید کہ
بالفظ کردن و کشیدن مستعمل و بالفظ برداشتن
و بردوش دبگر بستن و بستن و گرفتن کنایہ از
تہیئہ سفر کردن **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش
بفرینا باشد کہ معنی دوم اصل است و معنی اول
مجازش کہ توش بمعنی عام گذشت و زیادت
ہای نسبت بر و معنی خاص پیدا کرد (حکیم زلالی
ے) جگر بر نوک مژگان خورشہ بندد ٭ فلک
بردوشش انجم توشہ بندد ٭ استعمال این با مصادر
در ملحقات می آید (اردو) (۱) دیکھو توش کے
دوسرے معنے (۲) توشہ۔ دیکھو بتات۔

توشہ برداشتن استعمال۔ بقول برہان و
بحر و رشیدی و (خاتمہ ناصری) کنایہ از مسافر شدن
(ظہوری ے) سودا زدہ وامق کہ ہنگام سفر [illegible] توشہ
جز سودای عذرا بر نداشت ٭ صاحب مؤید ذکر
(توشہ برداشتہ) کردہ بمعنی مسافر شدہ می نویسد
مؤلف عرض کند کہ توشہ برداشت ماضی مطلق
ہمین مصدر است کہ ہای ہوز در آخرش موافق قیاس
باشد کہ افادۂ معنی مفعولی کند و از سند ظہوری
پیدا است کہ معنی لفظی این توشۂ سفر باخود گرفتن است
و معنی اول الذکر کنایہ باشد کہ ہر کہ توشہ باخود گیرد
گویا تہیئہ سفر کند کہ توشہ مخصوص است با سفر۔
(اردو) مسافر ہونا۔ آمادۂ سفر ہونا۔ توشہ ساتھ لینا۔

توشہ بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
بمعنی توشۂ سفر باخود گرفتن است (نظامی گنجوی
ے) توشہ نبردن ہر کہ عمارت گم است ٭ آب
ز چشم آر کہ رہ بی نم است ٭ (اردو) توشہ

ساتھ لینا۔ توشہ باندھنا۔

توشہ بر دوش کسی بندیدن استعمال۔ زلالی خوانساری استعمال این بمعنی آمادۂ سفر کردن کسی را آوردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ﺷﻪ) جگر از نوک مژگان خوشہ بندد ؛ فلک بر دوش انجم توشہ بندد ؛ مخفی مباد کہ مصدر بستن و بندیدن مرادف یکدیگر کہ بجایش گذشت (اردو) آمادۂ سفر کرنا۔

توشہ بر کمر بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی تہیۂ سفر کردن است (وحید قزوینی ﺷﻪ) بر کمر اندترک جہان توشہ بست ؛ در صف مردان مجرد نشست ؛ مؤلف عرض کند کہ آمادۂ سفر شدن باشد و بمعنی تہیۂ سفر ہم کہ ہر دو قریب یکدیگر است (اردو) آمادۂ سفر ہونا۔ تہیۂ سفر کرنا۔

توشہ برگرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف (توشہ برداشتن) است کہ گذشت (حسن غزنوی ﺷﻪ) گوی امید ز چوگان فلک بر باید ؛ توشۂ عمر ز دوران جہان برگیرند ؛ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر گیردن است کہ بجایش می آید (اردو) دیکھو توشہ داشتن۔

توشہ بر میان بستن استعمال۔ صاحب آصفی این را مرادف (توشہ بر کمر بستن) گفتہ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ درست است کہ میان و کمر مرادف یکدیگر است۔ (صائب ﺷﻪ) توشہ چون پارۂ دل بہ میان بستہ اند ؛ مرکبی چون ابلق لیل و نہار دادہ اند ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا معنی آمادۂ سفر کردن پیدا است و ازین معلوم می شود کہ (توشہ بر کمر یا میان خود بستن) بمعنی آمادۂ سفر شدن است و (توشہ بر کمر یا میان کسی بستن) دیگری را آمادۂ سفر کردن (اردو) دیکھو توشہ بر کمر بستن۔

توشہ بستن استعمال۔ بقول صاحب آصفی تہیئہ سفر کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (خسرو ؔ) زین سخن ہر سہ تن بجای شدند ٭ توشہ بستند و رنگرای شدند ٭۔ (اردو) توشہ باندہنا۔ آمادہ سفر ہونا۔

(الف) **توشہ پرورد** اصطلاح۔ الف
(ب) **توشہ پروردن** بقول آصفی
(ج) **توشہ پروردہ** کسی کہ در سفر قریب و شکارگاہ توشہ را بر دوش او بار کنند وہم او ب را آوردہ از معنی ساکت و (ج) بقول بہار مثل توشہ کش کہ می آید می فرماید کہ درین مبالغہ است (خواجہ نظامی ؔ) سکندر کہ شاہ جہان گرد بود ٭ بکار سفر توشہ پرورد بود ٭ **مؤلف** عرض کند کہ الف مخفف ج بہ حذف ہای ہوز و ب مصدر آن بمعنی توشہ بستن و آمادۂ سفر شدن و ج اسم مفعولش بمعنی آمادۂ سفر یعنی تہیئہ سفر کنندہ و توشہ باخود گیرندہ اگرچہ ج ہم مفعول است ولیکن افادۂ معنی فاعلی کند (اردو) الف وہ شخص جو آمادۂ سفر ہو اور توشہ ساتھہ لے ب آمادہ سفر ہونا توشہ باندہنا (ج) مرادف ب۔

توشۂ چشم اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و رشیدی و بحر و بہار کنایہ از نگاہ کردن بافراط بود بجانب مطلوب (خسرو ؔ) نگہ می کردمہ از گوشۂ چشم ٭ دلش پر می نگشت از توشۂ چشم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی آمادگی چشم برای سفر است یعنی عدم سیری نظر معنی مصدری بیان کردۂ محققین بالا قابل نظر است کہ اتفاق نداریم ازان (اردو) آنکھہ کی آمادگی مشاہدہ کے لئے یعنے آنکھہ کا سیر نہوتا یہہ اس کا حاصل بالمصدر ہے یعنے عدم سیری۔

توشہ خانہ اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث گوید کہ ظاہر این لفظ غلط است وصحیح ہمان (توشک خانہ) کہ گذشت چہ توشک

بمعنی رخت است چنانچہ در جہانگیری و برہان
آمدہ مؤلف عرض کند کہ لا و اللہ۔ ترکیب
این صحیح و قلب اضافت خانۂ توشہ۔ مکانی و
مقامی را توان گفت کہ دران سامان توشۂ سفر
می شود آنانکہ این را بمعنی توشک خانہ دانند البتہ
در غلط افتادہ اند (اردو) وہ مقام جہان
سامان سفر ہوتا ہو۔ مذکر۔

توشہ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است (نظامی ؎) آنکہ ترا توشۂ
رہ می دہد٭ از تو یکی خواہد و دہ می دہد٭ مخفی
مبادکہ ازین سند استعمال مصدر دہیدن پیدا ست
عیبی ندارد۔ ہر دو یکی و تعریف ہر یکی بجایش
می آید (اردو) توشہ ساتھ کرنا۔

توشہ ساختن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی سامان توشہ کردن و سامان سفر
کردن ہم (نظامی ؎) راہ تو دور آمد و منزل
دراز٭ برگ رہ و توشۂ منزل بساز٭ مخفی مبادا
کہ ازین سند استعمال مصدر سازیدن پیدا است
کہ مرادف ساختن است و ہر دو بمعنی کردن
کہ تعریف ہر یکی بجایش می آید (اردو) توشہ
باندھنا۔ تہیۂ سفر کرنا۔

توشہ شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی تہیۂ سفر شدن و توشہ قرار یافتن لازم
توشہ ساختن است (وحید قزوینی ؎) آنقدر
رفتہ ام از خود کہ اگر باز آیم٭ عمر جاوید خضر
توشۂ راہم نہ شود٭ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال
مصدر شودن پیدا است کہ مرادف شدن است
و تعریف ہر دو بجایش می آید (اردو) توشہ
پہنچانا۔ توشہ ہونا۔ توشہ قرار پانا۔

توشہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ

بمعنی سامان توشۂ سفر کردن و توشہ قرار دادن و بمجاز تہیۂ سفر کردن ہم (نظامی ؎) منعم رواز جہان در گوشہ کردہ ٭ کعبی پست چنین را توشہ کردہ ٭ (اردو) توشہ کرنا۔ توشہ قرار دینا۔ تہیۂ سفر کرنا۔ سفر کی تیاری کرنا۔

(الف) توشہ کش اصطلاح۔ الف

(ب) توشہ کشیدن بقول بہار کسی کہ در سفر قریب و شکارگاہ ہمراہ بگیرند و توشہ را بر دوش او بار کنند می فرماید کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ (ظہوری ؎) ز شہد قناعت طمع زہر چش ٭ ہدایت براہ طلب توشہ کش ٭ (محمد قلی سلیم ؎) بقراران تو در خاک ندارند آرام ٭ در طلب توشہ کش مور بود دانۂ ما ٭ صاحب بحر گفتہ کہ کسی کہ زاد دیگری برداردو خان آرزو در چراغ ہدایت ہم آوردہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از ب و صاحب آصفی ذکر ب نکردہ از معنی ساکت و بخیال ما بمعنی توشہ با خود گرفتن است (ظہوری ؎) بر بوی تو پوئیدن این راہ عجب نیست ٭ دارم چو صبا توشہ گشتی در سفر خود ٭ (تنہا شہرستانی ؎) دنبال ناز او چہ قدر ناشناد وید ٭ آہ دلم کہ توشہ ز دشتام می کشد ٭ (اردو) الف توشہ اٹھانیوالا (ب) توشہ ساتھ لینا۔

توشہ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف توشہ کشیدن است کہ گذشت۔ (صائب ؎) ای جگر خوردن نگہ دو قطع منازل راہ عشق ٭ توشۂ این راہ از لخت جگر باید گرفت ٭ (اردو) دیکھو توشہ کشیدن۔

توشہ مال اصطلاح۔ صاحب بحر می فرماید کہ مرادف توشمال کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ باشارۂ این ہمہ را انجا کردہ ایم کہ ہمین اصل است و آن مخفف این (اردو)

دیکھو توشمال۔

توشہ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی حاصل کردن توشہ باشد (انثر نصیر ہمدانی) گوشۂ چشم ہمت و توشۂ راہ دولت یافتند ۔ (اردو) توشہ پانا۔

توشی بقول برہان وجامع بروزن گوشی بمعنی توزی باشد کہ ضیافت کردن اطفال است یکدیگر را و این را در خراسان وانگانہ ہمی گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا فارسیان توزیع عربی را کہ بہمین معنی است چنین خواندہ اند مؤلف عرض کند کہ ما این را از توشہ و یای نسبت مرکب دانیم بحذف ہای ہوز معنی لفظی این منسوب بہ توشہ و آنچہ بہ زای فارسی گذشت مبدل این و اشارۂ این ہم درانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو توژی۔

توغ بقول برہان وجامع و سروری و ناصری بروزن دوغ (۱) ہیزم تاغ را گویند و آتش آن بسیار بماند۔ صاحب جہانگیری می فرماید کہ این را تاغ و تاخ ہم نامند (منجیک سه) گوئی ہمچون فلان شدم نہ ہمانا بہ ہر گز چون عود کے تو از شد توغ ۔ صاحب سروری صراحت فرماید کہ در تحفہ ترغ بہ فتح تا و سکون زای معجمہ ہم بہ این معنی آمدہ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ ہمان تاغ و تاخ و این سبب تبدیل الف است بہ واو (۲) اینکہ بمعنی علم مخصوص شہرت گرفتہ بہ قاف است کہ بہ تغیر لہجہ غین خواندہ اند و لفظ ترکی است نہ فارسی۔ بہار این را با توق آوردہ می طراز کہ بواو مجہول و غین معجمہ و ایضاً قاف چیزی است از عالم علم کہ بشکل پنجہ بر سر آن نصب کنند و آن بر دو گونہ بود یکی چتر توق از عالم علم لیکن کوتاہ تر ازو کہ قطاسے چند بر افرازند دوم ہم از ان عالم لیکن دراز تر ازو و در

علم ها این را پایه برتر نهند مؤلف عرض کند که موضوع ما درینجا تعریف توغ است نه توق و با خان آرزو اتفاق داریم که این مبدل تاغ است بمعنی اوّل که الف به واو بدل شد چنانکه بالاو پالو و صراحت ماخذ تاغ هم در انجا کرده ایم که اصل آن تاغ است و دیگر هیچ و بمعنی دوم لغت ترکی است (کذا در لغات ترکی) که فارسیان استعمالش کرده اند و سنا این بر توغچی می آید (اردو) (۱) دیکھو تاخ (۲) علم - جھنڈا - مذکر -

توغاج بقول برهان بضم اوّل و سکون ثانی و ثالث به الف کشیده و بجیم زده بلغت رومی نام پوست درختیست و آن سفید و بسیار تلخ می باشد و رفع بواسیر کند و آن را تواغج هم گویند صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که ما این را مفرس دانیم که فارسیان همان تواغج را که ذکرش گذشت به قلب بعض توغاج کرده اند چنانکه استخر و استرخ و صراحت ماخذ هم در انجا گذشت (اردو) دیکھو تواغج -

توغچی بقول بهار شخصی که توغ بر دارد - (سیفی ۵) نگار توغچی آن پادشاه کشور حسن ؎ که توغ بیرق او شد مدار لشکر حسن ؎ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که مرکب ترکی زبان است و فارسیان استعمالش کرده اند (اردو) علم بردار - وہ شخص جو حامل علم ہو - مذکر -

(۱ الف) **توف** بقول برهان و جامع و سروری بروزن صوف (۱) صدای کوه را گویند و (۲) شور و غوغا و غلغله را نیز گفته اند که از کثرت مردم و جانوران درافتد و باین معنی بجای حرف اوّل نون هم آمده (حکیم اسدی ۵) قلا دید در لشکر افتاد توف ؎ از ان پهلوان حمله عصف ثکوف ؎ صاحب ناصری بمعنی دوم جنبش و انقلاب و برهم خوردگی را هم داخل کند

وصراحت فرماید که توفیدن مصدر این است و می فرماید که بعضی طوفان را معرب ---

(ب) **توفان** | دانسته اند که در قاموس گفته باران سخت و آب که از زمین براید و بر
چیزی که بسیار و غالب باشد و همه را فروگیرد و درین صورت طوفان بادی نیز ممکن است۔
چنانکه بعضی از منجمین در بعضی اوقات حکم کرده اند۔ صاحب برہان برب گوید که (۱) بروزن
و معنی طوفان است که شور و غوغا باشد عموماً و شورش دریا خصوصاً و (۲) نام دوست
وامق بود که با او نکبر بخیت و صاحب جامع هم بالش صاحب سروری بر معنی دوم قانع احکیم
عنصری (۵۲) یکی دوستش بود طوفان بنام ٭ بسے آزموده بناکام و کام ٭ خان آرزو در
سراج می فرماید که بوزن و معنی طوفان در برہان نوشته و این خطاست بمعنی شور و غوغا ست
عموماً و شورش دریا خصوصاً و ذکر معنی دوم هم کرده **مؤلف** عرض کند که الف بمعنی اول
اسم جامد فارسی زبان است و هیچ تخصیص با کوه ندارد که در گنبد ها هم واقع شود و دره های
کوه هم که تعریفش برپژوال گذشت و معنی دومش مجاز آن و همین است اسم مصدر توفیدن
که می آید و در حقیقت اسم حال است از قبیل گویان از گو و روان از رو که بقاعدهٔ
فارسی به ترکیب الف و نون بر امر حاضر مرکب شد یعنی طوف که امر حاضر توفیدن است
آن را با الف و نون مرکب کرده توفان کردند که اسم حال توفیدن است بمعنی صدا و ندا
کنان و فریاد و شور کنان و جنبش کنان۔ فارسیان بمجاز طوفان را بدین اسم نامیدند که
دران هم شور و غوغاست و هیچ تخصیص با دریا ندارد که طوفان در بحر و بر هر دو واقع شود
عربان به تبدیل فوقانی به طای حطی طوفان گفتند که معرب توفان فارسی است۔ صاحب

برہان درست گفت واعتراض خان آرزو بر و درست نیست خود او حقیقت لفظ را نداشت و بر برہان حرف نہاد واصلاً بمعنی طوفان شور وغوغا نیست چنانکہ خان آرزو گفتہ۔ بلکہ بہ معنی شور وغوغا کنان است وکنایہ از طوفان وبمعنی دوم علم است وبس۔ (اردو) الف (۱) گونج۔ مونث۔ وہ آواز جو درۂ کوہ میں گونجتی ہے۔ دیکھو بژوال۔ (۲) شور وغوغا۔ مذکر (ب) (۱) دیکھو طوفان (۲) وامق کے ایک دوست کا نام جو اس کے ساتھہ فرار ہوا۔ مذکر۔

(الف) **توفید** الف بقول برہان (ب) **توفیدن** بایای حطی بروزن۔ کوشید ماضی توفیدن وہم او نسبت ب گوید کہ بروزن کوشیدن (۱) بمعنی صدا وندا وفریاد وآواز وشور وغوغا کردن (۲) بمعنی غریدن وغرنبیدن وعربدہ کردن ہم و (۳) بمعنی جنبش وبرہم خوردگی خلائق وخروش نیز کہ آن را بالعربی ہزاہز خوانند۔ صاحب بحر ہمزبانش۔ می فرماید کہ کامل التصریف است ومضارع این توفد۔ خان آرزو در سراج برمعنی اول قانع وہمی طرازد کہ برین قیاس توف وتوفیدن صاحب موارد برمعنی اول می فرماید کہ صدا وفریاد کردن وغریدن است وبرمعنی دوم می طرازد کہ عربدہ وجنگ کردن وبرمعنی سوم برہم خوردن نوشتہ (فردوسی ط) بتوفید کوہ وبلرزید دشت ؛ کہ خروش سپہ از فلک درگذشت ؛؛ (ولہ ط) بتوفید شہر وبرآمد خروش ؛ تو گفتی ہمین کرکند نعرہ گوش ؛؛ صاحب سروری برمعنی اول قانع وصاحب جامع ہمزبان برہان مؤلف عرض کند کہ (ب) مصدریست مرکب از اسم مصدر توف کہ بجایش گذشت ویای معروف وعلامت مصدر دن والف ماضی مطلق

آن و با صول با مصادر اصلی است که اسم مصدر مال فارسی زبان است (اردو) الف ب

کا ماضی۔ شور و غوغا کرنا۔ فریاد کرنا (۲) ناچنگ کرنا (۳) برہم ہونا۔ جنبش کرنا۔

توفیر بقول بہار تمام کردن حق کسی و بسیار کردن و در عرف بمعنی گرد کردن مال واندوختن آن۔ می فرماید که با لفظ شدن و کردن مستعمل و بحوالۂ فراہانی می فرماید که در اصطلاح ہرگاہ چیزی یا مبلغی یا مقداری معین با کسی مقاطعہ کنند و در واقع حاصل آن چیز زیادہ بر آنچہ مقرر شدہ باشد آن زیادتی را توفیر خوانند (انوری ے) مرا بگوی چہ باقی بود ز رونق شغل ؛ چو در معاملہ از اصل بگذرد توفیر ؛ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی بسیار کردن فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی زیادتی و بیشی و ترکیب این با مصادر کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) توفیر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ زیادتی۔ بچت۔ فائدہ۔ فاضل۔ فراوانی۔

توفیر سنج اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر کنندہ توفیر (خواجہ نظامی ے) دو مار از برای تو توفیر سنج ؛ یکی مار مہرہ دگر مار گنج ؛ صاحب آصفی از ہمین سند مصدر توفیر سنجیدن قائم کردہ ما می گوئیم کہ غیر از توفیر سنج استعمال دیگر مشتقات این از نظر ما نگذشت (اردو) زیادتی اور بیشی ظاہر کرنے والا۔

توفیر شدن استعمالی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اضافہ و بیشی قرار یافتن و از حساب زائد بر آمدن است (ظہوری ے) مرا از تو صد ناز توفیر شد ؛ ولی توبہ ام از تو دلگیر شد ؛ (اردو) توفیر ہونا۔ حساب سے زیادہ ہونا

توفیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی افزون کردن است (خسرو ۵) تو دیر زی کہ جہان کم کند ازین ہر شہ ؛ ز عمر خلق کہ در عمر تو کند توفیر ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) توفیر کرنا۔ زیادہ کرنا۔

توفیر گذشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (انوری ۵) مرا بگوی چہ باقی بود ز رونق شغل ؛ چو در معاملہ از اصل بگذرد توفیر ؛ **مؤلف** عرض کند کہ ازین سند مصدر (توفیر از اصل گذشتن) پیدا است بمعنی حقیقی یعنی زائد از اصل شدن شیئی کہ مراد از نفع است۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گذشتن پیدا است کہ بہ جایش می آید (اردو) اصل سے توفیر زیادہ ہونا۔ اصل سے نفع زیادہ ہونا۔

توفیق بقول بہار سزاوار گردانیدن اسباب می فرماید کہ بالفظ داشتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر فا و بقول منتخب بمعنی دست دادن و مدد کردن کسی را۔ فارسیان بمعنی ہدایت و رہنمائی کہ منجانب اللہ شود استعمال این کنند۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار این را بمعنی عام مدد نوشتہ۔ استعمال این با مصادر در ملحقات می آید (ظہوری ۵) جیب طاقت از ہجوم چاک دارد بر میان ؛ لجۂ توفیق در روی شد گریبان گیر ما ؛ (ولہ ۵) دست پیمان محبت بہ ظہوری دادم ؛ جای در گوشۂ توفیق شما تم دادند ؛ (اردو) توفیق۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ خدای تعالی کا بندہ کی خواہش کے مطابق نیک اسباب بہم پہنچانا۔ ہدایت

رہنمائی۔ خدا کا فضل۔ مہربانی۔

توفیق دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ عطا کردن ہدایت (ملا جامی ؎) شکر خدا گوی کہ توفیق داد ٭ رہ بسوی خانۂ خویشت گشاد ٭ (اردو) توفیق دینا۔ ہدایت کرنا۔

توفیق داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ہدایت حق داشتن۔ لازم مصدر گذشتہ (والہ ہروی ؎) ای کہ توفیق شکست توبہ داری بیا ٭ این زمان کاری دگر کن توبہ را بار دگر ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر واریدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو)

توفیق رکھنا۔

توفیق دریافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی توفیق یافتن است کہ می آید (اوحدی کرمانی ؎) ہر کو بہ نماز راز بشتافت ٭ توفیق حضور دوست دریافت ٭ (اردو) توفیق پانا۔ دیکھو توفیق یافتن۔

توفیق یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن توفیق است (خاقانی ؎) می کنم جہدی کزین خصم ایخذلان بگذرم ٭ حبذا روزی کہ این توفیق یابم از خدا ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر یابیدن پیداست کہ بجایش می آید ٭ (اردو) توفیق پانا۔

توق بقول بہار ہمان توغ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم واین لغت ترکی نیست یعنی توق در ترکی بمعنی سپر است نہ علم بدون سند استعمال این را مبدل توغ ندانیم اگرچہ غین معجمہ بہ قاف بدل شود چنانکہ چیاغ و چیاق و اروغ و اروق۔ (اردو) دیکھو توغ۔

توقّع بقول بہار بمعنی چشم داشتن می فرماید که بالفظ داشتن و کردن مستعمل **مؤلّف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین وضم قاف مشدّد۔ فارسیان استعمال این بمعنی امید می کنند و بامصادر فارسی مرکّب سازند که در ملحقات می آید (ظہوری ؎) بمردم از جدا نہا نذارد پرسش احوالم ٭ برہ می باش گو چشم توقع بیوفائی را ٭ (اردو) توقع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ امید۔ بھروسا۔ آس۔ خواہش۔ آرزو۔

توقّع داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند که بمعنی در توقع بودن است (والہ ہروی ؎) توقع مدار از کسی دستگیری ٭ بہ از سایہ خود عصائی نیابی ٭ مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر داریدن پیداست نہ داشتن عیبی ندارد که ہر دو مرادف یکدیگر است که بجایش می آید (اردو) توقع رکھنا۔ امید رکھنا۔

توقّع کردن استعمال۔ بقول بحر بمعنی امیدوار بودن۔ می فرماید که مرادف توقع داشتن است **مؤلّف** عرض کند که بمعنی حقیقی است (صائب ؎) در وصل از و توقع مکتوب می کنم ٭ بی طاقتی مرا به دیار دگر کشید ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست که بجایش می آید (اردو) توقع کرنا۔ امید کرنا۔

توقّف بقول بہار باز ایستادن می فرماید که بالفظ کردن مستعمل **مؤلّف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین وضم قاف صاحب منتخب ذکر معنی بالا کرده گوید که بمعنی درنگ کردن ہم آمده **مؤلّف** عرض کند که فارسیان استعمال این بمعنی درنگ کنند و بامصادر فارسی مرکّب ہم که در ملحقات می آید (اردو) توقف۔ بقول آصفیہ عربی

اسم مذکر۔ دیر۔ وقفہ۔ ڈھیل۔ صبر۔ تأمل۔ تحمل۔ تاخیر۔

(الف) توقف دارد مقولہ۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی سکونت دارد **مؤلف** عرض کند کہ از ہمین استعمال جدید معاصرین۔۔۔

(ب) توقف داریدن و داشتن را بمعنی سکونت داشتن استعمال توان کرد کہ الف مضارع ب باشد (اردو) الف سکونت رکھتا ہے۔ ب سکونت رکھنا۔

توقف فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تاخیر فرمودن و قیام فرمودن اگرچہ این مرادف توقف کردن است ولیکن نظر بہ بزرگی و مرتبت فاعل استعمال این می شود (نثر عالی شیرازی س ۵) در دیوان مسعود نمودہ قدرے توقف فرمود (اردو) توقف فرمانا۔ دیر کرنا۔ ٹھہرنا۔

(۱) توقف کردن استعمال۔ صاحب

(۲) توقف نمودن آصفی ذکر ہر دو صاحب دیر کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تاخیر و قیام کردن است (صائب ۵) دیدہ ہجرانیان از انتظارت سفید شد۔ این قدرہا توقف کردن ای تحمل چرا (نثر نصیر ہمدانی) اگر نہ شدت سرمای زمستان و کثرت برف و باران مانع آمدی این قدر توقف در قصبۂ گنج نمی نمودم (اردو) ا و ۲ تاخیر کرنا۔ دیر کرنا۔ قیام کرنا۔

توک بقول برہان بر وزن خوک (۱) بمعنی چشم باشد کہ بعربی عین خوانند و (۲) یکدستہ موی و پشم را ہم می گویند و (۳) موی پیشانی و کاکل اسپ را نیز گفتہ اند و بعضی گویند کہ بہر دو معنی آخر ترکی است صاحب جامع بذکر ہر سہ معنی گوید کہ امر از ریختن ترکی

است صاحبان ناصری و جہانگیری بر معنی اوّل قانع (قرالادی ۱۵) ز توک مست تو عالم
خراب است ٭ بہ قید زلف تو خلقی گرفتار ٭ صاحب رشیدی ذکر ہر سہ معنی کردہ صاحب
سروری بر معنی دوم و سوم قناعت فرمودہ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم
نسبت معنی سوم می طرازد کہ موی پیشانی و کاکل و بعضی (۴) بمعنی پیشانی مردم نوشتہ اند
و بعضی گفتہ کہ این لفظ ترکی باشد **مؤلف** عرض کند کہ حقیقۃً این لغت ترکی است بمعنی
مطلق موی چنانکہ صاحب لغات ترکی آوردہ و لیکن استعمال فارسیان بمعانی متعددہ
بر سبیل تفریس است و معنی چہارم بیان کردہ خان آرزو محتاج سند استعمال ازینکہ
دیگر کسی از محققین زباندان و اہل زبان ذکرش نکردہ و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند
(اردو) (۱) آنکھ۔ مؤنث (۲) بالون کی لٹ۔ مؤنث (۳) گھوڑے کی پیشانی
کے بال۔ مذکر (۴) پیشانی۔ مؤنث۔

توکار زمین را نکو ساختی
کہ با آسمان نیز پرداختی
مثل۔ صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی و
محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ این مثلی است کہ فارسیان بحق کسی می زنند
کہ یک کار را تمام نکند و آغاز کار دیگر کند
(اردو) دکن مین اسی فارسی مثل کا استعمال
اُس شخص کے حق مین کیا جاتا ہے جو ایک کام
کو ادھورا رکھ کر دوسرے کام کا آغاز
کرتا ہے نیز ایسے شخص کی نسبت کہتے ہین
"ایک گو تو ٹھکانے نہین لگایا دوسرے
کی فکر ہے" "زمین پر کیا کیا جو آسمان پر کریگا"

توکل المقول بہار بخدا سپردن می فرماید کہ
بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ

لغت عرب است بفتحتین وضم کاف عربی بقول منتخب اعتماد بر کسی کردن فارسیان استعمال این بمعنی اتکا بر کسی میکنند که حاصل بالمصدر باشد واستعمال این با مصادر در ملحقات می آید (ظهوری ؎) تا طمع را گلو فشارد فقر؛ روز بر بازوی توکل بست؛ (وله ؎) در کوی فقر پشت بدیوار احتیاج؛ خود را بترجمان توکل گرفته اند؛ مخفی مباد که استعمال مجرد این لغات بمعنی زبان بمعنی توکل علی الله است (اردو) توکل. بقول آصفیه. عربی. اسم مذکر. خدا پر بهروسه تکیه. اپنے کامون کو دوسرے پر چهوڑ دینا۔

توکل کردن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که تکیه کردن بر کسے واستعمال این دائر در فارسی بمعنی تکیه برخدا کردن آمده یعنی توکل علی الله وبرای غیر آن دیده نشد (تاثیر اصفهانی ؎) افعال خلق چون بخطا منتهی شود؛ در کارها توکل اگر بر خدا کنند؛ مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر کردن پیداست عیبی ندارد که بجای خودش می آید (ظهوری ؎) خون دل گرچه زاد راه روست؛ سهل باشد اگر توکل کرد؛ (اردو) توکل کرنا. الله تعالی پر-

توکه اینقدر از خواب محظوظی چرا نمی میری مثل. صاحبان خزینة الامثال وامثال فارسی ذکر این کرده از معنی ومحل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این بحق کسی می کنند که دائما خواب راحت را پسند د (اردو) دکن مین کہتے ہین ؛؛ میان اسقدر سونے کے مشتاق ہو تو مر کیون نہین جاتے ؛؛ یہہ کہاوت اُس شخص کے حق مین مستعمل ہے جو سونے کا زیادہ عادی ہو۔

تول بقول برهان وجامع بضم اول وسکون ثانی ولام بروزن غول (۱) بمعنی جنگ

و پیرخاش آمده و (۲) کسی را نیز گویند که دهان او کج و اج باشد و (۳) اطراف و پیرامون دهان
و با ثانی مجهول (۴) رم و وحشت هم چه تولیدن بمعنی رسیدن است (حکیم آذری ۵۱) سنائی
صاعقه بر زد سر از دریچهٔ شب ٭ چو از درون سیه روز تول خنجر تو ٭ صاحب جهانگیری
ذکر معنی اوّل و چهارم کرده ـ صاحب رشیدی نسبت معنی اوّل گوید که بمعنی شورش و
وحشت و غوغا و نفرت است می فرماید که تولیدن مصدرش ـ صاحب سروری ذکر
معنی اوّل بحوالهٔ فرهنگ کرده و معنی دوم را بسند عسجدی آورده بذکر معنی چهارم می فرماید
که تولیدن مصدر این است (پور بهای جامی ۵۴) از خشک تول ورد اگر کرد مقعدت
٭ ترکن بمال بر در کون پارهٔ خیوک ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل با و شورش و وحشت
و غوغا و نفرت نیز نوشته فرماید که تولیدن تبدیل توریدن است و بذکر معنی دوم
نسبت معنی چهارم همین قدر گوید که تولیدن بمعنی رسیدن باشد ـ خان آرزو در سراج
بذکر هر چهار معنی می طرازد که بقول بعض (۵) بمعنی مطلق کج و خمیده و (۶) بمعنی فرو
کردن نیز و می فرماید که بمعنی کج دهان تان تول است نه تنها تول و بمعنی اطراف دهان
چون در هیچ نسخهٔ معتبر نیست ظاهر است تصحیف پوز یا تصحیف توی و بمعنی فرو کردن
تحریف توز یا چیزی تازیست مؤلف عرض کند که بمعنی چهارم اسم مصدر است و بمعنی
اوّل و دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان است نظر بر اعتماد قول صاحبان زبان معنی اوّل
و دوم و چهارم را صحیح دانیم و معنی سوم را غلط نپنداریم که معاصرین عجم تصدیقش می
کنند اگر چه حالا به زبان شان نیست و معنی پنجم و ششم بیان کرده خان آرزو را بدون

سند استعمال بتسلیم ۔ کنیم محقق مبادکہ تو ر بہ رای مہملہ عوض لام بمعنی وحشت و رم بجایش گذشتہ است ما آن را اصل دانیم و این را مبدل آن چنانکہ چنار و چنال (اردو) (۱) جنگ ۔ شورش ۔ نفرت ۔ مؤنث ۔ غوغا ۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کا منہ تیڑھا ہو (۳) منہ کا اطراف مذکر (۴) وحشت ۔ مؤنث (۵) مطلق تیڑھا ۔ مذکر (۶) دیکھو فروکردن ۔ یہہ اس کا اصل بالمصدر ہے

تولا بقول بہار (۱) بمعنی دوستی داشتن باکسی می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربی زبانست بفتحتین و فتح لام مشدد صاحب انند ذکر این بمعنی محبت و امید کردہ می فرماید کہ کتابت این اگرچہ بعربی بیای تحتانی است ولیکن فارسیان بتصرف خود بہ الف خوانند چنانکہ تمنی را تمنا و (۲) بواو مجہول در فارسی بمعنی سگ بچہ ۔ ما عرض می کنیم کہ محققین فارسی زبان از معنی دوم ساکت و غیر از غیاث در ہیچ لغت قدیمہ ذکر این نیست و صاحب انند نقل نگار اوست معاصرین عجم ازین خبر ندارند و مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) محبت ۔ امید (۲) کتے کا بچہ ۔ مذکر ۔

تولا بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی محبت بودن (بدر چاچی ؎) ہر جا کہ تاج بخشیت بادا باو تولا ٭ ہر جا کہ ملک ملکیت بادا بتو اضافت ٭ (اردو) محبت ہونا ۔

تولا کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی محبت و امید کردن است (معزی نیشاپوری ؎) بیم سرش نباشد ہر تن کہ او بمہرت ٭ از دل کند تقرب و ز جان کند تولا ٭ مخفی مبادکہ ازین سند استعمال بمصدر کندن پیداست کہ بجای خودش می آید ۔

(اردو) محبت کرنا بقول آصفیہ۔ پیار کرنا اخلاص کرنا۔ چاہنا (امید کرنا)

تولچہ بقول ملحقات برہان نام وزن است صاحب انند می فرماید کہ لغت فارسی است یعنی نود و شش حبہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ مقصود انند از تولہ ہند ہر چہ صاحب ملحقات برہان گفتہ از ان می کشاید کہ این مفرس باشد و ظاہرا مفرس فارسیانی می نماید کہ در ہند سکونت دارند کہ تول بالفتح در ہندی بمعنی وزن است۔ فارسیان بہ ترکیب کلمۂ چہ با تول وزنی را نام کردند کہ از اوزان خفیفہ باشد حیف است کہ مقدارش متحقق نشد و این قدر مسلم است کہ از یک تولہ ہم کم باشد و تولہ بجایش می آید۔ (اردو) تولچہ۔ فارسی مین ایک بٹ کا نام ہے جس کا وزن متحقق نہ ہو سکا لیکن اس کا کم وزن ہونا متحقق ہے غالبا تولہ سے بھی کم ہے۔

تولّد بقول بہار پدید آمدن چیزی از چیزی و زائیدہ شدن می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین وضم لام مشدد لغت عرب است۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی میلاد و پیدایش استعمالش کنند و با مصادر فارسی ہم مرکب سازند (اردو) تولّد بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ پیدایش۔ جنم

(الف) **تولّد شدن**
(ب) **تولّد کردن**

استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی پیدا شدن باشد و الف ہم بہ ہمین یعنی بہ زبان معاصرین عجم است از نہجات کہ ما این را قائم کردہ ایم (والہ ہروی)
فرزند خلاف وفتنہ لابد ہا بالغ نرحم کند
تولّد ہا مخفی مباد کہ ازین سند استعمال مصدر

گندن پیدا است که بجای خودش می آید (اردو) تولد ہونا۔ پیدا ہونا۔

تولدیافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تولد کردن و شدن است که گذشت (اثر طہرانی تفرشی) از طغیان مولود موی که شیر و شکر نوشی برف سو باران و راندام طفل نازنین زنین تولد یافته " (اردو) پیدا ہونا۔

تولک بقول ملحقات برہان بمعنی زیرک است **مؤلف** عرض کند که دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند اگرچه ہمین لغت بمعنی عوض و تاوان در ترکی زبان مستعمل است ولیکن بمعنی زیرک نیامدہ جا دارد که فارسیان قدیم استعمالش تفرساً کردہ باشند واللہ اعلم بدون سند استعمال این را مفرس ندانیم (اردو) چالاک۔ زیرک۔ عقلمند۔

توله بقول برہان و جامع و سراج بر وزن لوله (۱) گلی باشد آن را نان کلاغ و خبازی گویند و (۲) بچه سگ و نوعی از سگ شکاری که جانور را بوی و قوت شامه پیدا کند و (۳) مقدار میست معین در ہندوستان و آن دو مثقال و نیم باشد صاحب ناصری بذکر ہمه معانی نسبت معنی سوم گوید که وزن ہند است (از ناصری ع) ہمچو سگ توله ہمه دست و پا" صاحب فدائی بر ذکر معنی بچه سگ گفته اشارہ معنی سوم بصراحت وزن خاص کند و گوید که ہمسنگ شست نخود سنگ ایران است صاحب ہمنا بحواله سفر نامه ناصر الدین شاہ قاچار به معنی دوم قناعت کردہ می فرماید که سگ کوچک قامت را نامند و صاحب بول چال بحواله معاصرین عجم بچه سگ گفته صاحب محیط بر توله میفرماید که اسم عاتوله

است و بفارسی خبازی و بچۂ سگ و قسمی از سگ شکاری هم و بر خبازی گوید که بضم اول و فتح بای مشدد و الف و کسر زای معجمه و یای تحتانی بفارسی نان کلاغ و توله و پنیرک و خردو خروج و خوبزه و بهندی چکیر و پاڑا و بترکی ایم کاجی و در مازندران گیاه آن را انجباک و بیونانی و رومی اقیورسفیا غن و بشیرازی خطمی کوچک نامند۔ بقول شیخ نوعی از ملوخیا ست و گویند خبازی بریست و بعید نیست که بقلۂ یهودیه از اقسام او باشد و آن سرخ است و سرد و تر در اول و گویند در دوم معتدل الهضم و ملین طبع و مفتح سده جگر و مدر بول و منافع بسیار دارد الخ **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و اشارہ این بر لغت (باب سنجاف) گذشت (اردو) (۱) دیکھو باب سنجاف (۲) کتے کا بچہ یا وہ کتا جو چھوٹے قد کا ہو۔ شکاری کتا۔ مذکر (۳) تولہ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر بارہ ماشے کا وزن۔ ۹۶ رتی کا بٹ۔

تولہ خر اصطلاح۔ بقول بہار خر کرہ جناب اند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که هم او بر خر کره می فرماید که بچۂ خر را گویند پس اگر سند استعمال این بدست آید توانیم گفت که مجازاً در اینجا توله را بمعنی مجرد بچه استعمال کرده اند (اردو) گدھے کا بچہ۔ مذکر۔

تولہ سگ اصطلاح۔ بقول بہار بجوالۂ جهانگیری سگی باشد که در زیر بو تهاجست و خیز کرده جانوران را بر آرد و در محاوره سگی کوتاه پاچه که آن را سگ گرجی هم نامند۔ (حکیم شفائی ؎) ای توله سگ فخر کنی از جل رنگین پدید است چه ارزد و دو سه پالان دیوثی ۔ صاحبان بحر و وارسته هم ذکر همین معنی بیان کرده بهار کرده اند **مؤلف** عرض

کنند که از سند پیش کرده بهار معنی بچهٔ سگ و استعمال این به ترکیب اضافی است و اگر بدون اضافت بمعنی سگ خاص قسم باشد جا دارد والله اعلم بحقیقة الحال معاصرین عجم ازین بی خبر اند۔ (اردو) ایک خاص قسم کا کتا۔ مذکر۔ شکاری کتا۔

توﻟﯽ صاحب سروری بر تلی ذکر این کرده گوید که بمعنی تلی آمده مؤلف عرض کند که مزید علیه آن دانیم (استاد لامعی جرجانی سه) تیغ او را از ال ظاهر و باطن ز اجل یک تیر او را ز قضا تولی و پیکان ز قدر یہ ظاهر این لغت ترکی معلوم می شود۔ صاحب لغات ترکی می فرماید که نام پسر خورد چنگیز خان است ولیکن ذکر معنی بالا نکرد با ای حال ما این را مفرس دانیم (اردو) دیکھو تلی۔

تولیدن بقول برهان بروزن شوریدن بمعنی (۱) رمیدن و (۲) دور شدن و به یکسو رفتن۔ صاحب بحر همزبانش گوید که کامل التصریف است و تولد مضارع این صاحب موارد این را مرادف تو بیدن گفته که آن گذشت شامل هر دو معانیش مؤلف عرض کند که این مبدل آنست چنانکه چناره و چنال و اتفاق داریم با موارد که هر دو معنی مرادف یکدیگر است (مولوی معنوی سه) سخت می تولی ز تسبیحات او و ز دلال و کینه و آفات او پنجمی مباد که تول که گذشت اسم همین مصدر است فارسیان بقاعدهٔ خود و ترکیب تحتانی مکسور و علامت مصدر نون مصدری وضع کردند که باصطلاح ما مصدر اصلی است از اسم مصدر مثل فارسی زبان است و صراحت اصول بر لفظ اسم مصدر گذشت (اردو) دیکھو تو بیدن۔

توما بقول برهان بضم اول و سکون ثانی و میم بالف کشیده بلغت ژند و پاژند سیر برادر پیاز را نام است که بعربی ثوم و قوم خوانند صاحب ناصری همزبانش مؤلف عرض کند که ما صراحت طبیعت و خواص این را بر (ترک روستایان) و (اسکندروسا)

کردہ ایم۔ حالا بر زبان معاصرین عجم نیست فارسی قدیم است (اردو) دیکھو اسکندروس۔

تومار بقول ملحقات برہان (۱) بروزن و معنی طومار است و آن بوتہ باشد از نقرہ و طلا کہ تعویذ دران نہند و بر گردن اطفال بندند صاحب مؤید بذیل لغات فارسی این را آورد و می فرماید کہ اصل این طومار بہ طای حطی است صاحب سفرنگ بشرح (صد و شصت و یکمی فقرہ) دساتیر آسمانی بعبرزاباد و خشوران و خشور (ا) ذکر این کردہ گوید کہ (۲) شنیعہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو معنی فارسی قدیم است و طومار بہ طای حطی بمعنی نامہ و صحیفہ لغت عربی است ہر گز اصل این نیست (اردو) (۱) وہ تعویذ طلا یا نقرہ جس میں کاغذی تعویذ محفوظ کرتے ہیں۔ دیکھو تعویذ (۲) شنیعہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ فسق و فجور۔ معیوب۔

تومار کاج استعمال۔ بقول ناصری بمعنی (۱) زنا کنندہ می نماید کہ ہمچنین است در کتب پارسیان صاحب انند نقلش برداشتہ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب سفرنگ بذیل تومار کہ گذشت (۲) این را ہم بمعنی فعل شنیعہ آوردہ فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست۔ (اردو) (۱) فعل شنیعہ کرنے والا (۲) فعل شنیعہ مذکر

تومان بقول ملحقات برہان (۱) بمعنی تومن است کہ دہ ہزار دینار باشد صاحب جامع گوید کہ (۲) ہمان تنبان کہ چرم کشتی گیران است و بمعنی اول لغت ترکی داند و می فرماید کہ (۳) بمعنی تومن ہم کہ قصبہ را نام است کہ بہ تحت آن صد پارہ دہ باشد و جمع آن تومانات۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرین شاہ قاچار گوید کہ (۴) در ایران سکہ را نام است کہ قیمت آن چار روپیہ کمپنی باشد صاحب فدائی بذکر معنی اول می فرماید کہ شمارہ الیست کہ آن را دہ ہزار می گویند و تخصیص دینار نہ کند۔

وہم (۵) بمعنی یک درست کہ میان مردم داد وستد دران می شود۔ صاحب بولچال ہم زبان رہنما مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر پول زرک ہم کردہ ایم در ترکی بودن این شکی نیست بمعنی اوّل ولیکن صاحب کنز کہ محقق ترکی است این را فارسی گفتہ و بمعنی دوم مبدل تنبان کہ نون بہ واو بدل شد چنانکہ پسانیدن و پساویدن و موحدہ بہ میم چنانکہ غرّب وغرّم و بمعنی سوم مجاز بر سبیل تفریس و ہمین باشد معنی پنجم و تکمیل این بر تومن می آید خان آرزو در سراج نسبت معنی چہارم صراحت فرید کند کہ در ایران قیمت این سی روپیہ باشد ما عرض کنیم کہ قول صاحب رہنما معتبر تر از وست و جا دارد کہ اختلاف این نرخ نتیجہ تبدیل عہد باشد ولیکن معاصرین عجم ازین نرخ خان آرزو خبر ندارند (اردو) (۱) دس ہزار دینار۔ مذکر (۲) دیکھو تنبان (۳) وہ قصبہ جس کے ذیل میں سو دیہات ہوں۔ مذکر (۴) ایران کا ایک سکہ جس کی قیمت چار روپیہ کمپنی ہے۔ مذکر (۵) ایک اشرفی یا درم یا دینار جس میں باہمی داد وستد لین دین ہوتا ہے۔ اشرفی۔ مؤنث۔ درم اور دینار۔ مذکر۔

تو مرا دل دہ و دلیری بین
روبہ خویش خوان و شیری بین

مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این شعر را بطور مثل بجائی کہ مقصود شان ہمین باشد کہ مخاطب بر قائل اعتماد کند حاصل آنست کہ اگر تو بر من اعتماد کنی و حکم فرمائی بہ بینی کہ ما چہ می کنیم و بچہ عنوان خدمت را بجا می آوریم و ظاہرا این مقولۂ عاشق می نماید بمقابلۂ معشوق (اردو) آپ حکم دیں پھر دیکھیں۔ یہہ دکن کی کہاوت ہے۔

تومن بالفتح بہ ہا با اول مضموم بہ ثانی مجہول

رسیده ویم مفتوح بنون زده. قصبه را گویند که صد پاره ده در تحت او باشد و جمع آن تومنات است و بعضی گویند که این ترکی است صاحب جامع ذکر این کرده صاحب ناصری بذکر این گوید که ترکی است نه فارسی. خان آرزو و در سراج گوید که اغلبکه ترکی باشد **مؤلف** عرض کند که صاحب لغات ترکی تمن یا تومن یا تومان را به همین معنی نه نوشته البته ذکر تومان بمعنی ده هزار کند و صاحب کنز که هم محقق ترکی است تومان را بمعنی عدد ده هزار فارسی گوید ما این را لغت فارسی زبان دانیم و مخفف و مجاز تومان که به همین معنی گذشت (اردو) دیکھو تومان کے تیسرے معنے۔

تو میرائی اصطلاح. بقول فدائی عجم تو بمیری است و آن سوگندی است که مردم ایل و برخی مردمان شهری نیز بوشیده او باش چنان پاس آن رامی دارند که اگر سر شان برود آن سوگند را در وغ نمی خورند. دیگر کسی از محققین ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند که بقول معاصرین عجم سوقیان عجم مخاطب خود را برای کردن کاری می گویند که "آغا اگر تو این کار کنی یا نه کنی تو بمیرائی" یعنی گویا تو مارا بکشی و مرده سازی. مخاطب پاس این سوگند بسیار دارد و عمل بران کند (اردو) میرے سر کی قسم یعنے یہہ کام نہ کرو" دکن میں یہہ قسم مخاطب کو ان معنوں میں دیجاتی ہے کہ اگر تم فلان کام کروگے تو گویا میرے سر کو جسم پر قائم نہ رکھوگے یا مجھکو مار ڈالوگے

تون بقول برہان و جامع بضم اول (۱) بر وزن کون رودہ باریک گردہ را گویند و (۲) قرارگاہ نطفہ کہ زہدان باشد و (۳) گلخن حمام و (۴) نام ولایتی از خراسان و (۵) بفتح اول و ثانی تن و بدن و جثہ آدمی صاحب سروری نسبت معنی اول می فرماید کہ رودہ

گوسپند کہ دران سرگین باشد و می فرماید کہ در یکی از نسخ بمعنی جائیکہ سرگین و خاکستر اندازند و ذکر معنی دوم و سوم ہم فرمودہ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم و سوم گوید کہ بمعنی سوم عربی است و نسبت معنی چہارم می طرازد کہ نام شہری از خراسان کہ قاسم تونی شاعر معروف از انجاست چون اکثر مردم آنجا جلف باشند تونی بہ جلف و سفلہ اطلاق کردہ می شود و بعضی دزد و عیار ہم نوشتہ اند اوّل اقوی است و بذکر معنی پنجم گوید کہ اغلب کہ تن مخفف این باشد و توان و توانائی ماخوذ ازین **مؤلف** عرض کند کہ این بمعنی پنجم اصل می نماید و تن مخفف این بحذف واو چنانکہ خان آرزو خیال کردہ و معنی اوّل و دوم مجازش و بمعنی سوم ہم مجاز کہ گلخن حمام ہم مثل تن است و وجہ تسمیہ معنی چہارم بوضوح نپیوست و در ماخذ توان داخل می نماید (اردو) (۱) ناصاف آنت مؤنث جس میں میلا بھرا ہوا ہو (۲) رحم۔ مذکر۔ دیکھو بارگاہ کے دوسرے معنے (۳) حمام کا آتشدان۔ مذکر۔ (۴) ایک ولایت یا شہر کا نام تون ہے۔ مؤنث اور مذکر (۵) دیکھو تن

تون تاب اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم آنکہ آتشدان را گرم کند و آتش در و اندازد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) بھاڑ جھونکنے والا۔ آتشدان میں آگ سلگانے والا

تون تون سازی اصطلاح۔ بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار اہتمام و تیاری تمباکو و ما یتعلق بہ **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بہ معنی اوّل تون می نماید بر سبیل مجاز مرکب از تون و تکرار تون محاورۂ زبان است و لبس و سازی حاصل بالمصدر سازیدن (اردو) تمباکو اور سگار وغیرہ کی تیاری۔ مؤنث

تونک بقول برہان بضم اول بر وزن
خوبک (۱) بمعنی گنجینہ و مخزن می فرماید کہ
بفتح اول نیز بہ ہمین معنی آمدہ و بہمین معنی بجای
نون بای ابجد و تای قرشت ہم صاحب جامع
ہم ذکر این کردہ گوید کہ تونکہ ہم بہ ہمین معنی
آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ ما این را مرکب
از تون دانیم بمعنی سومش و کاف تصغیر معنی لفظی
این آتشدان کوچک و کنایہ از مخزن کہ زر و
نقرہ و جواہرات ہم تابش دارند و آنچہ بہ موحدہ
و فوقانی عوض نون بجایش گذشت مبدل آن
چنانکہ نرسک و برسک و ناکاج و تاکاج
(اردو) دیکھو توبک ۔

(۲ الف) **تونکہ** بقول برہان بضم اول
و فتح نون و کاف بمعنی تونک است کہ گنجینہ
و مخزن است می فرماید کہ بہ این معنی بفتح ثانی
و کاف ہم گفتہ اند صاحب جامع ذکر این با
تونک کردہ و صاحب سروری بکاف فارسی
و بفتح تا و نون آوردہ و صاحب جہانگیری
بکاف تازی ہمزبان برہان **مؤلف** عرض
کند کہ مزید علیہ ہمان تونک کہ گذشت و آنکہ
بکاف فارسی

(ب) **تونگ** آوردہ اند ما آن را مبدل
تونک دانیم چنانکہ کند و گند و صاحب مؤید
ہم ب را بہ کاف فارسی آوردہ **(اردو)**
دیکھو تونک ۔

تونگر بقول انند بفتحتین و کاف فارسی و سکون
رای مہملہ ۔ در فارسی زبان ہمان توانگر کہ بجایش
گذشت **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ این ظاہرا
مخفف توانگر می نماید بلحاظ ماخذی کہ در آنجا
گذشت ولیکن درینجا ماخذی بہتر از ان
بنظر آمدہ یعنی مرکب است از تونگ بمعنی
مخزن و گر کہ برای نسبت است بحذف یک کاف
فارسی از دو کاف مجتمع اندرین صورت این اصل
باشد و آن مزید علیہ این بزیادت الف زائد

و آنچه فارسیان عموماً بدون الف می نویسند درست است (اردو) دیکھو توانگر۔

تونگری بدل است نه بمال مثل با همان است که بذیل توانگر گذشت و همین درست است بلحاظ ماخذ تونگر که ذکرش مذکور شد (اردو) دیکھو (توانگری بدل است نه به مال)

تونگو بقول برهان و جامع و رشیدی و جهانگیری با کاف فارسی بر وزن سمن بو۔ سر تراش و حجام را گویند صاحب برهان می فرماید که به این معنی بجای واو آخر رای قرشت هم گفته اند۔ خان آرزو در سراج می فرماید که این مبدل تانگوست که به همین معنی گذشت **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ بر تانگو کرده ایم (اردو) دیکھو تانگو۔

تونگه بقول انند و مؤید مرادف تونک **مؤلف** عرض کند که مبدل تونکه است که به کاف عربی گذشت چنانکه کند وگند (اردو) دیکھو تونکه۔

تونل بقول رهنما بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار راه کالسکهٔ دخانی در کوه که سنگل دره سوراخ کنند **مؤلف** عرض کند که بر سبیل مجاز مرکب از تون بمعنی اوّلش و لام زائد چنانکه نشب و نشبل که ذکرش بر نشبل گذشت (اردو) وه راسته جو ریل کے لئے پہاڑ مین مثل دره کے بناتے ہین۔ مذکر۔

تونه بقول برهان و جامع بضم اوّل و فتح نون بمعنی چله جولاهگان باشد و آن تاریست که از پهنای کار جولاهگان زیاد آید صاحب سروری گوید که در شرح سامی ریسمانی باشد که از پهنای کار زیاده باشد و آن را نبافند بلکه به انگشت بپیچند و بگذارند آن را چله و شنشیره هم گویند **مؤلف** عرض کند که تانه بجایش گذشت که تار طولانی را نام است مقابل پود۔

که تار عرض را نامند و این مبدل تانہ که الف بدل شد به واو چنانکه تاغ و توغ. محققین بالا در تعریف غلط کرده اند که ذکر بہنا کرده اند معاصرین عجم درست گویند که این تاری را نام است از تانہ که جولاہگان بعد ختم بافت آن را از اندازہ بافت می گذارند و انگشت پیچند و این عمل محافظ ختم بافت می باشد اگر چنان نکنند رشتهٔ تانہ از مقام اختتام تانہ می برآید و بافت را نقصان می رساند بعضی از ہندیان ہمین توغ را گره می دہند با یکدیگر تا رشتهٔ آخر تانہ بجالیش مستحکم باشد. (اردو) تانے کا وہ رشتہ جو ختم بافت پر زیادہ رہتا ہے جس مین ایک دوسرے کے ساتہہ گرہ دیتے ہین تاکہ بانے کا اخیر رشتہ اپنی جگہ پر جما رہے۔

تونی بقول برہان بر وزن خونی (۱) دزد و عیار و راہ زن باشد و (۲) منسوب بتون است تون را ہم گفته اند صاحب جامع بر معنی اوّل قانع. صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل گوید که دزد اکثر در تون حمام می باشد و لہذا آن را تونی نام کردند صاحب جہانگیری بر معنی اوّل قانع. (مولوی معنوی ره) در خیال افتاد مرد از جدّ او خشمگین شد رو بگردانید از وکین مگر قصد من آید خونی است یا طمع دارد گدا و تونی است صاحبان سروری و ناصری ذکر ہر دو معنی کرده اند مؤلف عرض کند که معنی اوّل اسم جامد است و معنی دوم تون مرکب به یای نسبت (اردو) (۱) چور. ٹھگ (۲) تون کا رہنے والا۔

تونیز بقول مؤیّد در نسخهٔ مطبوعه بلیل خطائی و در نسخهٔ قلمی بلبل خطائی و نسخهٔ دیگر بر خطائی قانع مؤلف عرض کند که صاحب محیط که محقق مفردات طب است پلپل را که اسم فلفل است و ماحقیقت فلفل را بپلپل بیان کرده ام عجبی نیست که این

فارسی قدیم باشد معاصرین عجم بر زبان ندارند و از ینکہ صاحب مؤید ہندی نژاد است و سند استعمال ندارد ما این را بدون سند فارسی باور نکنیم (اردو) دیکھو بلبل ۔

توخدا | اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار و وارستہ در مورد قسم گویند ۔ (سنجر کاشی سـ ۵) جائی کہ مصطفیٰ سخن آشنا شنیدہ ۂ آنجا خدای بود تو بودی

توخدا ۂ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قسم بخدا است (اردو) خدا کی قسم قسم بخدا ۔

تول | بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار آبلہ را گویند **مؤلف** عرض کند کہ بفرس می نماید و واضح نشد کہ از کدام زبان گرفتہ اند (اردو) دیکھو آبلہ ۔ مذکر

(الف) **توہ** | بقول برہان بضم اول و فتح واو و بروزن غورہ جفت را گویند کہ بعربی زوج خوانند و گوید کہ ------

(ب) **توہ** | بروزن کوہ ہم (۱) بہمین معنی آمدہ و (۲) بمعنی لاے و تہ و پردہ چنانکہ گویند ۂ ما توہ بر توہ کہ مراد این لاے بر لاے و تہ بر تہ باشد ۔ می فرماید کہ بفتح اول (۳) بمعنی تبہ است کہ ضائع شدہ و نابود گردیدہ و بہ کار نیاید فی باشد ۔ صاحب جامع ہم ذکر ہر دو کردہ صاحب ناصری بر ب بر معنی اول و دوم قانع صاحب مؤید نسبت الف گوید کہ ہمان تود کہ بدال مہملہ گذشت کذافی زفانگویا **مؤلف** عرض کند کہ الف مخفف تووہ است کہ آن را بجای خودش اسم جامد فارسی زبان تسلیم کردہ ایم و ب بمعنی اول مخفف الف و بمعنی دوم فرید علیہ تو کہ بہمین معنی گذشت و بمعنی سوم مبدل تبہ چنانکہ آب و آو (اردو) الف دیکھو تووہ (ب) (۱) مرادف الف (۲) دیکھو تو کے تیسرے معنے (۳) دیکھو تبہ ۔

توی بقول برہان بروزن کومی (۱) بمعنی اندرون باشد مطلقاً اعم از اندرون خانہ واندرون دہان وبینی وامثال آن و (۲) لاے وتہ را نیز گویند ہمچو دہ توی وسہ توے یعنی دوتہ وسہ تہ وبا ثانی مجہول (۳) جشن وجہانی باشد وترکان عروسی را گویند صاحب جامع ہمزبانش وصاحبان رشیدی وجہانگیری ہم ذکر ہر سہ معنی کردہ اند (مسیحی اطعمہ ۱) در توے دہن کہ دار حر بست ؛؛ وندان سکہ زد بنام بغراء ؛؛ (میر خسرو ۵۲) ورق کاہل معنی سیاہش کند ؛؛ کلہ دور توی کلاہش کند ؛؛ (سیف اسفرنگی ۵۲) چیست آن تیزہ کہ ہمچون جوشن ؛؛ توی بر توی نماید یکتاست ؛؛ صاحب ناصری بذکر معنی اول می فرماید کہ بمعنی سوم پارسی نیست بلکہ ترکی است باطای حطی بمعنی جشن وعروسی صاحب غدائی بر معنی اول قانع وصاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار این را (۴) بیرون نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول مزید علیہ تو است کہ بہمین گذشت معنی از معاصرین عجم گویند کہ این اصل است وآن مخفف این وبمعنی دوم شک نیست کہ تحتانی بورین زائد است وتو بہمین معنی بجالش مذکور بمعنی سوم لغت ترکی نباشد کہ صاحبان لغات ترکی بذکر ہر دو ازین ساکت وصاحب لغات ترکی بطای حطی نیاوردہ وصاحب کنز بر طوی بہ طای حطی بمعنی حباری وثقیل وکثیف نوشتہ صاحب انند طوی بہ طای حطی را معرب توی فارسی گوید ودر ترکی زبان شادی وعروسی می فرماید کہ از کتب معتبرہ بہ ثبوت رسیدہ کہ بضم طا وواو غیر ملفوظ وسکون واو در ترکی بمعنی شادی است گویند کہ در اصل بتای قرشت است مگر متاخرین آنرا بطای حطی مبدل نمودہ اند ما

باعتبار صاحب جامع کہ محقق زبان خود است این را بمعنی سوم ہم فارسی خوانیم وہرچہ صاحب رہنما نسبت معنی چہارم نوشتہ ما آن را محاورۂ معاصرین عجم دانیم و تصدیق آن از لغت (تومی جلو خان) می شود کہ می آید (اردو) (۱) و (۲) دیکھو توکے تیسرے اور چوتھے معنے (۳) جشن۔ مذکر۔ مہمانی۔ مؤنث (۴) باہر۔

تومی باتو اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی درمیان مؤلف عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم است (اردو) درمیان بیچ میں

تومی پیراہن استعمال۔ بقول بہار بمعنی یک پیرہن (امیر خسرو سے) قبا پوشید و ہوشم برد اگر خود خواہدم کشتن ٭ چرا یکبار یا یکتوی پیراہن نمی آید ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی یک پیراہن و یک تہ پیراہن است استعمالی تازہ نیست (اردو) پیراہن۔ ایک پیراہن۔

توبچ بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری بثانی مجہول بروزن تورج گیاہی است کہ بر درخت پیچد و بعربی عشقہ خوانند خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان ذکر این کردہ گوید کہ پوبچہ بباہی فارسی نیز گذشت و غالباً آن تصحیف است مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش قیاس است نہ آن تصحیف است و نہ این ہر دو اسم جامد فارسی زبان است صاحب محیط ذکر این نکردہ و ہرچہ بر عشقہ نوشت ما نقلش بر شرغند کردہ ایم (اردو) دیکھو شرغند۔

تومی جلو خان اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ دیوانخانہ کہ پیش خانہ باشد و صاحب پولیچاک بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این بمعنی پیش مکان کردہ

مؤلف عرض کند که جلوخان درینجا مخفف جلوخانه است که بجایش می آید و قلب اضافت جلوخانه توی می نماید و معنی لفظی این بیرون جلوخانه و بحالت قلب اضافت جلوخانه بیرونی دیگر هیچ (اردو) وہ دیوانخانہ جو گھر کے سامنے ہو نہ کہ بیچ میں۔

توی حوض مرمری که یکپارچه است بقوله. معاصرین عجم این را بمعنی (در حوض فرش سنگ مرمر است) استعمال می کنند صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده است مؤلف عرض کند که توی بمعنی درون بجای خودش گذشت و یک پارچه را بمعنی فرش استعمال کرده اند و عبارت مجموعی باعتبار محاورهٔ معاصرین عجم قابل تسلیم است (اردو) حوض میں سنگ مرمر کا فرش ہے۔

توی رودخانه اصطلاح. بقول صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار کنایه از کنارهٔ رودخانه مؤلف عرض کند که معنی حقیقی این داخل رودخانه و مجازاً بمعنی بالا محاورهٔ معاصرین عجم است (اردو) ندی کا کنارہ۔ مذکر۔

توی سرکان اصطلاح. بقول ناصری واند قصبه ایست در حوالی و جانب شمالی نهاوند و سابقاً قصبه در انجا بوده موسوم به رودآور و بعد از خرابی آن این قصبه را بر جای آن ساختند مؤلف عرض کند که ظاهراً وجه تسمیه و ترکیب این بوضوح نه پیوست (اردو) توی سرکان ایک قصبہ کا نام ہے جو حوالی نہاوند میں واقع ہے بجانب شمال۔ مذکر

(الف) **توی شاخ** بقول بہار بواو معروف و بطای حطی در رسم خط صحیح نیست شی از شستی که دست و رودن هر دو شاخ حریف انداخته رو ز کنند. شاخ دست و پای آدمی از کتف تا سر انگشتان و از ران تا انگشتان پای

(انتہی) کشتی گیران گویند: دست توی شاخ
حریف کردن یعنی درمیان ہردو ران یا ہردو
دستش دست خود قائم کردن و تو بمعنی درون است
چنانکہ گذشت (میر نجات سے) روی دستی مخور
از چرخ کہ کارش بازیست * توی شاخی بزنش کار
فلک گوتا زیست * صاحبان بحر و مصطلحات ہم
این را آوردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ این اصطلاح
قائم کردہ ہمین سہ محققین است و وابستہ بائی
این کہ بہار نقلش کردہ و صاحب بحر پیرو او و
استشہاد ہر سہ از ہمین یک شعر میر نجات است
کہ از ان - - - - - - - -

(ب) **توی شاخ زدن** | پیدا است بمعنی
(دست و پای زدن در شاخ) کہ شاخ درینجا بمعنی
دست و پاست و ازین سند اصطلاح توی
شاخ بمعنی فن خاص کشتی پیدا نیست و معاصرین
عجم ہم ازین ساکت - بدون سند دیگر این را
تسلیم نکنیم مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر زدن پیدا است کہ بجایش می آید -
(اردو) الف کشتی کے ایک فن کا نام
(توی شاخ) ہے جو دونون ہاتھہ یا پاؤن بیچ
ہاتھہ ڈالکر زور کرتے ہین - مذکر (ب) کشتی کرنا

توپک | بقول برہان بر وزن خوبک (۱)
مصغر توی است کہ اندرون خانہ وغیرہ باشد
و بمعنی (۲) گنجینہ و مخزن ہم - صاحبان جامع
و انند ہم ذکر این کردہ اند - **مؤلف** عرض
کند کہ معنی اول لغو است نمیدانیم کہ صاحب
جامع چطور نوشت مصغر توی چیزی نیست
البتہ معنی دوم کنایہ باشد و کاف درین
معنی برای تعظیم یا نسبت باشد چنانکہ بابک
یا مامک یا سنگک کہ گنجینہ و مخزن توی زمین
یا توی جای محفوظی باشد (اردو) (۱)
توے کی تصغیر - ہمارے خیال مین مہمل ہے
(۲) خزانہ گنجینہ مخزن - مذکر -

توی کار آوردن | مصدر اصطلاحی

بقول فدائی کسی را بهر گونه که باشد در کاری
با خود شریک و دخیل کردن **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس است بلحاظ معنی توی
که گذشت (اردو) کسی کو کسی کام مین اپنے
ساتهه شریک کرنا۔

توی کام | اصطلاح۔ بقول صاحب محیط
از قسم نیب است و برنیب می فرماید که مشهور
باسم نیم باشد بمیم عوض موحده و در انگریزی
مارگوسا گویند و هندیان ویپو و یا پاهند
و بسنسکرت نم بست برگ های نرم شده
او را طوطی بسیار دوست می دارد و می خورد
می گویند آن درختی است عظیم مشهور در بلاد
هند گویند درخت این هزار سال بماند برگ
و چوب و پوست و بار آن گرم و خشک
در اول و محلل و ملطف و مقطع و ملین و
منضج و نزد هندیان سرد در اول و خشک
در دوم و جمیع امراض بادی و بلغمی و خونی
و صفراوی را نافع الخ **مؤلف** عرض کند که
متحقق نشد که این لغت کدام زبان است۔
ظاهر امرکب فارسی معلوم می شود که معنی لفظی آن
در کام است و بلحاظ اینکه طوطیان برگهای نرم
این را برغبت می خورند فارسیان این نام نهاده باشند والله اعلم
(اردو) نیب بقول آصفیه هندی اسم مذکر نیم کا درخت
ایک نهایت تلخ درخت کا نام یه اصل مین نیب تها اب نیم نام سے مشهور ہے

توپل | بقول برهان و جامع بر وزن خلیل (۱) کسی را گویند که بر بالای پیشانی او موی
نباشد و او را بعربی اصلع خوانند و بضم اول (۲) بالای پیشانی و (۳) فرق سر (۴) تارک
سر را گویند و (۵) علامتی را نیز گویند که صیادان در صحرا بر پای کنند تا نخچیر از آن بترسد و
بسوی دام آید صاحب جهانگیری گوید که با اول مضموم و یای معروف بمعنی دوم و در
بعضی فرهنگ ها بمعنی اول یعنی کله سر که آن را چکاد نیز گویند صاحب سروری ذکر معنی

اوّل کردہ از زردگی مندوہد (ف) پشت کوز و سر تویل و گونہ رخسار نیل۔ ساق چون سوہان و دندان بر مثال استرہ۔ و فرماید کہ معنی دوم یعنی مطلق پیشانی ہم آمدہ (شمس فخری ف) اختران بر زمین ز سہم نہند۔ از پی بندگی شاہ تُوئیل۔ صاحب ناصری بر ذکر معنی اوّل و دوم و چہارم قانع۔ صاحب رشیدی بر معنی دوم و چہارم قناعت فرمودہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ تحقیق بمعنی اصلع است یعنی کسی کہ موی بر پیشانی او نباشد می فرماید کہ اینکہ بمعنی پیشانی نوشتہ اند غالباً از شمس فخری اخذ نمودہ اند و او قابل اعتماد نیست و بحوالۂ برہان ذکر معنی پنجم ہم می کند مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل ہمان است کہ بر تارک آن موی نباشد نہ بر پیشانی و معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم و سوم و چہارم را مجاز معنی اوّل دانیم باعتبار صاحب جامع کہ محقق صاحب زبان است و معنی پنجم ہم مجاز باشد کہ صیادان یک ظرف گلی را بشکل سر انسان ساختہ بہ رنگ ہای گوناگون کنند و از دام خود دور اطراف آن قائم می کنند تا نخچیر آن را سر انسان دانستہ پریشان می شود و در عالم پریشانی بدام می افتد (اردو) (۱) وہ شخص جسکی تالو پر بال نہوں (۲) پیشانی۔ مؤنث (۳) مانگ۔ مؤنث (۴) تالو۔ دیکھو تارک کے دوسرے معنے (۵) وہ مٹی کا لوٹا یا کٹورا جس پر مختلف رنگ کر کے شکاری اپنے جالے سے دور جابجا قائم کرتے ہیں تاکہ شکار اُس سے خوف کرے اور اُس طرف نجائے بلکہ دام میں آجائے۔ مذکر۔

تُوین بقول ملحقات برہان بمعنی مہربان شوندہ و مہربانی کنندہ۔ صاحب مؤید گوید کہ در قنیہ بمعنی مہمانی کنندہ و در دستور بمعنی مہربانی کنندہ و در نسخۂ قلمی بحوالۂ دستور کنندہ گوید و در نسخۂ دیگر این لغت را تُوین نوشتہ کہ ما این را غلطی کتابت دانیم کہ واو را بشکل رای مہملہ

توشت۔ صاحب انند این را لغت فارسی گوید و بحوالۂ مؤید مطبوعہ ذکر قول قنیہ و بدستور کند مؤلف عرض کند کہ تو بمعنی ہشتم مہمانی گذشت و بترکیب تحتانی و نون کہ برای نسبت است ہمچون اولین و آخرین بمعنی مہمانی کنندہ صحیح باشد نہ مہربانی کنندہ و جاوارد کہ مہمانی را داخل مہربانی کنیم بر سبیل مجاز و لیکن آن را سند استعمال باید کہ دیگر ہمہ محققین زباندان و اہل زبان این لغت را ترک کردہ اند (اردو) مہمانی کرنے والا۔ میزبان۔

تویہ بقول برہان و جامع بروزن مویہ قوس قزح را گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ سولیہ بہر دو سین مہملہ بہمین معنی می آید و چون تویہ در کتب معتبرہ نیست ظاہرا تصحیف باشد مؤلف عرض کند کہ ہیچ تعلق ندارد۔ باسولیہ این را باعتبار صاحب جامع کہ محقق زبان خود است اسم جامد فارسی زبان قدیم دانیم و بقول معاصرین عجم حالا در بعض مقامات مستعمل ہم صاحب انند صراحت می کند کہ لغت فارسی زبان است (اردو) دیکھو علیون

توئی بقول ملحقات برہان (۱) معروف۔ بمعنی دیگری نیست و (۲) نام پرندہ ہم کہ بسیار کوچک باشد۔ صاحب مؤید بذکر معنی اول گوید کہ بمعنی تو ہستی و (۳) بمعنی تو بودن چنانکہ گوئی شعر تا توئی برخاست موحد نباشی یلا (الخ) و بحوالۂ زفانگویا ذکر معنی دوم ہم کردہ۔ صاحب محیط ذکر معنی دوم نکرد مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول موافق قیاس است و بمعنی دوم حقیقت کامل معلوم نہ شد کہ این پرندہ را در السنہ دیگر چہ نام است۔ در عربی و ترکی زبان ہا ہم این لغت بدین معنی یافتہ نشد نسبت معنی سوم عرض می شود کہ صاحب مؤید قوت تعریف ندارد بزیادت یای زائد و یای مصدری توئی مقابل خودی است بمعنی مصدری یعنی غیریت (اردو)

(۱) تو ہی ہے (۲) ایک پرندے کا نام توئی ہے جس کی صراحت مزید معلوم نہو سکی نذکر (۳) خودی کا مقابل توئی۔ مؤنّث۔ جیسے کہتے ہیں ''وحدت مین نہ خودی ہے نہ توئی''

فوقانی باہای ہوّز

تہ بقول برہان و جامع بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) زیر و پائین کہ نقیض بالاست و (۲) بمعنی طاق ہم کہ بمعنی جفت است و (۳) تا و لای ہم و (۴) زنگی کہ بر روی تیغ و شمشیر و امثال آن بہم رسد و بضم اوّل (۵) تفو را گویند کہ آب دہن است و آب دہن انداختن ہم۔ بہار بذکر معنی اوّل گوید کہ بمعنی (۶) پایان چیزی ہم چنانکہ گویند کہ '' فلانی تہ ندارد'' یعنی بی مایہ و بی اصل است۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم و سوم می فرماید کہ مخفف تاہ باشد کہ گذشت و بحوالۂ برہان ذکر معنی چہارم و پنجم ہم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد است و معنی ششم مجاز بابا و بمعنی دوم اتفاق داریم با خان آرزو و بمعنی سوم مبدّل تو یا آن مبدّل این چنانکہ اوسو و اوسہ۔ معاصرین عجم ہمین را اصل پندارند و معنی چہارم ہم اسم جامد است و بمعنی پنجم مبدّل تف چنانکہ تفو و تہو و آنچہ صاحب برہان بمعنی آب دہن انداختن نوشتہ غلط است بلکہ گاہی بمعنی حاصل بالمصدر می آید چنانکہ گویند ''تہ او بر دوستان خلاف ادب است'' و درین محض استعمال تفو و تہو بہتر و این معنی بدون ترکیب اضافی نیاید (ظہوری ۱) ابر ہم لمی زند ہمہ شب دیدہ کہ سرشک ؛ الماس ریزہ در تہ پہلوست خواب را ؛ (ولہ ۲) البتہ ہنوز نگر دیدہ تر بدشنامم ؛ دعا نہ از تہ دل

می گنم اثر شکست ہے (اردو) (۱) تہ - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مؤنث - نیچے - پائین نچان (۲) دیکھو تاہ - صاحب آصفیہ نے تہ کو بمعنی طاق نقیض جفت مستعمل مانا ہے (۳) تہ - بقولہ پرت - لپیٹ - جیسے تہ بہ تہ (۴) دیکھو زنگ - مذکر (۵) دیکھو تف اور تفو (۶) تہ - بقولہ تلا - پینڈی - انت - قعر - پایان - اصل - مآل - جیسے تہ کار -

تہ آوردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ پایان چیزی را آوردن و از سند پیش کردہ اش استعمال پیش آوردن تہ بمعنی حقیقی است علمی ندارد کہ آنہم مستعمل (باقر کاشی ۵) نفسی خس کہ زہر باد بجولان آئی ہ مرو از جا بنشین باقر پیش آرتہی ہے (اردو) ہر چیز کی حقیقت اور اصلیت کو ظاہر کرنا -

تہال بقول برہان و جامع بفتح اول بروزن محال - غار و مغارہ کوہ را گویند - صاحب جہانگیری بر مطلق غار قانع صاحب رشیدی ہمزبانش صاحب ناصری بحوالہ رشیدی ذکرش کردہ و معنی خاص برہان نوشتہ - خان آرزو در سراج می فرماید کہ غار و مغارہ باشد - **مؤلف** عرض کند کہ مرکب از لفظ تہ و الف و لام زائد یکی از معاصرین عجم گوید کہ ال در فارسی قدیم بمعنی او مستعمل بود (ماہم بر لفظ ال اشارۂ آن کردہ ایم) و تہ مرکب است ازان معنی لفظی این (تہ او) و مستعمل شد بمجاز بمعنی مغارہ مطلقاً و مخصوص ہم کردند با مغارۂ کوہ (انتہی کلامہ) ما می گوئیم کہ جا دارد کہ ہمین باشد ماخذ این (اردو) پہاڑ کا غار - مطلق غار - مذکر -

(الف) **تہ بازار** اصطلاح - بقول بہار بہ اضافت و قطع اضافت ہمان بازار و

(ب) **تہ بازاری** (۱) جمعی کہ جا و مکانی ندارند و در تہ بازار جمعی باشند. گوید کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ کنایہ از مردم اہل حرفہ مثل طباخ و کبابی و نان پز و دلال و ہمسار پالان و دزد و غیرہم کہ در بازار دکان ہا داشتہ باشند و لہذا (۲) اطلاق آن بر مردم اجلاف و فرومایہ ہم آمدہ امیر زا طاہر وحید ب ــہ) الشکند ہرگز خمار سن ز تہ مینای می ٭ طفلک مقبول تہ بازاریئے می خواستم ٭ وی فرماید کہ در ہندوستان بہ معنی (۳) محصولی را گویند کہ از مردم بازار نشین گیرند و این مردم غیر دکاندار باشند مثل ترہ فروش و فواکہ فروش و مانند اینہا کہ اجناس را از اطراف آوردہ در بازار فروشند. خان آرزو در چراغ ہدایت الف را آوردہ و بذیل آن ذکر ب ہا بمعنی اوّل و دوش کردہ و از کلام وحید استشہاد فرمودہ صاحب بحر الف و ب ہر دو را نوشت **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ محققین بر حقیقت معنی غور نکردہ اند معاصرین عجم با ما اتفاق دارند کہ الف بازاری را نام است کہ پائین دکانہای بازار بر شارع عام باشد شامل بر دکانہای کوچک از اشیای متفرقہ و ترہ و غیرہ کہ تاجران کم مایہ آورند و پائین دکانہا بر شارع نشستہ بفروش می دہند این مقام را فارسیان تہ بازار گویند یعنی بازاری کہ در پائین بازار است و ب بہ یای نسبت بمعنی کسی کہ در تہ بازار تجارت کند و می نشیند و دکان خود قائم کند و معنی دوش بہ سبیل مجاز درست است و بمعنی سوم ہم در عجم مستعمل و خصوصیت ہندنیست از ینکہ منتظمین عجم ہم الی یومنا ہذا محصول خاص روزانہ از دکانداران تہ بازار ذریعۂ پول یا در اجناس می گیرند و آن را تہ بازاری گویند انیست حقیقت

این دو لغت (اردو) الف ته بازار مذکر۔ اُن دکانون کو کہتے ہین جو مسقف دکانون کے آگے سڑک پر قائم کی جاتی ہین۔ ادنی درجہ کا بازار (ب) (۱) وہ دکاندار جن کی بے سقف دکانین سڑک پر ہوتی ہین۔ بساطی۔ (۲) اجلاف۔ کم درجہ کے لوگ (۳) ته بازاری بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث وہ محصول جو بازار نشینون جیسے ترکاری فروشون اور بساطیون وغیرہ سے لیا جاتا ہے آپ فرماتے ہین کہ محاورۂ حال مین بازار کے عام محصول کو کہتے ہین اس مین خواہ دوکانون کے آگے تخت بچھانے والے ہون خواہ زمین پر بیٹھنے والے مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین یہہ محصول بساطیون ہی سے مخصوص ہے۔

ته بساط اصطلاح۔ بقول بہار و تجر و تقطیع اضافت سامان قلیل و متاع بے قدر و قیمت کہ بعد فروختن بماند (ملّا فوقی یزدی ع) ہاہتمم پشت پا بد وران زدم خندہ بر ته بساط امکان زدم (میرزا رضی دانش ع) مایۂ حسرت بجز آہی دل نالان نداشت ته بساطی غیر گرد این خانۂ ویران نداشت صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم این را آوردہ (صائب ع) ته بساطی گرچہ از سامان جنبش ماندہ است از ہجوم مشتری گرم است بازار ہنوز مؤلف عرض کند کہ فک اضافت است و موافق قیاس (اردو) ته بساط بقاعدۂ فارسی اُس کم قیمت سامان اور مال کو کہہ سکتے ہین جو دکان پر بکنے سے بچ رہا ہو۔ مذکر

ته بستن الف) استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از سند او...

ته بندی (ب) پیداست کہ صاحب بحر نسبت آن گوید کہ (۱) چیزی کہ پیش از خوردن شراب و غیرہ خورند و باصطلاح صباغان (۲) رنگی کہ برای تقویت پیش از رنگ مقصود

کنند و (۳) جز بندی کتاب ہم ۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت نسبت معنی اوّل گوید که از قبیل
تحت القهوه است مرادف (ته پا) (تاثیر
اے گلشن بغارت می دہد رنگ حنای پای تو
؏ خون مرد دل من می کند ته بندی صہبای تو ؏
می فرماید که ازین بیت مستفاد می شود که ته بندی
رنگی باشد که پیش از رنگ کردن جامه برای
تقویت دہند واللہ اعلم وارسته بذکر معنی دوم
از باقر کاشی سند آورده (؏) لاله ته بندی
داغ از شب ہجر انجم کرده ؏ وہم او سند تاثیر را
ہم برای معنی دوم گیرد و بذکر معنی سوم از سعید
اشرف سند دہد (ے) ته بندی ہوش برقرار
است ؏ شیرازه طبع پایدار است ؏ بہار ہم ذکر
ہر سه معنی کرده (ملا طغرا ے) صحاف قضا
چو شد بکارش تردست ؏ ته بندی او بلجهٔ
در پیوست ؏ شیرازه چو گردش بیک آشوبه
حریه ؏ جلدش بد و طوفان طلاکاری لبست

؏ مؤلف عرض کند که از مصدر (ته بندیدن)
که مرادف (ته بستن) است حاصل بالمصدر
و بہر سه معنی کنایه باشد و استعمال دیگر مشتقات
ته بستن از نظر ما نگذشت صاحب آصفی
به اسناد ته بندی الف را قائم کرده است
(اردو) الف ناقابل ترجمه (ب) (۱)
وه غذا جو شراب پینے سے پہلے کھاتے ہیں۔
مؤنث (۲) وه رنگ جو رنگریز بطور استر
اُس رنگ سے پہلے کپڑے کو دیا کرتے ہیں
مؤنث
جو مقصود ہے۔ مذکر (۳) کتاب کی جز بندی

ته پا اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و وارسته
باضافت (۱) تحت القهوه و تحت الماء و
تحت الشراب و چیزی اندک که به آن ناشتا
بشکنند (باقر کاشی ے) زہر ما راست
باده در ناہار ؏ ته پا تا نباشد آب مخور ؏۔
(وله ے) بده باده کان ہست اصل معاش
؏ ته پا اگر ہم نباشد مباش ؏ خان آرزو در

چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض کند
کہ ورای معنی حقیقی معنی بالا کنایہ باشد ظہوری
(۲) بمعنی حقیقی ہم استعمال کردہ (ع) چرخ
را این ہمہ غوغای سرافرازی چیست ٭ ہر تمہ
آن فرق کہ روزی بہ تہ پای تو ماند ٭ (اردو)
(۱) وہ غذا جو پانی یا شراب پینے سے پہلے بطور
ناشتا کھائین۔ مؤنث (۲) پاؤن کے نیچے۔

تہ پای کسی افتادن استعمال ظہوری
بمعنی حقیقی استعمال کردہ یعنی پامال شدن مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس (ع) بچون بہا بنہد
پای از سر دعوی ٭ ہر آن سری کہ تہ پای قاتل
افتاد است ٭ (اردو) پامال ہونا۔

تہ پر گلولہ زیاد اصطلاح۔ بقول روزنامہ
بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاجار تفنگی را نام
است کہ از دنبالہ پر کنند کہ دران گلولہ ہای متعدد
باشد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و محاورہ
معاصرین عجم است (تفنگ تہ پر) بجایش
گذشت (اردو) وہ بر جلوٹ بندوق جس
مین متعدد بار ہون شش ضربی یا دہ ضربی بندوق مؤنث

تہ پیالہ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر مرادف
(تہ پیمانہ و تہ جام و تہ جرعہ) کنایہ از شراب
اندک کہ در تہ جام باند و این ہمہ مقلوب
الاضافت اند و بہ اضافت نیز آمدہ (صائب
ع) بہ عاشقان جگر تشنہ رحم کن ساقی ٭
تہ پیالہ خود را بہ آفتاب مدہ ٭ (نظیری
نیشاپوری ع) تہ پیالہ کہ بر خاک تشنگان
ریزی ٭ مرا کہ سوختہ مغز استخوان دریاب
٭ (حکیم زلالی ع) شبی کز حسن شبہا تہ
پیالہ است ٭ در و انجم تمامی داغ لالہ است
٭ مؤلف عرض کند کہ محققین بالا در تعریف
تسامح کردہ اند تہ پیالہ و امثال آن چیزی
است کہ در اردو ترجمہ آن تلچھٹ است
یعنی تہ نشین شراب و درد باشد کہ مقابل
شراب معمولی است و مسلم است کہ نشہ او

زیادہ از شراب معمولی است (اردو)۔
تلچھٹ ۔ بقول آصفیہ ۔ ہندی ۔ اسم مؤنث ۔ دُرد
تہ نشین ۔ وہ چیز جو شراب مین نیچے بیٹھہ جاتی
ہے (رند ؎) مجھہ بلانوش کو تلچھٹ ہی پلا کے
ساقی ۔ بھر دے چلو مین جو ہو شیشے مین باقی ساقی
دُرد شراب بھی اردو مین مستعمل ہے ۔ مذکر ۔ مؤنث

تہ پیراہن اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی یعنی
زیر پیراہن و کنایہ از مخفی ہم (صائب ؎) سر
حبابی را درین دریا رحسن ہجیدت ۔ خلوتی با ماہ کنعان
در تہ پیراہنی ۔ (اردو) پیراہن کے نیچے ۔ مخفی ۔

تہ پیمانہ اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار و انند مرادف
ہمان تہ پیالہ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ صراحت
کافی ہم در انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تہ پیالہ

تہ جا بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سراج بفتح اول و جیم بالف کشیدہ
بروزن ترسا ۔ شیرہ گرفتن از انگور ۔ صاحب ناصری گوید کہ شیرہ کردن از انگور مؤلف
عرض کند کہ در عربی زبان بالفتح دشنام دادن کسی را بشعر و نکوہیدن خلاف مدح ۔ صاحب
انند بحوالہ منتہی الارب ذکر این کردہ بخیال ما فارسیان ہمین را مفرس کردہ اند بمعنی
شیرہ کشی از انگور کہ مثل ہجو است مذموم ۔ یکی از معاصرین عجم گوید کہ نہ چنین باشد بلکہ اسم
جامد فارسی قدیم است مرکب از تہ و جا بمعنی جای پائین از آنکہ فارسیان کار شیرہ انگور
کشی اکثر در تہ خانہ می کنند و آن مقام را بہتر از مقام روشن پندارند و بخیال شان
این کار در مقام روشن نقصانی دارد یعنی نشہ در شیرہ انگور از ہوا و ضیا کم شود ۔ ما
می گوئیم کہ ہمین ماخذ بہتر می نماید از آنکہ فی زماننا بعض می کشان را دیدہ ایم کہ بہر شیشہ
شراب کاغذ سیاہ می چسپانند و شیشہ سفید ہم برای شراب استعمال نمی کنند و می گویند

در تاریکی شراب بحالت خوش تا دیر می ماند و جا دارد و که کار شیره کشی در ته خانه بجوف
محتسب هم باشد باین حال همین ماخذ آخر الذکر بهتر از اول است (اردو) انگور کی
شیره کشی۔ شراب کشی۔ مؤنث۔

ته جام اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و
انند مرادف ته پیاله که گذشت و صراحت
کامل هم در انجا کرده ایم (ظهوری ۵)
سرستی کائنات از ته جامم ٭ پا کوبی افلاک
ز دست افشانم ٭ (اردو) دیکھو ته پیاله

ته جرعه اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند
مرادف همان ته پیاله که گذشت (صائب ۵)
گرچه ته جرعه از باده حسنش ماند است ٭ صائب
از جمله خون نایه کشانست هنوز ٭ (جلال اسیر
۵) آنانکه مست فیض بهار اند چون اسیر ٭ ته
جرعه زمزم فصیح چشیده اند ٭ (ظهوری ۵)
زین ساغر لبریز که لا جرعه کشیدیم ٭ ته جرعه
خم خانه منصور نه گنجد ٭ مؤلف عرض کند
که صراحت کافی هم در انجا کرده ایم (اردو)
دیکھو ته پیاله۔

ته حسن استعمال۔ بقول بہار باضافت
بمعنی پایان حسن (حکیم زلالی ۵) ته حسنش
جوهر کس در نیافت ٭ ز بیعش مشتری زیان برد کی
می تافت ٭ مؤلف عرض کند که انتهای حسن
و کمال حسن و حقیقت حسن است (اردو)
حسن کی انتہا۔ حسن کی حقیقت۔ مؤنث۔ حسن
کا کمال۔ مذکر۔

ته خانه استعمال۔ بقول انند بالفتح مکانی
که زیر زمین سازند و در ایام گرما در انجا نشینند
و بعربی آنرا مطموره و بفارسی نهان خانه هم
مؤلف عرض کند که موافق قیاس و معاصرین
عجم هم بر زبان دارند قلب اضافت خانهٔ ته
(اردو) ته خانه۔ مذکر۔ دیکھو باد غر کے پہلے معنے

تہ خندہ اصطلاح۔ بقول بہار بقطع اضافت سامان قلیل (حکیم زلالی ؎) که این ته خندهٔ پوشیدهٔ غیب ٭ ورق های بهم دوشیدهٔ غیب ٭ صاحب آنند بذکر این معنی بالانہ نوشت مؤلف عرض کند که بهار در عرض معنی تسامح کرده است و این مختصف از (خندهٔ زیر لب) است یعنی خندهٔ قلیل و قریب به تبسم (اردو) تہ خندہ بقاعدۂ فارسی اُس ہنسی کو کہہ سکتے ہیں جو زیر لب ہو۔ مذکر تبسم۔ مذکر۔

تہ داشتن مصدر اصطلاحی بقول بحر (۱) دقیق و غامض بودن (؎) از حرف من بگذر سر بسری که ته دارد ٭ و (۲) یعنی دو زانو نشستن (کمال خجندی ؎) بجبین زلف سیہ چشمت آہوی چنین است ٭ که بر کنار گل و سبزه هر دو ته دارد ٭ صاحب آصفی ذکر این کرده اند بمعنی ساکت و می فرماید که گویند فلانی ته ندارد و معنی بی مایه و بی اصل است (جویا ؎) اهل معنی شکوهٔ دیگر دارند ٭ گر آئینه می داشت تهی دریا بود ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت ہمزبان بحر مؤلف عرض کند که (۳) بمعنی حقیقی است و سند این ہمان شعر جویا ست که گذشت صاحب آصفی این را برای معنی اول داند تسامح اوست۔ و معنی اول و دوم موافق قیاس است مخفی مباد که از اسناد اول الذکر استعمال مصدر داریدن پیداست عیبی ندارد که مرادف داشتن است و ہر یکی بجای خودش می آید (اردو) (۱) دقیق ہونا (۲) دو زانو بیٹھنا (۳) تاہ رکھنا۔

تہ دامن استعمال۔ بہار بذکر این از معنی ساکت مؤلف عرض کند که زیر دامن باشد بمعنی حقیقی (صائب ؎) ای زر و بیت در کف ہر خار نیض گلشنی ٭ ہر گلی را در ته دامن چراغ روشنی ٭ (اردو) تہ دامن زیر دامن۔ بقاعدۂ فارسی مستعمل ہو دامن کے نیچے

تہ درد اصطلاح۔ بقول بحر مقابل اصل مؤلف عرض کند کہ بضمّ دال مہملہ اوّل آست بمعنی غیر اصل و ناصاف بدون اضافت حیف است کہ سند استعمالش پیش نہ شد۔ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم جز زبان ندارند (اردو) غیر اصل۔ ناصاف۔

تہدید بقول بہار نیک بترسانیدن می فرماید کہ با لفظ دادن و کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر دال مہملہ اوّل فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی چشم نمائی و سرزنش استعمال این کنند و با مصادر خود مرکب سازند کہ در ملحقات می آید و ہیچ تخصیص با دو مصادر بالا ندارد (ظہوری ۵) بہ ضبط آہ برمن گشتہ تہدید نفس واجب ؎ اگر بگذارمش خود سر اثر فرسودہ می گردد ؎ (اردو) تہدید۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دہمکی۔ سرزنش چشم نمائی۔ ڈانٹ۔

تہدید باریدن مصدر اصطلاحی۔ ظہوری بمعنی ظاہر شدن تہدید و چشم نمائی استعمال کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ۷) بحرف صلح لب کردہ آشنا از بہر خاطرہا ؎ ولیکن از نگاہش آنچنان تہدید می بارد ؎ (اردو) تہدید برسنا۔ کہہ سکتے ہیں چشم نمائی ظاہر ہونا ڈانٹ ڈپٹ ظاہر ہونا۔

تہدید دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تہدید کردن بمعنی چشم نمائی کردن و ترسانیدن است (طالب آملی ۵) بمداحی دریائی کشودم مُہر لب گزوی ؎ شنیز ابر دست لطف تو مید اد تہدیدم ؎ (اردو) تہدید کرنا۔ ڈرانا چشم نمائی کرنا۔

تہدید کردن استعمال۔ صاحب آصفی

(مصادر)

ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی ترسانیدن مرادف تہدید دادن (حسن ۵) تہدید مکن که بی قراریم ہ شمشیر مکش که بی گناہیم ہ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست که بجایش می آید و مرادف کردن است (اردو) ڈرانا۔ دیکھو تہدید دادن

(الف) ته دیگ اصطلاح۔ بقول بہار چیزی که از طعام برشته ته دیگ چسپیدہ باشد۔ صاحب بحر این را به ہمین معنی مرادف

(ب) ته دیگه آوردہ مؤلف عرض کند که الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی ہر دو مرادف یکدیگر۔ بہار در تعریف بالاصراحت کافی نکردہ این بدو معنی مستعمل است (۱) طعام که بجسته زیرین دیگ باشد لذیذتر از بنکه روغن دران جمع باشد و (۲) طعامیکه ته دیگ چسپیدہ باشد (اردو) الف و ب (۱) ته دیگی یا ته دیگی یعنی بقول آصفیه۔ اردو۔ اسم مؤنث نیچے کا کھانا جس مین گھی زیادہ ہوتا ہے (۲) کھرچن۔ دیکھو بگران۔

تہران بقول ناصری وانند بروزن طہران نام شہریست معروف و مشہور وقتی از اجزای ری بودہ گویند نخست حضرت شیث بن آدم علیه السلام آنجا را بنیاد نہاد و ہوشنگ پیشدادی در عمارت او بیفزود و در زمان دیگر از آمد و شد سپاہ توران و ایران خرابی بدانجا راہ یافت و افراسیاب منوچہر را در قلعه تبرۂ ری که بر بالای کوہ بود و اطراف آن در دامنه کوہ حصار داشت مدتی محصور کرد و خرابی بسیار به آن ولایت رسید (الی آخرہ) و تہران نام قریۂ باصفہان نیز مؤلف عرض کند که در عرف حال املای این به طای حطی است اغلب که متصرف عربان مقیم فارس باشد (اردو) طہران ایک شہر معروف کا نام ہے جو فارس مین واقع ہے۔ مذکر۔

ته ریش گذشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند بحوالۂ غیاث اللغات فریب دادن **مؤلف** عرض کند کہ محاورۂ زبان نیست و دیگر محققین اہل زبان و زبان دان ساکت بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم (اردو) فریب دینا۔

ته سبو اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند مرادف ہمان ته پیالہ کہ گذشت (ظہوری ۵) بیا ساقی ای بر تو ختم آبرو ٭ بدہ ته سبوئی باین خاک شو ٭ **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو ته پیالہ۔

ته سکه اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار روی زیرین سکہ کہ بران تصویر نباشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و محاورۂ معاصرین عجم (اردو) سکّہ کا دوسرا رخ جس پر تصویر نہ ہو۔ مذکر۔

ته شیشه اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند از قبیل و مرادف ہمان ته پیالہ کہ گذشت (باقر کاشی ۵) باقر اگر حریف منی خشت خم بکن ٭ ته شیشۂ شبانہ نیاید بکار صبح ٭ **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو ته پیالہ۔

(الف) **ته غربال** اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ از دانہ ہای ریزہ و نخالۂ ہر چیز کہ از غربال بگذرد۔ صاحب بحر ذکر این کردہ گوید کہ

(ب) **ته غربالی** ہم مرادف این است صاحب رشیدی ذکر الف کردہ و خان آرزو در سراج ہم الف را آوردہ صاحب برہان ذکر ب فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ الف مرکب اضافی و ب مرکب توصیفی و ہر دو بلفک اضافت مستعمل و ہر دو مرادف یکدیگر و کنایہ موافق قیاس ولیکن تسامح بہار

و نقص تعریف اوست کہ بجای نگذرد بوزن نفی (نگذرد) نوشت ازینکہ نخالہ در غربال باقی می ماند و آرد می گذرد معنی لفظی این درتہ غربال (اردو) بھوسہ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ اناج کا چھلکا

تہک بقول برہان و جامع و ناصری بروزن نمک (۱) خاک را گویند کہ بعربی تراب است و بمعنی (۲) تہی و خالی و (۳) برہنہ و عریان ہم صاحب جہانگیری بر معنی اوّل و سوم قانع و رشیدی ہم بانش۔ صاحب سروری بذکر معنی اوّل و سوم نسبت معنی دوم گوید کہ تہی و تہک بر طریق اتباع گفتہ می شود۔ خان آرزو در سراج بر معنی اوّل و سوم قناعت فرمودہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و معنی دوم و سوم مجاز معنی اوّل (اردو) (۱) خاک۔ مؤنث (۲) خالی (۳) برہنہ۔ ننگا۔

تہ کار اصطلاح۔ بقول بہار اصل چیز و مآل کار (مرزا عبد الغنی قبول ے) شیرین لبیران کہ دلبر و دلدار اند ٭ در دیدۂ بلبلان گل بی خار اند ٭ غافل ز تہ کار نباشی کاینہا ٭ در کیر نہان ہمچو رطب کس دار ند ٭ (محسن تاثیر ے) زوی عنیانی کہ از حسن تہ کار آگہند ٭ چون حنای بستہ می دانند کار بستہ را ٭ خان آرزو در سراج ہم این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ حقیقت کار ترجمۂ خوب است کہ خان آرزو کردہ (اردو) حقیقت کار۔ ہر کام کی حقیقت۔ مؤنث۔

تہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مقابل واکردن است و مخصوص برای قماش و امثال آن کہ درازو پہن باشد (لاادری از بہار ے) صبا را شرم می آید بروی گل نگہ کردن ٭ کہ رخت غنچہ را واکرد نتوانست تہ کردن ٭ (اردو) تہ کرنا۔ بقول آصفیہ لپیٹنا۔ دکن میں کہتے ہیں گھڑی کرنا۔

ته کردن رخت استعمال۔ بقول بہار معروف و سندش بر ته کردن گذشت۔ **مؤلف** عرض کند که اضافت مخصوص نباشد بارخت ته کردن قماش و چادر و بوریه و امثال آن همه درست باشد (اردو) کپڑے یا دری وغیرہ کا گھڑی کرنا۔

ته کردن زانو مصدر اصطلاحی بقول بحر واند به ادب نشستن چنانکه در نماز **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و بر زبان معاصرین عجم است (اردو) زانو ته کرنا ادب سے بیٹھنا۔

ته کیسه استعمال۔ بقول بہار و انند معروف **مؤلف** عرض کند که کیسه را نام است که در کمر مخفی باشد که ابر انداخ هم گویند (حکیم زلالی خوانساری ؏) نیست اختر گز برای بیع داغ حسرتش ٭ درهم از ته کیسه شب در میان انداخته (اردو) ہمیانی۔ مؤنث۔ دیکھو ابر انداخ

تهگ بقول مؤید بذیل باب کاف فارسی در آخر بمعان تهک که بکاف عربی گذشت۔ **مؤلف** عرض کند که قولش بدون سند استعمال کافی نیست اگر سندی گیر آید بدلش دانیم چنانکه گند و گنگ (اردو) دیکھو تهک۔

ته گیره اصطلاح۔ بقول بحر واند و وارسته و غیاث بمعنی ته دیگ (ملا طغرا ؏) شد از سرجوش دوزخ بسکه کام رغبتم شیرین ٭ ز دهم چون دیگ حلوا دست در ته گیره دوزخ ٭ **مؤلف** عرض کند که استناد هیچ محققین ناز ب خیال بر همین یک شعر ملا طغرا است که بر معنیش یکی هم ازین پنج افراد غور نکرده و به نگاه سطحی این را مرادف ته دیگی قرار داد و حقیقت این چیزی دیگر است فارسیان ته گیره آن زغال آتش را گویند که در پائین آتشدان باشد که سرتاپا آتش گرفته باشد برخلاف انگشت بالائی که کاملا آتش زده نباشد اکنون از معنی شعر لطف فتنی پیدا است و تشبیهه آن با ته دیگی البته مرغوب است

قائل۔ معاصرین عجم با با اتفاق وارند اگر درست ک استعمال این بمعنی تہ دیگی شدہ باشد بر سبیل مجاز است کہ تہ گیرہ ہم مماثل تہ دیگی است	(اردو) وہ کوئلے جو آتش دان کی تہ میں سالم روشن ہوں۔ مذکر۔ آتش کی تہ۔ مؤنث۔

تہل بقول سروری بوزن سہل بمعنی غم والم (پندار رازی ے) دو چیزت می برد تہل از دل ریش ٭ اگر اہل دلی دست آر مندیش ٭ سمند گو رتازہ یار ہمدم ٭ شلل گوشیکہ در خشکان زندیش ٭ مؤلف عرض کند کہ باعتبار سروری کہ صاحب زبان است این را تسلیم کنیم فارسی قدیم است وحالا بر زبان معاصرین عجم نیست وایشان ازین لغت نابلد بنید (اردو) غم والم۔ مذکر۔

تہم بقول برہان وجہانگیری وجامع بفتح اول وثانی وسکون سیم شخصی را گویند کہ در بزرگی جثہ وترکیب وقد وقامت وشجاعت ومردی ودلیری ودلاوری عدیل ونظیر نداشتہ باشد وتہمتن مرکب ازہمین است وبسکون ثانی ہم بہمین معنی آمدہ (فردوسی ے) بہ نزدیک شکل فرستادہ بود ٭ ہما کہ شاہ تہم زادہ بود ٭ صاحب سروری ذکر معنی بالا گوید کہ صاحب فرہنگ منظومہ بمعنی بزرگ آوردہ مطلقاً وگفتہ (ے) تہم باشد بزرگ وتوف صدا ٭ ہست تیر است ہم سپید را ٭ صاحب ناصری ذکر معنی بالا گوید کہ این لغت ازلغات دساتیر است۔ خان آرزو در سراج این را آوردہ وصاحب سفرنگ (الشرح پنجاہ وششمی فقرۂ نامۂ وخشور جمشید) ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی کل وہمہ است مؤلف عرض کند کہ لغت قدیم است کہ فارسیان آن را بمجاز بمعنی بزرگ جثہ وقوی وبزرگ استعمال کردہ اند (اردو) بزرگ جثہ۔ قوی۔ بزرگ

تہ ماندہ استعمال۔ صاحب آصفی بذیل تہ ماندن گوید کہ آنچہ از خوردن باقی ماند مؤلف عرض کند کہ نزد خیر معنی این مصدر چیزی باقی ماندن در تہ جام و ساغر و امثال آن و لغت زیر بحث اسم مفعول آنست یا ماضی مطلقش بترکیب ہای ہوز در آخرش کہ افادہ معنی مفعولی کند (الٰہی قمی سے) از جام لب چون غیر را بخشی شراب مہدی ؛ در کام تلخ ما چکان تہ ماندہ آن جام را ؛ بہار ذکر این کردہ گوید کہ آنچہ از خوردن باقی ماند صاحب بحر ہم بالش و بخیال ما در دچیزی بمعنی خاص (اردو) پینے سے بچا ہوا۔ ہمارے خیال کے لحاظ سے تلچھٹ۔ مؤنث۔ دیکھو تہ پیالہ۔

تہمت بقول بہار بالضم و فتح دوم مشہور بسکون است گمان بد کردن و گمان بدمی فرماید کہ بالفظ انداختن و برداشتن و بستن و زدن و کردن و کشیدن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالضم و فتح میم فارسیان استعمال این بترکیب با مصادر فارسی ہم می کنند کہ در ملحقات می آید (ظہوری سے) نشست غیر چو در بزم بر نمی خیزد ؛ فتاد کار بہ تہمت حسود بوسہ لبی است ؛ (اردو) تہمت۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ دیکھو بوسین۔

تہمت آلود استعمال۔ بقول بہار قریب بمعنی تہمت زدہ و تہمت کش (ابو البرکات منیر سے) ایستم بکدم جدا از تو عبث ؛ تہمت آلود جدائی گشتہ ام ؛ مؤلف عرض کند کہ مخفف تہمت آلودہ و قلب اضافت آلودِ تہمت بمعنی کسی کہ بر و تہمت چیزی کردہ باشند (اردو) تہمت زدہ اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جس پر تہمت لگائی گئی ہو۔

تہمت آلود گشتن استعمال صاحب آصفی ذکر تہمت آلودن کردہ از معنی ساکت و بذیل آن نقل سند منیر کند کہ بر تہمت آلود گذشت مؤلف عرض کند کہ آن متعلق

بہ ہمین مصدر است کہ قائم کردہ ایم واین بمعنی
متّہم شدن باشد وبس (اردو) متّہم ہونا
تہمت لگائی جانا۔

تہمت آمدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی واقع شدن وقرار یافتن تہمت است
(امانی ے) می نوشم وخواہم کہ مرا خواب نیاید ٭
تا تہمت غفلت بہ مِی ناب نیاید ٭ مخفی مباد
کہ درسند بالا استعمال بمصدر آئیدن است
کہ بجایش گذشت (اردو) تہمت ہونا۔

تہمت انداختن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت
صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن باشد
(حافظ شیرازے) خواب بیداران ببستی
وانگہ ازنقش خیال ٭ تہمتی برشب روان
خیل خواب انداختی ٭ مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) تہمت کرنا۔

تہمت برداشتن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت
صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن (ثنائی
مشہدی ے) مُردم وفارغ شدم از
بدگمانی ہای او ٭ تہمت بیگانگی از آشنا
برداشتم ٭ (ظہوری ے) صرح کردہ چو
خوبان دیگر است او ہم ٭ ز روزگار خود
آن تہمت وفا برداشت ٭ مؤلف عرض
کند کہ ازہر دو سند بالا پیداست کہ در تعریف
این از صاحب بحر تسامح واقع شدہ ازمعنی
اشعار بالا وترکیب الفاظ پیداست کہ این
بمعنی تہمت کردن نیست بلکہ بدو معنی است
(۱) تہمت حاصل کردن و (۲) ازکسی دفع
کردن الزام تہمت سند اوّل متعلق بمعنی
اوّل است وسند ثانی متعلق بمعنی ثانی (اردو)
(۱) تہمت حاصل کرنا۔ (۲) تہمت دفع کرنا۔

تہمت بردن استعمال۔ صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مبتلای تہمت شدن و بر واشتن تہمت است بمعنی اوکش۔ (فغانی شیرازی ے) از بہر نیم جرعہ و زر یاد یک نظارہ ٭ بس تہمت و ملامت زین روزگار بردیم ٭ (اردو) مبتلائے تہمت ہونا۔ تہمت حاصل کرنا۔ تہمت سہنا۔

تہمت برگرفتن استعمال ظہوری استعمال این بمعنی دفع کردن تہمت کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ے) گریہ می کوشد ہمان در شست وشوی دامنم ٭ گرچہ دریا تہمت پاکی ز دامان بر گرفت ٭ (اردو) تہمت دفع کرنا۔

تہمت بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (طالب آملی ے) فسردہ دل ما بود زیب ساغر باد ٭ بہر زہ تہمت می بر سفال خود بستیم ٭ (ظہوری ے) ظہوری تا تواند زیست چندی می پرواز ٭ بہر بندم تہمتی چند ٭ مخفی مباد کہ از سند ظہوری استعمال بمعنی بربندیدن پیداست علیحدہ نذارد کہ بستن و بندیدن مرادف یکدیگر است۔ کہ بجای خودش گذشت (اردو) تہمت باندھنا۔ دکن کا محاورہ ہے۔ صاحب آصفیہ نے تہمت دینا۔ تہمت دھرنا۔ تہمت لگانا لکھا ہے بمعنی برائی تھوپنا۔ الزام دینا۔

(الف) **تہمت زدن** مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (طالب آملی ے) تہمت عیش مزن کز اثر ذوق بلاست ٭ اینکہ ہر لخت دلم بر سر مژگان خندد ٭ بہار ذکر ---------

(ب) **تہمت زدہ** بمعنی تہمت آلودہ کردہ کہ گذشت واین اسم مفعول الف است (قاسم خان تبریزی ؎) بشیتر بر درز من اللہ بال افشانی ٭ مرغ تصویر کہ تہمت زدہ پروانہ است ٭ مخفی مباد کہ از سند طالب آملی استعمال مصدر زدن پیدا است کہ بجایش می آید۔ (اردو) الف تہمت لگانا۔ تہمت کرنا۔ (ب) تہمت زدہ اُس شخص کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں جس پر تہمت لگائی گئی ہو۔

تہمت گردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی متہم کردن (وحید قزوینی ؎) پیش شہنشہ بتو تہمت کنم ٭ شہ چہ کند حکم سیاست کنم ٭ مخفی مباد کہ ازین سند استعمال مصدر کندن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تہمت کرنا۔ تہمت لگانا تہمت دہرنا۔

(الف) **تہمت کش** استعمال بہ بائے

(ب) **تہمت کشیدن** بر الف گوید کہ مرادف تہمت آلود و تہمت زدہ باشد (مرزا بیدل ؎) رفتہ ام از خود و تہمت کش آسودگیم ٭ حیرت آیینہ ام کاش طپیدن باشد ٭ صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت و بحر گوید کہ (۱) بمعنی تہمت کردن است **مؤلف** عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است از ب و ب (۲) بمعنی بر داشتن و حاصل کردن تہمت و مبتلای تہمت شدن است (امیر شہرستانی ؎) صد رشک می برم بہ دماغ اسیر تو ٭ در بزم بادہ تہمت ساغر زدن کشید ٭ (ظہوری ؎) عاشقان را نہ بکفر است تعلق نہ بدین ٭ تہمت سبحہ و زنار کشیدیم عبث ٭ برای معنی اول اشتاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما گذشت (اردو) ۱ الف تہمت زدہ (ب) (۱) تہمت کرنا (۲) تہمت

مین مبتلا ہونا ۔

تہمت گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مورد تہمت شدن و متہم شدن است (عرفی ؎) اہل دنیا ہمگی تہمت گیرند و فساد ٭ رخت خود را کہ ازین ورطہ مسلم بردا شت ٭ مخفی مباد کہ ازین سند استعمال مصدر گیردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) متہم ہونا ۔

تہمتن بقول برہان بالتای قرشت بروزن قلمزن (۱) یکی از القاب رستم زال و بہمن است و (۲) مردم قوی جثہ و شجاع بی نظیر را نیز گویند چہ معنی ترکیبی این لغت بی ہمتا تن است یعنی تنی کہ عدیل و نظیر نداشتہ باشد و (۳) بمعنی سپہدار و لشکرکش و خداوند سپاہ ہم و (۴) بندگی و فرمان برداری کردن ہم ۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و بہار بر معنی اول قانع (امیر خسرو ؎) یکی تن کہ در پیش صد تن بود ٭ اگر خود تہمتن بود زن بود ٭ صاحب غدائی بر معنی عام دوم قناعت فرمودہ صاحب سفرنگ الشرح لبتمی فقرۂ (نامۂ شت ساسان نخست) گوید کہ تہمتن بمعنی (۵) جسم کل **مؤلف** عرض کند کہ تہم بمعنی خودش گذشت و اشارۂ این مرکب ہم ہمدرانجا شدہ است و معنی دوم حقیقی است و معنی اول و سوم مجاز آن نسبت معنی چہارم عرض می شود کہ اگر تن را علامت مصدر گیریم معنی لفظی این شجیع شدن باشد و محققین مصادر ذکر این مصدر نکردہ اند و معنی بیان کردۂ برہان موافق قیاس ہم نیست صاحب جامع نسبت معنی چہارم بر بندگی و اطاعت قناعت فرمودہ ازین پیداست کہ این مصدر نیست اندرین صورت این معنی را بر اعقبار صاحب جامع مجاز معنی دوم دانیم کہ صاحب شجاعت صفت بندگی و اطاعت و قناعت ہم دارد و واللہ اعلم بحقیقت الحال (اردو)

(۱) تہمتن رستم اور بہمن کا لقب۔ مذکر (۲) قوی جثہ۔ شجاع۔ بی نظیر (۳) سپہدار لشکر کشا۔ (۴) بندگی۔ اطاعت۔ قناعت مؤنث (۵) فلک الافلاک۔ مذکر۔

تہمت نہادن استعمال بصاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب بحر می فرماید کہ بمعنی تہمت کردن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) بمنکران چون دیدۂ شرم و حیا بہم نہند تہمت آلودگی بر دامن مریم نہند (اردو) تہمت کرنا

تہمتی بقول بہار و انند بمعنی تہمت کش۔ (قدسی ؎) قدسی بدلت ہوای کامست ہنوز خونناب جگر بر تو حرامست ہنوز شوق آسودہ دلی تہمتی خویش مشو در آب مزن کوزہ کہ خامست ہنوز مؤلف عرض کند کہ بیای مصدری بمعنی تہم موافق است (اردو) تہمت کیا ہوا متہم۔

تہمک بقول برہان و جامع بروزن الک (۱) مصغر تہم است و (۲) بمعنی دوم تہمک ہم کہ برہنہ و عریان و تہی و خالی و اجوف باشد مؤلف عرض کند کہ برای معنی اول کاف تصغیر بر تہم زیادہ کردہ اند بمعنی دوم مزید علیہ تہمک دانیم زیرا کہ تہم بمعنی دوم نیست (اردو) (۱) خفیف سی شجاعت رکھنے والا (۲) دیکھو تہمک کے دوسرے معنی

تہمورس بقول برہان بفتح اول (۱) نام شخصی است کہ او را تہمورث دیوبند می خوانند و (۲) نفس ناطقہ فلکی انگیختہ اند۔ صاحب ناصری بذکر معنی دوم گوید کہ (۳) پادشاہ ریاضت کش و نسبت معنی اول صراحت مزید کند کہ نام نبیرزادۂ ہوشنگ شاہ و پدر جمشید جم ملقب بہ دیوبند کہ از تواریخ قدیم ہشتصد سالہ عمر داشت و اصل اسم او تہم مرزبودہ یعنی پہلوان زمین چنانکہ کیومرز یعنی بزرگ زمین چہ در پارسی نامہای مثلثہ نبودہ شیث و کیومرث و تہمورث و اغیرہا معرب شدہ اند و بازا یا سین بودہ اند و زا و سین در فارسی با یکدیگر تبدیل

یا بند چنانکه ایاز و ایاس و امثال آن و معنی تہم مذکور شد که بمعنی فلک و دلیر و شجاع است و ہوای نفس اسیر و مقید او شده باشد. خان آرزو در سراج گوید که ظاہراً تہمورث معرب آنست و ذکر معنی دوم ہم کرده صاحب سفرنگ بشرح عنوان (نامۂ وخشور تہمورث) می گوید که تہمورس نام پیغمبری از پیمبران آئین فرزاباد که این نامه بسویش از فرازین سو فرو آمده بگمان برند و دیوبند ازینش گویند که دیو شہوات را بفرمان خود داشتی نه چنان که ناآگاہان بر زبان دارند که دیوی را که از نوع انسان بیرون است در ځنگ محبوس کرده و در چاہش مقید داشته **مؤلف** عرض کند که ہمین است معنی اول و معنی دوم را سندی از برہان بیش نشد و جادارد که معنی دوم اصل باشد و معنی اول مجاز آن که پیمبر را بدین اسم گفتند واللہ اعلم (**اردو**) (۱) تہمورس پیمبران آئین فرزاباد سے ایک پیغمبر کا نام۔ مذکر (۲) نفس ناطقۂ فلکی۔ مذکر (۳) ریاضت کش پادشاہ۔ مذکر۔

تہ میخانه استعمال۔ بقول بہار مرادف تہ میکده می فرماید که این اصطلاح اہل زبان است صاحب بحر گوید که زمین میخانه را گویند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است که زمین ہم زیر پاست و زیر خانه لیکن یکی از معاصرین عجم گوید که در بلاد عجم عادت بود که اکثر میخانه را در ته خانه قائم می کردند تا از محتسبان محفوظ مانند ازینجاست که فارسیان استعمال این برای میخانه کردند و اکثر استعمال این بر زبان بدون اضافت است و در کلام بعض باضافت ہم باقی حال ته میخانه۔ میخانه باشد (**اردو**) میخانه کی زمین۔ ہو ونث میخانه۔ مذکر۔

تہ میدانی القول وارسته باضافت

(۱) مردم بی سر و پا کہ در میدان باشند و جا و مکانی ندارند۔ مدار شان بہ پوست ہندوانہ و خستۂ ہلو و امثال آن بگذرد و آن قریب بہ تہ بازاری است (امیر نجات ؎) سینہ چاکان سر کوچہ و بازار توایم ٭ تہ میدانی نعمت خور دیدار توایم ٭ صاحب بحر ہم ذکر این کردہ و خان آرزو در چراغ ہدایت ہم و سند ہر سہ محققین ہمین یک شعر میر نجات است مؤلف عرض کند کہ بعض معاصرین عجم گویند کہ (تہ میدانی) بر زبان فارسیان قدیم و معاصرین (۲) ہندوانہ است کہ در ریگ ہا پیدا می شود و از ینکہ جنگلیان را ہمین یک افروقہ شان است مجازاً (تہ میدانی) گویند (اردو) (۱) جنگلی اقوام۔ مذکر (۲) تربز۔ مذکر۔

تہمیشہ بقول برہان و جامع بر وزن اندیشہ نام بیشہ ایست در دار المرز نزدیک بہ بیشۂ نارون۔ خان آرزو بحوالۂ رشیدی گوید کہ ہمان تمیشہ باشد کہ گذشت و صحیح بہ ہای باشد چرا کہ حروف مشدد در فارسی بسیار کم است و آنچہ ہست اکثر بضرورت۔ مؤلف عرض کند کہ درست گوید معاصرین عجم ہم تصدیق کنند و گویند کہ فارسیان اکثر این قسم کلمات را بہ نسبت اظہار بعض حروف بہ تشدید خواندن آسان دانند و تہمیشہ را تمیشہ خوانند (اردو) دیکھو تمیشہ۔ مذکر۔

تہ میکدہ استعمال۔ بقول بہار و بحر و انند مرادف ہمان (تہ میخانہ) کہ گذشت۔ مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدر آنجا کردہ ایم (شیخ العارفین ؎) سر را از یکہ بر از صومعہ داران محجوب ٭ در تہ میکدہ مستان کلہ بکشایند ٭ (اردو) دیکھو تہ میخانہ۔

تہ مینا اصطلاح۔ بقول بہار و بحر از قبیل ہمان تہ پیمانہ کہ گذشت مؤلف

عرض کند که صراحت کافی ہمدر انجاند کور۔ (شفیع اثر ؎) رفت امشب ساقی از بزم و دل بیتاب من ٭ ہیچو تہ مینا زہجر شش تا کمر در آتش است ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آورده (اردو) دیکھو تہ پیمانہ۔

تہمینہ بقول ناصری و انند نام دختر پادشاہ سمنگان بوده کہ رستم او را جفت خود گرفتہ و سہراب پسر رستم ازو بوجود آمده چنانکہ فردوسی می گوید (؎) چو تہمینہ از کار رستم شنید ٭ جز او در جہان جفت خود کس ندید ٭ بیاراست خود را چو خرم بہار ٭ در آمد بدان خانۂ زرنگار ٭ مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این متحقق نشد و ظاہر امر کب معلوم می شود از تہم و یا و نون نسبت و ہای تانیث بقاعدۂ عربی کہ فارسیان برای لغت فارسی ہم اینگونہ عمل می کنند (اردو) تہمینہ رستم کی بی بی کا نام ہے جو پادشاہ سمنگان کی بیٹی تھی۔ مؤنث۔

تہنال بقول انند بفتح اول و سکون دوم و نون بالف رسیده و لام آخر۔ لغت فارسی است و در اردوی ہندی ہم مستعمل۔ آہنی و جز آن کہ در اسفل نیام کارد و شمشیر باشد و بعربی آن را نعل بفتح نون و سکون عین مہملہ و لام در آخر گویند۔ صاحب نفائس ہم ذکر این کرده مؤلف عرض کند کہ تہ بجای خودش گذشت و نال در فارسی زبان بمعنی نای میان تہی می آید پس نالے کہ در تہ نیام برای حفاظت نوک نیام وصل کنند آن را تہنال گویند۔ (اردو) تہنال۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ میان کا وہ تیلی یا مسی یا نقرئی حصہ جہاں تلوار کا پھیلا رہتا ہے۔ بن لنل۔

تہ نہ دارد اصطلاح۔ بقول رشیدی یعنی

ہیچ مایہ و اصل ندارد۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این مقولۂ فارسیان است کہ چون بیان کسی را یا واقعہ را بی اصل پندارند گویند کہ ''آغا کلام تو تہ ندارد'' (اردو) کچھہ ٹھکانا نہین ہے۔ یعنے بے اصل ہے یہ دکن کا محاورہ ہے۔ بعض اہل دہلی بھی اس کا استعمال کرتے ہین۔

تہ نشان اصطلاح۔ بقول بہار آنست کہ اول بر قبضۂ شمشیر و امثال آن کندہ کنند و بعد ازان طلا یا جواہر دران نشانند بصنعتی کہ طلا در نہایت ہمواری و صفا برافروختہ شود و بعد ازان سیہ تاب کنند زمین نہایت سیاہ و طلا بغایت براق خیلی خوش آیند می شود و ہمچنین نوعی از وی کوفت است لیکن بہ تہ نشان نمی رسد و نوعی از وی زر نشان کہ بوتۂ آن بطور منبت در زمین بلند می باشد و آن را مطلا کنند و طلا بہ نسبت ہر دو قسم اول در ین بیشتر صرف می شود و آنچہ بجواہر مرصع می شود آن را مرصع کار گویند و نقرئی و طلائی و جواہری از اقسام اوست (اسعید اشرف ع) شدم اشرف گرفتار گل اندامی کہ از خونم ؛ غلاف خنجر نازش جواہر تہ نشان باشد ؛ - (علی رضای تجلی ستانی ع) خون شد فشردہ در دل اندوہ پیشہ ام ؛ شد تہ نشان ز ریزۂ یاقوت شیشہ ام ؛ صاحب بحر ہم ذکر این بہ اختصار بیان کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است یعنی نشاندہ شدہ بہ تہ و این صنعتی است کہ بر قبضہ ہای شمشیر و بر ساغر و جام و اشیای دیگر ہم کنند و مقابل کار منبت است کہ از سطح آن بلند باشد بر خلاف تہ نشان کہ برابر سطح بود و منبت نباشد و تعریف دیگر اسما بجایش گنیم کہ در ینجا صر احتش ضرورت ندارد۔ نقش و نگاری کہ از طلا و نقرہ وغیرہ بر سامان آہنی یا جستی می شود دو قسم باشد

باشد یکی از آب زر که دیرپا نباشد و دیگری
بصنعت ته نشان که دیرپا باشد از ینکه ریزہای
زر به ته می رود (اردو) ته نشان اُس
صنعت کا نام ہے جو تلوار کے قبضون وغیرہ
پر چاندی یا سونے یا جواہر سے نقش کیا جاتا ہے
یعنی پہلے نقش کندہ کرتے ہین اور پھر اس مین
جواہر یا چاندی یا سونے کا ورق اس طرح نصب کرتے
ہین کہ سطح سے برابر ہو جاے اور زینت نہ ہو۔
ظاہر یہ معلوم ہوتا ہے کہ آب طلا کا نقش ہے
لیکن درحقیقت جسم شے مین بذریعۂ کوفت
داخل ہوتا ہے ۔ مذکر ۔

(الف) **ته نشستن** | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی حقیقی است و ------

(ب) **ته نشین** | اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی ته نشسته و سند آصفی ہم متعلق از ہمین
است ہم او بر ب می فرماید کہ آنچه به تک
نشیند از دُرد و غیر آن (علی سرہندی ؎)
ز جوش بادہ دُرد ته نشین بالانشین گردد ٭
ز موج خندہ تبسم خط برون آید از ان لب ہا
٭ بہار ذکر ب کردہ با آصفی ہم زبان ۔ ما
عرض می کنیم از بالا مصدر ------

(ج) **ته نشین گردیدن** | بمعنی جمع شدن
در ته ظرفی پیدا است و ہر سه موافق قیاس است
(اردو) الف نیچے بیٹھنا (ب) ته نشین
وہ درد وغیرہ جو ته ظرف مین بیٹھ جاے مذکر
(ج) ته نشین ہونا ۔ صاحب آصفیہ نے (ج)
پر فرمایا ہے کہ بمعنی نیچے بیٹھنا ۔

(الف) **ته نما** | اصطلاح ۔ بقول بہار چیزے
کہ ہرچه در ته خود داشته باشد بنماید (شفیع
اثر ؎) این مقام از بسکه نورانی سرشت
افتادہ است ٭ خاک آن مانند آب صاف
باشد ته نما ٭ (ابوطالب کلیم ؎) از خشن
پوشی برون آورد فیض گلخنم ٭ تن قبای ته نما

اکنون ز خاکستر گرفت ؎ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است کنایہ از شفاف و دیگر ہیچ و از ہمین است مصدر

(ب) **تہ نما باشیدن** بمعنی شفاف بودن چنانکہ از سند شفیع اثر مذکورہ بالا ظاہر می شود (اردو) الف شفاف (ب) شفاف ہونا

تہ نمودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندش مصدر (تہ نما باشیدن) پیدا است کہ بجایش گذشت و این غیر از معنی حقیقی چیزی نیست (اردو) تھاہ دکھانا مثلاً کہہ سکتے ہین '' یہہ چشمہ اپنی صفائی کی وجہ سے ہمیشہ اپنی تھاہ دکھاتا ہے ''

تہنیت بقول بہار مبارکباد گفتن می فرماید کہ بالفظ دادن و ساختن و کردن و گفتن مستعمل مؤلف عرض کند کہ بقول منتخب بالفتح و کسر نون لغت عرب است بمعنی بالا و فارسیان بمعنی اسمی یعنی مبارکباد استعمال کنند و با مصادر خود مرکب سازند کہ در ملحقات می آید و ہیچ خصوصیت ہر چہار مصدر بالا نیست (اردو) تہنیت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ مبارکبادی۔

تہنیت خواندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تہنیت دادن و مبارکباد گفتن است (حسن غزنوی ع) راویان ہر نفسی تہنیت نو خوانند ؎ (اردو) مبارکباد دینا۔ تہنیت پیش کرنا۔

تہنیت دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مبارکباد پیش کردن و تہنیت گفتن است (والہ ہروی ع) صاحبا چون

دہست تہنیت نوروزی ؎ کز تو نوروز کند
کسب جہان افروزی ؎ مخفی مبادکہ ازین
سند استعمال مصدر دہیدن پیداست کہ
بجالش می آید (اردو) مبارکباد دینا۔
دیکھو تہنیت گفتن۔

تہنیت ساختن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی تہنیت دادن
و گفتن است (نظامی ؎) بزرگان بر و
تہنیت ساختند ؎ بآن سربزرگی سرافراختند
؎ (اردو) مبارکباد دینا۔

تہنیت کردن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی مبارکباد گفتن
و تہنیت دادن است مرادف تہنیت
ساختن کہ گذشت (معزی نیشاپوری ؎)
تہنیت کردہ ترا میران بصد جشن چنین ؎

شاعران گفتہ بہر جشنی ترا مدح وثنا ؎ (عرفی
؎) اگر صبا بمزاری برد غبار درت ؎
کنند تہنیت ازہم بزیر خاک اجساد ؎ مخفی
مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کُنیدن
پیداست کہ بجالش می آید (اردو) مبارک
باد دینا۔

تہنیت گفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی تہنیت خواندن است کہ گذشت
(طغرای مشہدی ؎) دیہیم و تخت تہنیت
تختگاہ گفت ؎ آمد بحکم شہ چو بدار القرار تخت
(اردو) دیکھو تہنیت خواندن۔

تہنیت نامہ استعمال۔ بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ خلاف تعزیت نامہ۔
مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت نامۂ
تہنیت است یعنی نامہ کہ در تہنیت رقم زدہ
موافق قیاس است (اردو) تہنیت نامہ

بترکیب فارسی سپاس کباد کے خط کو کہہ سکتے ہیں وکن میں تہنیت نامہ اُس اڈریس کو کہتے	ہیں جو کسی حاکم کی آمد پر بجانب ملازمین و رعایا پیش ہو۔ مذکر۔

تہو بقول برہان و جامع و ناصری بضم اول و ثانی (۱) بروزن و معنی تفوست کہ آب دہن و آب دہن انداختن باشد و بکسر اول (۲) مخفف تیہو و آن پرندہ ایست شبیہہ بہ کبک لیکن کوچک تر ازان۔ صاحب جہانگیری نسبت معنی اول گوید کہ آن را تف و تفو ہم گویند و با اول مکسور و ثانی مضموم تہو۔ صاحب سروری بہ معنی اول قانع بدین صراحت کہ مراد از تفوات کہ آن را تہ و تف نیز گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی تفو می فرماید کہ بہندی نیز ہمین صورت خطیست لیکن آن بتای مشترک التلفظ بہاست کہ تلفظ آن بر غیر ہندی دشوار است و تھوک بزیادت کاف نیز در ہندی است بہمان تلفظ و از معنی دوم ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بیچارہ لغت زبان خود را ہم ندانست و درمیان اعرابش ہم زحمت برداشت در ہندی زبان تھو بضم اول و سکون دوم و سوم صدائی است کہ از زبان کسی برآید کہ بر دیگری اظہار ناخوشی کند و حرکت مخاطب را ذلیل داند چنانکہ می گویند تھو الیت کیون کیا یعنی تفو بر تو کہ چنین کردو تھوک در ہندی آب دہن را گویند معلوم می شود کہ فارسیان ہمین تھو را کہ لغت سنسکرت است در فارسی بہ تبدیل اعراب تہو کردند و تفو مبدل آن باشد چنانکہ تہ و تف و تف مخفف تفو با اینکہ ہندیان از لغت فارسی تہو بہ تصرف در اعراب استعمال کردند کہ مہند باشد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔ صاحب محیط بر تیہو

گویدکہ اسم فارسی است ومعرب آن طیہوج وبفارسی فرخور وشوشک نیز نامند وبا مدنسمی ضرتیں مرغی است کوچک تر از کبک ورنگ شبیہہ بدان منقار او سرخ گوشت آن گرم وطبیعت وافعال وخواص آن مانند کبک وجہت ناقہین وضعیف الاحشا لغایت نافع وقابض شکم وغذای آن غلیظ نیست ومنافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ تہو بمعنی دوم مخفف ہمین تیہو است (اردو) (۱) تہو۔ بقول آصفیہ۔ تھوکنے کی آواز۔ تف۔ چھی۔ قابل نفرت (۲) تیہو ایک پرند کا نام جو بٹیر کا ہمرنگ اور قد مین اس سے چھوٹا ہوتا ہے۔ مذکر۔

تہ وبالا اصطلاح۔ بقول برہان بمعنی (۱) زیر وزبر باشد کہ تحت وفوق است و (۲) کنایہ از اضطراب وبیقراری ہم و (۳) حصول مطلب وولپیر امرد باشد مر یکدیگر را۔ صاحب جامع بذکر ہر سہ معنی بصراحت معنی سوم گوید کہ لواطہ کردن دو لپیر امرد با یکدیگر صاحب بحر معنی اول را گذاشت کہ حقیقی است واز موضوعش خارج وصاحب سروری معنی سوم را ترک فرمودہ صاحب ناصری معنی دوم را ترک کرد مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است ومعنی دوم وسوم مجازش (اردو) (۱) تہ وبالا بمعنی زیر وزبر اردو مین بھی مستعمل ہے (۲) اضطراب۔ مذکر۔ بیقراری۔ مؤنث (۳) دو امرد لڑکون کی باہم لواطت۔ مؤنث۔

تہی بقول برہان وجامع وناصری بکسر اول وثانی وسکون تحتانی (۱) نام شہری ومدینہ و (۲) بمعنی خالی ہم کہ در مقابل پر است صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بفتح اول وضم اول ہم گفتہ اند صاحب جہانگیری بر معنی دوم قانع (رودکی ۵۲) ای از تو مر اگوش

پر ودیدہ تہی ؎ خوش آنکہ زگوش بامی در ردیدہ تہی ؎ صاحب رشیدی ہم بمعنی دوم قناعت فرمودہ (سعدی ؎) چہ مردی کند در صف کارزار ؎ کہ دستش تہی باشد وکارزار ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ استعمال عام فارسیان بکسر تین است وعراقیان خصوصاً صفاہانیان بضم اوّل گویند وفتح مسموع نیست مؤلّف عرض کند کہ بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و وجہ تسمیہ معنی اوّل متحقق نشد (اردو) (۱) تہی ایک شہر کا نام ہے جس کی تعریف مزید معلوم نہو سکی۔ مذکر (۲) خالی۔

تہی آخر اصطلاح۔ بقول بہار بضم خای معجمہ مبتلای قحطی آب و دانہ مقابل چرب آخر (حکیم شفائی ؎) گاو دوشای ہنر لسکہ تہی آخر ماند ؎ خشک پستان شدہ زانسان کہ ندارد نم شیر ؎ صاحب بحر گوید کہ کسی کہ مبتلای قحط آب و دانہ باشد وارستہ ہم بانش مؤلّف عرض کند کہ ہیچ تعلّق از انسان ندارد و مخصوص بہ مویشی و چارپایان باشد (اردو) وہ چارپایہ جسکو رات۔ دانہ چارہ نہو۔

تہی آغوشی استعمال۔ بقول بہار و آنند خالی بودن آغوش از معشوق مؤلّف عرض کند کہ خلوی آغوش است (صائب ؎) بر تہی آغوشی خود آہ حسرت می کشم ؎ ہر کجا بینم کشد شمعی بیر پیروانہ را ؎ (اردو) تہی آغوشی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں۔ خلوے آغوشی۔ آغوش خالی رہنا کا حاصل بالمصدر۔

تہی بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلّف عرض کند کہ بمعنی خالی بودن است (جمال اصفہانی ؎) وصالی بود بی زحمت شب دوش ؎ تو گوئی عالم از آدم تہی بود ؎ (اردو)

خالی رہنا۔

تہی پائی استعمال۔ بقول انند کنایہ از برہنہ پائی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) آن راہ نوردم کہ تہی پائی خود را٭ پیوستہ نہان از نظر آبلہ دارم٭ (کلیم ہمدانی ؎) پای سیم شد از خار رہت پوشیدہ٭ چارہ زین نتوان کرد تہی پائی را٭ (اردو) دیکھو برہنہ پائی۔ مؤنث۔

تہی پشت اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از پوچ و بیمغز (حکیم زلالی ؎) فلک از نعرہ کوس تہی پشت٭ گرفتہ کوس چہرہ بہ انگشت٭ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہراً کسی کہ پشتیبان خود ندارد یعنی بی پناہ و معنی پوچ و بی مغز قابل نظر است تامل (اردو) پوچ۔ بے مغز بے سہارا۔

تہی چشم اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند و تحقیق الاصطلاحات کنایہ از نابینا و بی بصر (صائب ؎) تہی چشمان چہ میدانند قدر روی نیکو را٭ نباشد خبر گرانی بہرہ از یوسف ترازو را٭ (امیر خسرو ؎) خاک بسر مرد تہی چشم را٭ کز پی زر در شمرد چشم را٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ تہی از بینائی باشد (اردو) نابینا۔ اندھا۔

تہی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است چنانکہ تہی داشتن دل و خانہ و کیسہ و امثال آن (خلیلی غرجستانی ؎) ای کاش بودی آگہی وی را ز حال این رہی٭ کز صبر دارم دل تہی در عشق او از گمرہی٭ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر داریدن است کہ بجایش می آید و آن مرادف داشتن باشد (اردو)

خالی رکھنا جیسے گھر خالی رکھنا۔ صندوق خالی
رکھنا۔

تہی دست اصطلاح۔ بقول بہار و
بحر و آنند کنایہ از مفلس و نادار (شیخ شیراز ع)
نمرد آن تہیدست آزادہ مرد ٭ کہ پہلوی مسکین
شکم پر نکرد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است صاحب ملحقات برہان بذکر معنی بالا
گوید کہ نیز کسی کہ در صدد رسیدن نشستہ باشد
ہم گوئیم کہ ہمان مفلس است۔ (اردو)
خالی ہاتھ۔ تہی دست۔ مفلس۔ نادار۔

تہی دست روسیاہ مثل۔ صاحبان
خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ
از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ فارسیان این مثل را بحق مفلس می زنند
مقصود ہمین قدر است کہ مفلس دائما
در ضلالت است (اردو) دکن میں کہتے
ہیں "خالی ہاتھ بدقسمت"۔

تہی دو اصطلاح۔ بقول بحر بپائندہ دوندہ
مؤلف عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است
ولیکن سند استعمال از نظر ما نگذشت معاصرین
عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال باشیم
اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بے فائدہ
دوڑ دھوپ کرنے والا۔

تہی دیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ تہی دیدن چیزی از چیزی بمعنی حقیقی خالی
یافتن چیزی از چیزی است و از سندش کہ آمدہ
مصدر رسیدن پیدا است کہ تعریفش بجایش
گذشت (اسدی طوسی ع) نہ بینی ز خواہندہ
و میہمان ٭ تہی بارگاہ در ایک زمان ٭۔
(اردو) خالی دیکھنا۔

تہی دیدہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و
آنند بمعنی تہی چشم **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (امیر خسرو ع) روان از

دو دیدہ پسندیدگان ہڑ بخاک درت چون
تہی دیدگان ہڑ (اردو) دیکھو تہی چشم۔

تہی رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
آصفی وبحر واننددوملحقات برہان (۱) بیراہی
کردن و(۲) سفر بی سود کردن و(۳) تہی
دست وبی چیز رفتن و(۴) تنہا رفتن **مؤلف**
عرض کند کہ اگرچہ ظاہرا موافق قیاس است
برای معنی سوم وچہارم ولیکن معنی اوّل ودوم
را کہ صورت اصطلاحی دارد محققین صاحب
زبان ذکر نکردند ومعاصرین عجم ہم ساکت وہر
چہار محققین بالاہند نژاد ومن وجہ بیان
ملحقات برہان را اگرچہ متعلق بہ اہل زبان دانیم
ولیکن طالب سند باشیم (اردو) (۱)
بیراہی کرنا (۲) بے فائدہ سفر کرنا (۳) خالی ہاتھ
اور بے کسی سامان کے جانا۔ (۴) تنہا جانا۔

تہی شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ معنی حقیقی خالی شدن است واز سند
پیش کردہ اش استعمال مصدر شودن
پیدا است کہ بجایش می آید (عرفی ۵)
تا حرم فرشتگان از دل ودین تہی شود ہڑ
رخصت جلوہ مدہ حجلہ نشین ناز را ہڑ
سند این از کلام ظہوری بدست آمدہ
(۵) جیب طاقت تہی شد اما ہست
ہڑ عشوہ را دست درخزانہ صلح ہڑ۔
(اردو) خالی ہونا۔ تہی ہونا۔

تہیشہ بقول برہان وجہانگیری وجامع بفتح اوّل وکسر ثانی وسکون تحتانی نام شہری کہ
فریدون پیوستہ ودائم درانجا می بود صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا ہمان تمیشہ است
کہ بمیم گذشت صاحب ناصری می فرماید کہ این را تہیشہ نیز گفتہ اند وہمان تمیشہ کہ مذکور شد
مؤلف عرض کند کہ دریجا وجہ التسمیہ این ہمین قدر معلوم می شود کہ تہی وشہ را مرکب

گردند و مقصود از مسکن مخصوص شاه باشد واللہ اعلم (اردو) دیکھو تہیشہ۔

تہی کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خالی کردن است (عرفی ؎) اگر اجازت عرفی اشاره فرماید ٭ تہی کنم ز گہر گنج خسروانی را ٭ مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر گشتن پیداست که مرادف کردن است که بجایش می آید (اردو) خالی کرنا۔

تہیگاه | بقول برہان و جامع و بحر و سراج مابین شکم و پہلو را گویند۔ بہار گوید که بن بغل است که بتازی خاصره گویند مابین شکم و پہلو (ظہوری ؎) شور سینه دشت از ہول چاک ٭ پر از کشته گردد تہیگاه خاک ٭ صاحب ناصری این را مخصوص به آدمی کرده ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) وه مقام جو مابین پہلو اور شکم ہو۔ بن بغل۔ مذکر۔

(الف) تہی گردیدن | استعمال۔ صاحب
(ب) تہی گشتن | آصفی ذکر این

کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تہی شدن است و ب مرادف الف (عرفی ؎) ہوش اگر ناخن زند بر دل شراب ناب ہست ٭ ور سبو از می تہی گردد خمار خواب ہست ٭ (نظامی ؎) تہی گشت بازار خاک از خروش ٭ ز بانگ جرسہا بسر آسوده گوش ٭ (اردو) الف و ب خالی ہونا۔ دیکھو تہی شدن۔

تہی ماندن از چیزی | مصدر اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر (تہی ماندن) کرده از معنی ساکت و صاحب بحر این را آورده گوید که بمعنی محروم ماندن از آن (نظامی ؎) بدانست خضر از سر آگہی ٭ که اسکندر از چشمه ماند تہی ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس

است و خالی ماندن معنی حقیقی این (اردو) خالی رہنا۔ محروم رہنا۔

تہی مغز اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند و تحقیق الاصطلاحات کنایہ از احمق و بیخرد (شیخ شیراز ؎) آن تہی مغز راچہ علم و خبر ٭ کہ بروہیزم است یا دفتر ٭ (صائب ؎) می از بزم تہی مغزان ازان بیرون نمی آید ٭ کہ آتش بیشتر در نیستان بر خویش می بالد ٭۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تہی مغز بترکیب فارسی۔ احمق اور نادان کو کہہ سکتے ہیں۔

تہی میان اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی خالی و میان تہی ہم **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم کسی را گویند کہ پول بدست ندارد۔ بدین وجہ کہ عجمیان اکثر پول را در ہمیان دارند۔ این را تہی میان گفتند یعنی کسیکہ در کمر خود ہمیانی ندارد و مجازاً مفلس را ہم گویند (اردو) خالی ہاتھ۔ وہ شخص جسکے پاس روپیہ پیسا نہو۔ مفلس۔ نادار۔

تہی و تہک اصطلاح۔ بقول برہان و انند با تای قرشت و ہا بر وزن زہی و فلک بمعنی برہنہ و عریان و تہی و خالی۔ صاحب بحر ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ تابع مہمل است و تکرار تہی و در دوم تحتانی بہ کاف بدل شد چنانکہ پشیل و پشکل (اردو) ننگا دھڑنگا۔ ننگا منگا بقول آصفیہ عریان و برہنہ۔ بالکل ننگا۔

(الف) **تہیئہ** بقول آصفی بر وزن تذکرہ۔ استعداد و آمادگی **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب بہ تشدید یا بقول غیاث و منتخب بمعنی آمادگی کردن۔ فارسیان لیکن را لمعنی حاصل بالمصدر استعمال کنند و با مصادر خوش ترکیب ہم کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) صد گنج گہر دل و جان و اہم کردہ ایم ٭ این ما تہیئہ ہوس رونمای کیست ٭ (ولہ ؎)

نفس تہ کن ز حرف عشق زنہار ؎ مداری تہیہ این کار نشین ؎ بہار این را بہ دو یا (تہییہ) بروزن تذکرہ نوشتہ۔ تسامح اوست (اردو) تہیہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر سامان۔ آمادگی۔ تیاری۔ مستعدی۔ جیسے تہیۂ سفر۔

تہیہ ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی آمادہ شدن است (صائب ؎) کنون کہ قد تو گردیدہ حلقۂ در مرگ ؎ تہیۂ سفر عالم بقامی ساز ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال سازیدن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف ساختن است (اردو) تہیہ کرنا۔

تہیہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی اہتمام کردن (ظہوری ؎) نفس تہ کن ز حرف عشق زنہار ؎ نکردی تہیہ این کار نشین ؎ مخفی مباد کہ در اکثر نسخ در مصرع دوم (نداری تہیہ این کار) مرقوم است اگر ہمین صحیح باشد (تہیہ داشتن) ہم استعمالی قرار می یابد (اردو) تہیہ کرنا۔

فوقانی باتحتانی

تی بقول برہان و جامع و سروری و ناصری و سراج بکسر اوّل و سکون ثانی مخفف تہی است کہ خالی باشد (مولوی معنوی ؎) آن یکی مرد یست قوتش جملہ درد ؎ وان دگر مردی میان تی ہمچو گرد ؎ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) دیکھو تہی۔

تیار بقول بہار بروزن عطار موج جہندہ می فرماید کہ فارسیان بمعنی آمادہ و مہیا استعمال کنند و بہ طای حطی نیز می آید مؤلف عرض کند کہ ما این را مفرس دانیم و بطای حطی غلط است و در کلام فارسی ندیدیم عربان مقیم فارس می نوشتہ باشند و استعمال این

در ملحقات می آید (اردو) تیار۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ مستعد۔ آمادہ۔ لیس۔

تیار شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مہیّا شدن است (اثر شیرازی ؎ بدولت ارنرخم پاچو چرخ کوزہ گری ٭ خمیر مایۂ رزقم نمی شود تیّارہ ٭ مخفی مبادکہ از این سند استعمال شودن پیداست کہ مرادف شدن است کہ بجای خودش می آید (اردو) مہیّا ہونا۔ تیار ہونا۔

(الف) تیان **(ب) تیانچہ** بقول برہان بر وزن میان دیگ سر کشادہ بزرگ را گویند چہ ...... دیگ سر کشادہ کوچک را نام است۔ صاحب جہانگیری بر ذکر الف قانع و می فرماید کہ آن را لوید نیز گویند (مولوی معنوی ؎) عشق چو مغز است وجہان ہمچو پوست ٭ عشق چو حلواست جہان چون تیان ٭ صاحب جامع ذکر ہر دو کردہ صاحب سروری محض الف را آوردہ صاحب ناصری بصراحت معنی بالای الف گوید کہ دیگ گرمابۂ حمّام را ہم گفتہ اند و بذیل آن ذکر ب ہم فرمودہ خان آرزو ہم در سراج ب را بذیل الف آوردہ مؤلف عرض کند کہ الف اسم جامد فارسی زبان است (اردو) الف بڑی دیگ۔ مؤنث جس کا منہ کشادہ ہو۔ جس کو دکن میں پتیلا کہتے ہیں (مذکر) صاحب آصفیہ نے بھی اس کا ذکر کیا ہے۔ دیکھو پتیلا۔ (ب) پتیلی۔ بقول آصفیہ (اردو) اسم مؤنث۔ چھوٹی دیگچی مؤلف عرض کرتا ہے کہ پتیلی دکن میں اس دیگچی کو کہتے ہیں جس کا منہ کشادہ ہو۔

تیب بقول برہان وجامع باثانی مجہول (۱) بر وزن و معنی شیب کہ عرب تفاح

گویند و (۲) بمعنی سرگشته و (۳) مدهوش و (۴) بیقرار و شتاب زده صاحب جهانگیری
بمعنی دوم و سوم قانع (استاد دقیقی ۵) نبوده مرا هیچ با تو عقیب ؎ مرا بی گنه کرده
شیب و تیب ؎ صاحب رشیدی بصراحت معنی سوم می فرماید که علاحده از شیب مستقل
نشود و مارا اختلاف است ازین و صراحت کاملش بر (تیب و شیب) می آید۔ صاحب
ناصری گوید که مرادف شیب است بمعنی سوم می فرماید که آنچه برهان بمعنی اول آورده
غلط است که شیب را سیب دانست۔ خان آرزو در سراج هم تسامح برهان را بیان
کرده بر معنی دوم و سوم قانع و می طرازد که این لفظ از اتباع است چنانکه تیب و شیب
صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار گوید که (۵) فوج پیادگان را نام است
و به بای فارسی هم آمده۔ صاحب بول چال بر مجرد معنی صف قانع مؤلف عرض کند که
ظاهر نسبت معنی اول تصحیف و تسامح برهان یافته می شود ولیکن ازینکه صاحب جامع
معنی اول نوشته و او محقق صاحب زبان است ما بهمه معانی بالا این را اسم جامد
فارسی زبان دانیم و بمعنی پنجم لغت فارسی جدید است طبیعت و خواص سیب بر
توپا گذشت (اردو) (۱) سیب۔ مذکر۔ دیکھو توپا (۲) سرگشتہ۔ حیران۔ پریشان
(۳) مدہوش (۴) بیقرار (۵) پیدل فوج کی صف۔ مؤنث۔

تیبا بقول برهان و مؤید بر وزن زیبا بزبان زند و پازند آهو را نام است که
بعربی ظبی خوانند صاحب جهانگیری در خاتمه آورده۔ صاحب ناصری بذکر قول برهان
گوید که در فرهنگها ندیدم مؤلف عرض کند که ما از زندستان معاصر قول برهان را

صحیح یافتیم (اردو) دیکھو آہو کے پہلے معنے۔

تیباش بقول خان آرزو در سراج بکسر و یای معروف عشوہ و فریب (شاعرہ) ہفت نوبت بانگ کردم و صبر کردم ٭ تا کہ عاجز گشت از تیباش مردم ٭ و بحوالۂ رشیدی گوید کہ ظاہراً تیتاش بتای قرشت بجای با مرادف تیتال کہ مشہور است اما تیتال در کلام قدما دیدہ نشد پس درین صورت شین تیتاش ضمیر باشد پس مرادف تیتال گفتن خطاست و اگر باشد مخفف آن و نیز تیتال در زبان ہندی بمعنی مکر و فریب آمدہ و در اشعار متاخرین واقع شدہ و آمدن این لفظ باین وضع دلالت بر صحت دارد موافق رای ما اگرچہ اکثر مردم مخالف این باشند (انتہی کلامہ) صاحب رشیدی بذکر این تصحیف تیتال داند و صاحب برہان اسم جامد پندارد و صاحب جامع ہم این رای آرد **مؤلف** عرض کند کہ ما باعتبار صاحب جامع کہ محقق زبان خود و معتبر تر از محققین ہند نژاد است این لغت را اسم جامد فارسی زبان دانیم و تعلق این با تیتال قرار دادہ بہ فکر تبدیل فوقانی و لام افتادن تحصیل حاصل است (اردو) عشوہ او فریب۔ مذکر۔

تیب و شیب اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و سروری بکسر اول و شین نقطہ دار این لغت از اتباعست ہمچو تار و مار و امثال آن بمعنی سرگشتہ و مدہوش و بیقرار و حیران و سرگردان و شتاب زدہ (شمس فخری ع) آصف اگرچہ صاحب تدبیر و رای بود ٭ با عقل و فطنت تو ورا تیب دان و شیب ٭ **مؤلف** عرض کند کہ تیب بہ ہمین معنی بجای خودش گذشت و شیب ہم بہ ہمین معنی می آید۔ فارسیان ہر دو را بہ یکجا ہم بہ سبیل عطف استعمال کنند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو تیب اور دیکھو شیب۔

تیپ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ

یا آن مبدل این چنانکہ اسپ و اسب وتب وتپ (اردو) دیکھو تیب ۔	ناصر الدین شاہ قاچار ہمان تیب کہ بہ بای عربی گذشت مؤلف عرض کند کہ این مبدل آن

تیال بقول برہان وجامع بمعنی (۱) فریب و (۲) چاپلوسی ۔ بہار بر معنی مکر وفریب قناعت کردہ گوید کہ در رہنمای بدین معنی مشترک (ملا فوقی یزدی ؎) لب از فرگان پر از تیال عشوہ ۔ دو چشم آبستن اطفال عشوہ ۔ (باقر کاشی ؎) چون کلام اللہ ناطق معجز داری بیار ۔ ہیچکس از شیوہ تیال پیغمبر نشد ۔ خان آرزو بذیل تیابش ہرچہ نسبت این نوشتہ است مؤلف عرض کند کہ ما نقلش ہمدر انجا کردہ ایم واین را اسم جامد فارسی زبان دانیم بر اعتبار جامع کہ محقق صاحب زبان است (اردو) (۱) فریب ۔ مکر (۲) چاپلوسی ۔ خوشامد ۔ بنوشت

تی تی بقول برہان وجہانگیری وجامع بکسر ہر دو فوقانی وسکون ہر دو تحتانی (۱) آنچہ از خمیر نان بصورت مرغان وجانوران دیگر بجہت تسلی طفلان سازند وپزند وبدیشان دہند و (۲) کلمہ باشد کہ مرغان را بدان طلبند و (۳) زنان پادشاہ گیلان را نیز خوانند (فخر رازی ؎) فخر رازی آرد را لیتی کند ۔ از برای طفلگان تی تی کند ۔ صاحبان سروری وناصری معنی سوم را ترک کردہ اند صاحب رشیدی می فرماید کہ ہمان تیتی بہ ہر سہ معنی ۔ خان آرزو در سراج ہم این را بہر سہ معنی آوردہ مؤلف عرض کند کہ این اصل ہمان تتی است کہ بمعنی اول ودوم گذشت وآن مخفف این است وبمعنی سوم اسم جامد (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تتی (۳) پادشاہ گیلان کی عورتین فارسی مین تی تی کہلاتے ہین (الف)

تیج بقول برہان وجامع باجیم بروزن ہیچ (۱) نخ وتار ابریشم و (۲) پنبہ کہ آنرا

بدست از هم بگشایند و بقول بعض پنبه ریزه هائی که در وقت حلاجی کردن بر سر و ریش استاد حلاج چسپید و (۳) بمعنی پیچیده و فشارده هم و (۴) امر باین معنی باشد یعنی به پیچ و بفشار و (۵) تیر را نیز گویند که بعربی سهم خوانند صاحبان جهانگیری و رشیدی و ناصری بمعنی اول و دوم و پنجم قناعت فرموده صاحب سروری بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی پنجم گوید که درین تأمل است و دیگر معانی را ننوشت۔ خان آرزو در سراج هم با جهانگیری متفق **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول و دوم و پنجم اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی سوم پیچ و فشار است که اسم مصدر

(ف) **تیخیدن** باشد و تیخیدن را محققین مصادر یعنی صاحب بحر و موارد و نوادر و دیگر همه محققین هم ترک کرده اند و لیکن معنی چهارم بیان کرده برهان و جامع لغات حاکی آن بکنند که ما (ف) را بمعنی پیچیدن و فشاردن قائم کنیم که کامل التصریف باشد و مضارع این تیخد ۔ و حاصل بالمصدر این تیخش (اردو) الف (۱) ریشم کا تار۔ مذکر (۲) روئی کا ریزہ مذکر (۳) پیچ اور فشار۔ مذکر۔ (۴) تیخیدن کا امر حاضر (۵) تیر۔ مذکر۔ (ب) دیکھو پیچیدن اور فشاردن۔

تیخ بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سروری و سراج با خای نقطه دار بروزن میخ هر چیز را گویند که سر آن تیز باشد **مؤلف** عرض کند که مبدل تیز است که زای هوزش به خای معجمه بدل شد چنانکه فراز و فراخ (اردو) تیز۔ دیکھو تیزان۔

تیداک بقول برهان و جامع بروزن بی باک یهود را گویند چه تیداکی یهودی باشد

صاحب ناصری بحوالۀ برہان ذکر این کردہ گوید کہ در فرہنگہا ندیدیم۔ خان آرزو در سراج ہم آوردہ مؤلف عرض کند کہ چارۂ بجز این نباشد کہ ما این را لغت فارسی زبان دانیم و ماخذ این تحقیق نشد صاحب انند صراحت کردہ کہ این لغت فارسی است (اردو) یہود۔ بقول آصفیہ۔ عبرانی یہودی کی جمع۔ جہودان۔ حضرت موسی علیہ السلام کی امت۔ عبر کی اولاد عبرانی۔ موسائی۔

تیر بقول برہان بر وزن میر (۱) سہم و (۲) نام فرشتہ ایست کہ بر ستوران موکل است و تدبیر و مصالحی کہ در روز تیر و ماہ تیر واقع شود باو تعلق دارد و (۳) نام ماہ چہارم از سالہای شمسی و آن مدت بودن آفتاب است در برج سرطان و (۴) نام روز سیزدہم از ہر ماہ شمسی۔ نیک است درین روز دعا کردن و حاجت خواستن و این روز عید فارسیان است بنا بر قاعدۂ کلیۂ ایشان کہ چون نام روز با نام ماہ موافق آید آن روز را عید کنند و جشن سازند و بعضی گویند چون درین روز میان افراسیاب کہ بر بلاد ایران مستولی شدہ بود و منوچہر در قلعۂ ترکستان متحصن گردیدہ بود باین شرط صلح شد کہ یک کس از لشکر منوچہر بہمہ نیروی خویش تیری بیندازد ہر جا کہ آن تیر بیفتد آنجا سرحد باشد گویند آرش تیری انداخت و آن تیر بر کنار آب آمون افتاد و آنجا سرحد شد و فارسیان از نکبت و ہلاکت نجات یافتند بنا برین درین روز این ماہ جشن سازند و عید کنند و این روز را مانند مہرگان و نوروز مبارک دانند و این روز را تیرگان و جشن این روز را جشن تیرگان خوانند و (۵) بمعنی حصہ و بہرہ و نصیب و قسمت باشد و (۶) نام ستارۂ عطارد کہ اورا

دبیر فلک ہم خوانند و گویند مربّی علما و مشائخ و قضات و ارباب قلم باشد (۷) غضب و قہر وخشم و (۸) تنگ در برابر گشاد کہ بعربی ضیق است و (۹) تیرہ و تاریک و (۱۰) فصل پائیز و خزان و (۱۱) قدر و مرتبہ و عظمت و شوکت و (۱۲) ہر چوب راست ہمچو تیری کہ خانہ بدان پوشند و تیری کہ درمیان کشتی نصب کنند و بادبان ازان آویزند و تیر عصاری و چوبی کہ ہر دو پلہ ترازو ازان آویختہ باشند و چوبی کہ خمیر بدان تنگ سازند و تیری کہ قنادیان شیرہ بقوام آوردہ بہ آن بزنند و لت کنند و تیر تمّاج و تیر گز و امثال آن (۱۳) صاعقہ و طوفان و (۱۴) شگوفۂ خرما کہ عربان طلع گویند و (۱۵) تاب و طاقت و امان و مروّت (۱۶) نوعی از مار و (۱۷) نام جنسی از مرغ شبیہہ بہ طاوس مادہ کہ اہل مغرب اور اشقبین خوانند و باین معنی بکسر اوّل و ضم ثانی ہم آمدہ و (۱۸) رشتہ و موی و (۱۹) تیر یز جامہ و کرباس و (۲۰) سوری را گویند و آن نوعی از پارچۂ سفید است و (۲۱) جامۂ کرباس و (۲۲) گل نرگس و آن گلی است معروف و (۲۳) ہر چیز کہ از انواع خود بہتر باشد و (۲۴) ہر دو چیز کہ در جثہ و ترکیب و صفات دیگر باہم برابر باشند و (۲۵) گلولۂ توپ و تفنگ و امثال آن و (۲۶) صحرا و بیابان را گویند۔ صاحب جہانگیری بذکر ہمہ معانی بالا معنی بست و چہارم و بست و ششم را ترک کردہ۔ سند معنی اوّل در سند معنی سوم موجود (فردوسی ۳ھ) ہمہ سال تیر تو از ماہ تیر ٭ بزرگی و شاہی و تاج و سریر ٭ (مسعود سعد ۴ھ) ای نگار تیر بالا روز تیر ٭ خیز و جام بادہ دہ در لحن زیر ٭ (شاعر ۵ھ) عشرت و شادی و لہو بہرۂ او باد و تیر ٭ بہرہ و تیر حسود آمدہ کرم و زحیر ٭ (انوری ۶ھ) گر نامۂ ہدہد بہ پر دانۂ تو تیر ٭

شعلش فروکشاده و دستش به بسته باد ها (امیر خسرو ش) سهل است اینکه تیر تو بر گهه نه ایستاد
ها بلکه نه ایستاد به پیش تو گاه تیر ها (حکیم سنائی ش) آنکه در پیش سخن تیغ زبانش گه زخم ها اثر
بی فائده چون تیر میان بند و تیر ها (حکیم سوزنی ش) پیری چو عمر من همه و سال صید کرد ها شد
روزهای روشن من چون شبان تیر ها (وله ش) سال عالم عنف و لطف و مهر و کین است
مایه گیر ها تا زمستان و بهار آورد تابستان و تیر ها (فیضی ۱۱ ش) قسم بقبضهٔ قدر و کمال
قدرت حق ها که با تو نیست کس از روزگار در یک تیر ها (سیف اسفرنگی ۱۲ ش) دور رنگ و
سرکش و بیکار همچو قوس قزح ها غلیظ و خشک و گران خیز همچو تیر خراس ها (شمس فخری ۱۲ ش)
ز موج معرکه کشتی عمر آن بجهد ها که باشدش ز دعا و ثنات لنگر تیر ها (مختاری ۱۲ ش) کنون
که خور به ترازو رسید و آمد تیر ها شد است راست شب و روز چون ترازو تیر ها صاحب
جامع در ذکر همهٔ معانی با برهان متفق و صاحب رشیدی ذکر همهٔ معانی غیر از معانی بست و چهارم و بست
و ششم کرده می فرماید که در معنی بعض اسناد پیش کردهٔ جهانگیری تامل است و نسبت معنی سیزدهم
گوید که بهمین معنی ببای موحدهٔ اول هم گذشت صاحب سروری معنی یازدهم و سیزدهم و چاردهم
و پانزدهم و هجدهم و نوزدهم و بستم و بست و یکم و بست و دوم و بست چارم و بست
و ششم را گذاشته ذکر دیگر همهٔ معانی کند و صاحب ناصری غالباً نقل رشیدی بر داشته چنانکه
از طرز عبارتش ظاهر می شود و به ذکر معنی اول تا ششم و نهم و دوازدهم و سیزدهم و شانزدهم
و بست و سوم و بست و پنجم قناعت کرده خان آرزو در سراج بذکر همهٔ معانی و به ترک معنی
بست و یکم و بست و چارم و بست و ششم نسبت معنی نهم گوید که مخفف تیر یا تیره مزید علیه آن

ونسبت معنی پانزدہم می فرماید کہ تصحیف تیو وامالۂ تاو ونسبت معنی شانزدہم می طرازد کہ تنہا تیر بمعنی مار نیست بلکہ استعمال (تیرمار) است صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار می فرماید کہ (۲۷) بمعنی بازیگر در محاورۂ حال است صاحب فدائی معنی اول وسوم وسیزدہم وبست وسوم وبست وپنجم نوشتہ۔ صاحب سفرنگ بشرح لبستی فقرۂ (دساتیر آسمانی بفرزانان وخشوران وخشور) ذکر معنی ششم کردہ وبہار بمعنی اول آوردہ گوید کہ آتشین پیکان[1]۔ بی پر و پیکان[2]۔ پولاد خای[3]۔ پولاد سای[4]۔ پیکان فشان[5]۔ جگردوز[6]۔ جوشن گذار[7]۔ خاک نشین[8]۔ خوش پیکان[9]۔ دلدوز[10]۔ دیدہ دوز[11]۔ راست[12]۔ راست رو[13]۔ رم خوردہ[14]۔ سخت[15]۔ سرگداز[16]۔ سینہ دوز[17]۔ شکر زخمہ[18]۔ کاکل ربا[19]۔ کج[20]۔ کشادہ[21]۔ لنگر دار[22]۔ نیم رس[23]۔ از صفات اوست وپری[24]۔ پری زاد[25]۔ طائر[26]۔ غنچہ[27]۔ مصرع[28]۔ نہنگ[29]۔ از تشبیہات او ومی فرماید کہ اسد الحکما در شب تابہ آوردہ کہ واضع تیر وکمان دختر گور رنگ زبلی است (حکیم زلالی ۵) من کیستم آن ذرۂ خورشید نظیرم ؎ بر طرف کلہ فتنہ کند غنچۂ تیرم ؎ (ملا مفید بلخی ۵) ہر کہ دارد ہوش از جا می رود ہمچون نشان ؎ بشنود گر مصرع برجستہ تیر ترا ؎ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است بہ ہمہ معانی وشک نیست بمعنی سہم ونوزدہم مخفف تیرہ وتیرزہ۔ صاحب محیط ذکر تیر نکردہ ونسبت شکوفۂ خرما کہ معنی چاردہم است ہرچہ نوشتہ مابر (بہار درخت خرما) نقلش کردہ ایم۔ وہرچہ بر شفتین نوشتہ کہ متعلق بمعنی ہفدہم است نقلش بر بوتیمار گذشت (اردو)

(۱) تیر۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دیکھو اتنبا۔ (۲) ایک فرشتہ کہ فارسیوں نے تیر کہا ہے جس کے متعلق ماہ تیر کا انتظام ہے۔ مذکر (۳) تیر۔ شمسی مہینوں سے چوتھے مہینہ کا نام۔ مذکر۔

دکن کے دفاتر مین آغاز ماہ آذر سے تیر آٹھوان مہینہ ہے (۴) ماہ تیر کی تیرھوین تاریخ کو فارسیون نے تیر کہا ہے۔ مؤنث (۵) حصہ - بہرہ - مذکر (۶) تیر بقول آصفیہ - مذکر - ستارہ عطارد (۷) غضب - غصہ - مذکر (۸) تنگ - مذکر (۹) تیر بقول آصفیہ تاریک اور تیرہ کا مرادف - مذکر (۱۰) خزان - مؤنث (۱۱) قدر و مرتبہ - مذکر (۱۲) تیر بقول آصفیہ - مذکر سیدھی لکڑی جو مکانون کے چھت اور جہازون کے ستون اور نیز دوسرے کامون مین کام آتی ہے (۱۳) صاعقہ - طوفان - مذکر (۱۴) دیکھو (بہار درخت خرما) (۱۵) تاب و طاقت مؤنث (۱۶) سانپ کی ایک قسم - مذکر (۱۷) دیکھو پوتیمار (۱۸) رشتہ - بال - مذکر (۱۹) سنجاف - مذکر - دیکھو بردر کے دوسرے معنے (۲۰) کپڑے کی ایک قسم جس کو فارسی مین موی کہتے ہین - مؤنث (۲۱) سفید کپڑا - مذکر (۲۲) نرگس کا پھول - مذکر (۲۳) ہر عمدہ چیز - مؤنث (۲۴) مساوی درجہ کی دو چیزین - مؤنث (۲۵) توپ کا گولا - مذکر (۲۶) جنگل صحرا - مذکر (۲۷) دیکھو بازگیر -

تیر آتش بازی اصطلاح - بقول بحر بمعنی تیر ہوائی **مؤلف** عرض کند کہ این مثل تیر آتش می باشد و در یک سر آن باروت - چون آتش دہند است بسوی آسمان رود - مرکب اضافی است و معاصرین عجم ہم برزبان دارند و ہمین را تیر ہوائی ہم خواہند (اردو) ہوائی بقول آصفیہ اردو - مؤنث - ایک قسم کی آتش بازی جیسے خدنگا یا خدنگ بھی کہتے ہین -

تیر آخر بجگر کافر مقولہ - صاحب خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان سلف این مقولہ را در لشکر تیر اندازان برای ہمت افزائی

استعمال می کردند خصوصاً افسران شان بخطاب لشکریان می گفتند که (آغا تیر آخر بجگر کافر یعنی ایک تیر آخر بزن که جگر کافر بشگافد و از کافر خصم مقابل مراد بود و بس این مقولہ ایست مخصوص میدان جنگ (اردو) دکن مین خصوصاً میدان جنگ مین بھیا ایک ہاتھہ اور کافر کے لئے ایک اور ہاتھہ۔ شیطان کے لئے ایک ہاتھہ اور دشمن کے لئے یہ گویا دل افزائی اور ترغیب کا فقرہ تھا جو پچھلے زمانہ مین افسران فوج اپنے سپاہیون سے مخاطب ہو کر کہتے تھے

تیر آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی رسیدن تیر بر ہدف۔ ظہیر فاریابی ؎ زان سینه تہی کرد کمانت که عدو را ٭ ہر تیر که انداخت ہمه بر جگر آمد ٭ (اردو) تیر نشانه پر پہنچنا۔

تیر آور اصطلاح۔ بقول بہار و بحر بمعنی (۱) عیار و مکار و تیر آوری بمعنی مکاری (بجائیش می آید) خان آرزو در چراغ ہدایت برقرار ساقی قانع (میر نجات ؎) تیر آور اگر دم زند آتش کن ٭ بزنش گفتنی و چکمه مرحاجش کن ٭ (طغرا ؎) شحنه تیر آور میگردد زلی بردن ٭ بغیر پی بجو دگرمی برد ہچون کمان تیر آور است ٭ (حکیم الملک شہرت ؎) تنها کمان ترا ہر کجا که زه بندد ٭ یکی ز جمله تیر آوران بود تقدیر ٭ **مؤلف** عرض کند که بمعنی لفظی (۲) اسم فاعل ترکیبی یعنی تیر زننده و بر ہدف تیر رسانندہ و معنی اول کنایه باشد و تعریف بیان کردہ خان آرزو غلط است و معاصرین عجم ہم درست ندانند و سندی ہم بنگارش نمی خورد (اردو) (۱) مکار۔ عیار (۲) تیر مارنے والا۔

تیر آوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که (۱) مرادف تیر زدن است

سند آصفی از سلیم طهرانی برای تیرآوری است
عیبی ندارد (ص) می شناسم چشم او را طرفه مست
کافریست ٭ دیده ام مژگان شوخش را عجب
تیرآوریست ٭ مخفی مباد که درین شعر تیرآوری
بمعنی حقیقی اوست و بمعنی (۲) مکر کردن هم توان
گرفت که (تیرآور) بمعنی مکار گذشت (ظهوری
ص) قدر انداز فتنه را نازم ٭ از نگاه تو تیر
می آرد ٭ (اردو) (۱) تیر مارنا۔ تیر برسانا
(۲) مکر کرنا۔ مکاری کرنا۔

تیرآوری اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی عیاری
و مکاری و سندش همان شعر اول است که بر تیر
آوردن از سلیم طهرانی گذشت۔ می فرماید که بعض
اغره تیرآوری بمعنی قرمساقی فهمیده اند۔ تیر
بتاریکی زده اند۔ وارسته همزبانش (طغرا
ص) شحنه از تیرآوریهایی بر دگر خانه راه٭ چون
از خانه رود در خانهٔ دیگر نهد ٭ **مؤلف** عرض
کند که تیرآور را خان آرزو در چراغ هدایت
بمعنی قرمساق نوشت۔ اشارهٔ صاحب بحر
شاید بسوی او باشد و ما همدر انجا تردیدش
کرده ایم و این بمعنی حقیقی حاصل بالمصدر
تیرآوردن است یعنی (۱) تیر زنی و (۲)
بر سبیل کنایه مکاری و عیاری (اردو)
(۱) تیر زنی۔ مؤنث (۲) مکاری۔ مؤنث۔

تیرآه اصطلاح۔ بهار ذکر این کرده ان
بمعنی ساکت بیچاره قوت تعریف ندارد۔
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است
باضافت تشبیهی که تیر آه۔ آه باشد تیر در تشبیهات
آه آمده (میرزا عبد الغنی قبول ص) بخبر هست
ز تیر آهم ٭ گر بود دلبر من تیراهی ٭ (حافظ
ص) تیر آه ما ز گردون بگذرد جان عزیز ٭
رحم کن بر جان خود پرهیز کن از تیر ما ٭ (ظهوری
ص) در نبرد بی سلاحان هیچکس را صرفه نیست
تیر آهم چرخ را تر سهم زجوشن نگذرد ٭ مخفی مباد
که تیراه که در مصرع دوم قبول است بجای خود

می آید (اردو) تیر آہ۔ بترکیب فارسی اردو میں مستعمل ہے۔ صاحب امیر اللغات نے آہ کے ذیل میں تشبیہہ تیر کا ذکر کیا ہے (ذوق ؎ دل بدخواہ میں تھا مارنا یا چشم بدبین میں فلک پر ذوق تیر آہ اگر مارا تو کیا مارا ؎)۔

(الف) **تیر از کمان بیرون جستن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) بمعنی حقیقی است (صائب ؎ طالب حق را چو تیری کز کمان بیرون جہد ؎ ہیچگہ آرام تا منزل نمی باید گرفت ؎) مؤلف عرض کند کہ در مصدر مرکب بالا استعمال جہیدن است نہ جستن عیبی ندارد کہ ہر دو مرادف یکدیگر است کہ بجایش می آید فارسیان این مصدر را بمعنی (۲) کار از دست رفتن ہم استعمال کنند و از ہمین معنی دوم است مثل ....

(ب) **تیر از کمان گذشت** بمعنی کار از دست رفت کہ فارسیان بجق کسی زنند کہ در کاری غفلت کردہ نقصان بر داشتہ باشد می گویند کہ آغا حالا تدبیر بی فائدہ باشد کہ تیر از کمان گذشت ؎ بعض از معاصرین بہ ہمین معنی (تیر از کمان جست) ہم گویند (اردو) الف (۱) تیر چلنا (۲) موقع ہاتھ سے نکل جانا (ب) دکن میں کہتے ہیں ؎ موقع ہاتھ سے نکل گیا ؎ جو ہونا تھا ہو گیا۔ نیز اس فارسی مثل کا استعمال بھی دکن میں ہے۔

(الف) **تیرازہ** بقول ناصری بروزن شیرازہ بمعنی قوس قزح می فرماید کہ در قوس قزح و قزح چندین لغت مختلف دیدہ شد صاحب انند نقل این برداشتہ و صاحب مؤید ہم این را آوردہ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و مبدل ....

(ب) **تیرازہ** کہ بہ زای فارسی بہ ہمین معنی است چنانکہ ژند و زند و صاحبان

برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری ذکر این کردہ اند (اردو) قوس قزح - دیکھو اغنیسون -

تیراست اصطلاح - بقول برہان و جامع بکسر اول وخفای ہمزہ بروزن نمی بست بزبان پہلوی عدد سیصد را گویند و بعربی ثلث مائہ و بحوالۂ مؤید گوید کہ عدد دہ کہ عشرہ و عدد صد کہ مائہ باشد نوشتہ و بحذف ہمزہ ہم درست است - صاحب جہانگیری بحوالۂ فرہنگ منظوم بمعنی عدد سہ صد آوردہ (ب) تہم باشد بزرگ و توف صلا ؎ ہست تیراست اسم سہ صد را ؎ و صاحب رشیدی ہم باتش (فردوسی ب) بر آوردہ یکسر زسنگ رخام ؎ درازی و پہناش تیراست گام ؎ و صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ از یکصد تا نہصد ترتیب اعداد مشہور است و سہ صد را کہ تیراست نام کردہ معنی ندارد دیگر اینکہ بگوئیم تیراست مبدل و مصحف دولیست است نہ سہ صد زیراکہ سہ صد الی نہصد بترتیب متداول و متعارف است و دال و تا تبدیل می یابند ہم در پارسی و ہم در ترکی و اینکہ (تیراست) خواندہ اند را و واو مصحف شدہ و (تولیست) بمعنی (دولیست) بودہ و مشتبہ شدہ درازی و پہناش دولیست گام باشد سیصد نباشد شعر صاحب فرہنگ منظومہ معتبر و معروف نیست شاید گفتہ است (ہست تیراست نام دو صد را) می فرماید کہ در کتب معتبرۂ لغات فرس ہنوز این لغت را باین معنی نیافتہ ام واللہ اعلم خان آرزو در سراج ذکر این کردہ گوید کہ در شعر فرہنگ منظومہ اگر (با تیراست) الف نوشتہ شود در صورت فتح اول بیت از وزن می افتد

مگر به تکلّف پس صحیح آنست که در سروری (تیراست) نوشته یعنی بدون الف **مؤلّف** عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است از بحث فضول نفس تحقیق لغت را بالای طاق نهاده اگر الف (تیراست) را درین قائم داریم در وزن شعر فرهنگ منظوم هرگز نقصانی نباشد و در بعض نسخ سروری هم با الف مذکور شد اگر بی الف گیریم می توانیم مخفّفش گوئیم یا (تیراست) را مزید علیه (تیرست) و تحقیقی که محقّق فارس اعنی صاحب ناصری کرده بدتر ازین است که در معنی لفظ هم اصلاح می کند و در شعر فرهنگ منظوم هم. ما باعتبار صاحب جامع که محقّق زبان خود است و کلام فردوسی این را صحیح دانیم و هم مخفّف این یعنی صاحب جامع (تیرست) را بحذف الف هم به همین معنی آورده است یکی از علمای معاصرین عجم چه خوش گوید که اگرچه (تیراست) را شکل (دویست) در بادی النظر اسم جامد دانیم که آن برای سه صد و این برای دو صد است ولیکن از دویست واضح است که مرکّب است از دو و یست و اصل آن (دوست) به فتح سین مهمله بود. دو بمعنی حقیقی یعنی ترجمهٔ اثنین و ست بمعنی صد که لغت قدیم زبان فارسی است متأخّرین خصوصاً عربانی که در فارس سکونت ورزیدند سین مهمله را به صاد بدل کردند چنانکه سدا را که بمعنی آواز بود صدا کردند و فوقانی را بدال مهمله چنانکه زرتشت و زردشت و توت و تود و تنبوره و دنبوره و برای سهولت در تلفّظ یای تحتانی معروف در میان دو و ست داخل کردند مجموعهٔ این (دویست) شد این است حقیقت (دویست) بمعنی دو صد که عرض شد و همین قسم ترکیب در (تیراست) یا (تیرست) هم یافته می شود که ست همان صد که حقیقتش بالا مذکور شد و تیر در لغات قدیم

فارسی مفرس از تین سنسکرت است برای عدد سه که نون را به رای مہملہ بدل کردند چنانکہ تان و تار و کتون و کتور و امثال آن و سیزدہم را ہم فارسیان قدیم تیرابیای معروف می گفتند چنانکہ در سنسکرت برای این تیرابیای مجہول است و متاخرین فارسی زبان ہمین تیرا را بحذف الف آخر تیر کردند چنانکہ بر معنی چہارم لغت تیر گذشت پس معنی لفظی (تیرست) سہ صد است و در (تیراست) الف زائد۔ خان آرزو را ازین حقیقت خبری نیست و آنچہ بر بحث (تیرست) خامہ فرسائی کردہ است لعالم بیخبری است این است حقیقت این لغت مرکب۔ فتامل اندرینا صورت (تیرست) اصل باشد و (تیراست) بزیادت الف مزید علیہ آن (اردو) تین سو

تیرافتادن استعمال۔ بقول بہار لازم تیر افگندن بر چیزی (صائب ع) نیست جز تیری کہ بر ما خاکساران خوردہ است ؛ بر زمین تیری کہ از شصت قضا افتادہ است ؛ (کمال اصفہانی ع) لطفی کن و تیری دگرم سوی دل انداز ؛ کان تیر نخستین کہ زدی بر جگر افتاد ؛ (سالک قزوینی ع) تا زان مژہ ہا تیر بہ بندی بہ نشانہ ؛ افتد ہمہ جا تیر نگاہت دو کمانہ ؛ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔ صاحب بحر این را لازم تیر افتادن بمعنی مجازش ہم گفتہ کہ می آید (اردو) تیر لگنا۔ دیکھو تیر افگندن یہ اس کے تمام لازمی معنوں پر شامل ہے۔

تیرافگندن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان و جامع و رشیدی (۱) کنایہ از دعای بد کردن و (۲) طعنہ زدن۔ صاحب بحر ذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (تیر افتادن) لازم این است۔ (صائب ع) گر خضر تیری بتاریکی فگند از رہ مرو ؛ آنکہ می بخشید عمر جاودان پیدا است کیست ؛ (نظامی ع) تیر سگیگن کہ ہدف رای تست ؛ مقرعہ کم و زن فرس پای تست ؛

بہار (تیر افگندن بر چیزی) را ذکر کردہ۔ صاحب
ناصری در ملحقات (تیر افگندن) را آوردہ۔
خان آرزو در ملحقات ہم ذکر این ہر دو معنی
کردہ **مؤلف** عرض کند کہ (۳) بمعنی حقیقی
است و معنی اوّل و دوم مجاز آن مخفی مباد
کہ در اسناد بالا استعمال فگندن است عیبی
ندارد کہ مرادف افگندن باشد (اردو)
بد دعا کرنا (۲) طعنہ مارنا (۳) تیر مارنا۔

تیر امان دادن مصدر اصطلاحی۔

بہار گوید کہ سلاطین چون کسی را امان دہند
و خواہند کہ مزاحمتی از لشکریان باو نرسد
تیری کہ نام پادشاہ بران منقش کردہ باشند
از جعبہ خاص باو دہند و این نشان امان باشد
صاحب انند نقل نگارش (مسیحی ع) چو
مژگانش بقتل عام شاد است ❊ از ان تیر
امان کس را نداد است ❊ (آصفی ع)
چشم ترا ز لشکر مژگان شدم اسیر ❊ تیری
بمن ز ترکش مژگان نشانہ داد ❊ می فرماید کہ
چون خواہند کہ شہری را غارت کنند نشان حکم
تاراج۔ تیر بسردار فوج دہند (آقا رہی شاپوری
ع) چشم او در ملک جانہا حاکم فرمان رواست
❊ قتل عام شہر را تیری ز مژگان می دہد ❊ ہم
او می فرماید کہ چون از کسی چیزی می طلبند برای
نشان تیر بفرستند (قدسی ع) گلش در غنچگی
تیری روانہ ❊ کہ باج از لعل پیکانی ستاند ❊
مؤلف عرض کند کہ حاطب اللیل ما از
موضوع خود خبر ندارد و ہر چہ بدستش می آید
می نگارد ما را درینجا از (تیر امان دادن)
کار است سند مسیحی از برای آن کافیست
ولیس و سند آصفی و آقا رہی برای (تیر رسیدن)
است کہ می آید و سند قدسی برای (تیر دواندن)
کہ بجایش مذکور شود (اردو) تیر امان حوالے
کرنا۔ دینا۔

(الف) **تیر انداختن** مصدر اصطلاحی

(ب) **تیر انداز** صاحب بحر ذکر الف کرده گوید که مرادف تیر افگندن است بهر سه معنیش بهار همین را (تیر انداختن بر چیزی) نوشته (شیخ شیراز ؎) چو تیر انداختی بر روی دشمن ٭ حذر کن کاندر آماجش نشستی ٭ هم او ذکر ب کرده گوید که ترجمهٔ رامی است (ابوطالب کلیم ؎) خدنگ طعنه دایم سوی تیر انداز برگردد ٭ کسی را قدر مشکن گر نخواهی کم بها گردی ٭ **مؤلف** عرض کند که الف بمعنی حقیقیش صراحةً و دیگر دو معانی مجازی است که بر تیر افگندن گذشت و ب اسم فاعل ترکیبی و مصدر او تیر اندازیدن است نه تیر انداختن تا آن که انداز را امر حاضر انداختن وانند غلطی کنند بلکه انداز امر حاضر وانداز و مضارع اندازیدن است حیف است که مصدر اندازیدن بجالیش ترک شد تکمیل معنی الف بر (تیر بیندازند) می شود که می آید (اردو) (الف) دیکھو تیر افگندن کے تینون معنے (ب) تیر انداز۔ تیر چلانے والا۔

تیراه بقول الحقات برهان بر وزن بیراه (۱) پرنده ایست سبز رنگ که پر او را در زردوزی بکار برند و او را سبزک هم گویند صاحب مؤید مطبوعه بذکر معنی بالا گوید که این جانور بغایت سرخ و با موج بود و در نسخه های قلمی رنگ آن بغایت سبز است **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط بر سبزک اشاره علیه کند و علیه را انتک کرده صاحب برهان بر سبزک می فرماید که پرنده ایست که او را عکه می گویند و مرغ سبز رنگ بسرخی آمیخته و تاجی هم دارد که بعربی شقراق نامند. صاحب محیط بر عقعق گوید که بهندی مهو و این از طیور معروف گوشت آن گرم و خشک در اول خوردن آن مولد کیموس ردی و مقوی حافظه الخ **مؤلف** عرض کند که بعضی از معاصرین

عجم گویند کہ محققین بالا دیتعریف این تسامح کردہ اند فارسیان تیراہ (۲) مگس نما جانورے را نامند کہ از مگس کلان تر باشد و در پریدن آوازی مثل زنبور کند کہ مشابہ آہ باشد و دفعۃً از بالا بزیر آید و از زیر بہ بالا رود و ہمچون تیر و اکثر در چوب سوراخ کند و ہندی آن را بھونرا گویند رنگش سیاہ مائل بہ سبزی و بعض از اقسام این پرہای زنگاری دارد کہ دستکاران آن را بکار زردوزی استعمال می کنند و در دکن آن را زیرنگی نام است و صاحب محیط از زیرنگی و بھونرہ ہر دو ساکت و تحقیق نشد کہ در دیگر السنہ نام او چیست ہمین است تیراہ فارسی فک اضافت تیرِ آہ (اردو) (۱) ایک پرند جس کو بقول صاحب محیط ہندی مین عھو کہتے ہین۔ مذکر۔ (۲) ایک زنبور مثل بھونرے کے ایک سبز رنگ کا زنبور جس کو دکن مین زیرنگی کہتے ہین۔ جس کے سبز پرون کو زردوزی کے کام مین استعمال کرتے ہین۔ مذکر۔

تیر باختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندش (تیر بازیدن) پیداست و بازیدن بمعنی بازی کردن و دراز کردن بجالیش گذشت (ابو المعانی رازی ع) راست گوئی کہ برو عشق ہمین بازد تیر ٭ کہ خروشندہ رود از بر او عاشق وار ٭ ازین سند معنی تیر بازیدن بازی کردن با تیر پیداست و این را ہیچ تعلق با تیر باختن نیست بلکہ تیر بازیدن مصدر یست بمعنی حقیقی (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تیر باران اصطلاح۔ بقول بہار و بحر مرادف تیر بارش۔ بمعنی تیرہای بسیار کہ از کمان سر دادہ باشند (میرزا رضی دانش ع) تیر باران سیاہ فتنہ طوفان می کند ٭ از حصار گردش پیمانہ سر بیرون مکن ٭ مؤلف عرض کند کہ

قلب اضافت باران تیر است و کثرت تیر اندازی
(اردو) تیر باران فارسی ترکیب سے کہہ
سکتے ہیں (تیروں کی بارش) مؤنث۔

تیرباران سحر اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات
برہان و مؤید (۱) کنایہ از آہ سحرگاہی و (۲) بمعنی
گریۂ سحر **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم مجاز معنی
اول حیف است کہ سند استعمال پیش نشد قیاس
می خواہد کہ کثرت آہ سحر باشد و کثرت گریہ۔ اگر
سند استعمال پیش می شد تصفیۂ این می کردیم (اردو)
(۱) دیکھو آہ سحرگاہی (۲) صبح کا گریہ۔ مذکر۔

تیربارانی اصطلاح۔ ظہوری استعمال این
بمعنی حاصل بالمصدر تیر باریدن کردہ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس یعنی کثرت تیر اندازی
(ظ) زگشت راحتم پژمردگی است ٭ بازپرسستی
تیربارانی تمناست ٭ (اردو) تیر اندازی کی کثرت مؤنث

تیربارش اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و
انند مرادف تیرباران **مؤلف** عرض کند کہ
حاصل بالمصدر تیر باریدن کہ می آید و مرادف
تیربارانی (ارادت خان واضح ع) دریاب
حال او کہ بجز در گہ تو نیست ٭ از تیر بارش فلک
او را و گر حصار ٭ (اردو) تیروں کی بارش مؤنث۔

تیرباریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ سندش متعلق از تیرباران آمد
و تیرباران بجالش گذشت این مصدریست
مستعمل و تیربارش و تیرباران و تیربارانی
ہر سہ حاصل بالمصدر ہمین مصدر باشد۔
(اردو) تیر برسنا۔

تیر بازوی چرخ اصطلاح۔ بقول بحر
و ملحقات برہان بمعنی عطارد **مؤلف** عرض
کند کہ تیر چرخ بہ ہمین معنی می آید و استعمالش
بہ اضافۂ لفظ بازو قابل نظر کہ از نظر ما نگذشت
مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو)
عطارد۔ مذکر۔ ستارۂ معروف۔ دیکھو اختر جوزا

تیر بالا اصطلاح - بقول انند مرادف تیر قامت و بحوالۂ مظہر العجائب گوید که از اسمای محبوب است **مؤلف** عرض کند که باضافت بمعنی تیر بلند و کنایه باشد از قامت محبوب و بدون اضافت کنایه از محبوب خلاف قیاس نیست ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) محبوب۔ مذکر۔

(الف) تیر بتاریک انداختن مصدر

(ب) تیر بتاریکدان انداختن اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر الف کرده گوید که از قبیل مشت بتاریکی زدن و سندی که پیش کرده ب راست (طغرای مشهدی ے) شب خدنگ ناله بر آسمان انداختم ٭ بی نشان تیری به آن تاریکدان انداختم ٭ **مؤلف** عرض کند که کم سوادی صاحب آصفی است که از سند ب الف را قائم کرد که خلاف زبان هم می باشد بهار ذکر الف کرده گوید که کنایه از تصور بلا تصدیق است یعنی کار بگمان و پندار کردن و از همین قبیل است ......

(ج) تیر بتاریکی افگندن بقول بحر بمعنی کار

(د) تیر بتاریکی انداختن به گمان کردن

(ه) تیر بتاریکی زدن بهار ذکر ج

کرده (ملا طاهر غنی ے) کس درین شبها نمی یابد نشان از دشمنی ٭ آسمان تیری بتاریکی فگندست از شهاب ٭ (حکیم زلالی ے) جواب آمد که عکست چشم زد شد ٭ زدی تیری بتاریکی که رد شد ٭ ما می گوییم که از ب تا ه هر یکی مرادف یکدیگر است و کنایه ایست موافق قیاس و معنی این قریب بکار بی فائده کردن که تیر در تاریکی زدن همین نتیجه پیدا می کند که بر نشانه نیاید (اردو) اندهیری مین تیر چلانا۔ دکن کا محاوره هے۔ آنکه بند کر کے کام کرنا بھی کهتے هین۔ اٹکل پر کام کرنا بھی مستعمل هے۔

تیر بر جگر آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر (تیر آمدن) کردہ از معنی ساکت و سندش از ظہیر فاریابی ہمان کہ بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند کہ رسیدن تیر بر ہدف جگر بمعنی حقیقی است وبس (اردو) تیر جگر پر لگنا۔

(الف) تیر بر گشاد استعمال۔ بقول بہار وارستہ باضافہ تیر از کمان جستہ (محمد قلی سلیم در صفت اسپ ع) بوقت پویہ ہے تیر بر گشاد است ؛ کند چون جمع خود را گرد باد است ؛ **مؤلف** عرض کند کہ باضافت توصیفی است و مخفف تیر بر گشادہ از مصدر ....

(ب) تیر بر گشادن بمعنی تیر زدن است صاحب آصفی ہمین را بر گشودن نوشتہ و سندش ہم بتائید ماست (ازرقی ہروی ع) اگر عدوی تو از شست بر گشاید تیر ؛ برو ید ای ملک اندر زہِ کمان سوفار ؛ (اردو) الف) کمان سے چھوٹا ہوا۔ چلا ہوا تیر۔ مذکر (ب) تیر چلانا۔

تیر بر کمان نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند مہیا کردن تیر برای اندا ختن بر کسی (میر معزی ع) بشرق و غرب اگر دشمنی بود مقبل ؛ کہ در عداوت تو تیر بر نہد بہ کمان ؛ عجب نباشد اگر باز پس رود تیرش ؛ کند زمانہ ز سوفار تیرِ او پیکان ؛ **مؤلف** عرض کند کہ آمادہ شدن برای تیر اندازی است (اردو) تیر چلانے پر آمادہ ہونا۔

تیر بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش مصدر (تیر بندیدن بہ نشانہ) پیدا است (سالک قزوینی ع) تا زان مژہ ہا تیر بہ بندی بہ نشانہ ؛ افتد ہمہ جا تیر نگاہت دو کمانہ ؛ مخفی مباد کہ بستن و بندیدن مرادف یکدیگر است و معنی مصدر بیان کردہ ما آمادہ شدن برای تیر اندازی است (اردو) تیر اندازی پر آمادہ ہونا

تیرسنگ آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید که نومید و ناکام شدن و بی بهره ماندن است از آرزوی خود (منه ص) تیری زدمش ز آه بر دل ٭ آمد ز قضا بسنگ تیرم ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) ناکام ہونا۔ ناامید ہونا۔

تیریکبسی دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب بحر بذیل این نقل همان عبارت بهار کرده که بر تیر امان دادن گذشت و نقل اسنادش هم **مؤلف** عرض کند که ما خیال خود را همدرانجا ظاهر کرده ایم (اردو) دیکھو تیر امان دادن

تیربند اصطلاح۔ بقول برهان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و وارسته و بهار بابای ابجد بروزن ریشخند کمری که از چند رشتهٔ پشم شتر بافته و ساخته باشند و آن را شاطران در بالای قطوره بر میان بر بندند و بر تیبر ران زنگیر و خلال دان و امثال آن بیاویزند و زنگها را بدان بند کنند صاحب جهانگیری از مولانا کاتبی سند آورده (ص) بر تیربند بیگ تو خورشید فی المثل ٭ رنگی است صد هزار زمانه در رو چو زنگ ٭ خان آرزو در سراج هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که از قبیل کمربند است و تیربند ازین گفته باشند که زنگیر هم دران می آویزند اسم فاعل ترکیبی است ۔ (اردو) وہ کمربند جس کو اہل عجم پشم شتر سے بناتے ہیں اور سامان ضروری متعلق بہ کمر اس میں لٹکاتے ہیں۔ مذکر۔

تیر بندوق و توپ اصطلاح۔ بقول آنند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ (۱) گلولهٔ بندوق و توپ را گویند می فرماید که بحث این در لفظ تیر گذشت **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و موافق قیاس۔ بمعاصرین عجم (۲) آن گز آهنی یا چوبی را هم گویند که با آن بندوق در

جنب آن باشد تا باروت و گلوله راکه در نال
بندوق اندازند و بوسیلهٔ آن سخت کنند و نیز
همین تیر در صفائی نال بندوق هم بکار می خورد
(اردو) (۱) بندوق کی گولی مؤنث اور توپ
کا گولا۔ مذکر (۲) بندوق کا گز۔ مذکر۔

تیر بوته اصطلاح۔ بقول بحری اضافت ہمانست
است که تیراندازان باندا ختن تیرها به نشان
تیر صورت بوته سازند و بوته درینجا عبارت
از درخت خرد است۔ بهار گوید که بتقدیم
موحده و واو مجهول نوعی از صنائع که تیراندازان
کامل بر آماج به تیرهائی که از کمان افگنده باشند
گلها و جانوران منقش کنند (طاهر وحید
۵) بی تو رفتم سوی گلشن خلعتم رایش کرد
٭ همچو تیر بوته شاخ گل دلم را ریش کرد ٭
خان آرزو در چراغ هدایت بسند همین شعر
وحید می فرماید که تیر معروف و بوته ببای موحده
و واو مجهول و فوقانی مفتوح نوعی از تیر و به
نقل صراحتی که بهار کرده از سالک قزوینی
آرزو (۵) سازد زمانه بوته تیر بلا نقش ٭
گر مرغ ما به بیضهٔ فولا می رود ٭ مؤلف
عرض کند که لغت زیر بحث باضافت و
اضافت هر دو صحیح است و باضافت تیرے
که از ان منقش بوته شود (اردو) وه تیر جس
سے فن تیراندازی مین نشانه پر منقش و نگار
کرتے ہین یعنے کبھی چھوٹا سا درخت اور کبھی
جانورون کی صورت قائم کرتے ہین جس طرح
ایک کاغذ پر سوئی کے سوراخون سے تصویر
بنائی جاتی ہے اسی طرح پے درپے تیر مار کر
اس کی نوک سے نشانه پر تصویر قائم کیجاتی ہے
اور یه فن تیراندازی اور نشانه بازی کا
انتہاے کمال ہے۔

تیر بیندازند مقوله۔ صاحب رہنما بحواله
سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده
گوید که بمعنی گلوله تفنگ زنند مستعمل است

مؤلف عرض کند که از اینکه تیر بمعنی گلوله بجایش
گذشت معاصرین عجم گویا استعمال مصدر (تیر
انداختن) بمعنی گلوله زدن هم کرده اند که موافق
قیاس است (اردو) گولی چلائین۔

(الف) تیر پرتاب اصطلاح۔ بقول بحر
(۱) قسمی از تیر که بکار دور اندازی آید و بنشانه
نرسد و آن را..................

(ب) تیر پرتابی نیز گویند و بمعنی (۲)۔
تیر هوائی هم بهار ذکر هر دو کرده (سالک یزدی
الف ؎) چه تیراست آنکه هرگز یک خدنگم
بر نشان نامد ٭ دعای دردمندان تیر پرتاب است
پنداری ٭ (خواجه شیراز ؎) ببال و پر مرو
از ره که تیر پرتابی ٭ هوا گرفت زمانی ولی
بخاک نشست ٭ (طالب آملی ؎) کبوتر فلک
از بیم تیر پرتابی ٭ چو سایه آمد و بر خاک رهگذار
افتاده ٭ وارسته ذکر الف کرده **مؤلف**
عرض کند که الف مرکب اضافی است و
ب مرکب توصیفی۔ لفظ پرتاب بروزن مهتاب
بجایش گذشت و ما حقیقتش را بیان کرده ایم
و مقصود از الف و ب تیری که فرسخها رود
و ظاهر است که چون نشانه اش از نظر دور باشد
و نظر تیر انداز در آنجا نرسد بر نشانه رسیدن
خارج از اختیار است و صفت دور اندازی که
بمشق و قوت حاصل می شود تیر اندازان
چون در لشکر عدو که بیاید دور باشد تیر پرتاب
اندازند در صف ها کار کند اگرچه بکار نشانه
نازک نمی خورد (اردو) الف اور ب (۱)
تیر پرتاب اور تیر پرتابی فارسی مین اس تیر کا
نام ہے جو بہت دور جاتا ہے۔ مذکر (۲) ہوائی
مؤنث۔ دیکھو تیر آتش بازی۔

تیر پرداختن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی آماده به تیر اندازی شدن است
چنانکه از سندش پیداست (نظامی ؎)

سواران ہمہ تیر پرداختہ ٭ گہی تیر وگہ ترکش
انداختہ ٭ (اردو) تیر افگنی مین مشغول رہنا یا
آمادۂ تیر افگنی ہونا۔

تیر پرکش | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار بضم بائے
فارسی و فتح کاف تازی تیر تمام کشیدہ (امیرزادہ
ہمت ابن عم ملک حمزہ ہمت ؎) چہ گویم
پیش دل بی مہری رسوای آن گل را ٭ نگاہ
شوخ او پرکش زند تیر تغافل را ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب توصیفی است ازین کہ پرہا
در آخر تیر می باشد صفت پرکش اشارۂ این
می کند کہ تیرافگن آن را چنان در کمان کشید کہ
تا پرہایش رسید و از سند بالا مصدر (تیر پرکش
زدن) بمعنی بزور تمام ترکشیدن تیر پیدا است
و استعمال مجرد تیر پرکش از نظر ما نگذشت و ہر دو
محققین بالا این را باستناد ہمین یک سند قائم
کردہ اند (اردو) وہ تیر جس کو تیرانداز نے کمان
مین اس طرح کھینچا ہو کہ کشش کی اور گنجائش باقی
نہ رہی ہو۔ مذکر۔

تیر پرکشاد | اصطلاح۔ بقول بحر باضافت
بمعنی تیر از کمان جستہ **مؤلف** عرض کند کہ
ظاہرا مخفف تیر پرکشادہ ہمچون طائر پرکشادہ
کہ در پرواز باشد و از ینکہ در آخر تیر پرہا ہم
می باشد این کنایہ الیست لطیف ولیکن دیگر محققین
زبان دان و اہل زبان ذکر این نکردہ اند و استعمال
این از نظر ما نگذشت تشبیہہ جدید دانیم (اردو)
وہ تیر جو کمان سے چل چکا ہو۔ مذکر۔

تیر پرکش زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر انداختن تیر تا بحدیکہ معہود استادان این
فن است و ما فوق آن متصور نباشد **مؤلف**
عرض کند کہ ما اشارۂ این بر (تیر پرکش) کردہ ایم
و سند استعمال این ہم ہمدر انجا مذکور (اردو)
تیر نہایت زور سے چلانا۔ اور انتہائی درجہ
کشش کا استعمال کرنا۔

تیر تابدار | اصطلاح۔ بقول بحر تیر کج **مؤلف**

عرض کند که اگرچه دیگر محققین ذکر این نکرده اند ولیکن معاصرین عجم برزبان دارند قسمی از تیر است که راست نباشد بعض تیر اندازان گویند که چون تیر افگنان استاد تیر کج را بقاعدهٔ خود می زنند داخل مکانی بر نشانهٔ قیاسی فرود می آید مر دشمن مقابل که در قلعه باشد داخل فصیل (اردو) تیر تابدار۔ بقاعدهٔ فارسی اُس تیر کو کہہ سکتے ہیں جو کج ہو۔ اور یہ اقسام تیر سے ایک تیر ہے۔ مذکر۔

تیر تارگش اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہٗ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار تیر دوتار چنگ را گویند که بران تار موها می باشند و بوسیلهٔ آن سارنگ را نوازند مؤلف گوید که این راگنر دوتارا وگنز تارگش هم نامند و ازین که درین تیر در طولش تارها باشد بدین اسم موسوم شد (اردو) سارنگی کا گنز۔ مذکر۔

تیر تام اصطلاح۔ بقول بہار و بحر تیری که بر وی پیکان او درست باشد۔ بہار صراحت مزید کند که مخفف تیر تمام است مؤلف عرض کند که بمعنی تیر کامل که پیکان هم دارد و بی پیکان نباشد (نظامی ۔۔) کمان را زهی برزد از چرم خام ؛ بشست اندر آورد یکی تیر تام ؛ (اردو) فارسیوں نے تیر تام اُس تیر کو کہا ہے جس پر پیکان لگا ہوا ہو۔ مذکر۔

تیر تتماج اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند۔ بهر دو فوقانی و میم وجیم تازی تیری که خمیر نان به آن تنک سازند مؤلف عرض کند که تتماج بجای خودش گذشت۔ مرکب اضافی است (اردو) خمیر کو مثل چپاتی کے بیلا کرتے کا تیر۔ مذکر۔

تیر تخش اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر تیر معلوم۔ بفتح تای قرشت و سکون خای بی نقطه (۱) تیر ہوائی و آتش بازی را گویند صاحب بحر صراحت مزید کند که بقول بعض بان

را نام است که در جنگهای هند مرسوم است و
آن آهنی باشد مجوف که از باروت پر کرده آتش
بران زنند و جانب خصم بهوا اندازند (میرزا طاهر
وحید ۵۱) تو گوئی چو شد تیر تخشش بلند * که گردداست
این ریشه در خاک بند * (صائب ۵۱) گر
اشارت نیست با چین جبین هم قالغیم * تیر تخشی زان
کمان ابروان ماره البس است * بهار گوید که (۲)
نوعی از کمان که تیر از آن به تعبیه اندازند (ملا
عبدالله هاتفی ۵۲) ز هر سو دواندند تیر ناره خش
ز بدران سان که تیر از کمانهای تخش * هم او ذکر
معنی اول کند بحواله برهان. صاحبان ناصری و فدائی
بر معنی اول قانع و خان آرزو در سراج هم بر معنی
اول قناعت فرموده **مؤلف** عرض کند که بهار
از سند ملا هاتفی معنی دوم پیدا کرده و او ذکر کمان
تخش) بترکیب اضافی کرده که کمان تیر معمولی
با کمان تیر تخش فرقی دارد و بهار کمان را بدل
تخش دانسته نمیداند که اضافت مانع این خیال
است که در بدل و مبدل منه اضافت نباشد
و اگر بدون اضافت خوانیم وزن شعر درست
نمی شود. فتامل. باقی حال معنی دوم چیزی نیست
و محض پیدا کردهٔ بهار است بلا سند. مخفی مباد
که تخش بمعنی بالا هم بمعنی تیر آتشبازی بجایش
گذشت یعنی تیری که دران باروت باشد و
صراحتش بر (تیر آتشبازی) کرده ایم و همان
است تیر هوائی. معاصرین عجم گویند که همین است
معنی این (اردو) دیکهو تیر آتشبازی بلد

تیر تراز و شدن مصدر اصطلاحی بقول
بحر بمعنی گذاره شدن تیر. **مؤلف** عرض کند
که بدون سند استعمال تسلیم نکنیم استعمال این از
نظر ما نگذشت و بر زبان معاصرین عجم هم نیست
محققین زبان دان و اهل زبان هم ذکر این
نکردند و معنی بیان کردهٔ بحر هم ناصاف. ما این
را چیزی ندانیم (اردو) ناقابل ترجمه۔

تیر تنظلم اصطلاح. بقول برهان و جامع

ورشیدی و بحر و بہار و (جہانگیری در خاتمہ) و سراج و مؤید کنایہ از آہ مظلومان **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس اگرچہ سند استعمال پیش نشد و لیکن باعتماد صاحب جامع کہ محقق زبان خود است و نیز بلحاظ معنی ترکیبی این را درست دانیم (اردو) مظلوموں کی آہ۔ مؤنث۔

تیر تفنگ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر بمعنی گلولہ تفنگ (خان آرزو) بیک نگاہ تو آتش فتد بمند جاہ * شرارہ تیر تفنگ است شیر قالی را * صاحب رہنما ہم بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و از ینکہ گلولہ تفنگ ہم مثل تیر است می رود بدین اسم موسوم کردند کہ کنایہ باشد (اردو) بندوق کی گولی۔ مؤنث۔

تیر توپ اصطلاح۔ صاحب انند ذکر این با تیر بندوق کردہ گوید کہ بمعنی گلولہ توپ باشد صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و کنایہ (اردو) توپ کا گولا۔ مذکر۔

تیر تیماج اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان تیری کہ خمیر نان را بہ آن تنک سازند **مؤلف** عرض کند کہ تیماج بالکسر و یای معروف و جیم عربی چرم بود کہ آن را بلغار و ادیم نیز خوانند گویند کہ این لغت ترکی است و بہار عجم و مؤید آن را بجیم فارسی آوردہ صاحب مؤید این لغت مرکب را ہم بجیم فارسی آخر نوشتہ حقیقتش بجای خودش بیان کنیم در ینجا ہمین قدر کافی کہ مرکب اضافی است بمعنی تیری کہ بوسیلۂ آن خمیر را پہن کنند مثل چرم و کاغذ (اردو) وہ تیر جس سے خمیر کو پھیلاتے ہیں جس سے مانڈے تیار ہوتے ہیں۔ مذکر۔

تیر جستن **تیر جہیدن** مصادر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر ہر دو کردہ از معنی ساکت

مؤلف عرض کند که هر دو مرادف یکدیگر است
بمعنی روان شدن تیر از کمان (ظہوری ؎)
از کمانش نه جسته تیر خطا ٭ قبضه از دست او
گرفته قضا ٭ (جمال اصفہانی ؎) نگارمن
ز بر من همی چنان بجهد ٭ که تیر وقت کشاد
از بر کمان بجهد ٭ (اردو) تیر کمان سے
چھوٹنا ۔ نکلنا ۔

تیر چارپر اصطلاح ۔ بقول بہار نوعی از
تیر که چار پر دارد (ابو طالب کلیم ؎) جواب
نامه کلیم از ستمگری خواهد ٭ که مرغ نامه بر او است
تیر چارپرش ٭ **مؤلف** عرض کند که تیر را چار
پر ازین موسوم کردند که از پرند و پر هم تیز
رود آنچه بہار نوع خاص تیر را گفته که چار
پر دارد درست نیست (اردو) تیر ۔ ندگ

تیر چرخ اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر دا
کنایه از کوکب عطارد و (۲) چیزی تیز باشد
مانند تیر هوائی که از آهن سازند و درون
آن را پر از باروت کرده آتش زنند و بجانب
دشمن سر دهند و آن در ہندوستان متعارف
است و بہندی بان گویند صاحب جہانگیری
بر معنی دوم قانع (انوری ؎) بمنجنیق رسد
اندرونه کشکنجیر ٭ نه تیر چرخ نه سامان بر شدن
بوهوق ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم
می فرماید که بقول بعض (۳) چرخ کمان سخت
و تیر چرخ تیری که از آن کمان اندازند صاحب
بحر ذکر هر سه معنی کرده و صاحب ناصری معنی
دوم و سوم را آورده بہار همزبانش (حیاتی
گیلانی ؎۳) در دل خاره در روم چو شرار
٭ تیر چرخم که سخت کارگرم ٭ خان آرزو در
سراج همزبان ناصری **مؤلف** عرض کند که
تیر بمعنی عطارد بجائیش گذشت پس تیر چرخ مرکب
اضافیست و آنچه ہندیان بآن را بدین اسم
موصوف کردند مجاز است که آهنهم به بلندی
رفته بر لشکر مقابل فرود می آید و معنی سوم

پیدا کردہ محققین بوسیلہ ہمین یک سند گیلانی
است و از ان ہیچ خصوصیت معنی سوم پیدا نیست
باعتبار ناصری کہ محقق زبان خود است این
معنی را جا دادہ ایم (اردو) (۱) عطارد۔
دیکھو تیر کے چھٹے معنے (۲) دیکھو انبان اور لفظ
تخش کے تیسرے معنے (۳) وہ تیر جو سخت
کمان سے نکلے۔ مذکر۔

تیر چرخ را کمان چرخ باید مثل۔ صاحبان
خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از
معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ فارسیان این مثل را بجائی زنند کہ چون کاری
بشخصی تفویض کنند کہ اہل او نباشد می گویند کہ آغا
این کار نیست ۔ تیر چرخ را کمان چرخ باید ۔
مقصود آنست کہ ہر کاری و مردی یعنی ہر کاری
را مردی کہ اہل آن کار است درست می کند
(اردو) ہر کارے و ہر مردے۔ یہ فارسی مثل
دکن مین مستعمل ہے۔ مقصد یہ ہے۔ ہر ایک کام
اُس کے اہل سے اچھا ہوتا ہے اور نا اہل سے
بگڑ جاتا ہے ۔

تیر چون تر شود کمان گردد مثل۔ صاحبان
خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از
معنی و محل استعمال ساکت اند **مؤلف** عرض
کند کہ فارسیان این مثل را بمذمت شخصی
گنہ گار می زنند کہ چون دامنش از گناہ تر شود
راستی او باقی نماند (اردو) دکن مین بد
روش کی نسبت کہتے ہین ۔ بھیگی تیر کمان ۔
یہ بعینہ اُس فارسی مثل کا ترجمہ ہے یعنی تر دامن
مین راستی باقی نہین رہتی ۔

تیر چہار پر اصطلاح۔ بقول بحر ہمان تیر چار
پر کہ بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند کہ این
اصل است و آن مخفف این بحذف ہای ہوز
(اردو) دیکھو تیر چار پر ۔

تیر چگلی اصطلاح۔ بقول بہار تیری کہ خطا
کند (عرفی ع) از کمان ناجستہ در چشم تحیر گرد

جاہا معرفت کو تیر حکمی بر نشان انداختہ ہا می فرماید کہ تیر حکمی بیای تنکیر ہم محتمل است و ناجستہ بنا بہ مشہور بنون نفی است و اغلب کہ ناجستہ بہ فوقانی باشد صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ در جملہ نسخ ناجستہ بہ نون است شاعر گوید کہ معرفت تیر حکمی می اندازد کہ پیش از آنکہ از کمان بجہد بر نشانہ می رسد (اردو) حکمی تیر یعنے وہ تیر جو نشانہ پر خطا نکرے۔ مذکر۔

تیر خاکی اصطلاح۔ بقول بہار و بحر نوعی از تیر کہ پیکانش از استخوان باشد و از ہمہ تیرہا دورتر رسد چنانکہ پیش تیر اندازان شہرت دارد (میرزا طاہر وحید ع) سینہ را آماجگاہ دردناکی کردہ ایم ہا از غبار دل نفس را تیر خاکی کردہ ایم ہا (میرزا محسن تاثیر ع) خدنگ مطلبت تاثیر دائم بر نشان آید ہا اگرچہ چون تیر خاکی خاکساری در نظر داری ہا صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم این را آوردہ گوید کہ این تیر باریک است کہ پیکانش خود می باشد و دور می رود (صائب ع) تیر خاکی را بود میدان جولان بیشتر ہا خاکساران محبت را صعود دیگر است ہا (امیر محمد افضل ثابت ع) این تیر خاکی نگہ شرمگین خود ہا می جوید از از فراز شہیدان نشان ما ہا مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است یکی از معاصرین عجم تصدیق تعریف بیان کردہ بحر و بہار می کند (اردو) تیر خاکی فارسی مین اُس تیر کو کہتے ہین جس کا پیکان ہڈی سے بناتے ہین بوجہ سبکی بہت دور تک جاتا ہے۔ مذکر۔

تیر خانہ اصطلاح۔ بقول انند و غیاث چوبہای سطبر دراز است کہ از ان سقف خانہ سازند مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو) تیر۔ مذکر جس کو مکان کے سقف مین استعمال کرتے ہین۔

تیر خدنگ اصطلاح۔ بقول بہار و انند

معروف مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (اردو) تیر۔ مذکر۔

تیر خلیدن در دل استعمال۔ صاحب آصفی ذکر (تیر خلیدن) کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است که خلش تیر در دل است (شاپور طهرانی ؎) تیر او هرگز نمی افتد بخاک از بهر آنکه ٭ در دل من می خلد گر بر زمین می افگند ٭ (اردو) تیر دل میں کھٹکنا

تیر خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش مصدر تیر خواهیدن پیداست عجب ندارد که هر دو مرادف یکدیگر است و بجاے خودش می آید و بمعنی حقیقی است (کاتبی نیشاپوری ؎) دل من تیر تو خواهد ز خدا در شب هجر ٭ همچو آن تشنه که خواهد بدعا باران را ٭ (اردو) تیر چاهنا۔

تیر خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار و بحر بنفسه کنایه از خسته شدن بزخم تیر (لاادری ؎) مرا کشتی متاب آن گوشهٔ ابرو بعیاری ٭ کمان بر من مکش جانان که تیری خورده ام کاری ٭ (تاثیر اصفهانی ؎) کیست کز غمزهٔ تو تیر نهانی نخورد ٭ صف مژگان بجهت ترکش سهم الغیب است ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) نشانهٔ تیر بننا۔

تیر خوردن بر چیزی مصدر اصطلاحی بقول بهار بدیل تیر خوردن۔ کنایه از رسیدن تیر بر چیزی (ابوطالب کلیم ؎) تیر مراد من بهدف بر نمی خورد ٭ در خانهٔ کمان بهم گر نشانهٔ ٭ (درویش واله هروی ؎) دامان چرخ زآهِ ستمدیدگان پر است ٭ کس را نخورده تیر دعا بر نشان هنوز ٭ صاحب بحر بذکر معنی بالا گوید که تیر نشاندن بر چیزی و در چیزی متعدی این است مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تیر لگنا۔

تیر دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر تیر انان دادن بذیل این کرده که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که این بمعنی حقیقی اوست یعنی سپردن تیر (شاپور طهرانی ؎) چشم او در ملک جانها حاکم فرمان رواست ٭ قتل عالم شهر را تیری ز مژگان می دهد ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر رسیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تیر دینا۔ تیر عطا کرنا۔

تیر داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است و از سندش استعمال مصدر داریدن پیداست که مرادف داشتن است و ذکر هر دو بجایش می آید (صائب ؎) کمان نرم تیر سخت را در چاشنی دارد ٭ مشو زنهار ایمن از فریب چشم بیمارش ٭ (اردو) تیر رکھنا

تیر دان اصطلاح ۔ بقول بهار و بحر و وارسته قندیل و ترکش (ملا طغرا ؎) قندیل ما چو مهر پر از تیر شد ولی ٭ تیری برون نمی رود از تیر دان ما ٭ **مؤلف** عرض کند که از قبیل قلمدان و امثال آن موافق قیاس است (اردو) تیر دان۔ ترکیب فارسی کهه سکتے ہیں۔ دیکھو ترکش مذکر

تیر در آمدن به بصر استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر (تیر در افتادن) کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سندش (تیر در آمدن به بصر) پیداست (کمال اصفهانی ؎) تیغ چون وسوسهٔ عشق در افتد بدماغ ٭ تیر چون شعشعهٔ نور در آید به بصر ٭ مخفی مباد که درین شعر مصدر (به بصر در آمدن) قابل بیان است تیر و چیز دیگر را با این مرکب کرده مصدری قرار دادن ضرورت ندارد ۔ صاحب آصفی از غور کار نگرفت که (تیر در افتادن) را قائم کرده ذیل آن شعر مذکور را نقل کرد که از ان استعمال (تیغ در افتادن) پیداست و ما بنداین (تیر در افتادن) را محاوره زبان ندانیم از ینکه

افتادن و در افتادن مخصوص به ضرب تیغ است مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر آمیدن پیداست که بجایش گذشت (اردو) تیر نظر آنا۔

تیر در تاریکی افگندن مصدر اصطلاحی

صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر این کرده گوید که کابه تخمین و گمان کردن است و سندی که پیش کرده متعلق به (تیر به تاریکی افگندن) است و آن بجای خودش گذشت **مؤلف** عرض کند که ما استعمال این را به صلۂ در غیر صحیح ندانیم ولیکن آن فصیح تر است (اردو) دیکھو تیر بتاریکی افگندن۔

تیر در چاشنی داشتن مصدر اصطلاحی

بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که در امتحان داشتن است (میرزا صائب ع) کمان نرم تیر غنت را در چاشنی دارد ؎ مشو ز نهار ایمن از فریب چشم بیمارش ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) زیر امتحان رکھنا۔

تیر در کمان داشتن مصدر اصطلاحی

ظهوری استعمال این بمعنی آماده تیر افگنی شدن کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ع) بیا ای عشق لختی بهن می کن سینۂ جان را ؎ که حسن از ابروی او تیر شوخی در کمان دارد ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) آمادۂ تیر افگنی ہونا۔ تیر کمان مین رکھنا۔

(۱) تیر در کمان راندن مصادر اصطلاحی

(۲) تیر در کمان شکستن بقول بهار

(۳) تیر در کمان کشیدن و بحر و انند

(۴) تیر در کمان گرفتن کنایه از مهیا

(۵) تیر در کمان نهادن کردن تیر

برای انداختن برکسی **مؤلف** عرض کند که آمادۂ تیر اندازی شدن حاصل این و تعریف

خوشی (حکیم ازرقی ۱۵) مخالف تو اگر تیر در کمان راند ٭ چو خار پشت سراندر کشد بہ تیر نصال ٭ (حسین سنائی ۵۲) از نہ سپر سپہر بگذشت ٭ ہر تیر کہ در کمان شکستم ٭ (اوحدالدین انوری ۵۳) کشاد طرهٔ او بر کمین جا نہادست ٭ کشید غمزهٔ او در کمان ابرو تیر ٭ (بدر چاچی ۵۴) راه پر از ستاره شد خنجر او چو برق زد ٭ خود قمر دو پاره شد سہم چو در کمان گرفت ٭ (صائب ۵۵) نظر بہ عاقبت حرف کن زبان بگشای ٭ نشان ندیده منہ تیر در کمان زنہار ٭ (اردو) (۱) تا (۵) تیر کمان میں قائم کرنا۔ آمادہ تیر افگنی ہونا۔

تیردستی اصطلاح۔ بقول بحر و انند کنایہ از عصا مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس اگرچہ سند استعمال پیش نہ شد ولیکن معاصرین عجم بہ زبان دارند (اردو) عصا۔ مذکر۔

تیردواندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیر انداختن است (قدسی ۵) گلش در غنچگی تیری دواند ٭ کہ باج از لعل پیکانی ستاند ٭ سند این بر (تیر امان دادن) ہم گذشت (اردو) تیر چلانا۔

تیردوختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندش دوختن تیر پیدا نیست بلکہ بمعنی قائم کردن و رسانیدن تیر پیداست محقق ہند نژاد و بر معنی شعر خیال نکرد (کمال اصفہانی ۵) جز تیر ندوخت بر دل و جان ٭ این چرخ کہ خانۂ کمانیست ٭ و محاورهٔ زبان اجازت این می دہد کہ (دوختن تیر خیری را) قائم کنیم بمعنی حقیقی چنانکہ ؎ تیر نگاه او زخم جگر ما را از رشتۂ نظر دوخت ؎ (اردو) تیر کا سینا۔

تیردوکمانہ اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ

تیری که چون گشاد یابد و بجائی رسد از انجا جسته بجائی
دیگر خورد و بعضی گویند تیر کاری (سالک قزوینی
؎) تا زان مژه ها تیر نه بندی به نشانه ٭ افتد
همه جا تیر نگاهت دو کمانه ٭ (سعید حکیم ؎)
از شوخی ابروان فتّان ٭ تیر دو کمانه خورده
بر جان ٭ خان آرزو در چراغ هدایت گوید
که تیر خطاست (واعظی ؎) کردم دل و
جان هر دو نشانش که مبادا ٭ تیری نشود از
ابروی شوخش دو کمانه ٭ صاحب بحر می فرماید
که معنی این نزد خان آرزو تیر خطاست و بذکر
قول وارسته می طرازد که آن را تیر خطا گفتن
خطاست **مؤلف** عرض کند که خان آرزو
معنی بیان کردهٔ خود از شعر واعظی پیدا کرد
و بفهمیدن معنی شعر سکندری خورد فارسیان
تیری را دوکمانه خوانند که کمان دو ته دارد و
ظاهر است که از دوتائی کمان زور تمام بر هدف
می رسد و دورتر می رود که قوت کمان مضاعف
دارد و از هر سه اسناد که بالا مذکور شد همین
معنی پیدا می شود و موافق قیاس هم ملا واعظی
گوید که دل و جان هر دو را هدف او کرده ایم
مبادا تیر او از ابروانش دو کمانه نشود و بر هر دو
هدف نرسد و ظاهر است که لطف در همین
معنی است نه در تیر خطا. فتامل. تسامح خان
آرزوست که از تیر دو کمانه معنی تیر خطا پیدا
کرد و تعریف بیان کردهٔ بهار و وارسته هم
خلاف حقیقت است معاصرین عجم با ما اتفاق
دارند و بر تعریفش ترشیح نکنند و از تیر دو کمانه
(تیر کاری) خیال کردن البته درست است
چرا که چون قوت دو کمان دارد چرا کاری نشود
و آنچه صاحب بحر معنی خان آرزو را خطا دانسته
با وارسته اتفاق می کند خطای اوست که بر تعریف
بیان کردهٔ بهار و وارسته غور نکرد بالجمله مای
نسبت با کمان مرکب و تیر دو کمانه. تیری است
که بقوت دو کمان بر نشانه میرسد و دورتر می رود

وکاری است (اردو) تیر دوکمانہ بترکیب فارسی اُس تیر کو کہہ سکتے ہیں جو دُہری کمان سے چلتا ہے اور بہت دور تک جاتا ہے اور نہایت قوت سے نشانہ پر لگتا ہے۔ مذکر۔

تیر راندن استعمال۔ صاحب آصفی این را قائم کردہ بذیل آن می نگارد کہ (تیر در کمان راندن) بمعنی مہیا کردن تیر برای انداختن بر کسی است۔ (ازرقی ہروی ؎) مخالف تو اگر تیر در کمان راند ٭ چو خارپشت سر اندر کشد بہ تیر نصال ٭ **مؤلف** عرض کند کہ معنی این تیر در کمان نہادن است و آمادہ شدن برای تیر افگنی (اردو) تیر کمان مین رکھنا۔ تیر چلانے پہ آمادہ ہونا۔

(الف) **تیر رس** استعمال۔ صاحب غیاث (ب) **تیر رسیدن** بر الف گوید کہ جائی را نامند کہ یک تیر پرتاب یا یک گلولۂ توپ و تفنگ بدان برسد و آن را یک آماج نیز گویند **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است بمعنی ہدف تیر و تفنگ و توپ۔ صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت ما عرض می کنیم کہ بمعنی حقیقی است یعنی رسیدن تیر بر ہدفش (جمال اصفہانی ؎) تاکی ز توام جفای دلسوز رسد ٭ چند از تو بجان تیر جگر دوز رسد ٭ (اردو) الف نشانۂ تیر یا بندوق یا توپ۔ مذکر۔ (ب) تیر کا پہنچنا۔

تیر رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی روان شدن تیر از کمانش (اسدی طوسی ؎) گر خشت تو بچین فتد اندر گہ نبرد ٭ ور تیر تو بروم رود در صف وغا ٭ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر رویدن پیداست کہ مرادف رفتن است و بجایش می آید عیبی ندارد کہ ہر دو یکی است (اردو) تیر چلنا۔

تیر روی ترکش اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و چراغ ہدایت تیر چیدہ و منتخب کہ بیرون ترکش جائی ساختہ دران نگاہ دارند (صائب ؎) اگر شب را نداری زندہ صائب جہد کن باری ؎ فلک را تیر روی ترکش از آہ سحر ہا ؎ (محمد قلی سلیم ؎) نگہ را غمزہ بیرون از صف مژگان نمی آرد ؎ بہر صیدی نیندازند تیر روی ترکش را ؎ (حکیم زلالی ؎) انارش رہزن ابروش سرکش ؎ ہمہ مژگانش تیر روی ترکش ؎ **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم درست گوید کہ در تیرہا اقسام است بلحاظ دور روی و زہرناکی۔ تیراندازان تیرہای منتخب را کہ بسیار دور رود یا بخصوصیت زہر آلودہ باشد در ترکش بطرزی می نہند کہ از دیگر تیرہای ترکش بلند می باشد و برای این قسم تیرہا در ترکش جای بلند ساختہ می شود و از ہمین علامت بلند در وقت ضرورت از ترکش منتخب کنند و ہمین را تیر روی ترکش نامند آنانکہ مقامش را بیرون ترکش نوشتہ اند مشاہدہ حقیقت نکردہ اند (اردو) تیر روی ترکش۔ فارسیون نے اُس منتخب تیر کو کہا ہے جو ترکش میں اور تیروں سے بلند رہتا ہے جس کی بلندی کی وجہ سے اُس کی خصوصیت سے تیرانداز واقف ہوتے ہیں اور بوقت ضرورت اُسی سے کام لیتے ہیں۔ مذکر۔

(الف) تیر ریختن
(ب) تیر ریزہ بدن
مصادر اصطلاحی۔ بہار ذکر (تیر ریختن بر چیزی) کردہ از معنی ساکت و گوید کہ مرادف تیر زدن بر چیزی است (میرزا طاہر وحید الف ؎) گر چنین زان مژہ ہا تیر جفا خواہی ریخت ؎ از رخ آئینہ ہا زنگ صفا خواہی ریخت ؎ صاحب بحر بہ (تیر ریختن) می فرماید کہ تیراندازی کردن و این لازم و متعدی ہر دو آمدہ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت بر تیراندازی قانع **مؤلف** عرض کند کہ بہ مرادف الف است و معنی

بیان کردہ خان آرزو حاصل بالمصدر تیر انداز یدن و انداختن است ما اتفاق داریم با صاحب بحر (صائب ب ے) سلامت خواہی از چشم بدان سر در گریبان کش ؎ کہ از گردن فرازی بر ہدف ہا تیر جی ریزد ؎ (اردو) تیر چلنا۔ تیر چلانا۔

تیرزدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب بحر گوید کہ مرادف تیر ریختن است بمعنی متعدی کہ گذشت و بہار بہ (تیر زدن بر چیزی) از بمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل ہمصدر انجا کردہ ایم (کاتبی نیشاپوری ے) کاش میرم چو زنی تیر من بیجان را ؎ کزتن مردہ بیار ند بدون پیکان را ؎ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر زدن است عیبی ندارد کہ مرادف زدن باشد کہ بجایش می آید و سند این از حافظ شیراز داریم (ے) تیری کہ زدی بر دلم از غمزہ خطا رفت ؎ تا باز چہ اندیشہ کند رای صوابت ؎ (اردو) تیر مارنا۔

تیر زدہ شدن بر چیزی مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر و انند کنایہ از رسیدن تیر بہ چیزی (میرزا طاہر وحید ے) بر ہدف تیر نگاہ راست بینش زدہ نشد ؎ ہر کہ بر آئینہ تمثال خود و والہ نشد ؎ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تیر نشانہ پر پہنچنا۔ تیر نشانہ پر لگنا۔

تیرساز استعمال۔ بقول بہار باضافت (۱) بمعنی مضراب و زخمہ (محسن تاثیر در تعریف مطرب ے) چہ تیر ساز خود در دلنشینی ؎ کہ ید طولائش در سحر آفرینی ؎ و (۲) بدون اضافت بمعنی تیر گر۔ (ملا طغرا ے) چو کوتاہی بیند از تیر ساز ؎ کند در زدن ہیچ رخش دراز ؎ صاحب بحر بمعنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول مرکب اضافی است و بمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) وہ تیر جس کے

طول مین تار رہتے ہین جس سے سارنگی بجاتے ہین۔ مذکر (۲) تیر بنانے والا۔

تیر سبک زخمہ اصطلاح۔ بقول بحر و انند و غیاث بمعنی تیری کہ خطا نکند **مؤلف** عرض کند کہ صاحب غیاث گوید کہ مراد و صف تیر شکر زخمہ است مشتاق سند استعمال باشیم کہ استعمال این از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و معنی لفظی این با معنی اصطلاحی خوش تعلقی ندارد (اردو) وہ تیر جو خطا نکرے بلکہ ٹھیک نشانہ پر لگے۔ مذکر۔

تیر سحر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر (۱) کنایہ از روشنی صبح کاذب و (۲) آن آہ سحری را گویند کہ از روی سوز و درد باشد و (۳) دعای بد ہم صاحب رشیدی بر معنی اول و دوم قانع۔ بہار بر معنی دوم و سوم خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معنی بالا می فرماید کہ معنی اول بسیار بعید است و معنی دوم اصح **مؤلف** عرض کند کہ انحصار معانی بر رای محقق ہند نژاد نیست کہ از قرب و بعد کار می گیرد صاحب جامع محقق زبان خود است و بیانش سندی را ماند چون بر زبان فارسیان ہر سہ معنی بالا مستعمل است محل چون و چرا نیست (اردو) (۱) صبح کاذب۔ مؤنث (۲) آہ سحر۔ مؤنث (۳) بد دعا۔ مؤنث۔

تیر سر گذار اصطلاح۔ بقول بحر مرادف (تیر کاکل ربا) کہ می آید **مؤلف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازین لغت ساکت اند و صراحت کاکل بر (تیر کاکل ربا) می آید (اردو) دیکھو تیر کاکل ربا۔

تیر سقف استعمال۔ بقول انند ہمان تیر خانہ کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی و مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو) دیکھو تیر خانہ۔ مذکر۔

تیر شکر زخمہ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر تیری کہ ہر جا زنند بصواب رسد و خطا نکند۔ (ابو البرکات منیر ؎) ہمی رفت ہر باد چون

نفس مطرب ؎ ز تیر شکر زخمہ جانہای شیرین ؎ ۔
مؤلف عرض کند کہ ما از تعریف بالا اتفاق نداریم
محققین صاحب زبان تصدیق این نمی کنند۔ معنی
حقیقی این تیری کہ زخم او گوارای لگار و مجروح باشد
و از ہیچ اشارۂ لفظی تیر بی خطا پیدا نیست و بخیال
ما معنی اصطلاحی این تیر معشوق و نگاہ معشوق باشد
قابل (اردو) تیر بے خطا اور ہماری رائے
کے لحاظ سے تیر گوارا معشوق کی نگاہ کا معشوق کا تیر

تیر شکستن در چیزی استعمال۔ بقول بہار
حقیقت است (طالب آملی ؎) تا کی زبیم خوی تو
وز دم نگاہ را ؎ در سینہ نفس شکنم تیر آہ را ؎ ۔
مؤلف عرض کند کہ از سند بالا (تیر آہ در سینہ
نفس شکستن) بمعنی ضبط آہ کردن پیدا است
و (تیر شکستن در چیزی) بمعنی تیر کاری زدن
است چنانکہ در زخم شکند۔ مخفی مباد کہ از
سند بالا استعمال مصدر شکنیدن پیدا است
کہ بجائش می آید (اردو) تیر کاری مارنا۔

تیر شکستن در کمان مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی گوید کہ مہیا کردن تیر است برای
انداختن بر کسی (ثنائی مشہدی ؎) از نہ سپہر
سپہر بگذشت ؎ ہر تیر کہ در کمان شکستم ؎ **مؤلف**
عرض کند کہ از کمان راندن تیر باشد (اردو)
تیر مارنا۔ تیر چلانا۔

تیر طلبیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی تیر خواستن است (کاتبی نیشاپوری
؎) تیری زد و چشمت طلبید این دل گستاخ
؎ فرما کہ نرنجد از و در گذرانند ؎ (اردو)
تیر چاہنا۔

تیر فگندن استعمال۔ بقول صاحب جہانگیری
در ملحقات۔ ہمان تیر افگندن است کہ گذشت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی زدن تیر است
(اردو) دیکھو تیر افگندن۔

تیر فلک اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات

برہان بمعنی عطارد۔ تیر چرخ ہم بہ ہمین معنی گذشت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔ (اردو) دیکھو تیر چرخ۔

تیر قامت اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب مرادف تیر بالا کہ معشوق را گویند مؤلف عرض کند کہ بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است (اردو) معشوق۔ مذکر۔

تیر قرعہ اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و بحر و بہار و انند وہ تیر است کہ بدان فال گیرند مؤلف عرض کند کہ ظاہراً مرکب اضافی است وحیف است کہ صراحت مزید این تفاول نشد یکی از معاصرین عجم گوید کہ شجیعان چون خواہند کہ کاری کنند از برای تفاول تیر بر نشانۂ دور می زنند اگر بر ہدف بہ نشیند تفاول خیر کنند۔ اگر خطا کند از خیال خود باز آیند و بخت و وقت را مساعد ندانند و بعض از معاصرین عجم بر خلافش گویند کہ آن پارہ ہای دراز عاجی را کہ بدان قرعہ زنند در فارسی زبان تیر قرعہ نام است و بس۔ (اردو) وہ تیر جس سے فال لیتے ہین۔ مذکر قرعہ۔ کعب۔ پانسا۔ پاسا۔ مذکر۔ دیکھو بجل۔

تیرک بقول برہان خان آرزو در سراج اللغات بروزن زیرک (۱) تصغیر تیر است و (۲) آبلہ ہائی کہ در دیگ آب جوشان بسبب پختہ شدن گوشت در میان روغن جوشان بہم میرسد و (۳) بخاری کہ از پارہ شدن آبلہ شلہ و حلیم و ہریسہ و مانند آن می جہد و (۴) بمعنی جستن درد و وجع در اعضا ہم صاحب جامع بر معنی دوم و چہارم قانع صاحب رشیدی بر معنی چہارم قناعت فرمودہ صاحب سروری بذکر معنی اول و چہارم می فرماید کہ وجعی خاص نیزکہ گویا تیری در عضو دردناک می خلد (یوسفی طبیب ۵) چون سنگ درون گردہ گردو مدرک بچونہ در وزن ذکر دہ چونا وگ تیرک باید کہ بہ ناشتا خورد صاحب آن پاخاکستر چوب تاک در آب خنک پا صاحب ناصری بمعنی

چہارم را ذکر کرد مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و بدیگر معانی مجاز (اردو) (۱) چھوٹا تیر۔ مذکّر (۲) وہ بلبلا جو دیگ گرم مین پانی پڑتا ہو۔ مذکّر (۳) وہ بخار گرم جو دیگ سے بلند ہو۔ مذکّر (۴) ٹیس۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ مؤنث درد۔ چیک۔ دکن مین تڑک بھی کہتے ہین۔

تیر کاکل ربا اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و وارستہ تیری کہ موی کاکل را از سر رباید و شخص خبر نشود و این کمال مبالغہ است در تیر اندازی و آن را تیر سرگذار ہم گویند (طالب آملی ؎) نگہ گز سرت موی سودا رباید ٭ یکی تیر کاکل ربائی طلب کن ٭ (محمد سعید اشرف ؎) ناوک برگشتہ مژگانت رسا افتادہ است ٭ تیر آن ابرو کمان کاکل ربا افتادہ است ٭ (علی خراسانی ؎) چون کمان قامتم در زہ شود از فرق چرخ ٭ تیر آہم بگذرد ہر صبحدم کاکل ربا ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ تیری کہ از سر انگشتان بگذرد و بر سر ہدف رسد مؤلف عرض کند کہ تعریف محققین اوّل الذکر واضح تر است مرکّب توصیفی است (اردو) وہ تیر جو کاکل چھید دے اور صاحب کاکل کو خبر نہو۔ مذکّر۔

تیر کامل اصطلاح۔ بقول بحر بحوالہ سراج کنایہ از ماہ مؤلف عرض کند کہ ما در سراج اللغات این را نیافتیم بشتاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت (اردو) چاند۔ مذکّر۔

تیرکان اصطلاح۔ بقول جہانگیری روز تیر از ماہ تیر را گویند و شرح آن در ذیل لغت تیر مذکور صاحب سروری صراحت مزید کند کہ روز سیزدہم از ماہ تیر صاحب ناصری این را بہ کاف فارسی آوردہ می فرماید کہ کاف تیرگان مانند مہرگان پارسی است مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این منسوب بہ تیر است و پیوست تیر ہم و از ینکہ وجہ تسمیۂ این با واقعہ تیر زنی تعلق دارد کہ صراحت آن بہ تیر گذشت فارسیان بدین اسم مرکّب

موسومش کردند (اردو) دیکھو تیر کے چوتھے معنے

تیر کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی قرار دادن تیر باشد (وحید قزوینی ؎)
سینہ را آماجگاہ دردناکی کردہ ایم ٭ از غبار
دل نفس را تیر خاکی کردہ ایم ٭ (اردو) تیر
قرار دینا۔

تیرک زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ
جاری شدن خون از زخم تیر (ہاتفی در تیمور نامہ
؎) زخونی کہ تیرک زد از فرگاہ ٭ یلان را
برافراخت پر کلاہ ٭ (وحشی ؎) ہمہ روی
ہوا را تیرۂ خونی فرو گیرد ٭ زبس گز تیغ شیران
رازند خون تیرک از شریان ٭ **مؤلف** عرض
کند کہ محاورۂ زبان است اگرچہ صاحبان زبان
ازین ساکت اند ولیکن باعتبار اسناد بالا بر
سبیل مجاز این معنی را درست دانیم۔ معاصرین
عجم برزبان ندارند مخفی مباد کہ مجرد (تیرک زدن)
بمعنی جاری شدن است و خون را در معنی داخل
کردن ہمدران حالت درست باشد کہ در
اصطلاح ہم خون آجا ہیم یعنی (تیرک زدن خون)
ازینجاست کہ صاحب بحر (تیرک زدن خون)
را قائم کردہ تکمیل بحث بر (تیرک زدن خون) می آید
مخفی مباد کہ از سند دوم استعمال مصدر زندن
پیداست کہ بجایش می آید و آن مرادف زدن
است (اردو) جاری ہونا۔ (خون کا)

(الف) تیرک زدن خون | مصادر اصطلاحی
(ب) تیرک زدن زخم | صاحب بحر
الف را بمعنی جاری شدن خون از زخم تیر
گفتہ و بہار ب را بمعنی (۱) جاری شدن
خون از مطلق زخم گفتہ و (۲) ورد کردن آوردہ
ہمان ہر دو سند را نقل کرد کہ از ملا ہاتفی و ملا
وحشی بر تیرک زدن مذکور شد (ظہوری ؎)
تیغ گرد و چو درمیان انبرد ٭ خون زند تیرک از
مسام سخن ٭ **مؤلف** عرض کند کہ از اسناد

بالتخصیص زخم تیر نباشد اگرچہ ترکیب اصطلاح
کہ دران لفظ تیر کہ است تقاضای تخصیص می کند
چنانکہ صاحب بحر گفتہ ولیکن بر سبیل مجاز استعمال
این بمعنی عام یافتہ می شود و وجہ ب کہ بہارش
قائم کردہ از اسناد پیدا نیست معنی دوم بیان کردۂ
بہار را زائد از ضرورت دانیم و از ہر سہ اسناد
مذکورۂ بالا این معنی پیدا نیست و خلاف قیاس
ہم مخفی مباد کہ از سند ظہوری استعمال مصدر
زدن پیدا است کہ مرادف زدن است و بتجاہل
می آید (اردو) الف خون زخم سے جاری
ہونا ب ناقابل ترجمہ ۔

تیرکش اصطلاح ۔ بقول برہان بروزن سیم وش
(۱) تیردان را گویند و ترکش مخفف آن است ۔
بہار گوید کہ (۲) سوراخی باشد کہ شاہ تیر در رو
دیوار قصر دران گذارند (میر خسرو ۵۲) قصر
ترا برج کمان تیرکش ہا شیشہ آن نہ فلک شیشہ وش
صاحب بحر بذکر معنی اول نسبت معنی دوم می فرماید
کہ (۳) سوراخی کہ در دیوار قلعہ و قصر ملوک برای
انداختن تیر و بندوق بجانب دشمن سازند ۔
صاحبان جامع و سراج بر معنی اول قانع و
متفق با برہان مؤلف عرض کند کہ صاحبان
بحر و بہار ہر دو معنی دوم و سوم را علی قدر عقلہم
از شعر میر خسرو پیدا کردہ اند معنی سوم پیدا کردۂ
بحر من وجہ خوبی دارد و معنی دوم پیدا کردۂ
بہار لغوی نماید و حق آنست کہ این ہر دو معنی
نہ از سند میر خسرو پیدا است و نہ تیرکش تقاضی
این معنی است و شاعر در مصرع اولش تیرکش
را بمعنی اول آوردہ و بلحاظ برج کمان مناسبتی
ہم دارد و مقصود ہمین است در برج کمان قصر تو
تیرہای بسیار است چنانکہ در ترکش و ازین کہ
تیرہای سقف مکان بالای کمان می آید لطف خاص
پیدا کردہ پس معنی دوم و سوم ہر دو برای این
لغت مرکب بی تعلق دانیم صاحب بحر استاد ما
در سخن بودہ خدایش بیامرزد اگر زندہ می بود

می پرسیدیم ازو کہ تیر کش را درین شعر سوراخ دیوار قرار دادن چگونہ پیدا کرد واو داد معنی پیدا کردہ مامی داد (اردو) دیکھو تیرکش جو مخفف ہے اسی تیر کش کا۔

تیر کشادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار وبحر بمعنی تیر اندازی کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (خواجۂ شیراز ع) بگشای تیر مژگان وبریز خون حافظ ؛ کہ چنان کشندۂ را نکند کس انتقامی ؛ (واصف بخاری ع) اگر شتند کمان وکشاد تیر خدنگ ؛ عجب مدار کہ پہلوی کفر را بدرند ؛ (اردو) تیر چلانا۔

تیر کشتی اصطلاح۔ بقول بحر (۱) چوبیکہ بدان کشتی می رانند **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ این معنی موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم این را پسند نمی کنند وبر زبان ندارند بلکہ تیر کشتی (۲) ستونی را نامند کہ بادبان کشتی برو باشد و ازین کہ دیگر ہمہ محققین زبان دان واہل زبان این لغت را ترک کردہ اند ما از برای معنی اول بلحاظ اختلاف معاصرین عجم مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) بقول اہل دکن ڈوئی جس سے کشتی چلاتے ہین یعنے وہ لکڑی جس سے پانی کاٹتے ہین اور کشتی چلتی ہے۔ مؤنث (۲) وہ تیر یا ستون جو کشتی مین استادہ ہوتا ہے جس پر بادبان قائم کرتے ہین۔ مذکر۔

(الف) تیر کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) (تیر کشیدن از چیزی) بمعنی تیر خوردن و (۲) (تیر کشیدن بر چیزی) بمعنی تیر زدن می فرماید کہ بدین معنی بنفسہ نیز آمدہ (صائب ع) لب تشنۂ فراقم وآمادۂ وداع ؛ تیری ز شست چست کمانی کشیدہ ام ؛ (کمال خجند ع) مکش بہر دلی تیر ومکش باز از حصار ما را ؛ کزان مژگان بعید ناوک صد ویک می رسد ما را ؛ صاحب بحر گوید کہ بمعنی تیر اندازی کردن وخستہ شدن بزخم تیر و (۳) بمعنی درد کردن عموماً (اسیر ع) خونم بجوش آمدہ تیغ نگاہ کو ؛ مو تیر می کشد بہ تنم صید گاہ کو

وارستہ بر ذکر معنی دوم قانع۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ بشدت در بدکردن جراحت و زخم وغیرہ **مؤلف** عرض کند کہ از ہمین معنی سوم صاحبان بحر و بہار۔۔۔۔۔۔۔۔۔

(ب) **تیر کشیدن جراحت و زخم** بمعنی سوم قائم کردہ اند (محسن تاثیر ؎) دہان شکوۂ عاشق زبان لمی دارد ٭ کشد چو تیر جراحت کمان لمی دارد ٭

(ولہ ؎) چسان ز درد چنین می توان سلم جست ٭ کشید تیر چو زخم رشت مرہم جست ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر معنی سوم کردہ وحق آنست کہ معنی سوم در حقیقت ہمان معنی اول یعنی تیر خوردن است کہ ازان معنی سوم رالمجاز پیدا کردہ اند و در اضافت خصوصیت باجراحت و زخم نیست (اردو) الف (۱) نشانہ تیر بننا (۲) تیر مارنا۔ تیر چلانا (۳) درد کرنا۔ زخمی ہونا (ب) دیکھو الف کے تیسرے معنے

تیر کمانچہ کش اصطلاح بقول رہنما بجو الۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار دوتار یکہ گیس باشد **مؤلف** عرض کند کہ ماہیچ نفہمیدیم کہ مقصود چیست یکی از معاصرین عجم گوید کہ باضافت تیر۔ تیر سازی را گویند کہ از تارہا چنان درست می کنند کہ صورت کمانی پیدا می کند (اردو) سارنگ بجانے کا تیر جو مثل کمان کے تارون یا بالون سے خمایا جاتا ہے۔ مذکر۔

تیرگان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و سراج باکاف فارسی بروزن میہمان نام روز سیزدہم از ماہ تیر کہ جراحتش بر لفظ تیر گذشت **مؤلف** عرض کند کہ گان بمعنی سزاوار ولائق و پیوستگی می آید و معنی این مرکب متعلق بہ تیر و ازینکہ این تاریخ را التعلقی است بہ تیر افگنی فارسیان این روز را بدین اسم موسوم کردند و آنچہ محقق دیرہ بہمین معنی گذشت مخفف این است خان آرزو در سراج گوید کہ بخیال ما تیر نام روز

تذکور است و تیرگان نام جشن آن روز چنانکہ مہرگان اگرچہ آن را نیز بعضی نام روز مہر از ماہ مہر گفتہ اند و دلیل این آنست کہ جشن مہرگانی تا شش روز کنند ابتدایش شانزدہم است کہ مہرگان عامہ است و انتہایش بست و یکم کہ مہرگان خاصہ گویند پس معلوم شد کہ مہرگان نام جشن است نہ نام روز و برین قیاس تیرگان نیز وانیکہ روز تیرگان و مہرگان گویند باضافت است نہ بتوصیف (انتہی) (اردو) دیکھو تیر کے چوتھے معنے۔

تیر گذشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ روان شدن تیر باشد۔ (قاسمی گونابادی ؎) گذشتی چنان از سپر تیر کین ٭ کہ آہ اسیران ز چرخ برین ٭ (اردو) تیر گزرنا۔

تیر گر اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان سازندۂ تیر۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از قبیل زرگر و آہن گر باشد (آصفی ؎) از ہجر تیر گر خواہد جدا افتاد جان از من ٭ کہ گز گز می جہد پیوستہ آن ابرو کمان از من ٭ (ابوطالب کلیم ؎) دل خراشان را بہم آمیزش ذاتی بود ٭ تیر گر ہر جا کہ باشد طالب پیکان گر است ٭ (اردو) تیر گر۔ بترکیب فارسی تیر ساز کو کہہ سکتے ہین۔ تیر بنانے والا۔

(الف) **تیر گر داندن**	استعمال۔
(ب) **تیر گر دانی**	صاحب
(ج) **تیر گر دانی کردن**	آصفی ذکر

الف کردہ از معنی ساکت و از سندش استعمال ج پیداست (فصاحت خان راضی ؎) از تو تا شد بزم روشن خویش را گم کردہ است ٭ تیر گر دانی کند چون شعلۂ جوالہ شمع ٭ بہار برب گوید کہ چون چیزی گم شود اسامی حضار بر دور پیالہ نویسند و تیری از آن

گذاشته فسون خوانند تیر خود بخود در حرکت آید و چرخ زده بر نام دزد بایستد و این تیر ہا را در تازی اقداح خوانند و سند بہار ہم ہمان شعر راضی است کہ بالا مذکور شد صاحبان بحر و مصطلحات ذکر ب بتعریف بیان کردۂ بہار کردہ اند و صاحب بحر بر ج ہم ہمین تعریف نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی گردش دادن تیر را مرادف ج و ب حاصل بالمصدر الف و ج مرکب از ب و تعریفی کہ بالا مذکور بہ استناد کلام راضی متعلق بہ ج باشد و معنیش تفاول کردن از تیر (اردو) الف تیر کو گردش دینا۔ پھیرنا۔ ب الف کا حاصل بالمصدر۔ اردو مین بھی بترکیب فارسی تیر گردانی کہہ سکتے ہین۔ ج تیر گردانی کرنا۔ تیر سے فال دیکھنا۔

تیر گردون اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و ناصری در خاتمہ (۱) کنایہ از آفتاب است و (۲) حوادث آسمانی و (۳) بقول بعض عطارد۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم و سوم گوید کہ برین تقدیر حقیقت خواہد بود و خاتمیش اضافت از جہت توضیح است و برای رفع اشتراک **مؤلف** عرض کند کہ تیر بمعنی عطارد بجایش گذشت و از ہمین است معنی سوم مرکب اضافی بمعنی عطارد فلک و معنی اول کنایہ باشد کہ آفتاب ہم مثل تیر راست رود و معنی دوم بمجاز کہ تیر را حادثہ گفتند۔ آنچہ محققین بالا در تعریف معنی دوم عوض حادثہ حوادث نوشتہ اند محل نظر است فارسیان بلای آسمانی را تیر گردون گویند چنانکہ معاصرین عجم تصدیقش می کنند (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) آفت آسمانی۔ بلاے آسمانی۔ مؤنث (۳) عطارد دیکھو تیر کے چھٹے معنے۔

تیر گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی گوید کہ

بمعنی مہیا کردن تیر برای انداختن بر کسی است
مؤلف عرض کند کہ از سندش (تیر در کمان
گرفتن) پیداست کہ (۱) بمعنی آمادۂ تیرزنی
شدن است و مجرّد تیر گرفتن بمعنی حقیقی ابا شد
و بس یعنی حاصل کردن تیر (بدر چاچی سے)
راہ پر از ستارہ شد خنجر او چو برق زد ٭ خون
قمر دو پارہ شد تیر چو در کمان گرفت ٭ مخفی مباد
کہ ازین سند (۲) معنی تیرزدن ہم پیداست
کہ بر سبیل مجاز باشد (اردو) تیر لینا۔ اور بلحاظ
مصدر (تیر در کمان گرفتن) (۱) تیر چلانے پر
آمادہ ہونا (۲) تیر مارنا۔ تیر چلانا۔

تیرگز اصطلاح۔ بقول بحر بفتح کاف فارسی
و زای معجمہ نوعی از تیر **مؤلف** عرض کند
کہ مرکب اضافی است (طاہر وحید سے)
٭ تیرگزش مرغ جانہا اسیر ٭ چو خویش بدان
را قماش حریر ٭ یکی از معاصرین عجم گوید کہ تیر
گز از تیرہای معمولی کوچک باشد و ہمان تیرک
است کہ بجایش گذشت و بیشتر این را در شکار
پرند استعمال کنند پس باضافت تشبیہی باشد
(اردو) تیرگز ایک قسم ہے تیر کی جو معمولی تیرون
سے قد مین چھوٹا ہوتا ہے جس سے پرندون کا
شکار کرتے ہین۔ مذکر۔

تیرگی بقول برہان و جامع بر وزن خیرگی (۱) بمعنی تاریکی و سیاہی اندک و (۲) بمعنی
کدورت خاطر ہم بہار بذکر این گوید کہ معروف و با لفظ باریدن مستعمل۔ صاحب ناصری بر
ذکر معنی اوّل قانع و صاحب فدائی ہم معنی اوّل را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ چون تیرہ
را خواستند کہ بنای مصدر مرکب کنند بقاعدۂ فارسی ہای ہوّز آخر را بکاف فارسی بدل
کردند چنانکہ خیرگی و امثال آن و استعمال این با مصادر متعدّدہ در ملحقات می آید و ہیچ
خصوصیت باریدن نیست (ظہوری سے) کعبہ را در تیرگی دارد صفای باطنم ٭ راہ دیر را

پیش گیرم این مسلمانی بس است ؛ معنی دوم مجاز باشد ولیکن استعمال این بمعنی دوم بدون ترکیب نیاید (اردو) (۱) تیرگی ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ اندھیرا (۲) ۔ کدورت خاطر ۔ مؤنث ۔

تیرگی آگندن استعمال ۔ ظہوری این را بمعنی مملو شدن از تیرگی و تیرگی واقع شدن استعمال کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ع) دہر خالی کردہ روز ہفتہ ام از روشنی ؛ تیرگی آگندہ در ایام من انصاف نیست ؛ (اردو) اندھیری چھانا ۔ بقول آصفیہ تاریکی چھانا ۔ اندھیرا ہو جانا ۔

تیرگی آمدن استعمال ظہوری استعمال این کردہ بمعنی تیرہ شدن و لاحق شدن تیرگی (ع) تیرگی آید بجای روشنی ؛ صرفہ من خانۂ بی سوزنی است ؛ مؤلف عرض کند کہ مصدر آمدن و آئیدن مرادف یکدیگر است از سند ظہوری استعمال مصدر آئیدن پیدا است عیبی ندارد (اردو) دیکھو تیرگی آگندن ۔

تیرگی باریدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ظاہر شدن تیرگی است (ظہوری ع) چہ تیرگی کہ ز دیوار و در نمی بارد ؛ بکوی صومعہ کان جلوہ گاہ ساقی نیست ؛ (اردو) تیرگی برسنا کہہ سکتے ہیں ۔ یعنے تیرگی ظاہر ہونا ۔

تیرگی بردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ دور کردن تیرگی و مجازاً گردن است (مغزی نیشاپوری ع) بخشش از دل عشاق تیرگی ببرد ؛ چو بوی جامۂ یوسف ز چشم اسرائیل ؛ ۔ (اردو) تیرگی دفع کرنا ۔ صاف و پاک اور مجلا کرنا ۔

تیرگی جوشیدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف

عرض کند کہ جوش زدن تیرگی کثرت اوست (طالب آملی ؎) تیرگی می جوشد از غمخانۂ افلاک ما ✽ شمع بزم خویش را در تحت صرصر سوختم ✽ (اردو) تیرگی جوش مارنا۔ زیادہ تیرگی ظاہر ہونا۔

تیرگی خاستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ دور شدن تیرگی است (شائی مشہدی ؎) درد از دل عاشق بمی ناب نخیزد ✽ این تیرگی از خانہ بمہتاب نخیزد ✽ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر خیزیدن پیدا است کہ بجائیش می آید (اردو) تیرگی دور ہونا۔ دفع ہونا۔

تیرگی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیرہ و تار بودن است (فطرت مشہدی ؎) این تیرگی نہ روز ازل داشت کوکبم ✽ مادر نزادہ سیہ پرستان سیاہ کردہ ✽۔

(اردو) تیرہ و تار ہونا۔ لفظی ترجمہ تیرگی رکھنا

تیرگی رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ دفع شدن تیرگی است (اوحدی کاذرونی ؎) تا ز بختم تیرگی می رفت چشمم شد سپید ✽ این سیاہی از سر داغ من آسان برنخاست ✽ (اردو) تیرگی رفع ہونا۔ باقی نہ رہنا۔

تیرگی فزودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ زیادہ شدن تیرگی بمعنی حقیقی است (صائب ؎) فزود تیرگی خاطر از ایاغ مرا ✽ بنفشہ گل کند از لالۂ چراغ مرا ✽ (اردو) تیرگی زیادہ ہونا۔ بڑھنا۔

تیر لنگر دار اصطلاح۔ بقول بہار از عالم تیغ لنگر دار است کہ در شعر ملا طغرا بنظر آمدہ صاحب جحر گوید کہ بمعنی تیر سنگین است مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم تصدیق این می کنند مرکب

توصیفی است (اردو) لنگردار تیر سنگین اور وزنی تیر۔ مذکر۔

تیرم بقول برہان وجامع وجہانگیری وسروری بفتح ثالث بروزن ہیم۔ بانوی اعظم وخاتون بزرگ راگویند وحی فرماید که بضم ثالث ہم بہمین معنی آمده (استاد ہ) اندرین عہد بزرگی کشور خوارزم بوم ٭ ستر عالی عہد عالم تیرم ترکان توئی ٭ صاحب رشیدی گوید که تیر بمعنی برگزیده گذشت ومیم بر لغت زنان زائد کنند چون بیگم وخانم پس معنی تیرم زن برگزیده وصاحب ناصری می فرماید که بانوی بزرگ حرم شاه را نامند۔ خان آرزو در سراج گوید که میم ظاہر اعلامت تانیث است ولفظ بیگم وخانم ترکی است پس تیرم بمعنی زن برگزیده وقتی به ثبوت رسد که ترکی باشد ونیز خانم وبیگم بضم ماقبل میم است چنانچه با انجم قافیه کرده اند اندرین صورت چگونه بفتح را درست باشد مگر آنکه گوئیم بضم است چنانکه صاحب برہان آورده **مؤلف** عرض کند که اینقدر متحقق است که لغت ترکی نیست اینکه محققین ترکی ازین ساکت ومتحقق که میم در فارسی زبان در آخر کلمه برای تخصیص می آید چنانکه ہم وپنجم وغیره ولفظ تیر که بمعنی برگزیده گذشت لغت فارسی است پس محاورهٔ زبان برگزیدهٔ مخصوص را کنایه از بانوی اعظم قرار داد واین مرکب فارسی زبان است به ترکی وفتح وضم رای مہمله ہم محاورهٔ مقامی باشد که طبع آزمائی را در ان دخلی نیست قول صاحب جامع که محقق زبان خود است برای ہر دو اعراب اعتبار را شاید (اردو) خاتون۔ بزرگ اور بیگم خاص کو فارسیون نے تیرم کہا ہے۔ مؤنث۔

تیر مار اصطلاح۔ بقول بہار نوعی از مار خبیث که مانند تیر از جا جسته نیش زند

(ملا طغرا ؎) بود جوی این کشت غم تیرمار ؛ کہ چرخ از حبابش کند مہردار ؛ (محسن تاثیر ؎) رقم بیار شود گر جفای یار مرا ؛ بدست خامہ زند ہمچو تیرمار مرا ؛ (طالب آملی ؎) حفظت انامل نکند آشنا بزہر ؛ چون تیر اگر بچرخ درآرند تیرمار ؛ صاحبان بحر و مصطلحات ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ بعض از معاصرین عجم صراحت فرمایند کہ در فارسی زبان تیرمار ماریست بقدر یک وجب کہ مثل مار ہا پیچیدہ بر زمین نمی رود بلکہ بر درخت ہا می باشد لاجوردی و بوسیلہ جست از یک درخت بہ درخت دیگر منتقل میشود و چون در پی کشتن آن شوند گزند می رساند واللہ اعلم (اردو) ایک قسم کا سانپ لاجوردی جو ایک درخت سے دوسرے درخت پر جست کرتا ہے ۔ ذکر ۔ دکن مین مثاک کہتے ہین ۔

تیرماہ اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان وانند و مؤید ۔ ماہ چارم از سالہای شمسی کہ زمان بودن آفتاب است در برج سرطان مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت ماہ تیر است و حقیقت این بر لفظ تیر گذشت (اردو) ماہ تیر شمسی مہینون کا چوتھا مہینہ اور دکن مین آٹھوان مہینہ ۔ مذکر ۔

تیرماہی اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع بروزن نیک خواہی (۱) نوعی از انگور است و (۲) نام دوائی ہم و (۳) گز روز زردک را نیز گویند ۔ بہار گوید کہ (۴) نوعی از ماہی از عالم تیرمار (میر معزی ؎) تیرہ شد ہمچون عصیر تیرماہی آب جوی ؛ شد چو آب تیرماہی خم نجم اندر عصیر ؛ صاحبان بحر و انند ذکر ہر چہار معانی کردہ اند ۔ صاحب مؤید بر معنی دوم و سوم قانع ۔ خان آرزو در سراج بر معنی اول و دوم و سوم قناعت فرمودہ مؤلف عرض کند کہ معنی چہارم را ہر کہ اول بیان کردہ بہار است

وصاحبان بحر و انند نقلش برداشتہ اند و قول ہفتا
مبنی بر شعر میر معزی است و عصیر بقول غیاث بمعنی
شیرۂ مطلقاً و خصوصیت استعمال بہ شیرۂ انگور است
کہ شراب انگوری باشد پس میر معزی در مصرع
اول این را بمعنی شیرۂ انگور گفتہ کہ تیرگی مائل میباشد
و در مصرع دوم آب تیر ماہی شراب است و
بس۔ بہار بر معنی شعر غور نکردہ از آب جوی کہ
در مصرع اول واقع است تیر ماہی را قسم ماہی
خیال کردہ معاصرین عجم تصدیق این می کنند
کہ قسم ماہی بدین اسم موسوم نیست و دیگر محققین
اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند صاحب محیط
ذکر تیر ماہی نکردہ و بر زردک اشارہ گزر کند
و بر گزر ہرچہ نوشتہ ماذکرش بر اسطفین کردہ
ایم و بقول معاصرین عجم دوائی خاص نیست
بلکہ ہمین گزر است کہ آن را اطبا ہم بکار معالجہ
بیمار می گیرند بالجملہ بمعنی اول انگوری را نام است
کہ دانہ اش بسیار باریک و دراز مثل ماہی
می باشد و گزر ہم در درازی ہمچو تیر و ماہی است
(اردو) (۱) انگور کی ایک قسم جو نہایت
پتلا اور لانبا ہوتا ہے۔ مذکر (۲) ایک دوا
کا نام فارسی مین تیر ماہی ہے لیکن ہماری
تحقیق مین گاجر ہے (۳) گاجر دیکھو اسطفین۔
(۴) ناقابل ترجمہ۔

تیرنان اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
قسمی است از چوبہ و دیگر کسی از محققین ذکر این
نکردہ مؤلف عرض کند کہ چوبہ چوبی را گویند
کہ بدان خمیر نان را تنک سازند کہ بکارش
می آید و این مرکب اضافی است و بفک اضافت
مستعمل (اردو) وہ تیر جس سے خمیر کی
چپاتیان اور مانڈے بناتے ہین۔ مذکر۔

تیرناوک اصطلاح۔ بقول بہار معروف
صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند
کہ ناوک قسمی است از تیر کوچک و این مرکب
اضافی است و بفک اضافت مستعمل (انتظامی)

ے) نواگر نوائی چکاوک بود ٭ چو دشمن زند تیر ناوک بود ٭ (اردو) دیکھو ناوک۔

تیر نشاندن استعمال ۔ بقول بہار سعدی تیر نشستن بر چیزی و در چیزی (ناصر خسرو ے) من تیر نظر ابنشانم بہ نشانی ٭ چون کز نظران دریی پندار و گمانند ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تیر مارنا تیر چلانا۔

تیر نشستن بر چیزی و در چیزی استعمال بقول بہار کنایہ از رسیدن تیر بر چیز نیست (صائب ے) کمان چرخ شود وقتی از کشاکش سیر ٭ کہ ہیچ تیر نشیند ز آستان بر خاک ٭ (حافظ شیرازے ے) ببال و پر مرو از رہ کہ تیر پرتابی ٭ ہوا گرفت زمانی ولی بخاک نشست ٭ مؤلف عرض کند کہ محاورہ زبان بصلہ بہ و بر است بمعنی رسیدن تیر بہ نشانہ خود استعمال این بہ صلہ در از نظر ما نگذشت مخفی مباد کہ از سند اول استعمال مصدر نشینیدن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف نشستن است (اردو) تیر لگنا۔

تیر نہادن استعمال ۔ بقول آصفی (۱) مہیا کردن تیر برای انداختن بر کسی و (۲) وضع کردن تیر از قبیل آئین و رسم نہادن مؤلف عرض کند کہ (تیر در کمان نہادن) بجایش گذشت و مجرد (تیر نہادن) چیزے نیست (اسدی طوسی ے) شنیدم ز دانش پژوہان درست ٭ کہ تیر و کمان او نہاد از نخست ٭ پس در معنی اول تسامح صاحب آصفی است (اردو) (۱) تیر کمان مین رکھنا (۲) تیر ایجاد کرنا۔

تیرنی بقول بہار و بحر و انند تیر کوچکی کہ در ناوک کردہ کشاد دہند (سلیم ے) آنچہ در شور آورد شوریدہ حالان رانی است ٭ نالہ نی بر دل آشفتگان تیرنی است ٭

مؤلف عرض کند که مادی این لغت بسند
سلیم بہار است و بہار غور بر معنی نکرده و ہر دو
محققین مابعدش به نقل نگاری سکندری خورده
اند - تیرنے - در کلام سلیم کنایه باشد از نالۂ نے
معاصرین عجم با ما اتفاق دارند و تیرنی از اقسام
تیر قسم خاص نیست (اردو) بقول بہار
چھوٹا سا تیر جو تیروں کی ایک قسم ہے - مذکر -
اور ہمارے معنوں کے لحاظ سے نالۂ نے - مذکر -
یعنے وہ آواز جو نے سے نکلتی ہے -

تیر و کمان حنا اصطلاح - بقول بہار و
بحر و وارستہ تنہا کمان حنا ہم آنکہ در ولایت
بر کف دست اطفال گاہی شکل تیر و کمان و
گاہی تنہا کمان از حنا کشند (بیانی شاگرد مولوی
جامی در شیرین خسرو ع) بدست او کمان
رستم زال ۞ کمانی کز حنا بندند اطفال
۞ به تیر انداختن میل آنچنان داشت ۞ که در دست
از حنا تیر و کمان داشت ۞ مؤلف عرض کند
که معاصرین عجم از تعریف بالا اختلاف دارند گویند
که در عجم در ہر خانه کاشت حناست و زن
و مرد استعمالش می کنند و اطفال از درخت
حنا شاخہا گرفته بشکل تیر و کمان بازی کنند و ہمین
است (تیر و کمان حنا) و اصلا بر دست ہای
اطفال نقش تیر و کمان از حنا نمی کنند ما می گوئیم
که از مصرع دوم سند بالا التصدیق ہمین خیال
شان می شود (اردو) تیر و کمان
حنا - وہ تیر و کمان جو عجم میں لڑکے
مہندی کے درخت سے بنا کر کھیلتے
ہیں - مؤنث -

تیره بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن خیره (۱) تاریک و (۲) سیاه فام را گویند
و (۳) آب گل آلود را ہم بہار ذکر معنی اول گوید که چون تیره باطن - تیره خرد - تیره درون
تیره دل - تیره رای - تیره روان - تیره روی - تیره مغز - تیره نهاد - صاحب سروری بر معنی

اول قانع (خواجوی کرمانی سلہ) شبی تیرہ چون روز بی حاصلان ٭ ہوا سرد چون آہ آتش دلان ٭ صاحب رہنما بحوالۂ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (۴) بمعنی شعبۂ قبیلہ ہم مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است چنانکہ شب تیرہ و خانۂ تیرہ کہ روشن نباشد و معنی دوم مجازش بمعنی سیاہ چنانکہ رنگ تیرہ و روی تیرہ و معنی سوم ہم مجاز آن کہ آب ناصاف ہم کدورتی دارد و بمعنی چہارم اسم جامد فارسی جدید (اردو) (۱) دیکھو تاریک (۲) کالا۔ سیاہ (۳) ناصاف۔ مکدر (۴) قبیلہ کی ایک شاخ۔ مؤنث۔

تیرہ باشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر تیرہ بودن کردہ از معنی ساکت و از سند ش مصدر تیرہ باشیدن پیدا است (خسرو سہ) باز آگہ شہر بی تو تاریک و تیرہ باشد ٭ در شہر بود نتوان بابتد کہ در جہان ہم ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است و مرادف تیرہ بودن (اردو) تیرہ ہونا۔

تیرہ باطن اصطلاح۔ بقول بحر بدباطن و مفسد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ باطن او روشن نباشد معاصرین عجم تصدیق این معنی کنند (میرزا رضی دانش سہ) ابر رحمت فیض ہا در دامن تر می برد ٭ تیرہ باطن را نظر بر ظاہر حال است و بس ٭ (اردو) بدباطن۔ مفسد۔ اور ترکیب فارسی تیرہ باطن بھی کہہ سکتے ہین اوس شخص کو جو بدباطن ہو۔

(الف) **تیرہ بخت** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار بمعنی بدبخت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (ظہوری سہ) مہر را تیرہ بخت خواندمہ ٭ تا ترا ذوق گشت مہتابست ٭ و از ہمین است ۔۔۔۔۔۔۔

(ب) **تیرہ بختی** بمعنی مصدری (ظہوری سہ) آفتاب از تیرہ بختی ہای خود گردیدہ

داغ؛ فرع ہای کوی او در سایۂ دیوار زد؛ (اردو) الف تیرہ بخت بقول آصفیہ۔ بدنصیب۔ بدبخت۔ بدقسمت (ب) تیرہ بختی بمعنی بدقسمتی۔ بدبختی کہہ سکتے ہین۔ مؤنث۔

تیرہ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیرہ باشیدن است کہ گذشت وسند این برای آنست کہ ہمدرانجا نقل کردہ ام (اردو) دیکھو تیرہ باشیدن۔

تیرہ حال اصطلاح۔ بقول بحر و بہار وانند بمعنی بدحال (مجد ہمگر ے) چون زلف یار کردمرا چرخ خیرسر؛ چون حال دوست کردمرا دہر تیرہ حال؛ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است۔ موافق قیاس (اردو) تیرہ حال۔ بترکیب فارسی بدحال کو کہہ سکتے ہین۔

تیرہ خاکدان اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان وانند کنایہ از دنیا **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت خاکدان تیرہ موافق قیاس است معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) دنیا مونث۔

تیرہ خرد اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی احمق و دیوانہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (میر معزی ے) قیاس خشم تو و دشمنان تیرہ خرد؛ قیاس صرصر و پشہ است و آتش و حراق؛ (اردو) احمق دیوانہ

تیرہ داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی حقیقی است چنانکہ از سند پیداست و درین سند استعمال تیرہ داریدن باشد عیبی ندارد کہ داشتن و داریدن مرادف یکدیگر است (واصف یزدی ے) زبان روشن از لبس تیرہ دار روزگارم را؛ بخاموشی حقیقت می کنم شمع مزارم را؛ (اردو) تیرہ رکھنا

جیسے وہ ہمیشہ اپنے مکان یا مقام کو تیرہ رکھتا ہے یعنے روشنی نہیں پسند کرتا۔

تیرہ درون اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی بد باطن و مفسد **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیرہ دل است کہ می آید و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) بد باطن اور مفسد۔

تیرہ دست اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و (ناصری در ملحقات) بفتح دال ابجد و سکون سین سعفص و تای قرشت کنایہ از دنیا و عالم است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) دنیا۔ مؤنث۔

تیرہ دشت اصطلاح۔ بقول رشیدی دنیا۔ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ و خان آرزو گوید کہ دنیا بہ انواع ظلم و فتنہ سیاہ است و در برہان بسین مہملہ گذشت اغلبکہ این تصحیف است **مؤلف** عرض کند کہ چہ انگوئیم کہ این اصل است و آن مبدلش چنانکہ جاموش و جاموس و جادارد کہ آن را لغت مستقل دانیم چنانکہ ہمہ را اینجا نوشتہ ایم (اردو) دنیا۔ مؤنث۔ دیکھو تیرہ دست۔

تیرہ دل اصطلاح۔ بقول بحر بد باطن و مفسد **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیرہ درون کہ گذشت اسم فاعل ترکیبی (صائب ے)

بچشم کم مبین ای تیرہ دل ما تیرہ روزان را
کہ صد آئینہ از یکمشت خاکستر شود پیدا

(اردو) بد باطن۔ مفسد۔ اور ترکیب فارسی تیرہ دل بھی کہہ سکتے ہیں۔

تیرہ رای اصطلاح۔ بقول بحر احمق و دیوانہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی (خواجہ شیراز ے)

دلا ہمیشہ مزن راہ زلف دلبندان
چو تیرہ رای شدی کی گشایدت کاری

(اردو) تیرہ رائے۔ ترکیب فارسی احمق اور دیوانہ کو کہہ سکتے ہیں اور تیرہ مغز بھی۔

تیرہ رو اصطلاح۔ ہا بہ ذکر بہ بین بذیل تیرہ گردہ

مؤلف عرض کند کہ بمعنی سیاہ روز باشد و تاریک ہم
ملاطغرا سے) چو بی نور شد آفتاب کدو ؎ جہان طرب
پیشود تیرہ رو ؎ (اردو) سیہ رو ۔ تیرہ رو بھی
بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ۔

تیرہ روان اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی بد باطن و مفسد
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (فردوسی
سے) کنون پیش کرسیو زآید دوان ؎ پیادہ چنان خوار
او تیرہ روان ؎ (اردو) بد باطن ۔ مفسد ۔

تیرہ روز اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی بدبخت بہار گوید کہ
مرادف ہمان تیرہ بخت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است اسم فاعل ترکیبی (صائب سے) تیرہ روزان خو سپید انند
صائب قدرہم ؎ شام زلف آخر نظر یاد غریبان می کند ؎ (ظہوری
سے) روی گرمی آفتاب از تیرہ روزانش ندید ؎ سوختش حسرت
ہوا کسایۂ دیوار داشت ؎ (اردو) بدبخت ۔ دیکھو تیرہ بخت

تیرہ روزگار اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ معنی
مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم تصدیق این می کنند
کہ مرادف تیرہ روز است (اردو) دیکھو تیرہ روز

تیرہ روزی اصطلاح ۔ بقول انند
و غیاث بمعنی عیاری و مکاری مؤلف عرض
کند کہ بہ لحاظ تعریف تیرہ روز بمعنی بدبختی
باشد (ظہوری سے) تیرہ روزیت ظہوری کمی
از کیست ؎ کہ بشام تو سحر محتاج است ؎
(اردو) عیاری ۔ مکاری ۔ بدبختی ۔ مؤنث ۔ قسمت کی بدبختی

تیرہ ساختن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند از سندش استعمال تیرہ ساز بدان روز
پیدا است علیحدہ ندارد کہ بمعنی حقیقی است ۔
و ساختن و ساز بدان ہر دو یکی است کہ می آید
(آصفی سے) روز ما تیرہ ز خط لب جانان
سازی ؎ روزی خضر کنی چشمۂ حیوانی را
؎ (اردو) تیرہ و تار کرنا ۔

تیرہ سرانجام اصطلاح ۔ بقول بہار
مرادف تیرہ روز کہ گذشت ۔ صاحب بحر ہم
ہمزبانش (ملا نصیر ہمدانی در خطبۃ الخلب

آوردہ۔ نثر) این روشن ضمیر تیرہ سرانجام کاری کرد۔ الخ۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) دیکھو تیرہ روز۔

تیرہ شدن آب ستم مصدر اصطلاحی بقول مؤید بحوالۂ قنیہ۔ امی ظالم مؤلف عرض کند کہ باعتبار معنی مصدری خلاف قیاس۔ و خلاف محاورہ و خلاف لغت۔ تنہا راین راصحیح ندانیم این است تائید فضلا۔ (اردو) ناقابل ترجمہ۔

(۱ الف) **تیرہ شدن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکراین کردہ ازمعنی ساکت و ازاستادش (تیرہ شدن چشم و تیرہ شدن جہان) پیدا است (آذری اسفراینی ع) چشم من تیرہ شد از فرقت یوسف روئی ٭ چشم دارم کہ نسیمی برسد از پیرہنش (حافظ شیرازی ع) مرغ دلم طایری است قدسی عرش آشیان ٭ از قفس تن ملول تیرہ شدہ از جہان ٭ ظہوری ہم استعمال (تیرہ شدن بخت) کردہ (ع) می شود تیرہ بخت تر از زاغ ٭ استخوان مرا ہما نخورد ٭ و صاحب بحر ذکر...

(ب) **تیرہ شدن آب اختران** بمعنی رفتن آب وطراوت و روشنی اختران آوردہ و بہار.........

(ج) **تیرہ شدن از چیزی** را بمعنی ناخوش و درہم شدن نوشتہ و لیندش شعر حافظ را نقل کردہ کہ بر الف گذشت مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی حقیقی اوست لازم تیرہ کردن و ب و ج بمعانیش کہ مذکور شد کنایہ باشد و اضافت الف بسوی دیگر الفاظ ہم شود (اردو) الف تیرہ ہونا۔ روشنی باقی نہ رہنا (ب) ستارون کی روشنی باقی نہ رہنا۔ (ج) کسی چیز سے ناخوش اور مکدر رہونا۔

تیرہ کامل اصطلاح۔ بقول بحر ماہ کہ قمر باشد مؤلف عرض کند کہ مقصود غیر بدر باشد

ولیکن کنایهٔ لطیف هم نیست و بلحاظ لفظ و ترکیب لفظ معنی را التعلقی و اضح نباشد صاحب ملحقات برهان بادی این لغت است و صاحب بحر نقل نگارش و صاحب انند هم نقل کرده مؤلف عرض کند که همه محققین غور نکرده اند با بدون سند استعمال این اصطلاح را تسلیم نکنیم معاصرین عجم هم این را بر زبان ندارند (اردو) چاند گرہن۔

تیره کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که بمعنی ناخوش و درهم کردن مؤلف عرض کند که از اسنادش تیره کردن ماه و تیره کردن زندگانی پیداست عیبی ندارد که از ان این مصدر پیداست ولیکن اختلاف داریم در معنی که بمعنی حقیقی است و دیگر معانی بوجه اضافت پیدا می شود (سلمان ساوجی ؎) زمانه مهر درخشش تیره کرد چو زد و دوران رسید آفتابش بزیر و (صائب ؎) ملکن بحرف طمع تیره زندگانی خویش چو گرد نان هم شب تار است بر گدای چراغ که مخفی نماند که از سند دوم استعمال مصدر کندن پیداست که بجالیش می آید (اردو) تیره و تار کرنا۔

تیره کناسی اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و وارسته چیزیست طویل سر پهن مثل بیل که کناسان برای گرد آوردن نجاسات دارند (حکیم شفائی ؎) کو هیکه میوه های وجود تو دو تخم است از تیره کناسی دار کیسه گلکار مؤلف عرض کند که در این اصطلاح تیر کناسی اصل است و های هوز بر تیر زائد می نماید معاصرین عجم با ما اتفاق دارند۔ (اردو) خاکروبون کا وہ کفچہ جس سے وہ میلا صاف کرتے ہین۔ مذکر۔

تیره کوکب اصطلاح۔ بقول بحر و بهار و انند بمعنی بدبخت مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است اگرچه سند استعمال پیش نشد عیبی ندارد معاصرین عجم هم بر زبان

دارند (اردو) دیکھو تیرہ بخت ۔

تیرہ گردیدن — استعمال ۔ صاحب آصفی

تیرہ گشتن — ذکر این کردہ ازمعنی ساکت

مؤلف عرض کند کہ مرادف تیرہ شدن است کہ گذشت (ناظم ہروی ؎) ولی چندان سود بخشش
پرتو صبر ہا کہ خورشیدش نگردد تیرہ چون ابرہا
(قاسمی گونابادی ؎) چو افراشت در
غنچہ دان بارگاہ ، جہان تیرہ گشت از غبار
سیاہ ؛ (اردو) دیکھو تیرہ شدن ۔

تیرہ گل — اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و جامع
باکاف فارسی بروزن تیرہ دل بہ کسر دال مہملہ
آب و شراب دردآمیز صاحبان جہانگیری
و ناصری در ملحقات ذکر این کردہ اند خان
آرزو در سراج می فرماید کہ شراب دردآمیز
و آب مکدر است و گل بمعنی حقیقی است عاشیش
اطلاق گل اکثر بر خاک نمناک بود لیکن تحقیق آنست
کہ مطلق خاک است چنانکہ گل ارمنی مؤلف
عرض کند کہ ما باعتبار صاحب جامع و ناصری
کہ محققین اہل زبان اند این را تسلیم کنیم و ماخذی
خودش ہم دارد کہ خان آرزو از و خبر ندارد
گل در فارسی زبان خاک بہ آب آمیختہ را گویند
چنانکہ محققین صراحت کردہ اند استعمال گل بمعنی
عام خاک بر سبیل مجاز است پس آب گل آمیختہ
کہ تیرہ باشد ہمان شراب دردآمیز است ۔
(اردو) دُرد آمیز شراب ۔ مؤنث ۔ ناصاف
اور مکدر پانی ۔ مذکر ۔

تیرہ گلیم — استعمال ۔ باستعمال ظہوری گلیم
سیاہ است مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس باشد (؎) اشکل کہ کند گاذری کسوت
روزم ، پاپیچی کہ شبش شقہ از تیرہ گلیم است
(اردو) کالا کمل ۔ مذکر ۔

تیرہ مغز — اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی احمق و
دیوانہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است (خواجہ نظامی ؎) بدین ہندسہ

زاہن تیرہ مغزی برافروخت شاہ آن نمودار

نغزی (اردو) دیوانہ۔ احمق۔

تیرہ مغزی اصطلاح۔ بقول فدائی۔ نادانی وبیدانشی وجہالت است **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر تیرہ مغز زیادہ کردہ اند

(اردو) نادانی۔ دیوانگی۔ جہالت۔ مؤنث۔

تیرہ میفگن استعمال۔ بقول مؤید مطبوعہ ای دعای بدمکن **مؤلف** عرض کند کہ تیر افگن بمعنی دعای بدکردن بجای خود گذشت وتیرہ بمعنی دعای بد بنیامدہ در دیگر نسخ قلمی ہمین لغت را (تیر میفگن) نوشتہ زیادت ہای ہوز در آخر تیر تصرف مطبع نولکشور است وحق آنست کہ چون ذکر مصدر مرکب بجایش شد از مشتقاتش بحثی کردن فضولی است

(اردو) دعاے بدنکر۔

تیر ہندی اصطلاح۔ بقول مؤید مطبوعہ بحوالہ قنیہ عطارد **مؤلف** عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تیر ہندی است چرا تیر عجمی نگفت کہ عجمان عطارد را تیر گفتہ اند نہ ہندیان یکی از معاصرین درست گفتہ کہ تیر بمعنی عام ستارہ لغت سنسکرت است فارسیان تفریسًا استعمالش برای عطارد کردند جا دارد کہ از ہمین خیال فارسی دانان ہند آن را تیر ہندی نام نہادہ باشند ولیکن در عجم تیر ہندی نمی گویندش بلکہ تیر فلک گویند

(اردو) عطارد۔ دیکھو تیر کے چھٹے معنے۔

تیرہ نشستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش استعمال مصدر نشیندن پیداست کہ مرادف نشستن است وبجای خودش می آید

(ف) ناشستہ روی تیرہ نشینم بہ پیش او * چشم از وجوہ کودک بدفہم زاوستاد

(اردو) حالت تیرگی مین بیٹھنا۔ بُری حالت مین بیٹھنا۔

تیرہ نہاد اصطلاح۔ بہار بذیل تیرہ ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

مرادف تیرہ روان باشد کہ گذشت (صائب ے) از صبح حشر تیرہ نہادان الم کشند٭ یوسف نروی آینہ خجلت نمی کشند٭ (اردو) دیکھو تیرہ روان۔ ترکیب فارسی تیرہ نہاد اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو بد روش ہو۔

تیر ہوائی | اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ (۱) تیری کہ بہ ہوا اندازند و آن معروف است و (۲) قسمی از آتشبازی (ظہوری ے) شب ز دخان بروی مہ نیل کشند٭ جرم مہ و خور پہلوی قندیل کشند٭ از تیر ہوائی شہ اگر فرماید٭ در چشم ستارہ آتشین میل کشند٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات بر معنی اول فارغ و از باقر اصفہانی سند دہد (ے) آوارگیم منزل مقصود ندارد٭ چون تیر ہوائی خطر نیست نشانم٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول تیریست کہ بر نشانہ نہ رسد بلکہ در ہوا و معنی دوم مجاز آن سند وارستہ کہ از ظہوری برای معنی اول آوردہ برای معنی دوم چسپان تر است (اردو) (۱) وہ تیر جو ہوا میں مارا جائے مذکر (۲) ہوائی مؤنث۔ دیکھو تیر آتشبازی۔

تیریزہ | بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی با ثانی مجہول بر وزن بی چیز (۱) شاخ جامہ را گویند کہ چابوق است و (۲) بال و پر مرغان را ہم (حکیم سوزنی ے) ہر روز بہ نو جامۂ شادی و طرب پوش٭ تا جامۂ غم را بدر دامن و تیریزہ٭ (سعد سلمان ے) ہست پیراہنی و شلواری٭ نیست بر ہر دو نیفہ و تیریزہ٭ (امیر معزی ے) گر کہ کیان اندر ضیافت نوروز٭ بریدہ اند سر زاغ بر سر کہسار٭ کہ بستہ اند ہمہ تیر زاغ بر تیریزہ٭ کہ کردہ اند ہمہ خون زاغ بر منقار٭ صاحب سروری بذکر معنی اول گوید کہ بحذف تحتانی تیرزہ ہم آمدہ۔ صاحب ناصری ذکر ہر دو معنی کردہ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ این را خالوق ہم گویند و ذکر معنی دوم ہم نمودہ مؤلف عرض کند

کہ حقیقت این معنی اوّل چہ چیز است بر تیر نیز گذشت کہ محقق این است کہ آن را در ہندی کلی گویند و چابوق و خالوق را محققین فارسی زبان نیاوردہ اند و بر آستین اشارۂ تیر نیز نیست و بعض معاصرین عجم این را بمعنی سنجاف و عطف گویند کہ اطراف دامن و بر روی آستین ہای جامہ دوزند و بعض از ینہا تعریفی کنند کہ از ان ہمان کلی ہندی معلوم می شود و صاحب مؤید بر تیر نیز مطلق پیراہن نوشتہ حیف است کہ تحقیق این قابل اطمینان نہ شد و ہر چہ بتحقیق می رسد ہمین قدر است کہ تریز در فارسی شاخ جامہ را نامند کہ دو مثلث باشد از دو طرف جامہ و تخریص معرب تریز است و بہندی کلی نام دارد پس آنچہ ما در ترجمۂ معنی نوزدہم تیر ذکر سنجاف کردہ ایم بقول بعض معاصرین عجم باشد و حقیقت ہمانقدر می نماید کہ بر تریز مخفف این گذشت (اردو) (۱) ملبوس کی کلی۔ مؤنث (۲) طیور کے بال و پر۔ مذکر۔

(اردو) دکن میں کہتے ہیں ؎ اب کیا کر سکتے ہو تیر کمان سے چل چکا ؎ جو ہونا تھا وہ ہو گیا اب کچھ علاج نہیں ؎ بات ہاتھ سے نکل گئی۔ موقع باقی نہیں رہا ؎	**تیری کہ از کمان جست باز نمیگردد** مثل صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی استعمال کنند کہ در کاری غلطی راہ یافتہ باشد و موقع اصلاح بدست نیاشد

تیز بقول برہان و جامع بکسر اوّل و سکون ثانی مجہول و زای نقطہ دار (۱) معروف کہ نقیض کند باشد و در ترکی بمعنی زود و تعجیل و شتاب است و با ثانی معروف (۲) حدّ

تخریبی که از راه پائین بر آید۔ بہار بذکر معنی دوم گوید که بالفظ دادن مستعمل و بذکر معنی اول فرماید که چون دولت تیز و نگاه تیز و امثال آن و (۳) کنایه از زخم مهلک (کمال خجندی ۱۰) تره تیز است و غمزه تیز و تو تیز ٭ ریختی خون عاشقان بستیز ٭ (ظهوری ۱۵) از نگاه تیز هر جا تیز چشمت تیر ریخت ٭ از دل و جان بر سرہم یکبیان نخجیر ریخت ٭ (نظامی ۲۵) بر افتاد دارا بدان زخم تیز ٭ بر آمد ز گیتی یکی رستخیز ٭ صاحب ناصری بر معنی اول قناعت کرده ٭ و خان آرزو در سراج بر معنی اول و دوم قانع مؤلف عرض کند که معنی اول و دوم اسم جامد فارسی زبان است و معنی سوم مجاز معنی اول مرادف تند هیچ خصوصیت با زخم ندارد۔ (اردو) (۱) تیز۔ دیکھو بڑان (۲) گوز۔ مذکر (۳) مہلک۔ صاحب آصفیہ نے تیز بمعنی قوی بھی لکھا ہے۔

تیز آہنگ اصطلاح۔ در استعمال ظهوری بمعنی تند آهنگ و بلند آهنگ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (۵) ناله در کاو کاو تیز آهنگ ٭ دردهای نهان دفینه ما ٭۔ (اردو) تیز آہنگ اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو بلند آواز ہو۔

تیز آب اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ معروف مؤلف عرض کند که آبے که بوجه شرکت ادویه تیز و اکال شود که چون بر جسم طلا کنند جلد زخم گیرد معاصرین عجم بر زبان دارند و مرادف تند آب (اردو) تیزاب دیکھو تند آب۔ مذکر۔

تیز بال اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی تیز پر مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است پر واز به تیزی کنندہ مخصوص است برای طیور چنانکه تیز رفتار مخصوص

به انسان و بهایم (اردو) تیز پرواز بقول آصفیه۔ جلد اُڑنے والا۔

تیز بین اصطلاح۔ بقول بہار و انند معروف

مؤلف عرض کند که کسی که بصارت و بینائی او تیز باشد و دوربین (ظهوری ے) تیز بین باد آفتاب پرست ہ تا به بیند که ماهتابی نیست ہ (اردو) تیز نگاه۔ اُس شخص کو کہتے ہیں جو دور کی چیز مشاہدہ کرے اور جس میں دوربینی کی قوت ہو۔

(الف) تیز بین کردن استعمال ظهوری

(ب) تیز بینی استعمال الف

بمعنی دوربین کردن و استعمال ب بمعنی دوربینی کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و ب بمعنی حاصل بالمصدر بینیدن است که گذشت بزیادت یای مصدر (ظهوری ے) کحل حیرت کرده خوش تیز بینیان را ہ تیز بین ہ و چه دید آنکس که در کسب جلا تقصیر کرده ہ (وله ے) ز شوق بوسه جمال لب تو زاهد شهر ہ به تیز بینی خط بر کنار جام کشیده ہ (اردو) الف۔ تیز نظر کرنا۔ ب تیز بینی۔ تیز نظری۔ مؤنث۔

تیز پای اصطلاح۔ بقول بهار و انند معروف

مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تیز رفتار یعنی رونده به تیزی مقابل۔ سست رفتار (ظهوری ے) شود توسن گریه ام تیز پای ہ بروهی زند هر زمان های های ہ (اردو) تیز رو۔ جلد چلنے والا۔

تیز پر اصطلاح۔ بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح بای فارسی همان تیز بال است که گذشت

مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو تیز بال۔

تیز تاختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده و از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سند استعمال مصدر تازیدن پیدا است عیبی ندارد

کہ تاختن وتازیدن ہردو مرادف یکدیگر است
کہ گذشت (کمال اصفہانی ؎) فلک دوآبہ
ہمی تاخت بر پیم کہ بدار ؎ زہرہ توام آہستہ باش
وتیز ستارہ ؎ (اردو) جلد چلنا۔ تیزی کے
ساتھ تاخت کرنا۔

تیز تک اصطلاح۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیز رو باشد مخصوص
برای اسب وچاروایان (امیر خسرو بہ تعریف
اسپان ؎) ہریک ازان تیز تک وخوش خرام
؎ قطع زمین کردہ بہ تیزی گام ؎ (اردو)
تیز رو۔ تیز چلنے والا۔ گھوڑے کے لئے تیز
تک کا استعمال بہ ترکیب فارسی کر سکتے ہیں۔

تیز جلو اصطلاح۔ بقول بہار وانند معروف
مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیز عنان کہ جلو بمعنی
عنان اسپ ہمی آید واین صفت مخصوص اسپ
است حاصل این تیز تک باشد (صائب
؎) برق از تندی خود زود فانی گردد ؎
نیست ممکن کہ بناز د سر خود تیز جلو ؎ (اردو)
دیکھو تیز تک۔

تیز چشم اصطلاح۔ بقول بہار وانند معروف
مؤلف عرض کند کہ مرادف تیز بین است
کہ گذشت (ظہوری ؎) در نگاہ تیز چشمان
سرمہ شور ؎ ور مذاق تلخ کامان شکری ؎ (اردو)
تیز چشم بہ ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں بمعنی تیز نگاہ۔

تیز چنگ اصطلاح۔ بقول بہار وانند
معروف **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تیز پنجہ و
تیز چنگال کہ چنگال بہ تیزی زند یا چنگالش
تیز باشد مخصوص برای درندگان وطیور ہم۔
(بابا فغانی ؎) فکر کفن کنید کہ آن ترک تیز چنگ
؎ تیغی چنان رساند کہ از استخوان گذشت
؎ مخفی مباد کہ مجازاً برای انسان ہم مستعمل
چنانکہ در کلام فغانی کہ بمعنی تیز دست مستعمل
شد (اردو) تیز چنگ اُس درندے جانور
یا پرندے کو کہہ سکتے ہیں جس کے ناخن تیز ہوں

اور تیزدست انسان کے لئے یعنے وہ شخص جس کا ہاتھہ تیزی سے پڑے۔

تیز خاستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش استعمال مصدر خیزیدن پیدا است عیبی ندارد کہ خاستن وخیزیدن مرادف یکدیگر است (خسرو ؒ) تیز چو گوش فرس تیز خیز ⁂ صورت ومعنی بصفت ہر دو تیز ⁂ مخفی مباد کہ از سند بالا اصطلاح تیز خیز پیدا است کہ بجایش می آید وظاہر است کہ آن اسم فاعل ترکیبی است از ہمین مصدر و استعمال ملحقات این غیر از مرکب (تیز خیز) از نظر ما نگذشت ولیکن خلاف قیاس نیست واستعمالش غلط نباشد (اردو) تیزی کے ساتھہ اٹھنا۔ تیزی کے ساتھہ چلنا۔

تیز خواندن مصدر اصطلاحی۔ عرفی استعمال این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خواندن بہ آواز بلند البتہ موافق قیاس است (ملا ؒ) نوا را تلخ تر می زن چو ذوق نغمہ کم یابی ⁂ حدی را تیز تر میخوان چو محمل را گران بینی ⁂ (اردو) تیزی کے ساتھہ آواز کرنا۔

تیز خیز اصطلاح۔ بقول بہار وانند معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تیز رو واکثر بصفت اسپ مستعمل سندش از امیر خسرو بر (تیز خاستن) مذکور شد (اردو) تیز رو۔ تیز چلنے والا۔

تیز دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بیای معروف بمعنی گوز زدن **مؤلف** عرض کند کہ بہار ذیل تیز ذکر این کردہ (عمر خیام ؒ) ای چرخ ہمہ خسیس را چیز دہی ⁂ گرما بہ وآسیا و دہلیز دہی ⁂ آزادہ بنان شب کرد کان باشد ⁂ شاید کہ بریش اے فلک تیز دہی ⁂ مخفی مباد کہ ازین سند استعمال مصدر دہیدن پیدا است کہ بجای خودش می آید عیبی ندارد

کہ مرادف دادن است (اردو) گوز اڑانا۔ گوز مارنا۔ بقول آصفیہ۔ پادنا۔ پاد مارنا۔ پاد لگانا

تیزدان اصطلاح۔ بقول بحر و انند بمعنی مقعد **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است از قبیل عطردان و امثال آن ولیکن سند استعمال این از نظر ما نگذشت (اردو) مقعد۔ گون۔ مؤنث۔

تیزدستی استعمال۔ ظہوری استعمال این بمعنی چابکدست کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ع) ز تیزدستی مطلب چو نامہ بر قاصد ؂ ز شوخ چشمی ساقی چو جام تیز مستند ؂ (اردو) تیزدستی۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مؤنث۔ جلدی جلدی ہاتھ لگانا۔ چالاکی۔ زود دستکاری (نکہت ع) کیا تیزدستیان کہون قاتل کی اپنے مین ؂ تلوارین اتنی مارین کہ بس کردیا اتو ؂

تیزدم اصطلاح۔ بقول معاصرین عجم بمعنی تیزرو **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است در کلام پیشینیان استعمال این بنظر نیامد موافق قیاس است (اردو) دیکھو تیزرو۔

تیزدندان اصطلاح۔ بقول بہار و انند کنایہ از حریص و طامع می فرماید کہ تیز کردن دندان بر چیزی حرص و طمع کردن است۔ (شیخ شیراز ع) بگفتا نیک مردی کن نہ چندان ؂ کہ گردد خیرہ گرگ تیزدندان ؂ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) حریص۔ طامع۔

تیزدولت اصطلاح۔ بقول بحر کسی کہ یکایک بمرتبۂ بلند رسیدہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن بر زبان معاصرین عجم نیست و سند استعمال از نظر ما نگذشت (اردو) تیزدولت بترکیب فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو دفعتًا مرتبہ پر پہنچا ہو اور دولت مند ہوا ہو۔

تیزدیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این

کردہ از معنی ساکت وازسندش استعمال مصدر بینیدن پیداست کہ بہ تیز بین گذشت **مؤلف** عرض کند کہ عیبی ندارد کہ دیدن و بینیدن مرادف یکدیگر است و این بمعنی دیدن بہ تندی و تیزی آمدہ و دورنگریستن ہم (اردو) تیزی کے ساتہ دیکھنا۔ دور تک دیکھنا۔

تیزرو استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی تیزگام **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی تیز روندہ (اردو) تیزرو جلد چلنے والا۔

(الف) تیز زبان اصطلاح۔ ظہوری
(ب) تیز زبانی استعمال ب کردہ **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی کسی کہ سخن بہ تندی و تیزی کند بر زبان معاصرین عجم است و از ہمین است این اصطلاح بزیادت یای مصدری بمعنی تندی و تیزی در سخن (ظہوری ے) نالۂ تیز زبان ترزفغان می خواہم ٭ کہ بدرد تو سلام نفس ما ببرد ٭ (ولہ ے) خود رسیدہ ہم انصاف رحد رفت سوالم ٭ از تیز زبانیم لبش کند جواب است ٭ (اردو) الف تیز زبان اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو سخت زبانی کرے یا تیزی کے ساتہ گفتگو کرے۔ (ب) تیز زبانی بھی اردو مین مستعمل ہے۔ بمعنی سخت زبانی۔

تیز ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش برافروختن و مشتعل کردن پیداست (فغانی شیرازی ے) کہ برفروخت زمی روی آفتاب مرا ٭ کہ تیز ساخت بر آتش دل کباب مرا ٭ (اردو) تیز کرنا۔ مشتعل کرنا۔ بھڑکانا۔

تیز شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است چنانکہ فلان با ما در سخن تیز شدہ است یعنی سخن بہ تیزی و تندی کند۔

(قاسمی گونابادی ے) نی کلک من در سخن تیز شد ؛ چو منقار طوطی شکر ریز شد ؛ (اردو) تیز ہونا گفتگو مین۔

تیز شستت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار وانند بمعنی تیر اندازی کہ تیرش از نشان نگذرد (علی خراسانی ے) بنواخت مرغ دل رانگہت بہ تیر مژگان ؛ نبود چو تو حریفی بخدا بہ تیز شستی ؛ **مؤلف** عرض کند کہ از سند بالا استعمال تیز شستی پیدا است۔ عیبی ندارد کہ از ہمین تیز شست بزیادت یای مصدری مرکب کردہ اند بمعنی تیر اندازی بہ تیرے کہ از شست بگذرد (اردو) تیز شست بترکیب فارسی اُس تیر انداز کو کہہ سکتے ہین جس کا تیر نشانہ کو چھید کر گذر جائے۔

تیز شوق استعمال۔ بقول بہار مرادف تیز غرم می شمارد کہ ہر کدام معروف صاحب سند نقل بہ دارش **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی۔ کسی کہ شوق او تیز باشد یعنی بسیار شوق دارندہ (ظہوری ے) تیز شوقان برہ کعبہ پی راحت خود ؛ پای از دیدہ کنند و بہ مغیلان بخشند ؛ (اردو) تیز شوق۔ اُس شخص کو کہہ سکتے ہین جو نہایت مشتاق ہو۔

تیز طبع استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی ذکی و تیز فہم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است بمعنی کسی کہ فہم او تیز باشد اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تیز فہم ذکی۔ تیز طبع۔

تیز غرم استعمال۔ بقول بہار وانند مرادف تیز شوق **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (امیر خسرو ے) کز حد ہلا مغل تیز غرم ؛ سوی فرو راند بہ آہنگ رزم ؛ (اردو) دیکھو تیز شوق۔

تیز عنان استعمال۔ ظہوری استعمال این در صفت اسپ کردہ کہ بمعنی تیز رو ست

(ے) پر بجولان مباش و تیز عنان ⁂ توسن روزگار بد جلو است ⁂ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تیز عنان بمعنی تیز رو گھوڑے کی صفت مین مستعمل ہو سکتا ہے۔

تیز فہم استعمال۔ بقول صاحب انند مرادف تیز طبع مؤلف عرض کند کہ کسی کہ فہم او تیز باشد و زود بفہمد۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تیز فہم۔ ذکی اور چالاک کو کہہ سکتے ہین جو ہر بات کو جلد سمجھ جائے۔

تیز قلم استعمال۔ بقول بہار و انند بمعنی جلد نویس (عرفی ے) عرفی ہمہ لاف بدعا تیز قلم شو ⁂ بشتاب کہ میدان نشود تنگ قلم را ⁂ می فرمایند کہ ظاہر آنست در اینجا لفظ رقم باشد تا قباحت تکرار مرتفع شود۔ صاحب بحر در معنی لفظ ہنر بالش مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و در اکثر نسخ در مصرع دوم بجای قلم۔ رقم است (اردو) تیز قلم بمعنی جلد نویس۔ زود رقم وہ شخص جو جلد جلد لکھتا ہے جس کا قلم تیزی سے چلتا ہے۔

تیزک بقول برہان و جامع و انند با ثانی مجہول بوزن فیچک ترہ تیزک را گویند کہ بعربی جرجیر است مؤلف عرض کند کہ با حقیقت این بر ترا تیزک نوشتہ ایم کہ گذشت (اردو) دیکھو ترا تیزک۔

تیز کار استعمال۔ ظہوری استعمال این بمعنی کسی کردہ کہ کارہا بتیزی کند مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (ے) خوبان میان مفلس و منعم نہند فرق ⁂ در عشق تیز کار بہ روی و ریا رسید ⁂ (اردو) تیز کار اُس شخص کو کہہ سکتے ہین جو کام پھرتی اور تیزی سے کرے۔

تیز کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند

(اردو)

کہ بمعنی حقیقی است و شامل بر ہمہ معانی تیز کہ بجایش گذشت و استعمال این بترکیب در ملحقات می آید (اردو) تیز کرنا۔

تیز کردن آتش مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بلند کردن شعلۂ آتش باشد موافق قیاس است (اردو) آگ کو بھڑکانا تیز کرنا۔ آتش تیز کرنا بھی کہہ سکتے ہیں۔

تیز کردن آہنگ استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی آہنگ ساز را تیز کردن (اردو) آہنگ ساز کو تیز کرنا۔ بڑہانا۔

تیز کردن بازار مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترقی کردن در کاروبار تجارت است (اردو) کاروبار تجارت میں ترقی کرنا۔

تیز کردن تیغ و خنجر استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی آب دادن تیغ و خنجر را و عام است برای ہر قسم اسلحۂ آبدار (ظہوری ؎) آنچنان تیغ رشک تیز مکن ٭ کہ رگ دوستی بریدہ شود ٭ (صامت اصفہانی ؎) در کشتنم گران مژہ ہا تیز میکند ٭ خنجر بہ سنگ سرمہ چرا تیز کند ٭ مخفی مباد کہ در اسناد بالا استعمال مصدر کندن پیداست عیبی ندارد کہ مرادف کردن و بجایش می آید (اردو) تیغ او رخنجر وغیرہ کو تیز کرنا۔

تیز کردن دندان مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ بمعروف قانع و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار نسبت (تیز کردن دندان بر چیزی) گوید کہ بمعنی طمع چیزی کردن است **مؤلف** عرض کند کہ

کنایہ ایست (اردو) کسی چیز کی طمع کرنا۔
دکن میں کہتے ہیں۔ دانتین تیز کرنا بمعنی طمع کرنا۔

تیز کردن طبع استعمال۔ بہار ذکر این
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ متوجہ
شدن بسوی چیزی است واز غفلت باز
آمدن (اردو) طبیعت کو تیز کرنا غفلت
سے باز آنا۔ متوجہ ہونا۔

تیز کردن عنان مصدر اصطلاحی۔
بہار ذکر این کردہ بر معروف قانع **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی اسپ را بہ تیزی راندن۔
(اردو) گھوڑے کو تیزی سے چلانا۔

تیز کردن قلم استعمال۔ بہار گوید کہ کنایہ
از قط زدن قلم را تا خوب نوشتہ شود۔
مؤلف عرض کند کہ ما استعمال این ندیدیم
ومعاصرین عجم ہم ساکت ودیگر محققین ہم ذکر
این نکردہ اند ظاہر المعنی زود نوشتن است
وقلم بہ تیزی راندن (اردو) قلم تیز کرنا۔
جلد جلد لکھنا۔

تیز کردن کسی را مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار وبحر واند کنایہ از گرم کردن
وبرانگیختن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است واز سندی کہ می آید استعمال مصدر
کندن پیدا است عیبی ندارد کہ مرادف کردن
است (باقر کاشی سہ) ہر جا رسیم شکایت
آن شوخ سر کنیم ٭ تا از برای قتل خودش تیز
ترکنیم ٭ (اردو) کسی کو برانگیختہ کرنا۔ ابھارنا۔

تیز کردن گوش مصدر اصطلاحی۔ بہار
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ معاصرین عجم بمعنی آمادہ سماعت شدن
ومتوجہ بسمع سخنی شدن استعمال می کنند (اردو)
کان تیز کرنا۔

تیز کردن منش مصدر اصطلاحی۔ بہار
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بدون سند استعمال این را صحیح ندانیم

معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین ایرانی ازین
ساکت و تیز کردن طبع البته بجای خود و اگذشت
(اردو) دیکھو تیز کردن طبع۔

تیز کین | اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از
سعی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند
امیر خسرو کہ بتعریف اسپ گوید پیداست کہ
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ کینہ در دل
دارد و بہ تیزی (ع) بدین گونہ دہ چینی تیز
کین ہو زجان پاک گشتند چون نقش چین ہو
(اردو) تیز کین اُس شخص کو بترکیب فارسی
کہہ سکتے ہین جو کینہ ورزی مین تیز خیال ہو۔

تیز گام | اصطلاح۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیز رو ست کہ قدم
تیز بردارد (ظہوری ع) تیز گامانی کہ اندوز نند
نعلین رہت ہو تارک آرایان بر ہشان افسر
اندازان کنند ہو (اردو) تیز گام بترکیب
فارسی اوس شخص کو کہہ سکتے ہین جو تیزی کے
ساتھہ چلتا ہو۔ تیز رو۔ تیز چلنے والا۔

(الف) تیز گردیدن | مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر و برہان و جامع و سراج و (ناصری در
ملحقات) بمعنی خشمگین و قہر آلود شدن **مؤلف**
عرض کند کہ کنایہ ایست موافق قیاس و......

(ب) تیز گردیدن غمزہ | بمعنی حقیقی است
صاحب آصفی سند این بذیل الف آوردہ
(میلی ہروی ع) گر دید تیز غمزہ مستش بخون
من ہو ہر چند دست او بشفاعت قبا گرفت ہو
(اردو) الف خشمناک ہونا۔ (ب) غمزہ
زیادہ ہونا۔ تیز ہونا۔

تیز گشتن | استعمال۔ از سند خسرو استعمال
این پیداست **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی
است چنانکہ تیز گشتن تیغ و خار و ناخن و امثال
آن لازم تیز کردن و مرادف تیز شدن است
(خسرو ع) تیغ نہ بل کاتش فولاد خیز ہو بر دل
سنگین عدو گشتہ تیز ہو (ظہوری ع) خار خوش

در چنگ بلبل گشته تیز ؛ این همه ناخن زبنهای گل است ؛ (اردو) تیز ہونا تلوار وغیرہ کا

تیز مشت افشار اصطلاح - بہار گوید که ظاهر امراد آن باشد که سر انگشت را در بیخ نر انگشت حلقه کند و دیگر انگشتان را نیز خم نمایند و بر دهن گذاشته آوازی کنند و آن را تیزک نیز گویند (حکیم سوزنی ع) از زر مشت افشار بودی بوسه او را بها ؛ سبلت آور دو سزای تیز مشت افشار شد ؛ صاحب انند نقل نگار بہار و دیگر همه محققین ازین ساکت **مؤلف** عرض کند که زر وطلای مشت افشار زر نهایت خالص و نرم را گویند که بزور مشت پهن شود شاعر درین شعر (تیز مشت افشار) بر سبیل هجو گوز را گفته است دیگر هیچ و معاصرین عجم هم ازمعنی شعر همین معنی را پیدا کرده بهار هرچه نوشته لغو است (اردو) گوز - مذکر -

تیز مغز اصطلاح - بقول برهان و جامع -

(۱) کنایه از مردم تند و تیز است که زود از جا در آیند صاحب بحر بذکر معنی ۱ گوید که (۲) بمعنی مردم تیز فهم هم - بهار این را مرادف تیز هوش گوید که مقصودش غیر از معنی دوم نباشد خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده و صاحب ناصری در ملحقات مردم تند کم حوصله گوید **مؤلف** عرض کند که هر دو معنی موافق قیاس است (اردو) (۱) وہ شخص جو تند اور تیز اور بدمزاج ہو جو ذراسی بات پر الجھ جائے - او چھا (۲) تیز فہم -

تیزنا بقول برهان و جامع و جهانگیری و سروری با ثانی مجهول و نون بالف کشیده محل تیزی تیغ و شمشیر و امثال آن (جمال الدین عبدالرزاق ع) ز وصف تیغ ره آن قاصرم که اندیشه ؛ بریده گشت چو بر تیزناش کرد گذار ؛ صاحب ناصری گوید که نا بمعنی محل است مانند تنگنا و پهنا ؛ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد

خان آرزو در سراج و صاحب رشیدی هردو
این را بیای آخر (تیزنای) نوشته اند و تحتانی
آخره را اصلی دانند معلوم می شود که در ترکیب
لفظ از ملے کار گرفته اند که بمعنی حلقوم می آید
ما تسامح شان دانیم اصل درین لغت نا بدون
تحتانی است و بزیادت یا تیز نای توان گفت
(اردو) باڑه - بقول آصفیه - اسم مؤنث
دہار - دم شمشیر -

تیز نظر اصطلاح - ظہوری استعمال این
بمعنی تیز چشم کرده که گذشت **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است (ظہوری ؎) می شود
تیز نظر مرمه بنظاره تیغ ؛ پیش روی جگران را
سپری بر خیزد ؛ (اردو) دیکھو تیز چشم -

تیز ویر اصطلاح - بقول برہان و جامع و
سروری با دال و بروزن شیر گیر بمعنی تیز ہوش
است چه ویر بمعنی ہوش هم آمده و بسیار تیز و
خداوند تیزی را نیز گویند (فردوسی ؎) ہمان
بچه شیر ناخورده شیر ؛ شناسد ہمان موبد تیز ویر
؛ صاحب ناصری گوید که ویر بمعنی عقل و دانش
است - بہار ہم ذکر این کرده و خان آرزو در
سراج نقل قول برہان کرده **مؤلف** عرض
کند که ماخذ بیان کرده صاحب ناصری درست
است و اسم فاعل ترکیبی و مرادف تیز ہوش
باشد (اردو) دیکھو تیز ہوش -

(الف) تیز ہوش اصطلاح - بقول بہار
و انند مرادف تیز مغز (نظامی ؎) گر فتم سر
تیز ہوشان ہنم ؛ شہنشاه گوہر فروشان ہنم ؛
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
و بزیادت یای مصدری -

(ب) تیز ہوشی بمعنی ہوشیاری و تیز مغزی
ہم مستعمل (ظہوری ؎) فسانی از لبِ تیغ سخن
ناچار می باید ؛ خوشامد گوی دارد کند فہمی تیز
ہوشی را ؛ (اردو) الف تیز ہوش بتیز گیر
فارسی ہوشیار اور عقلمند کو کہہ سکتے ہیں - ب

ہوشیاری۔ عقلمندی۔ تیزدماغی۔ تیزہوشی۔ مؤنث

تیزی بقول برہان۔ بکسر اوّل و ثالث و سکون ثانی مجہول و تحتانی (۱) بمعنی عربیت و مراد از ان عربی نژادان فارسی زبانان باشند عموماً و ایشان را تازیک و تاجیک نیز خوانند و (۲) اسپ تازی را گویند خصوصاً و (۳) زنجبیل را نیز گفته اند و (۴) مقابل کندی۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل و دوم و سوم قانع و معنی چہارم را گذاشت (امیر خسرو ۱۵) جنبش تیزی سواران دلیر ٭ لرزه می افگند در اندام شیر ٭ می فرماید که بمعنی اوّل مقرّس است صاحب رشیدی گوید که بمعنی اوّل عموماً و بمعنی دوم خصوصاً امالہ تازی است (ولہ ۵۲) چون روز شد بلند شہ مشتری سوار ٭ دامن کشان بہ تیزی خورشید شد سوار ٭ و ندر معنی سوم معنی چہارم را ترک کرد و بہار بذکر معنی چہارم می فرماید که چون تیزی تیغ و خنجر آن و سرشار از صفات اوست و بالفظ دادن و داشتن مستعمل خان آرزو در سراج ہمزبان رشیدی بہر سہ معنی **مؤلف** عرض کند که معنی اوّل امالہ تازی است و لبس و بمعنی دوم مخفف اسپ تیزی که مجرّد تیزی ہم اسپ عربی را گفتند و بمعنی سوم اسم جامد فارسی زبان است صاحب محیط ذکر این نکرد و بر زنجبیل ہر چہ نوشتہ بالقلش بر معنی نہم تلک کرده ایم و از ینکه زنجبیل در ذائقه تیزی باشد فارسیان آن را تیزی گفته باشند و معنی چہارم یائے مصدری بالغت تیز مرکب شده است مقابل کندی (**اردو**) (۱) عربی۔ تازی۔ مؤنث اردو مین بھی مستعمل ہے (۲) عربی گھوڑا۔ مذکر (۳) زنجبیل۔ دیکھو تلک کے نوین معنے (۴) تیزی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ کندی کا نقیض۔ تندی۔ تلخی۔ غضبناکی۔ گرم مزاجی۔ سختی۔

تیزی باخرز اصطلاح ـ بقول برہان و جہانگیری و جامع یا بای بالف کشیدہ و بسین سعفص و تای قرشت زدہ نام نغمہ ایست از موسیقی (امیر خسرو ؎) عقل مسافر شدہ زین کارگاہ ؏ تیزی باخرز کنان قطع راہ ؏ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ ـ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بمناسبت شہر کہ نام اکثر نغمات موسیقی منسوب بشہرہا و ملکہا اند بلکہ عین نام شہر و ملک اند مثل نیشاپور و نہاوند و عراق و حجاز **مؤلف** عرض کند کہ مقصود خان آرزو چنین نباشد کہ باخرز کہ نام شہری است باوجہ تسمیۂ این تعلق دارد (اردو) تیزی باخرز ـ فارسی مین ایک راگنی کا نام ہے ـ مؤنث ـ

تیزی دادن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تیز کردن است (انوری ؎) سوہان فلک تا گل عدل تو شگفت است ؏ تیزی نتواند کہ دہد خار ستم را ؏ مخفی مباد کہ درین سند استعمال مصدر دہیدن است کہ مرادف دادن و بجایش می آید عیبی ندارد (اردو) تیز کرنا

تیزی داشتن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تیز بودن باشد (صائب ؎) تا بدل از کان برویدہ در زمان من عقیق ؏ تیزی الماس دارد ناخن اندیشہ ام ؏ مخفی مباد کہ درین سند استعمال مصدر داریدن است کہ مرادف داشتن و بجای خود می آید عیبی ندارد کہ ہر دو یکی است (اردو) تیز ہونا ـ

تیزیدن بقول بحر و موارد بمعنی گوز کردن صاحب بحر می فرماید کہ کامل التصریف است و مضارع این تیزد بہار ہم ذکر این کردہ (حکیم شفائی ؎) بوجہ جولاہہ شحنۂ لاہور ؏ کہ بہ تیزم بہ سبلت کرمش ؏ (ملا فوقی یزدی)

چو بر دامان نقاشی زنم چنگ ٭ به تیزرم بربروت نقش ارژنگ ٭ **مؤلف** عرض کند که این مصدر وضع شد از تیز که بمعنی گوز گذشت بزیادت یای تحتانی مکسور و علامت مصدر دن و به اصول ما که بر اسم مصدر بیان کرده ایم مصدر اصلی است از ینکه اسم این مصدر لغت فارسی زبان است (اردو) گوز کرنا۔ پاد نا۔

تیزی راست اصطلاح۔ بقول برهان وجهانگیری وجامع وسروری وسراج بازای نقطه دار بالف کشیده وبسین سعفص وتای قرشت زده نام نغمه از موسیقی وآن را گردانیه نیز خوانند وآن از جمله شش آوازه است که سلمک وشهناز وگردانیه وگوشت ومایه و نوروز باشد (امیر خسرو ؎) بر دل عاشق که بکشتن سزاست ٭ راست چو تیر آمده تیزی راست ٭ (وله ؎) همه در راست بود ناله بلبل بر سر ٭ چونکه بر خار نشیند همه هم تیزی راست ٭ **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است ودر ترکیب این لفظ تیزی وراست هر دو داخل می نماید (اردو) تیزی راست فارسی مین ایک نغمه کا نام جس کا اردو ترجمه معلوم نه هو سکا۔ مذکر۔

تیسفون بقول ناصری واننده نام شهری عظیم از شهرهای قدیم ایران واز بناهای تهمورس دیوبند بوده وجمشید جم بر آبادی آن افزوده چون در کنار دجله واقع شده بود جمشید بران دجله از سنگ وآجر پلی متین بربست چون اسکندر رومی گریک بر ایران مسلط شد از غایت رشک نخواست آثاری چنین عظیم از ملوک ایران برقرار باشد بخرابی آن حکم کرد بعد از اسکندر اردشیر بابکان نتوانست مانند اول پلی بر دجله بندد از زنجیر جسری بر دجله ببست ومدائن را دار الملک ساخت نوشیروان در زمان خود ایوانی از گچ وآجر بنیاد کرد ونخست فضای صحن

آن سرای صد و پنجاه گز در صد و پنجاه گز و در آنجا صفّه که چهل و دو گز عرض و هشتاد گز طول و شصت و پنج گز ارتفاع داشت بساخت و طاق کسری نام آن است و هنوز آثار آن باقی است و در کتب قدیمه آن را کتسفون نگاشته اند و بزبان انگلیسی طسفن گویند و طیسفون معرب آنست (حکیم فردوسی ؎) از انجا بیامد سوی تیسفون ٭ نه زمین شد از لشکر گه بیستون ٭ وزان شهر سوی مدائن کشید ٭ که آنجا بدی گنجها را کلید ٭ و آن شهر ها که بر کنار دجله یا نزدیکی دریا بساحل واقع شده اعراب آن را عراق خوانند اگرچه معانی عراق بسیار است یعنی قریب و انسب این است که عجم سواحل را ایراهستان گویند چنانکه کورهٔ اردشیر از ملک فارس را ایراهستان می نامیدند زیراکه بر ساحل دریای عمان واقع است و عرب ایراه و ایراف کرده پس عراق خواندند و در معجم البلدان آورده که اصمعی گفته که عراق معرب ایران شهر است والله اعلم **مؤلف** عرض کند که باعتبار صاحب ناصری که محقق زبان خود است ما این را معتبر دانیم فارسیان همان طیسفون را که معرب طسفن است به تبدیل طای حطی به فوقانی تیسفون کردند (اردو) تیسفون ایک بڑے شہر کا نام ہے جو ایران کے قدیم شہروں سے ہے جس میں طاق کسریٰ واقع تھا جس کے آثار اب تک ہیں۔ مذکر۔

(الف) **تیش** بقول انند و غیاث بالکسر و یای مجهول و شین معجمه لغت ترکی است بمعنی دندان و لفظ تیشه که آلهٔ نجاران است ازین ماخوذ و حرف ہ برای تشبیه و مشابهت چنانچه در لفظ دندانه نسبت ------

(ب) تیشه گویند که بیای مجهول لغت فارسی است که افراز آهنین که نجاران و سنگ
تراشان دارند اول را در عرف هند بسولا خوانند سرش از پیش افگنده می باشد و از قفا
بطور حلقه سوراخدار بود که دسته چوب دران استوار کنند و دوم پاره آهنین باشد
بشکل انگشت مردم که سر تیزی دارد و بیدسته بود و سنگ تراشان سنگ بدان کنند و آن
را در عرف هندی ٹانکی گویند ظاهرا تیشه کوهکنی از قسم اول خواهد بود و اگر نه قسم دوم را در قطع
سر مدخلی نیست بهر تقدیر مردانه از صفات و برق و جوی و جویبار و ناخن از تشبیهات اوست
(صائب ؎) زهمرهان کسی نگرفت شمعی پیش راه من ؛ به برق تیشه زین ظلمت برون چون
کوه‌کن رفتم ؛ بهار هم ذکر ب کرده و آنچه صاحب الله نوشته عبارت اوست صاحب
جامع نسبت ب برافزار نجار وغیره قانع خان آرزو در چراغ هدایت بذکر هر دو صورت
ب می فرماید که صورت هر دو تیشه جدا باشد و غالبا تیشه سنگ تراشی در ولایت نیز بصورت
تیشه نجاری باشد چنانچه تیشه گلکاران تعمیر از خشت سازند و تیشه ایشان بشکل تیشه نجاری
بود غایتش خرد تر ازان باشد (الخ) صاحب رهنما بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار
در ترجمه تیشه بسولا نوشته که هندی تیشه نجاران است. صاحب فدائی برب گوید که افزار است
که درودگران بدان چوب و سنگتراشان سنگ می تراشند مؤلف عرض کند که محققین بالا
در حلیه این غلط کرده اند تیشه آهنگری در صورت با تیشه نجاری شباهتی ندارد صورت
هر دو مغایر یکدیگر است آن بشکل میخی سطبر و سر تیز است و این پهن و سر تیز این را
دسته چوبین و آن را دسته نباشد حقیقت تیشه نجاری بر تش مذکور شد هیچ نیست که

آن مخفف ہمین باشد مخفی مباد کہ در ترکی زبان آنچہ بمعنی دندان است لغت تش بدون تحتانی
است چنانکہ صاحب لغات ترکی آوردہ تیش بہ تحتانی لغت ترکی نیست و اصلاً تیشہ را بالغت
ترکی تعلق نباشد چنانکہ صاحبان انند و غیاث گمان غلط دارند بلکہ تیش بنفسہ لغت فارسی
قدیم است یعنی ژند و پاژند بمعنی خشم کہ معاصرین زردشت تصدیقش می کنند و گویند کہ در
دیہاتیر جاہا استعمال آن است و ظاہر المعلوم می شود کہ سفرتس طیش عربی است کہ بطای
حطی است فارسیان در آخر ہمین تیش ہای نسبت مرکب کردہ تیشہ نام نہادند آلہ را کہ استعمال
آن ظاہر اصورت غصہ و خشم دارد گویا نجار و سنگتراش ازین آلہ لغصہ کار می کنند
و چوب و سنگ را بوسیلۂ این پارہ پارہ کنند ہمین ماخذ درست معلوم می شود واللہ اعلم
یکی از معاصرین عجم گوید کہ تیشۂ نجاران کہ درین روزہا باستعمال نجاران مشاہدہ می شود از
ہمین آلۂ سنگتراشان عجم ۔ برای صفای سنگ ہای نرم کار می گیرند و آلۂ میخ نما کہ بدان سنگ
می شکنند ورای تیشۂ سنگتراشی است (اردو) الف غصہ ۔ مذکر ب بسولا دیکھو تش اور
ٹانکی بقول آصفیہ ہندی ۔ اسم مؤنث ۔ سنگتراشون کے ایک اوزار کا نام ۔ رچائی چھینی

تیشہ آلودن بچیزی مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بہار بر معروف قانع مؤلف عرض کند کہ استعمال تیشہ بہ زخم چیزی کردن (طالب آملی) ؎ فرہادم و اندیشۂ شیرین بسر اما ٭ آلودہ بجز دل نکنم تیشۂ خود را ٭ (اردو) تیشہ کو آلودہ کرنا ۔ کسی چیز سے جیسے ٭ اپنے تیشہ کو خون سے آلودہ نکروںگا ٭

تیشہ بر پا خوردن مصدر اصطلاحی بقول بہار کنایہ از تردد باز ماندن و برہم